
3 1761 06354242 7

VIA APPIA

VIA APPIA

DENS HISTORIE OG MINDESMÆRKER

AF

POUL ANDRÆ

otio prodimur
(Plin. paneg. c. 82)

ANDET BIND

KJØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO.
1886.

VIA APPIA.

ANDET AFSNIT:

ROMERSKE VILLAER VED VIA APPIA.

FORORD.

Ved Udgivelsen af det foreliggende andet Bind af *Via Appia* kan jeg ganske henvise til de Bemærkninger, der blev forudskikkede det for nogle Aar siden udkomne første; dog vil det maaske bemærkes, at jeg har ledsaget saa at sige alle Indskrifter og Citater af de gamle Forfattere med en Oversættelse.

Fremdeles skylder jeg at takke Etatsraad, Dr. phil. Birch for den Velvilje, han har víst mig ved at gjennemlæse en Korrektur til de enkelte Afsnit i dette Bind, med Undtagelse af det, der er overskrevet „den hellige Cæcilia“.

INDHOLD.

ANDET AFSNIT: ROMERSKE VILLAER VED VIA APPIA.

(Fortsat)

V.

SENECAS VILLA.

II. SENECA OG PAULUS.

Have Seneca og Paulus kjendt hinanden? har Apostelen paavirket Filosofen? — Det er Spørgsmaal, hvorom der er bleven tvistet i Aarhundreder. Striden føres lige usvækket; senest har de Rossi taget Parti i Kampen og vejledet af Katakombernes Indskrifter udtalt sig for et personligt Bekjendtskab mellem de berømte Samtidige. Om end Seneca, mener de Rossi, ikke selv har bekjendt sig til de Christnes Tro, har han dog æret denne, staaet i nært Forhold til Paulus og benyttet sig af Apostelens Lære i sine Skrifter[1]).

Til en Besvarelse af disse Spørgsmaal giver Samtiden kun ringe Oplysning. Seneca omtaler ikke de Christne eller deres Lære, og der er ikke i hans Skrifter nogen Antydning af, at han har kjendt Paulus eller dennes Virksomhed. Men dermed er ingen Afgjørelse vunden; der er Data af forskjellig Art, der pege i den nævnte Retning, og i Senecas Skrifter er der en saa mærkelig Overensstemmelse med de Christnes Sædelære, at man fuldt vel kan forstaa, at Spørgsmaalet om hin

---

[1]) de Rossi, *Bullett. di archeol christ.* 1866 pag. 62; 1867 pag. 6—8.

1*

personlige Forbindelse og om Apostelens Indvirkning paa Filosofen atter og atter er bleven rejst og besvaret paa afvigende Maade af de forskjellige Forskere.

Selvfølgelig har Kirken forlængst fældet sin Dom. Den kunde ikke faa Øje paa Ligheden mellem Senecas og de Christnes religiøse Anskuelser uden at erklære den Førstes Filosofi for inspireret af de hellige Bøger. Seneca taler om en personlig Gud, om et mægtigt og alvidende Forsyn, der læser i vore Hjerter og kjender vore Tanker: „Hvad gavner det vel, om Noget kan forblive skjult for Menneskene? For Guddommen er Intet skjult“ [1]). Han anerkjender et Forsyn, der ikke staar koldt og ligegyldigt overfor sine Skabninger, men som elsker os inderligt, ikke med en Moders forkjælende Ømhed, men med faderlig Tugt — „*fortiter amat*“ [2]) ved at paalægge os Prøvelser og Byrder; „thi víd“, formaner Seneca sin Ven, „naar Ulykken rammer os, bør det ikke hedde: „*Dis aliter visum*“ — Guderne have villet anderledes end vort Ønske, men „*Di melius*“ — de have villet det bedre [3]). Og dette Forsyn, der er vor Ven og Beskytter, „vor Fader“ — *parens noster* [4]), der er os nær, „hos os og i os“ [5]), vil ikke æres med Offre og Strømme af Blod [6]), men derved, at vi tro paa dets Tilværelse [7]) og søge at komme det nær i Fuldkommenhed [8]): „Ham skal Enhver bygge et Alter i sit Hjerte og ære ved en dydig og

---

[1]) Seneca, *Epist.* 83, 1.

[2]) id. *de provid.* 2, 6: *patrium deus habet adversus bonos viros animum et illos fortiter amat.*

[3]) id. *Epist.* 98, 4: . . . *dis aliter visum est. Immo mehercules ut carmen fortius ac iustius petam, quo animum tuum magis fulcias, hoc dicito, quotiens aliquid aliter quam cogitabas evenerit: di melius.*

[4]) ibid. 110, 10 jfr. *de benef.* II, 29, 4.

[5]) ibid. 41, 1: *non sunt ad coelum elevandae manus* . . . *prope est a te deus, tecum est, intus est.*

[6]) Seneca, *fragm.* 123.

[7]) id. *Epist.* 95, 50: *primus est deorum cultus deos credere.*

[8]) ibid. 31, 11.

retskaffen Vandel"[1]. Denne Hyldest formaa vi Alle at bringe Guddommen: „Dyden spørger ikke om Fødsel og Formue, et Menneske er den nok"[2]. Derfor lærer Seneca ogsaa, at overfor Forsynet ere vi Alle lige — „vi ere Alle dets Børn"[3]; at et Menneskes Værd ikke beror paa den ydre Stilling i Livet, paa Rang eller Rigdom, men at kun Dyden gjør Forskjel, „thi hvad er vel disse Begreber: en romersk Ridder, en Frigiven, en Slave? — blotte Navne, der ere udsprungne af Ærgjerrighed eller Uretfærdighed"; . . . „fra den usleste Vraa kan man hæve sig til Himlen, rejs Dig da,

et te quoque dignum
finge deo!"[4]

Netop denne Anerkjendelse af Alles lige Menneskeværd er ejendommelig for Seneca; ingen tidligere Filosof har givet den et varmere og fyldigere Udtryk. „Vi ere Alle Brødre, vort Samfund at ligne med en Hvælving af Sten, der vilde styrte sammen, om ikke de enkelte Dele understøttede hinanden"[5]. Derfor er ogsaa Senecas Lære om Menneskenes Pligter mod hverandre præget af Christendommens fulde Humanitet; hans Opfattelse af Skyldigheden falder sammen med Evangeliets Bud, den Kjærlighed nemlig, som ikke nøjes med den ydre Gjerning, men kræver Hjertets Medfølelse, og det endog i Forholdet til Ens Fjender — *opem ferre etiam inimicis miti manu*[6]: „Solen skinner jo ogsaa over de Onde, Havet staar aabent ogsaa for Sørøveren"[7].

---

[1]) Seneca, *fragm.* 123: *non templa illi* (sc. *deo*) *congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore*

[2]) id. *de benef.* III, 18, 2.

[3]) id. *Epist.* 44, 1: *omnes, si ad originem primam revocantur, a dis sunt.*

[4]) ibid. 31, 11.

[5]) ibid. 95, 52—53.

[6]) Seneca, *de otio* 28. 4 (i Haase's Udgave læses iøvrigt „*senili manu*").

[7]) id. *de benef.* IV, 26, 1.

Ogsaa i sine Forestillinger om et Liv efter dette kommer Seneca ofte Christendommen mærkelig nær. Der er et helt Brev, hvori han søger at gjøre Lucilius delagtig i den Glæde, han føler ved Troen paa en Tilværelse hinsides Graven. „Hin Dag, Du frygter som den sidste, er den første i Evigheden“ — *aeterni natalis est*[1]), „sku den da frejdigt imøde[2]); Naturens Hemmeligheder ville da oplades for Dig, Mørket vil vige, og Lyset fra alle Sider spredes over Dig. Og af hvilken Beundring vil Du ikke føle Dig greben, naar Guddomslyset i al sin Fylde aabenbares for Dig! Du vil erkjende, at hernede har Du levet i Mørke“[3]). „Hin Dag“, tilføjer Seneca, „lader jeg mit Legeme tilbage dér, hvor jeg har fundet det, men selv giver jeg mig tilbage til Guderne“[4]). — Lad os endnu tilføje, at Seneca oftere bruger Udtryk og Billeder, der paafaldende minde om Evangeliets Taleformer. Han kjender Modsætningen mellem „Kjød“ og „Aand“ — *illi* (sc. *animo*) *cum hac carne grave certamen est*[5]), han taler om „en hellig Aand, der bor i os“[6]), om „den evige Salighed“[7]); han lærer, at vi Alle ere Syndere og have guddommelig Naade behov[8]), og han bruger endelig et bibelsk Billede, idet han ligner Ordet ved et Sædekorn, der spirer,

---

1) Seneca, *Epist.* 102, 26.
2) ibid. 102, 24.
3) ibid. 102, 28.
4) ibid. 102, 22.
5) id. *consol. ad Marciam* 24, 5.
6) id. *Epist.* 41, 2: *sacer intra nos spiritus sedet.* (Udhævelsen her og i det følgende Citat er foretagen af Forfatteren).
7) id. *de vita beata* 2, 2: *quaeramus ergo, quid optimum factu sit, non quid usitatissimum, et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat.*
8) id. *Epist.* 41, 2: *bonus vero vir sine deo nemo est: an potest aliquis supra fortunam nisi ab illo adiutus exsurgere?* jfr. *de ira* I, 14, 3: *nemo, inquam, invenietur qui se possit absolvere.*

skyder i Vejret og giver rigelig Fold, naar det falder i god Jord[1]).

Med langt flere Citater kunde man paavise Ligheden mellem Senecas og den christne Lære. Men om disse ophøjede Grundsætninger, denne Lære om vort Forhold til Guddommen og vore Medmennesker, som Seneca sammenfatter saa smukt i de Ord til Lucilius: „Lev med Menneskene, som om Gud saae Dig; henvend Dig til Gud, som om Menneskene hørte Dig!“ [2]) — om dem mente Kirken, at de umulig kunde være en Frugt af Hedenskabets Filosofi, men maatte skyldes de hellige Bøger. Og hvorledes skulde vel Seneca være bleven bekjendt med disse uden netop gjennem Paulus, som samtidig levede og virkede i Rom?

Kirken vilde imidlertid ikke nøjes med, at Seneca havde øst af de Christnes Skrifter, den gjorde ham selv til en Christen, omvendt af Apostelen. Kun forsigtig vovede den sig frem. Den kunde jo ikke være blind for, at om end Seneca paa mange Punkter udtalte sig i Overensstemmelse med Christendommen, havde han dog intetsteds antydet en Tilslutning til dennes egentlige Trossætninger, ligesom man jævnlig kunde gribe ham i aabenbare Modsigelser med Hensyn til hans religiøse Opfattelse. Thi vel taler Seneca om en personlig Gud, om et Forsyn, der beskjærmende vaager over sine Skabninger; men lige saa ofte bliver i Samklang med Stoikernes Lære dette Forsyn den upersonlige Guddomskraft, der opholder Verden, eller Verden selv. „Vil Du kalde det Naturen? — Du har ikke Uret“ [3]). Forsynet

---

[1]) Seneca, *Epist.* 38, 2: *eadem est, inquam, praeceptorum condicio. quae seminum: multum efficiunt, et angusta sunt; tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa et in se trahat; multa invicem et ipsa generabit et plus reddet quam acceperit.*

[2]) ibid. 10, 5.

[3]) Seneca, *Quaest. natur.* II, 45, 3.

er enstydigt med Skæbnen, Lykken, Tingenes evige Orden, deres Love[1]); „*quid est deus?*“ spørger Seneca, og svarer „*mens universi*“ [2]) — „den Visdom, som raader i Naturen“. Og paa lignende Maade antager eller forkaster Seneca en Tilværelse efter denne, efter som Omstændighederne føre det med sig; han trøster til Ex. Marcia, Cremutius Cordus' Datter, der begræder sin Søn, med at Døden tilintetgjør Alt, den er Enden paa alle Lidelser, — „man kan ikke være ulykkelig, naar man ikke længer er til“ — *non potest miser esse, qui nullus est*[3]).

Kirkens Talsmænd tog det dog ikke saa nøje med disse Modsigelser. Det vilde jo ogsaa have været et daarligt Vidnesbyrd for Christendommens overbevisende Magt, om en Mand som Seneca havde kjendt den, og det af Apostelens egen Mund, men ikke havde ladet sig vinde for den. Kun langsomt gik imidlertid Erobringen af Filosofen for sig. I de 3 første Aarhundreder finde vi intet Forsøg paa at gjøre ham til en Christen; forsaavidt han nævnes, er det paa lignende Maade som Sokrates, Plato og Hedenskabets andre Filosofer. Tertullian (a. 145—220) bruger vel et Udtryk, der kunde mistydes; „*Seneca saepe noster*“, siger han[4]), men disse Ord, som man har villet tillægge en vis Vægt, sige dog ikke mere end, hvad Alle kunne være enige om: at Senecas religiøse Anskuelser ofte komme Christendommens saare nær. I det 4de Aarhundrede vandt imidlertid Kirken Sejr; fra at være forfulgt blev den herskende, og ganske naturligt har den nye Stilling fremkaldt nye Længsler og nye Opgaver. Den har ikke fundet Behag i disse Angreb, der rettedes imod den af Heden-

---

1) Seneca, *de benef.* IV, 7, 1: *quid enim aliud est natura quam deus et divina ratio toti mundo partibusque ejus inserta?*

2) id. *Quaest. natur. prolog.* 13.

3) id. *consol. ad Marciam* 19, 5. jfr. *Epist.* 77, 11: *haec paria sunt: non eris nec fuisti; utrumque tempus alienum est.*

4) Tertull. (ed. Oehler, Lipsiae 1854) *de anima*, cap. XX.

skabets Forkæmpere: at den vandt sine første Tilhængere ikke blandt de Dannede og Velstaaende, men i Folkets laveste Lag, hos lettroende Kvinder og Børn. „Vil Du vide, hvorledes de udtrykke sig“, spørger en af Kirkens ivrigste og talentfuldeste Modstandere, Celsus, i det 2det Aarhundrede, „nu, saa hør deres Ord: Ingen Vis, ingen Lærd eller Dannet skal komme til os; men findes der en Taabe, en Nar, En, der Intet véd, lad ham kun søge os med Tillid“ [1]). Tertullian vilde ikke have rødmet over saa ringe Trosfæller; tvertimod: netop de Enfoldige og Uvidende vare efter hans Mening bedst egnede til at paavirkes af Troen. „Jeg henvender mig ikke til Eder“, siger han, „I, som ere oplærte i Skolerne og bevandrede i Bibliothekerne, som komme og kaste os imøde Resterne af en slet fordøjet Viden, erhvervet under Buegangene eller i Grækenlands Højskoler; men til Dig taler jeg, Du enfoldige, ukunstlede Sjæl, til Dig, som Intet bringer uden Dig selv, som Intet véd, uden hvad der læres paa Gader og Torve“ [2]). Den sejrende Kirke svarede ikke med samme Sindsro paa disse Angreb; det er gaaet den som andre Potentater, der fra ringe Kaar hurtig ere komne til Magt og Ære: den har ønsket at kaste Glands over sine Forfædre — til disse Skomagere, Vævere og Tøjrensere, som efter Celsus' Paastand udgjorde dens første Tilhængere, vilde den knytte Navne af større Anseelse. Og hvilket sejrrigt Svar til disse

---

[1]) *Origenes contra Celsum* (ed. Lommatzsch) III, 44, jfr. iøvrigt Baur: *Kirchengesch. der drei ersten Jahrhunderte*, pag. 383 ff., hvor der er givet et Resumé af Celsus' skarpsindige Angreb paa Christendommen, saaledes som vi kjende det fra den Gjendrivelse, som han mødte hos Kirkefaderen Origenes.

[2]) Tertull. *de testim. animae*, cap. I: *Sed non eam te advoco, quae scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis et porticibus Atticis pasta sapientiam ructas. Te simplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem te habent qui te solam habent, illam ipsam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est . . .*

overmodige Senatorer, som trods Constantins og Theodosius' Edikter holdt fast ved deres tusindaarige Gudetro: at kunne godtgjøre, at en af deres egne Vismænd, den mest veltalende af deres Filosofer, en Kejsers Raadgiver og Opdrager, berømmet af Samtiden for sine Dyder, ikke havde været for stolt til at høre den Lære, der lød fra en foragtet Jødes Mund, men havde skjænket ham sit Venskab og ladet sig overbevise af hans Ord. I denne Bestræbelse tør vi se Oprindelsen til Traditionen om Bekjendtskabet mellem Paulus og Seneca og om dennes Omvendelse af hin; saaledes synes den i det mindste antydet hos den hellige Chrysostomus (a. 344—407), der i en af sine Prædikener optager disse Angreb af Troens Fjender. „Hvo, spørges der, var efter Alt disse første Tilhængere af Christendommen? Kvinder og Børn, Mænd af Folkets Bærme, . . . men hvad vilde man vel svare os, om vi viste, at den gryende Kirke i sin Midte talte Mænd, beklædte med de højeste Værdigheder, en Centurion, en Prokonsul, ja snart Konger og Kejsere". Johannes Chrysostomus nævner ikke Seneca ved Navn, men en af Kirkens lærdeste og skarpsindigste Forfattere, den hellige Hieronymus (a. 340—420) havde alt optaget ham „*in catalogo Sanctorum*" og til Støtte for denne Indførsel paaberaabt sig en Række Breve, som Paulus skulde have vexlet med Seneca, og i hvilke denne ufordulgt udtalte sin Tilslutning til den nye Lære [1]). „Vi (Seneca og nogle Venner) have læst Dine Skrifter. d. v. s. flere af Dine Breve til Stæder og Menigheder, og denne

---

[1]) Hieronymus, *de illust. eccles. scriptor.* cap. XII: *Lucius Annaeus Seneca, Cordubensis, Sotionis stoici discipulus et patruus Lucani poetae, continentissimae vitae fuit, quem non ponerem in catalogo sanctorum, nisi me epistolae illae provocarent, quae leguntur a plurimis, Pauli ad Senecam et Senecae ad Paulum, in quibus, cum esset Neronis magister et illius temporis potentissimus, optare se dicit eius esse loci apud suos, cuius sit Paulus apud Christianos.*

Læsning har styrket vor Overbevisning" — *refecti sumus*[1]). Til denne Brevvexling henviser ogsaa Augustinus (a. 354—430); han ønsker at indskærpe Patriarchen i Constantinopel, Macedonius, Overbærelse mod Synderne og paaberaaber sig i det Øjemed nogle Ord af Seneca: „der er en rigtig Bemærkning af Seneca, som levede paa Apostlenes Tid, og fra hvem man læser Breve til Paulus, den nemlig: at hade de Onde er at hade Alle" — „*omnes odit, qui malos odit*" [2])

Erobringen var saaledes slaaet fast. En Brevvexling mellem Paulus og Seneca maatte jo afgive et uimodsigeligt Vidnesbyrd om indbyrdes Venskab og om Filosofens Omvendelse til den nye Lære. Og synes Paulus ikke selv at henpege paa dette Bekjendtskab, naar han i Brevet til Philippenserne sender Menigheden den bekjendte Hilsen fra Brødrene i Rom: „alle Hellige hilse Eder, men mest de af Kejserens Hus" [3]).

Legenden har yderligere udsmykket Apostelen Paulus' Færd. Det er nu den almindelige Antagelse, at Paulus har været 2 Gange i Rom[4]), og at det første Ophold falder i Aarene 61—63, altsaa i de Aar, da Seneca endnu øvede en mægtig Indflydelse i Kejserstaden. Men i hine 2 Aar, i hvilke Apostelen efter Skriftens Udsagn „prædikede Guds Rige og lærte om den Herre

---

[1]) *Epistolae Senecae ad Paulum apostolum et Pauli apostoli ad Senecam* (ed. Haase), *Epist.* I; jfr. *Epist.* VII: *profiteor me bene acceptum lectione litterarum tuarum, quas Galathis, Corinthiis, Achaeis misisti, et ita invicem vivamus, ut etiam cum honore divino eas exhibeamus.* og *Epist* VIII: . . . *Caesarem nostrarum rerum admiratorem.*

[2]) August. *Epist.* CLIII, Nr. 14 *(S. Aurelii Augustini opera, Parisus 1679—1700, vol. II, pag. 529): merito ait Seneca, qui temporibus apostolorum fuit, cujus etiam quaedam ad Paulum apostolum leguntur epistolae: „omnes odit, qui malos odit".*

[3]) *Philipp.* 4, 22.

[4]) Herzog: *R.-Enc. f. protest Theol und Kirche*, vol. XI, pag 244.

Jesus med al Frimodighed, uforhindret" [1]), skulde han have omvendt ikke blot Seneca og dennes Brodersøn, Digteren Annæus Lucanus, men Neros Frigivne Epaphroditus og Narcissus, den frimodige Thrasea Pætus, den cyniske Filosof Demetrius og mange Flere. Apostelen forsvarede sig for det romerske Senat og skal have henrevet Senatorerne ved sin Veltalenhed [2]); han nød endog den Ære at træde frem for Kejser Nero og forskrækkede denne ved en Forkyndelse af Verdens nærforestaaende Undergang. Ogsaa Nero læste hans Breve til Menighederne, og Kejseren forbavsedes over, at der hos saa ringe en Mand kunde fremstaa saa ophøjede Tanker. Kort: naar Apostelen i Brevet til Philippenserne sender disse den anførte Hilsen fra „de Hellige af Kejserens Hus", kommer denne Hilsen ikke blot fra Slaver og Frigivne i Neros Husstand, men fra Kejserhoffets højtstillede Mænd og Kvinder, fra Neros mægtige Raadgiver Seneca [3]). Troen skjulte sig ikke og frygtede ikke, lige saa lidt i Rom som i Jerusalem og Cæsarea, — selv siger jo Paulus, at „de fleste af Brødrene i Herren fik Mod ved mine Baand, og blev desmere dristige til at tale Ordet uden Frygt" [4]).

I den brogede Bygning, som Kirken har opført, søger en nyere Tids Kritik at bringe Orden. Den tror ikke paa, at Seneca er bleven omvendt til Christendommen, ikke heller paa de Breve, som han skal have vexlet med Paulus; men Kirkens Talsmænd ere vedblivende overtydede om, at Seneca og Paulus have staaet hinanden nær i Rom, og at hins Filosofi tildels er en Frugt af dette Bekjendtskab. Seneca har æret Christendommen uden at tro paa den; han har vaklet i Valget mellem Himlen og Jorden,

---

[1]) *Ap. Gjern.* 28, 31.

[2]) S. Jo. Chrysostomus, *Hom. de capto Eutropio et de divit. vanitate 14* (op. vol. III, pag. 399 E).

[3]) Fleury, *Saint Paul et Sénèque*, vol. I pag. 290—91, 392—93.

[4]) *Philipp.* 1, 14.

mellem Evangeliet og Filosofien; men, mere bekymret for sin Anseelse end for sin Sjæls Frelse, er han død vantro og har ladet det bero med at kopiere de Christnes Lære i sine Skrifter. Saaledes lyder til Ex. det Ræsonnement, der opstilles af Fleury, en fransk Forsker, der omhyggelig har samlet alle Data, som kunne tale for hans Antagelse [1]).

Til Støtte for denne Hypothese henvises ikke blot til den omtalte Overensstemmelse i Senecas og Christi Lære, men man beraaber sig paa visse Kjendsgjerninger i Paulus' og Senecas Liv, der skulle bestyrke Sandsynligheden af et nærmere Bekjendtskab mellem dem. Under sit Ophold i Corinth (a. 53—54) blev Paulus anklaget af Jøderne, fordi han — som det hedder i „Apostlenes Gjerninger“ — „vilde overtale Folket til en Gudsdyrkelse imod Loven“ [2]). Striden blev bragt for den romerske Øvrighed, Landshøvdingen i Achaja, Gallio; men denne, der skød Sagen fra sig, fordi han „ikke vilde være Dommer i en Strid, der ej indeholdt nogen Uretfærdighed eller Misgjerning, men kun angik Lære og Navne“ [3]), var Senecas ældre Broder M. Annæus Novatus, adopteret af en fædrene Ven, Rhetoren Junius Gallio, hvis Navn han efter Adoptionen bar. Seneca stod i nært Forhold til denne Broder; han satte Pris paa hans humane, velvillige Sindelag — „selv den, der elsker ham højest, elsker ham ikke højt nok“ [4]). Gallio var fremdeles en velinstrueret Mand; Seneca dedicerede ham sin Afhandling „*de ira*“ og „*de vita beata*“ — „Kunsten at føre et lykkeligt Liv“, og han synes at have staaet i jævnlig Brevvexling med ham, Breve, der iøvrigt kun kjendes af Navn: „*epistolae ad Novatum*“. Men er det da ikke rimeligt, spørger man, at

---

[1]) Fleury, l. c. vol. I, pag. 393—94, vol. II, pag. 84.
[2]) *Ap. Gjern.* 18, 13.
[3]) l. c. 18, 14—15.
[4]) Seneca, *Quaest. natur.* IV, *praef.* 10.

Gallio, der kjendte sin Broders levende Interesse for filosofiske Undersøgelser, har gjort ham opmærksom paa denne mærkelige Mand, denne lærde og veltalende Jøde, der satte Synagoger og Stæder i Syrien og i Grækenland i Bevægelse ved den Lære, han forkyndte? Maaske, tilføjes der, har Gallio sendt Seneca de Christnes Skrifter, Apostelens Taler, hans Breve til enkelte Menigheder[1]).

En anden Mulighed frembød sig. Faa Aar senere maatte Paulus forsvare sig mod en lignende Anklage af Jøderne i Jerusalem: „denne Mand", hed det, „er en Pest og vækker Oprør iblandt alle Jøder"[2]); han gjorde sin Ret som romersk Borger gjældende og henskød sin Sag til Kejserens Kjendelse. Paulus blev ført til Rom; Sejladsen var langvarig og besværlig — nær var Skibet gaaet under — men omsider landede man i Puteoli. Paa den appiske Vej følge vi Apostelen til Rom, gjennem de pontinske Sumpe til *forum Appii* og *Tres-tabernae*, hvor Brødrene kom ham imøde; og ved Ankomsten til Rom blev han overgivet til Øversten for Livvagten (a. 61)[3]). Men denne Høvedsmand for Livvagten var Afranius Burrus, Senecas trofaste Ven, med hvem han delte Magten ved Kejserhoffet. I Rom nød Apostelen en vis Frihed; han forkyndte Ordet frimodigt og uhindret; derfra skrev han Brevene til de Epheser, Colossenser og Philippenser, Brevet til Philemon og maaske det andet Brev til Timotheus; hans Optræden gav Menigheden nyt Mod; selv siger han jo: „mine Lænker for Christi Skyld ere blevne bekjendte i det ganske Palads og for alle de Øvrige"[4]), og tilføjer i et andet Brev, at „om han end selv lider Ondt, indtil at være bunden

---

[1] Fleury, l. c. vol. II, pag. 74 ff; Paulus havde da skrevet de tvende Breve til de Thessaloniker.

[2]) *Ap. Gjern.* 24, 5.

[3]) ibid. 28, 14—16.

[4]) *Philipp.* 1. 13.

som en Misdæder, er Guds Ord dog ikke bundet"[1]). Blandt de Kejserhoffet Nærstaaende, som Paulus under dette Ophold skal have omvendt, nævner Kirken en af Neros Elskerinder[2]). og man formoder, at denne var Acte, hin skjønne Slavinde fra Lilleasien, der handlede saa smukt i Christendommens Aand, idet hun, skjøndt forlængst forstødt af Kejseren, samlede hans Aske og bisatte den i Domitiernes Gravmæle[3]). Men Acte var jo velkjendt af Seneca; vi have sét, hvorledes han begunstigede Neros Kjærlighed til hende, og at en af hans nære Venner, Annæus Serenus, laante sit Navn for at skjule denne Elskov for Agrippina. Saa mange Muligheder synes da at maatte tale for et personligt Forhold mellem Paulus og Seneca; men have de først kjendt hinanden, er det da urimeligt at antage, at de strax have sympathiseret, og at Seneca har ønsket at kjende nærmere til en Mand, hvis religiøse Anskuelser stemmede saa meget med hans egne? Vel var Apostelen en ringe Teltmager fra Tarsus, af en Nation, som ogsaa Seneca giver den sletteste Lov: „*sceleratissima gens*"[4]), men denne Jøde var jo en højtbegavet og studeret Mand, fortrolig med græsk og jødisk Filosofi og Litteratur; og Seneca ærede Talentet, hvor han forefandt det: „borte fra de Purpurklædtes Skare", siger han, „taler jeg med denne Halvnøgne (Cynikeren Demetrius) og beundrer ham"[5]). — I Senecas Breve mener man at finde en Antydning af dette Bekjendtskab og dets Følger for ham. Han fortæller Lucilius om den pludselige Forandring, der er foregaaet i ham, hvor-

---

[1]) *2. Timoth.* 2, 9.

[2]) S. Jo. Chrysostomus, *Hom. X, 2. in* II *Epist. ad Timoth.* (op. vol. XI. pag. 722 B).

[3]) Sueton. *Nero*, cap. 50.

[4]) Seneca, *fragm.* 42: *cum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt.*

[5]) id. *Epist.* 62, 3.

ledes han med hver Dag føler et større sjæleligt Velvære, og han lover at sende sin Ven de Skrifter, der bringe ham saa meget Godt, og i hvilke han vil lægge Mærke ved de Steder, som især vække hans Behag [1]). Men disse Skrifter, som Seneca ligesom frygter for at nævne, og for hvis Skyld han ønsker, at Lucilius var hos ham til en aabenhjertig Samtale, skulde netop være de hellige Bøger, — Aarsagen til den Forandring, der var foregaaet med ham: hans Overgang til Christendommen [2]).

Unægtelig synes en saadan Slutning noget dristig. Man forstaar ikke ret, hvorledes en ædruelig Forsker som Fleury kan i de anførte Linier se et sikkert Vidnesbyrd om Senecas Antagelse af Christendommen [3]); man vil kun kunne indrømme, at det anførte Brev sandsynligvis er skrevet under Paulus' Ophold i Rom (a. 62) [4]). Men ogsaa den Maade, hvorpaa der argumenteres fra de anførte Data i Apostelens Liv, er vistnok i Strid med Historien. Det er vel sandsynligt, at den Gallio, der i „Apostlenes Gjerninger“ nævnes som Landshøvding i Achaja, er den samme Junius Gallio, der af Tacitus [5]) og Dio Cassius [6]) omtales som en Broder til Seneca, og som efter at have beklædt Konsulatet under Kejser Claudius styrede Achaja som Prokonsul. Junius Gallio og Paulus maa altsaa have kjendt hinanden; men fra denne Omstændighed at ville slutte, at hin skulde have víst Apostelen nogen særlig Velvillie eller interesseret sig for hans

---

[1]) Seneca, *Epist.* 6, 1—5.

[2]) Fleury, l. c. vol. II, pag. 131: *„et ces livres . . . on est irrésistiblement entraîné . . . à penser qu'ils n'étaient autres que l'Evangile et les Epîtres de Saint Paul“.*

[3]) ibid. pag. 127: *„lettre si singulière et tellement significative, qu'il y a lieu de s'étonner qu'on ne l'ait pas signalée comme un prodrome des plus probants en faveur de la conversion de Sénèque“.*

[4]) *Philol.* VIII, pag. 327.

[5]) Tacit. *Annal.* XV, 73.

[6]) Dio Cass. LX, 35.

Prædiken, er aabenbart for dristigt. Thi hvorledes forholder det sig i Virkeligheden med denne formodede Velvillie? Ifølge Skriftens egen Beretning havde Landshøvdingen ikke mere Godhed for den Anklagede end for hans Anklagere, og den Tolerance, han viste, skyldtes først og fremmest hans Ringeagt; disse religiøse Stridigheder mellem Jøderne indbyrdes vare ham fuldkommen ligegyldige. „Eftersom der er Strid om Ord og Navne, om Eders Lov“, siger han, „staar det til Eder at passe paa . . . jeg vil ikke være Dommer i slige Sager“[1]); ganske lignende Svar gav Pilatus Jøderne i Jerusalem, da disse forlangte Christus korsfæstet[2]). Og da de Forsamledes Vrede saa vendte sig imod Sosthenes, den nye Forstander for Synagogen, beretter Apostlenes Gjerninger, at de gav sig til at slaa løs paa ham udenfor Domhuset, uden at Gallio bekymrede sig om disse Optøjer[3]). Videre kunde Ligegyldigheden dog ikke godt drives.

Det er fremdeles vistnok en overilet Antagelse, at den Øverste for Livvagten, til hvem Paulus blev overgivet ved sin Ankomst til Rom, skulde være Prætoriankohortens Befalingsmand i egen Person, og ikke en mere underordnet. Men selv om denne Øverste var Afranius Burrus, tør man da egentlig antage, at han, der udelukkende var Kriger og Soldat, har følt Interesse for Apostelen, eller at han paa en Tid, da Seneca og han selv vare fuldt optagne af at sikkre deres Indflydelse ved Kejserhoffet, har fundet Stunder til at underholde Filosofen om den nysankomne Jøde og hans besynderlige Lære? Sandsynligheden taler ikke herfor. — Lad os imidlertid ikke underkjende Betydningen af de paapegede Data. De indeholde

---

[1]) *Ap. Gjern.* 18, 15.

[2]) *St. Matth. Evang.* 27, 24: „Jeg er uskyldig i denne Retfærdiges Blod; ser I dertil“.

[3]) *Ap. Gjern.* 18, 17.

ganske vist en Mulighed for, at Seneca kan have hørt Apostelen omtale, at han, dreven af Nysgjerrighed eller lokket af dennes Ry for Veltalenhed, har overværet en Forkyndelse af hans Ord; men i Senecas Ideer om det Højeste har dette Bekjendtskab Intet forandret. Ganske vist har Seneca ikke selv inventeret de skjønne Sandheder, som vi beundre i hans Skrifter, og som i saa høj Grad ere beslægtede med Christendommens; men derfor behøver han ikke at have laant dem fra Paulus; de have været udtalte med lignende Ord af mangfoldige Filosofer før ham; og selv med Hensyn til den christelige Betydning, hvori Seneca bruger visse Udtryk, vil man kunne paavise en ganske lignende Brug af disse hos tidligere, græske Tænkere[1]). Men i Senecas Skrifter faa disse moralske Bud en mere indtrængende, overbevisende Charakter; hans Ethik er mere konkret, den synes at leve mere; og det er denne Varme og Friskhed i hans Udtalelser, der saa ofte har forledet til den Tro, at man hos ham har paa første Haand, hvad i Virkeligheden Mange før ham have udtalt mere koldt og abstrakt. Kun i denne Forstand kan det siges om Seneca, at „han taler om Gud og Mennesker paa en ny Maade“[2]). Christendommens egentlige Trossætninger ere derimod ligesaa fremmede for ham som for tidligere Tænkere, — saa fremmede tør man paastaa, at om han end nok saa meget havde kjendt Paulus og dennes Lære, vilde han dog aldrig have

---

[1]) Til Oplysning i saa Henseende maa Forfatteren nøjes med en Henvisning til en fransk Forfatter Aubertin, der i en velskreven Afhandling, „*Sénèque et Saint Paul*“ (Paris 1872), har paavist denne Overensstemmelse mellem Senecas og tidligere, særlig græske Filosofers religiøse Anskuelser.

[2]) de Maistre, *Soirées de St.-Pétersbourg*, vol. II, pag. 185: „*Il n'est pas même permis d'imaginer que Sénèque n'ait point eu connaissance de l'enseignement de Saint Paul; et la demonstration est achevée par la lecture de ses ouvrages ou il parle de Dieu et de l'homme d'une manière toute nouvelle*“.

kunnet antage den. Thi hvorledes skulde vel Seneca, der ivrer mod alle positive Religioner og ikke hylder nogen anden Tro end den, Samvittigheden foreskriver, have kunnet forlige sig med Forestillingen om et Menneske som Guds Søn, der „korsfæstet, død og begravet opstod fra de Døde“, hvis Mission her paa Jorden var at sone Menneskehedens Brøde — han, der i sin Forkastelse af alle Sonoffre udbryder: „Hvad Glæde skulde vel Guddommen føle ved Uskyldiges Blod!“[1]). Eller — for at tage et andet Exempel — hvorledes skulde vel Seneca, der idelig opstiller den Vise som Gudernes Ligemand „*cum dis ex pari vivit*“[2]), der lærer, at denne Intet har at frygte af Guderne, lige saa lidt som Noget at haabe: „Hvortil har Du vel Bønner behov?“ *fac te ipse felicem* — „gjør Dig selv lykkelig!“[3]) — hvorledes skulde han kunne samstemme med en Religion, der forkynder Frygt for Gud som Begyndelsen til al Visdom og formaner til at bede, bede og atter bede.

Seneca har altsaa næppe hørt til dem, hos hvem Christendommen kunde vente at finde Indpas; han er ikke indbefattet blandt „de Hellige af Kejserens Hus“, fra hvilke Apostelen sender den omtalte Hilsen til Menigheden i Philippi. „*Qui de Caesaris domo sunt*“ — som denne græske Hilsen gjengives paa Latin — er Betegnelsen for en fornem Herres Husstand, hans Frigivne og Slaver, men vilde efter Tidens Sprogbrug ikke kunne omfatte en Mand i Senecas Stilling: en Senator og Konsular[4]).

---

1) Seneca, *fragm.* 123: *quae enim ex trucidatione immerentium voluptas est?*

2) id. *Epist.* 59, 14.

3) ibid. 31, 5: *quid votis opus est? fac te ipse felicem.*

4) Orelli-Henzen, *Insc. Lat.* vol. III, Nr. 6361: *ex domo Caesarum libertorum et servorum . . .*

Endnu maa vi kaste et Blik paa de Breve, som Seneca og Paulus skulle have vexlet med hinanden. Man søger dem med en vis Forventning: de maa jo kunne løse enhver Tvivl. Men Forventningen skuffes; thi hvilke Breve ere ladte os tilbage! — En Korrespondance saa indholdsløs og ubehjælpsom, saa blottet for Alt, hvad man kunde vente udtalt af de berømte Samtidige, at man vanskelig forstaar, at den har kunnet spille en Rolle ved den foreliggende Undersøgelse. Her er ikke Tale om Dogmer og Trossætninger, intet Forsøg paa at forsvare eller gjendrive de Sandheder, som Christendommen opstillede, men Talemaader og Høflighedsudvexlinger som mellem Mænd, der ikke havde noget Vigtigere at meddele hinanden.

Som Brevene foreligge, er der 8 fra Seneca og 6 fra Paulus[1]). Den Første indleder Korrespondancen; han har læst Apostelens Breve til forskjellige Menigheder og Provindser og paa et afsides Sted, i Sallust's Haver, indviet Lucilius og nogle andre Aandsbeslægtede i de nye Lærdomme; de have Alle følt sig tiltalte af denne Læsning. „Der er i Dine Tanker saa megen Højhed og Adel", skriver Seneca, „at Menneskealdere, tror jeg, næppe ville forslaa til at bringe dem i Anvendelse og Udførelse"[2]). Paa en videre Prøvelse indlader Seneca sig ikke; men bortsét fra Sproget, der aldeles ikke minder om Filosofens, er der i dette Indledningsbrev ikke Noget, der vækker berettiget Anstød. Men nu Apostelens Svar! Til denne Meddelelse om, at Seneca har læst hans Skrifter, og at

---

[1]) *Epistolae Senecae, Neronis imperatoris magistri, ad Paulum apostolum et Pauli apostoli ad Senecam*, ed. Haase (*L. Annaei Senecae opera*, vol. III, pag. 476 ff.).

[2]) *Epist.* I: *tanta enim maiestas earum est rerum tantaque generositate clarent, ut vix suffecturas putem aetates hominum, quibus institui perficique possint.*

de have vundet Bifald i hans Kreds, svarer Paulus med 8 fattige Linier, hvori han beklager, at han ikke strax har besvaret dennes Brev, idet han ikke har kunnet finde sin sædvanlige Budbringer — „og, som Du vil bifalde, bør jeg ej betro mine Skrivelser til Hvemsomhelst“. „Beskyld mig da ej for at have víst nogen Forsømmelighed mod Dig, naar jeg beskjæftiger mig med Valget af et paalideligt Sendebud“. Og til disse Trivialiteter føjer Paulus en Forsikring om, at han føler sig lykkelig ved at være skattet af en Mand som Seneca — „af Dig, en saa alvorlig Moralist (*censor*), en Filosof, en mægtig Fyrstes Lærer og Raadgiver“, og ønsker ham sluttelig en lang Levetid[1]).

I et følgende Brev meddeler Seneca, at han har i Sinde at læse Apostelens Skrifter op for Kejser Nero og haaber, at denne vil skjænke dem et naadigt Øre, maaske tillade, at Apostelen overværer Oplæsningen. Seneca har gjort Alvor af sit Forsæt, og Nero er bleven greben af de nye Sandheder[2]); Kejseren kunde ikke forstaa, hvorledes en Mand, der ej havde nydt nogen videnskabelig Uddannelse *(non legitime imbutus)*, kunde udtale saa ophøjede Tanker; men Seneca svarede ham, at „Guderne holdt af at tale af de Ringes Mund, og ikke af deres, som kunde gjøre Misbrug af deres Viden“[3]). Iøvrigt lære vi Paulus at kjende fra en ny Side i disse Breve; han, der saa frimodigt forkyndte Ordet, der begejstret af Troen trodsede alle Farer og Krænkelser, bliver ganske forsagt, da han erfarer, at Seneca har læst hans Skrifter op for Kejseren, og denne havde dog hørt paa dem uden Uvillie. „Jeg tror, at Du har handlet ubesindigt ved at gjøre Cæsar bekjendt med Tanker og An-

---

1) *Epist.* II.
2) *Epist.* VII: *confiteor Augustum sensibus tuis permotum.*
3) l. c.: *cui ego respondi, solere deos ore innocentium effari, haud eorum, qui praevaricari doctrina sua quidem possint.*

skuelser, der ere saa forskjellige fra de Forestillinger, hvori han er opdragen; hvad har kunnet bevæge Dig dertil? . . . vistnok det Venskab, Du nærer for mig, men jeg beder Dig om ikke oftere at vove et saadant Skridt“ [1]); og Apostelen slutter med en dunkel Hentydning til en „*regina*“, maaske Poppæa, som Filosofen maa vogte sig for at fornærme ved altfor aabenlyst at vise ham sit Venskab.

Saa besynderlig indholdsløse ere disse Breve, at der i tvende af dem udelukkende handles om den brugelige Form for Overskriften i romerske Breve, i hvilke Brevskriveren sætter sit Navn foran Adressatens. Paulus finder det stridende mod christelig Ydmyghed og den Ærbødighed, han skylder en romersk Senator, om hans ringe Navn skal staa foran eller blot ved Siden af Senecas i Brevet: „*Paulus Annaeo Senecae Salutem*“ eller „*Annaeo Senecae Paulus S.*“ [2]), i Stedet for at figurere i dettes Slutning. Men Seneca beder ham om ej at anse sig selv for ringe til at sætte sit Navn i Spidsen af Brevet: „Du er jo Toppen, den højeste Tinde mellem alle Bjerge“ — *vertex et altissimorum omnium montium cacumen*, og — „Du er jo romersk Borger“ [3]). Paulus tog det lille Vink ad notam; i det følgende Brev, Samlingens sidste, hvori han beder Seneca om at anvende sin stilistiske Gave til Forherligelse af Christus, skriver han paa brugelig romersk Vis: „*Paulus Senecae Salutem*“.

Synderlig mere indeholde disse Breve ikke; de røbe sig strax som et Falsum, og et saare ubehændigt Falsum af en

---

[1]) *Epist.* VIII.

[2]) Saaledes maa denne Hilsen til *Epist.* X. vistnok læses (*Rh. Mus. für Philologie*, vol. XVI, pag. 302), men iøvrigt er Paulus' Brev og Senecas Svar derpaa konciperet saa uordentligt og med saa liden Kjendskab til den romerske Titulatur i Breve, at det er vanskeligt at præcisere den rette Pointe for Striden.

[3]) *Epist.* XI.

talentløs Person, der har kjendt lidet til Senecas ejendommelige Skrive- og Udtryksmaade. Nuomstunder vil da heller næppe Nogen lægge mindste Vægt paa denne Brevvexling. Men det Spørgsmaal ligger jo unægtelig nær, om hine Breve virkelig ere de samme, som i det 4de Aarhundrede læstes af Mange som en Korrespondance mellem Paulus og Seneca, — om det er paa Grundlag af dem, at en saa ansét Kirkefader som Hieronymus optager Seneca „i de Helliges Skare“. Et sikkert Svar lader sig næppe give, men det bør ikke lades uomtalt, at den Maade, hvorpaa Hieronymus og Augustinus udtale sig om Brevene, egentlig ikke vidner om, at de selv have troet paa deres Ægthed. „Breve, som læses“ — „*epistolae, quae leguntur, Pauli ad Senecam et Senecae ad Paulum*“, hedder det hos begge Kirkefædre[1]), og ikke at saadanne Breve virkelig ere til i autentisk Form; men ved at bruge saadanne ubestemte Udtryk synes man netop at ville tilbageholde sin egen Mening. Sikkert er det i hvert Fald, at en Brevvexling mellem Paulus og Seneca ikke omtales førend i Slutningen af det 4de Aarhundrede, da Kirken søgte at vindicere Seneca for Christendommen. Vi have i saa Henseende en betegnende Udtalelse af Kirkefaderen Lactantius, der skriver om Seneca: „Han kunde være bleven en Dyrker af den sande Gud, om Nogen havde víst ham denne Gud“[2]). Lactantius, der skrev sine „*Institutiones divinae*“ i Begyndelsen af det 4de Aarhundrede, kjendte altsaa ikke den Legende, der snart skulde danne sig.

---

[1]) Se de pag. 10 og 11, Note 2, anførte Citater.

[2]) Lact. *Inst. Div.* lib. VI. *(de vero cultu)*, cap. 24: *potuit esse verus Dei cultor, si quis illi monstrasset.*

Som et Vidnesbyrd af en højt ansét Forsker tør de Rossi's Mening ikke forbigaas. Han er overbevist om, at Paulus og Seneca have kjendt hinanden, og at denne er bleven paavirket af hin. Naar man saa ofte ser fremhævet, at Seneca ikke kan have modtaget Impulser fra Christendommen allerede af den Grund, at denne paa hans Tid var ganske ukjendt af de Fornemme i det romerske Samfund, har de Rossi godtgjort, at den christne Lære, længe forinden den vandt Sejr (alt i Kejsertidens første Aarhundrede) talte Tilhængere blandt Roms aristokratiske Familier: Pomponier og Cæcilier, Cornelier og Annier[1]). Det er t. Ex. de Rossi's Formodning, at hin Pomponia Græcina, der var gift med Britannernes Overvinder, Plautius, og som under Nero blev anklaget (Anno 58) for at hylde „en fremmed Overtro" — *superstitionis externae rea*[2]) og tilbragte 40 Aar af sit Liv i „stedsevarende Sørgmodighed"[3]), var en af Christendommens skjulte Tilhængerinder[4]). — De Data, hvorpaa de Rossi støtter sin Antagelse om Paulus' Forhold til Seneca, synes imidlertid af noget ringe Værd.

I Aaret 1867 fandt man i et Gravkammer udenfor Ostia en Gravtavle, paa hvilken Senecas Slægtsnavn „*Annaeus*" var sat i Forbindelse med Navnene Peter og Paulus.

---

[1]) de Rossi, *Roma sotterranea* vol. I, pag. 309 ff; vol. II, pag. 363 ff.

[2]) Tacit. *Annal.* XIII, 32.

[3]) ibid: *longa huic Pomponiae aetas, et continua tristitia fuit.*

[4]) de Rossi l. c. vol. I, pag. 319, jfr. ogsaa Friedlaender (*Sittengesch. Roms*, 1873, vol. I pag. 491), der deler den anførte Formodning.

D. M.
M. ANNEO
PAVLO PETRO
M. ANNEVS PAVLVS
FILIO. CARISIMO[1].

Skjøndt Tavlen ikke viser noget af de christelige Billedtegn, men indledes med den gængse hedenske Dedikation til „*dii Manes*", antager de Rossi det dog for utvivlsomt, at den er rejst af en Christen over en Trosfælle. Han kjender intet Exempel paa Navnet „Petrus" paa et hedensk Monument, ligesom ogsaa Forbindelsen „Paulus Petrus" er ganske ukjendt i den hedenske Nomenklatur. En M. Anneus Paulus har altsaa sat denne Tavle over sin Søn, til hvis Navn yderligere er føjet et Petrus. Men denne Forbindelse mellem Senecas Slægtsnavn og de berømte Kirkefyrsters, det lille Træk fremdeles, at Faderen hedder Anneus Paulus, der altsaa synes at være den oprindelige Navneforbindelse, er for de Rossi et sikkert Indicium om en Relation mellem Paulus og Seneca. Vistnok er dog hin Slutning noget dristig; thi kan man egentlig af den Omstændighed, at tvende Medlemmer af Slægten *Annaei* ved det Aar 200, fra hvilken Tid Tavlen ifølge sine Skrifttræk synes at hidrøre, have bekjendt Christendommen, slutte tilbage i Tiden til et Venskabsforhold Anno 60 mellem Apostelen og Seneca? Der kan have været Hundreder af Mænd, der uden i fjerneste Maade at være i Slægt med Seneca, have baaret Gentilitetsnavnet „*Annaeus*". Det fortælles om Diktatoren Sulla, at han paa én Dag

[1]) de Rossi, *Bullett. di archeol. christ.* 1867 pag. 6.

frigav 3000 Slaver og derved kastede tre tusind nye Medlemmer af *gens Cornelia* ud paa Roms Gader. Og paa lignende Maade kan Slægten Annæus, der paa Neros Tid var rig og formaaende, have beriget Rom med Frigivne, der kom til at bære dens Gentilitetsnavn.

Det andet Datum, hvorpaa de Rossi støtter sin Formening, skriver sig fra en Tavle vedrørende det arvaliske Broderskab, af hvilken det fremgaar, at Seneca beklædte Konsulatet Anno 57, i Stedet for — som det tidligere var angivet — i Aaret 58. Efter de Rossi's Antagelse kom Paulus til Rom i Begyndelsen af Aaret 56, og han mener da, at Seneca i sin Egenskab af Konsul maa have deltaget i Undersøgelsen af den Sag, der blev rejst mod Apostelen, og som blev paakjendt i Slutningen af Aaret 57[1]). Maaske man med de Rossi tør antage, at Prøvelsen af den nævnte Klage over Apostelens Færd er foregaaet for det kejserlige Raad, der blev indstiftet af August, og som foruden begge Konsuler bestod af et vist Antal Senatorer[2]). Men lad os herved ikke overse, at denne Beretning om et Sagsanlæg mod Paulus i Rom og hans paafølgende Frikjendelse i Virkeligheden kun er en Gisning, og fremfor Alt, at om end Aaret for Senecas Konsulat er sikkert nok, er Tidspunktet for Paulus' Ankomst til Rom det ingenlunde; nyere Forskere, til Ex. Renan, sætte det til a. 61[3]), altsaa fem Aar senere, og Seneca har i

---

[1]) *Bullett. di archeol. christ* 1866, pag. 62: „*Posto ciò, divengono quasi evidenti i rapporti di Seneca con Paolo, dei quali la cristiana antichità ha serbato qualche tradizione, e che parecchi dotti moderni hanno riconosciuto essere probabilissimi. . . . Le concordanze delle date meglio stabilite ed in parte rivelateci dal nuovo monumento aggiungono all' opinione dei rapporti di Seneca con Paolo un peso sì grande, che induce quasi ad intera persuasione.*"

[2]) Dio Cass. LIII, 21.

[3]) Renan, *Saint Paul* pag. 559.

saa Fald ikke paa Embedsvegne kunnet have Noget med en Sag mod Apostelen at gjøre.

De Rossi tilføjer imidlertid, at han stadig har sin Opmærksomhed henvendt paa at finde nye Data til Støtte for sin Mening; den navnkundige Archæolog har saa ofte set sine Formodninger bekræftede, at den foreliggende ikke tør lades upaaagtet.

Resultatet af vor Prøvelse bliver da, at der ikke er megen Sandsynlighed for, at Paulus har hørt til de Venner, som Seneca modtog i sin Villa ved den appiske Vej. Men derfor tør Undersøgelsen ikke betragtes som betydningsløs; thi som bemærket er der ansete Forskere, der den Dag i Dag ere overbeviste om det nære Bekjendtskab imellem Apostelen og Filosofen, og den Indflydelse, som dette har havt paa Charakteren af Senecas Filosofi[1]). Og deler man denne Anskuelse, er Senecas Villa her ved den appiske Vej et langt sandsynligere Sted for deres Sammenkomster end „*horti Sallustiani*“, hvortil de apokryfe Breve henlægge Filosofens Samtaler med Troens Disciple. Langs med *via Appia* havde Jøderne deres Kirkegaarde og de Christne deres ældste Katakomber; dér vide vi, at Apostelen har vandret, og ud ad denne Vej maatte han naturlig søge, naar han vilde

---

[1]) Foruden til de Rossi, Fleury og de Maistre (*Soirées de Saint-Petersb.* vol. II, pag. 181 ff.: „*je me tiens sûr, que Sénèque a entendu saint Paul, comme je le suis que vous m'écoutez dans ce moment*“), der ovenfor ere anførte, kan blandt Nutidens Forfattere henvises til C. Schmidt (*la société civile dans le monde Romain*, Strasbourg 1853, pag. 379, ff: „*quant à nous, nous ne pensons pas qu'il puisse y avoir de doute sur l'origine des nouveautés qu'on remarque dans la morale de Sénèque; nous sommes persuadés que nous sommes ici en presence d'effets produits par l'influence de la charité chrétienne*“), Wallon (*hist. de l'esclavage dans l'antiquité*, Paris 1847, vol. III, pag. 12) og Reumont (*Gesch. der Stadt Rom*, Berlin 1867, vol. I, pag. 365).

bede ved Brødrenes Grave. I umiddelbar Nærhed af „Lucina's Krypt“ — kaldet saaledes maaske efter hin Pomponia Græcina, der under Nero blev anklaget for at hylde en fremmed Overtro, og som blandt sine Trosfæller bar Navnet „*Lucina*“ [1]) — havde

---

[1]) de Rossi, *Roma sotterranea* vol. I, pag. 319. Da de Rossi første Gang (1864) fremsatte denne Formodning, skete det med al Reservation. „Det er kun en Gisning“, siger han; „jeg tør ikke udgive det for mere, maaske den næppe engang fortjener dette Navn. Men denne Følen sig frem, disse Indskydelser, som ile forud, saa snart blot et svagt Lys bryder frem af Mørket, have idetmindste det Gode, at de skærpe Opmærksomheden og gjøre den mere skikket til at drage Udbytte af ethvert, selv det ringeste Indicium, der kan bidrage til at opklare historiske Kjendsgjerninger“. I det følgende Bind af „*Roma sotterranea*“ (udgivet i 1867) kommer de Rossi tilbage til sin Formodning (vol. II, pag. 282). „Min Konjektur“, siger han, „er bleven modtaget med den største Velvillie; man bør dog ikke tillægge den større Vægt, end den fortjener, men vente indtil mere bestemte Indicier og nye monumentale Opdagelser give den sikker Støtte“. De Rossi turde endnu ikke udtale noget Bestemt om Pomponia Græcina som Kirkens ældste „Lucina“, og om det var efter hende, at den aristokratiske Krypt i Calixtus' Katakombe fik sit Navn. Blandt de mange „*viri clarissimi*“ og „*feminae*“ eller „*puellae clarissimae*“, der her tidligt vare stedte til Hvile: en Cæcilius Faustus, Faustinus Atticus, en Annia Faustina, Attica Cæciliana og mange andre tilhørende Roms Senatorfamilier, savnede han nemlig Epitafier for christne Medlemmer af en *gens Pomponia*. Denne Lakune er nu udfyldt. I Slutningen af det nævnte (2det) Bind af „*Roma sotterranea*“ (pag. 363—64) oplyser de Rossi, at han, siden hine Linier blev skrevne, i de ældste Lag af Lucinas Krypt har fundet Brudstykker af Ligstene for en Pomponius Bassus og en Pomponius Græcinus (vol. II, tav. XLI, Nr. 48 og tav. XLIX, Nr. 27); og efter at han saaledes har faaet haandgribelig Sikkerhed for, at en nær Descendent af Pomponia Græcina er bleven stedet til Hvile i Lucinas fornemme Krypt, nærer han ikke længer Tvivl om, at Pomponia Græcina blandt sine Trosfæller bar Kirkens christelige Tilnavn „Lucina“, og at det er hende, der under en Ejendom paa den appiske Vej har skjænket Terræn til en Begravelsesplads for sine christne Venner og Slægtninge — „*e il sospetto, che cotesta matrona morta circa la fine del secolo primo non sia estranea alle origini ed alla storia del cimetero di Callisto, è dimostrato sagace e ragionevole*“.

Seneca sit Landslot. Til dette kunde han da naturlig have indbudt Paulus og Troens Venner, naar han ønskede at samtale med dem; thi hvad enten et saadant Bekjendtskab var forbundet med Fare eller ikke, var Seneca selvfølgelig for meget Verdensmand til at kompromittere sig ved Stævnemøder i et afsidesliggende Bykvartér udenfor Muren[1]) — „*nullum putaveris locum sine teste*", siger han jo selv[2]).

---

[1]) Imellem *porta Salara* og *porta Pinciana* i det nuværende Rom, omfattende bl. A. Villa Ludovisi.

[2]) Seneca, *lib. de moribus* Nr. 79.

III. SENECAS DØD.

I sine sidste Leveaar opholdt Seneca sig helst udenfor Rom. Forholdene i Hovedstaden havde forandret sig, Nero havde fundet nye Venner, og disse søgte paa enhver Maade at fortrænge ham fra Magten. Nero selv havde ogsaa tydelig givet sin Ven at forstaa, at han helst var fri for en Raadgiver, der virkede som en Dæmper paa hans Extravagancer.

Senecas litterære Virksomhed i disse Aar bestaar væsentlig i de mange (124) Breve, som han vexlede med Lucilius. Uheldigvis er imidlertid disse Breve uden Angivelse af Tid eller Sted, og det er derfor ikke muligt at knytte de mere konkrete Episoder, de indeholde, til det ene eller det andet af Senecas forskjellige Landslotte, og da særlig til det, som han ejede ved den appiske Vej.

Maaske vi dog til *via Appia* tør henlægge en lille Udflugt, som Filosofen foretog i Sommeren 64 med sin Ven Cæsonius Maximus. Vistnok har man i Rom talt om denne Udflugt; Nero og hans Venner have moret sig over det besynderlige Optog, hvori den rige Konsular viste sig paa den befærdede Vej. Og Seneca finder selv, at den Frejdighed, hvormed han har turdet sætte sig ud over Folks Mening, fortjener at meddeles Lucilius. Paa en simpel Bondevogn kjørte han afsted med sin Ven; Bagagen indskrænkede sig til, hvad de bar paa Kroppen, Kudsken var barfodet, „men ikke paa Grund af Varmen“, og Muldyrene — „ja, de gav ved deres Skridt tilkjende, at de

endnu vare i Live“ [1]). Men Seneca er dog ikke ret tryg i sin Overlegenhed. Naar han møder et mere pragtfuldt Optog med Løbere og Forridere, der hvirvle Støvet op om hans beskedne Vogn, griber han sig i at rødme, og han sukker: „Ak, jeg har ikke bragt det vidt endnu, men bekymrer mig fremdeles om de Landevejsfarendes Dom . . . og, som Du véd: den, der undser sig ved et simpelt Kjøretøj, vil sidde stolt paa et prægtigt“ [2]). — Cæsonius Maximus fandt sig fortræffeligt i sin Vens Særheder; han delte med ham det improviserede Natteleje — den Enes Kappe tjente som Tæppe, den Andens til at sove paa — og de tarvelige Maaltider, som det ikke kostede mange Minutter at tilberede. Saaledes morede de sig i nogle Dage; og Seneca griber Lejligheden til at filosofere over et Yndlingsæmne: om hvor meget af det, hvormed vi plage os i Livet, idet vi tro det nødvendigt for vort Velvære, i Virkeligheden kun er til Besvær, og hvor ringe en Overvindelse det koster at befri sig for disse indbildte Fornødenheder og befinde sig vel derved. Men Seneca drager ogsaa et andet Udbytte af sin Rejse; han mindes disse Herrer, der jog ham forbi med prægtige Forspand for deres kostbare Vogne, og han filosoferer over, hvorledes Skinnet bedrager: Han er rig og har derfor Raad til at optræde som Fattig; men mange af hine Herrer, hvis Heste bære blinkende Kjæder om Bringen, som paa deres Rejser medføre et gyldent Service — „tro ikke, at de ere rige . . . det er en forloren Herlighed, en „*bracteata felicitas*“ — han véd ikke, om han skal tinge sig til Kamp mod Dyr eller Mennesker“ [3]).

Videre tør vi næppe paa Grundlag af Senecas Breve følge ham paa den appiske Vej. Tacitus supplerer imidlertid vor

---

[1]) Seneca, *Epist.* 87, 4.
[2]) ibid. 87, 4—5.
[3]) ibid. 86, 6—9 noget friere sammendraget, jfr. *Epist.* 115, 9.

Viden. Efter hans Beretning kom Seneca i Foraaret 65 fra Campanien til Rom og tog ind paa en Villa ved den 4de Milepæl; dér tilbragte han sine sidste Øjeblikke, til denne Villa henlægger Tacitus hans tragiske Endeligt[1]).

Det var bevægede Tider i Rom. En af de største Sammensværgelser, som Kejsertiden havde sét, en Sammensværgelse, der talte Senatorer og Riddere, Neros fortrolige Venner, Mænd og Kvinder af alle Samfundsklasser, var nys bleven afsløret. Planen havde længe været forberedt; Dagen og Stedet var endelig bestemt. Naar Nero den 19de April indfandt sig i Cirkus for at overvære de højtidelige Lege til Ære for Ceres, skulde Plautius Lateranus, Konsulen for det følgende Aar, kaste sig for hans Fødder med et Bønskrift, rive Kejseren omkuld, og de Andre ile til og fuldbyrde Gjerningen med deres Dolke. Beundringsværdigt var Alt bleven holdt hemmeligt; endnu Dagen forinden Planen skulde bringes til Udførelse anede Kejseren Intet[2]) — Scaevinus hvæssede alt den Dolk, hvormed han skulde føre det første Stød. Men Guderne vilde det anderledes. En Frigiven i Scaevinus' Hus fattede Mistanke; hans Herre viste sig besynderlig agiteret: snart grublende alvorlig, snart overgiven lystig, som om noget Usædvanligt var i Gjære; han fordelte Gods og Gaver mellem sine Slaver, skjænkede flere af dem Friheden og befalede, at Omslag til at stille Blod og forbinde Saar skulde holdes beredt i Huset. Den Frigivne raadførte sig med sin Hustru, og tilskyndet af denne ilede han til Kejseren og røbede, hvad han havde iagttaget og formodede. Hurtig kom der Lys over Sagen. Venner og Frænder forraadte deres Nærmeste; Antonius Natalis, der var indviet i alle Hemmeligheder, angav Cajus Piso, Hovedmanden for Sammensværgelsen;

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV, cap. 60—64.

[2]) ibid. XV, 54 sammenholdt med cap. 51 in. f. og cap. 57 init.

Digteren Annæus Lucanus sin egen Moder, Scævinus og mange Flere deres kjæreste Venner. Kun en Kvinde viste Mod; mishandlet af Bødlen var hun ikke at formaa til at røbe dem, der vare hende fjærne og fremmede, medens højbaarne Mænd, Senatorer og Riddere, klager Tacitus[1]), uberørte af al Tvang prisgav deres Nærmeste.

Nero forskrækkedes over de Mange, der havde forenet sig om hans Undergang. Flere af hans Ungdoms Venner, en af Prætoriankohortens Øverster, Rigets vordende Konsul havde aftalt at bringe Cajus Piso til Magten. Keiseren tillod ikke Nogen at undslippe; Ryttere og Fodfolk strejfede om i Rom og i de nærliggende Landsbyer, paa Murene stod Vagtposter, Tiberen og Havet blev bevogtede; et tilfældigt Møde, et venligt Ord med en af de Sammensvorne var nok til at vække Mistanke.

Blandt de Mistænkte var Seneca. Natalis havde angivet ham, og Nero jublede over denne Angivelse. Undersøgelsen oplyste dog kun Lidet; Natalis forsikrede, at han ved en Lejlighed var bleven sendt af Piso til Seneca for at spørge denne, hvorfor han unddrog sig Pisos Besøg, og Seneca havde svaret, at „hyppige Samtaler og fortsatte Sammenkomster ikke var Nogen af dem til Baade; iøvrigt beroede hans Velfærd paa Bevarelsen af Pisos Liv“[2]). Mere behøvede Nero ikke. Én Gang var den forhadte Raadgiver undgaaet hans Efterstræbelser — dennesinde skulde han ikke gaa fri, men dele Skæbne med Piso, der med overskaarne Aarer forblødte i sit Hjem, eller med Plautius Lateranus, der end ikke fik Tid til at omfavne sine Børn, men blev af en Tribun stødt ned paa Slavernes Rettersted.

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV, 57.
[2]) ibid. XV, 60.

Under disse Forhold kom Seneca til Rom og tog ind paa sin Villa ved den 4de Milepæl. Kom han tilfældig, ukjendt med hvad der foregik i Hovedstaden, eller har han troet, at han ved kjækt at rejse Hovedet kunde slaa Beskyldningen til Jorden? Intet sikkert lader sig udsige derom; men Rygtet vilde vide, at naar Nero var dræbt, skulde Piso dele samme Skæbne, og at Filosofen egentlig var den, man havde udsét til at beklæde Cæsarernes Throne[1]).

Seneca var da højt oppe i de Tres; de senere Aar havde ældet ham stærkt[2]). Der er i Museo Nazionale i Neapel en Broncebuste, funden i Herculanum, som tør antages at fremstille ham i disse Aar. Haaret hænger i lange Tjavser ned over Panden, Kinderne ere furede og indfaldne, Benet springer stærkt frem under det dybtliggende Øje[3]). Billedet gjør ikke noget tiltalende Indtryk; der er noget Træt og Lidende i dette magre, usoignerede Ydre. Men saaledes maa vi forestille os Filosofen. Bekymringer og Skuffelser, Studier og gjennemvaagede Nætter havde taget paa hans Kræfter. Dertil kom jævnlige Sygdomme: Feberanfald og Besvimelser[4]), stærke asthmatiske Lidelser, om hvilke han selv siger: „alt Andet, hvad det saa end er, er dog kun Sygdom — dette derimod en Kamp med Døden, en „*meditatio mortis*", som Lægerne kalde

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV, 65.

[2]) Seneca, *Epist.* 26, 1: *modo dicebam tibi, in conspectu esse me senectutis: iam vereor, ne senectutem post me reliquerim; aliud iam his annis, certe huic corpori, vocabulum convenit, quoniam quidem senectus lassae aetatis, non fractae, nomen est: inter decrepitos me numera et extrema tangentes.*

[3]) Visconti, *Iconographie Romaine*, vol. I, pl. XIV, Nr. 1 og 2

[4]) Seneca, *Epist.* 104, 1; 77, 9.

det"[1]). Og Seneca synes ikke at have hjulpet paa denne Afkræftelse ved en passende Diæt. Siden Nero nys (Aar 64) havde villet give ham Gift, spægede han sit Legeme; i længere Tid, siger Tacitus, nød han kun Markfrugter og drak ikke andet end Vand[2]; kun med Besvær kunde hans Hustru overtale ham til en mere styrkende Kost. Seneca følte, at han stod paa Gravens Rand: „min Alder gaar ikke nedad, den styrter nedad" — *cadit non descendit*[3]; „blot jeg bevæger mig, er jeg træt"[4]) — disse og lignende Ytringer møde os jævnlig i Brevene til Lucilius; og han beder sin Ven om at tælle ham blandt dem, der have naaet det sidste Maal[5]): „tro mig, Kjære, jeg har levet nok — *mortem plenus exspecto*"[6]).

Men Seneca kan fremdeles arbejde; hans Aand er usvækket frisk[7]), og han er i travl Virksomhed med at prøve sit eget Jeg og meddele Lucilius Resultatet af sine Undersøgelser: om hvilken Fremgang i det Gode der kun skyldes Alderen, hvilken derimod en bedre Indsigt — med andre Ord: „hvad han ikke vil, fordi han ikke kan, og hvad han endnu kan, men ikke vil"[8]). Døden er et Yndlingsæmne i hans Breve: „før jeg blev gammel, beflittede jeg mig paa at leve ret, nu da jeg er Olding,

---

[1]) Seneca, *Epist.* 54, 2: *omnia corporis aut incommoda aut pericula per me transierunt: nullum mihi videtur molestius; quidni? aliud enim quicquid est, aegrotare est, hoc animam agere; itaque medici hanc „meditationem mortis" vocant.*

[2]) Tacit. *Annal.* XV, 45: *dum persimplici victu et agrestibus pomis, ac, si sitis admoneret, profluente aqua vitam tolerat.*

[3]) Seneca, *Epist.* 83, 4.

[4]) ibid. 83, 3.

[5]) ibid. 26, 1.

[6]) ibid. 61, 4.

[7]) ibid. 26, 2: *non sentio in animo aetatis iniuriam . . viget animus et gaudet non multum sibi esse cum corpore.*

[8]) ibid. 26, 3.

ønsker jeg kun at dø ret“[1]). Atter og atter minder han Lucilius om at betænke denne Adskillelse. „Bered Dig paa Døden — *meditare mortem!*“[2]) . . . „mod Intet er det saa nødvendigt at staa rustet. Man har været forberedt paa Fattigdom i Livet, men Rigdom er bleven Ens Lod; vi have væbnet os med Foragt mod Smerter, men Naturen har givet os et stærkt Legeme; vi have foresat os at bære Frænders og Venners Bortgang med Fatning, men Alle, som vi elskede, har Skæbnen bevaret“[3]). „Den Dag derimod, hvor vi faa Brug for hin Forberedelse, vil ikke udeblive“ . . . „og hvad man længe har ventet, rammer mindre haardt“[4]). Selv havde Seneca forberedt sig længe; hver Dag stod for ham som den sidste, og han søger derfor at drage det fyldigste Udbytte af den. „Jeg skriver Dig til i en Stemning, som om Døden hvert Øjeblik kunde kalde mig bort fra Papiret“[5]).

Det er saaledes ikke en livskraftig gammel Mand, men en skrøbelig Olding, der ved Foraarstid møder os paa den appiske Vej. Forsigtigt har man hjulpet ham ud af Vognen og bragt ham ind i hans Studereværelse; dér har han mediteret, hvilende paa sin Løjbænk.

Med Seneca fulgte hans Hustru af andet Ægteskab, Pompeja Paulina, og to Venner. Vi kjende ikke synderlig til den Første. Hun synes at have været betydelig yngre end sin Mand, af rig og ansét Familie, maaske med nogen Tilbøjelighed for Luxus, men Forskjellen i Alder og Smag har ikke forhindret deres Ægteskab fra at være lykkeligt. Seneca har vel sagt, at den

---

1) Seneca, *Epist.* 61, 2.
2) ibid. 26, 9.
3) ibid. 70, 18: *huius unius rei usum qui exigat dies veniet*
4) ibid. 78, 29.
5) ibid. 61, 2.

Vise ikke knytter sig til sin Hustru af Kjærlighed, men af Fornuft — *„judicio debet amare conjugem, non affectu“*, og han tilføier: „overfor en Andens Hustru er al Elskov lastværdig, overfor sin egen den overdrevne“ [1]), men i Livet har han næppe taget det saa nøje med sin Forskrift; den har i hvert Fald ikke forment ham at vise Paulina al mulig Ømhed. Af Kjærlighed til hende, der ængstedes over hans svækkede Helbred, drog han Omsorg for sin Sundhed — „jeg véd jo, at hendes Liv beror paa mit“ [2]). For hendes Skyld opgav han Tanken om at forkorte sine Dage, et Forsæt, han saa ofte havde næret; og Filosofen, der fra Ungdommen af satte Livets Frihed i Retten til selv at ende det, erklærer, at „Den, der ikke elsker sin Hustru eller en Ven saa højt, at han for deres Skyld holder ud med Tilværelsen, er en blødagtig Stakkel“ — *delicatus est* [3]). Seneca paaskjønnede saaledes den Omhu, der vistes ham; den lod ham se Tilværelsen i et lysere Skjær: „Hvad kan vel være behageligere end at være sin Hustru saa dyrebar, at man af den Grund bliver mere omhyggelig for sig selv?“ [4])

Vistnok har det da ikke manglet paa Pleje i Senecas Hjem. Alt paa denne Villa stod beredt til hans Modtagelse; han har ikke behøvet at spørge efter nogen Betjening — som nys da han ved Nattetid kom til sit Landsted i Albanerbjergene, men fandt hverken Kok eller Bager og maatte nøjes med For-

---

[1]) Seneca, *fragm. de matrimon.* (ed. Haase vol. III, pag. 434): *in aliena quippe uxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, non affectu*; jfr. en lignende Ytring af Cæsaren Ælius Verus: *„patere me per alias exercere cupiditates meas: uxor enim dignitatis nomen est, non voluptatis“* (Spartianus, *vita Aelii Veri* cap. IV).

[2]) Seneca, *Epist.* 104, 2.

[3]) ibid. 104, 3.

[4]) ibid. 104, 5

valterens grove Brød, som kun Hungeren kunde gjøre velsmagende[1]).

Om Vennerne tør vi kun have en Formodning; Flere af de nærmeste, til Ex. Lucilius og Annæus Serenus, vare fraværende eller døde. Men en kjær Omgangsfælle stod tilbage, maaske den fortroligste af dem alle[2]), Cæsonius Maximus, Senecas trofaste Ledsager under Exilet, den Samme, med hvem vi nys saae ham gjøre en Udflugt paa en af Italiens Veje. Cæsonius Maximus maatte bøde for sin Hengivenhed ved denne Lejlighed; kort efter Senecas Død blev han forvist fra Italien. En anden nærstaaende Ven har vistnok været Statius Annæus, Senecas dygtige Læge, unægtelig en Frigiven af ham, men „*diu amicitiae fide probatus*“[3]), siger Tacitus.

Med disse Omgivelser tilbragte Seneca den første Dag i Ro; Nero forstyrrede ham ikke. Filosofen kunde næppe være i Tvivl om sin Skæbne; han kjendte sin Myndlings grumme Sindelag, vidste, at den mindste Mistanke vilde være tilstrækkelig til at fælde ham; men han imødesaae Afgjørelsen med en Stoikers Ro. Dersom Straffen skulde blive altfor haard, et nyt Exil til Exempel, stod den Udvej altid aaben at forekomme den ved selv at ende sine Dage: Vi ere i Ingens Magt, naar Døden er i vor[4]). I denne Tanke har Seneca fundet Trøst; intet Øjeblik kunde han nemlig tvivle om, at Retten til at berøve sig Livet var

---

[1]) Seneca, *Epist.* 123, 1—2.

[2]) Martial. *Epigr.* VII, 45 *(ad Q. Ovidium, de imagine Maximi Caesonii)*:

Facundi Senecae potens amicus,
caro proximus aut prior Sereno,
hic est Maximus ille, . . .

[3]) Tacit. *Annal.* XV, 64.

[4]) Seneca, *Epist.* 26, 10: *qui mori didicit, servire dedidicit; supra omnem potentiam est, certe extra omnem.*

en naturlig Beføjelse fra Forsynet. „Den Vise lever ikke saa længe, som han kan, men saa længe, som han bør“ [1]) . . . for ham er ikke Livet, men dets ethiske Indhold Hovedsagen, „thi det er med Livet som med et Skuespil: ikke om det spilles længe, men om det er spillet godt, kommer Alt an paa“ [2]). Og mangfoldige Omstændigheder, tilføjer Filosofen, kunne bringe den Vise til at overveje, om han ikke strax bør forkorte sine Dage; „møde Bekymringer og Gjenvordigheder, der forstyrre hans Sindsro, tager han en mandig Beslutning, og venter ikke dermed, indtil han er stedt i den yderste Nød; ja dersom Lykken blot begynder at vende ham Ryggen, bliver han mistænksom og overvejer omhyggelig, om han ikke ufortøvet bør sige Verden Farvel“ [3]). Atter og atter søger Seneca at vinde Lucilius for sin Overbevisning; i det resolute Mod, hvormed saa Mangen tør forekomme Døden, sér han en Hæder for sin Tid. „Hvorfor henvise Dig til svundne Slægter? Se paa vor egen Tidsalder, hvis Slaphed og Nydelsessyge man laster saa stærkt, og Du vil finde Folk af alle Stænder, Gamle og Unge, Rige og Fattige, der have forkortet deres Lidelser ved Døden“ [4]). Filosofens frie Anskuelser deltes vel ingenlunde af Alle; men han drager tilfelts mod disse Mænd, der under Navn af Vise holdt det for en Forbrydelse at lægge Haand paa sig selv, idet de paastod, at man skulde afvente den Udgang, som Naturen eller Skæbnen foreskrev. „Betænk dog, i hvilken Grad denne Lære er falsk!“ — [5]) „det er jo at spærre Vejen for Friheden. Jeg skulde afvente

---

[1]) Seneca, *Epist.* 70, 4.
[2]) ibid. 77, 20.
[3]) ibid. 70, 5: *cogitat semper, qualis vita, non quanta sit; sed simul atque occurrunt molesta et tranquillitatem turbantia, emittit se; nec hoc tantum in necessitate ultima facit, sed cum primum illi coepit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit, numquid illo die desinendum sit.*
[4]) ibid. 24, 11.
[5]) ibid. 70, 14.

en Sygdoms Pinsler, Menneskenes Grumhed, naar det staar i min Magt at ryste Lidelsen af mig og gaa bort midt under Smerterne“ [1]) . . . „Kun Taaber kunne føre det Ord i Munden: „*bella res est mori sua morte*“ — skjønt er det at dø en naturlig Død![2]) Nei, Naturen har i sin evige Orden ikke indrettet noget Visere end, at den kun har givet én Indgang til Livet, men utallige Udgange derfra“ [3]). Seneca taler sig varm i sit Æmne; han indigneres over hin Rhodier, der indespærret i et Bur og fodret som et vildt Dyr blev opfordret til at ende sine Lidelser, men gav til Svar, at man maatte haabe Alt, saa længe man levede. „Hvilken ydmygende Tilstaaelse af sin egen Afmagt! Skulde jeg tænke, at Lykken formaar Alt, saa længe jeg er i Live, og ikke snarere den formaar Intet, naar jeg forstaar at dø?“ [4]).

I denne Frihed til selv at ende Livet sér Seneca da ogsaa den eneste Grund, hvorfor vi ikke ere berettigede til at beklage os over det. „Livet er Dig til Behag? Vel, saa bliv ved at leve! Det behager Dig ikke? Gak da did, hvorfra Du er kommen!“ [5]) Det er ikke en Rejse, der kræver heroisk Mod . . . „det er ikke nødvendigt at ramme Hjertet med en dyb Flænge; en Lancet baner Dig Vejen til hin ophøjede Frihed . . . den evige Fred koster Dig kun et Snit“ [6]).

---

[1]) Seneca, *Epist.* 70, 15.

[2]) ibid. 69, 6: *illud inperitissimi cuiusque verbum falsum esse tibi ipse persuade: „bella res est mori sua morte“: nemo moritur nisi sua morte.*

[3]) ibid. 70, 14.

[4]) ibid. 70, 6—8 *omnia, inquit, homini, dum vivit, speranda sunt. Ut sit hoc verum, non omni pretio vita emenda est; quaedam licet magna, licet certa sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non veniam: ego cogitem in eo, qui vivit, omnia posse fortunam, potius quam cogitem in eo, qui scit mori, nihil posse fortunam?*

[5]) ibid. 70, 15.

[6]) ibid. 70, 16, jfr. *de ira* III, 15, 4: *quocumque respexeris, ibi malorum finis est: vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur; vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet; . . . Quaeris quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena.*

Seneca var saaledes beredt til at modtage Neros Ordre; den lod ikke vente paa sig. Den følgende Dag sendte Kejseren en Befalingsmand i Prætoriankohorten for at forhøre om, hvorvidt Natalis' Udsagn var sandfærdigt; samtidig blev Villaen omgiven af Vagtposter. Tribunen traf Seneca, medens han sad til Bords med sin Hustru og begge sine Venner. Det forholdt sig rigtigt, indrømmede han, at Natalis var kommet til ham og i Pisos Navn havde beklaget sig over, at han unddrog sig dennes Besøg; men Filosofen havde undskyldt sig med sit Helbred og sin Trang til at være i Ro. Han „havde ikke havt nogen Grund til at anse en privat Mands Velfærdssag for vigtigere end sin egen Sikkerhed, og Kryberi laa ikke for ham, det vidste Ingen bedre end Nero, der oftere havde sét Prøver paa hans Frimodighed end paa hans Underdanighed“ [1]. — Med dette Svar vendte Gavius Silvanus tilbage til Nero; Seneca havde udtalt sig fuldkommen rolig; der var intet Forknyt i hans Ord eller Miner — „*tristitiam, si potes, non admiseris, si minus, non ostenderis*“, raader han jo selv [2].

I nogle Timer kunde Seneca overveje Situationen; han maatte betragte sin Dødsdom som skreven. Nero holdt Raad med Poppæa og Tigellinus, da han modtog Tribunens Rapport. Kejseren interesserede sig kun for Ét: gjorde Seneca sig rede til frivillig at dø? Tribunen benægtede det, og han fik da Ordre til at vende tilbage og forkynde Kejserens Villie, at han ufortøvet skulde berede sig til Døden. Gavius Silvanus undsaae sig imidlertid ved at overbringe denne Befaling — han hørte selv til de Sammensvorne og vilde ikke overvære

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV, 61: *Seneca ... respondit: cur salutem privati hominis incolumitati suae anteferret, causam non habuisse; nec sibi promptum in adulationes* (sc. overfor Piso) *ingenium.*

[2]) Seneca, *lib. de moribus* Nr. 11.

Filosofens Dødskamp; en Underordnet fik det Hverv at forkynde Kejserens Ordre.

Nero overlod sin Raadgiver selv at vælge sin Dødsmaade. Seneca kunde næppe være i Tvivl om, hvorledes han skulde realisere denne Gunst; ogsaa Maaden, paa hvilken man lettest kunde komme af med Livet, havde oftere været Gjenstand for hans Overvejelser. „Den Dødsmaade, som tiltaler En, det er den bedste“; og den, som tiltalte Filosofen, var den hurtigste og letteste. „I Livet“, siger han, „kan man ofte være nødsaget til at rette sig efter Andres Tykke, i Døden følger man kun sit eget“ [1]). „Og naar én Dødsmaade er forbundet med Smerter, en anden simpel og let, hvorfor skulde jeg da ikke foretrække den sidste — ligesom jeg vælger det Hus, hvori jeg vil bo, Fartøjet, hvormed jeg vil foretage en Rejse?“ [2]) . . . „Kun Taaber kunne indvende, at en anden Maade at ende Livet paa havde været mere heltemodig; i Døden gjælder det ene om, saa hurtigt som muligt — „*quam celerrime*“ — at bane sig Vej til Friheden“ [3]).

Seneca vilde saaledes ikke berede sine Nærmeste noget heroisk Skuespil, ikke som en Arria støde Dolken i Hjertet med et „*non dolet!*“ Men hvilken Dødsmaade skulde han foretrække? Personlig Erfaring havde han jo ikke. Fra Historien kjendte han vel Mange, der i et Nu med uforfærdet Mod havde endt deres Dage; han beundrer hin spartanske Yngling, der gjort til Slave og paabudt et ydmygende Hverv, knuste sin Pande mod Muren [4]) — hin heltemodige Fange, der ført paa en Vogn til Kamp paa Arenaen, bøjede Hovedet ind mellem Hjulegerne og uden at

---

[1]) Seneca, *Epist* 70, 12: *vitam et aliis adprobare quisque debet, mortem sibi: optima, quae placet.*

[2]) ibid. 70, 11.

[3]) ibid. 70, 13

[4]) ibid. 77, 14.

forandre Plads paa Vognsædet lod Nakken knække over ved Hjulets Omdrejning[1]. Men disse voldsomme Dødsmaader kunde dog kun forsvares under særegne Omstændigheder; „Den, hvis Stilling tillader det, skal se sig om efter en læmpelig Udgang — en „*exitus mollis*“ [2]); og vistnok var der i saa Henseende et Valg, som særlig maatte tiltale Filosofen. Han erindrer sin Ven Tullius Marcellinus, der i 3 Dage ingen Føde tog til sig, lagde sig i et Badekar med lunkent Vand, og lidt efter lidt — ikke uden et vist Velbehag, som han selv forsikrede — sov bort fra Livet[3]. Statius Annæus har dog næppe troet paa denne Fortælling; om end Livet er nok saa svagt, lader det sig ikke rykke over med Læmpe. Seneca skulde bittert erfare det; Tacitus har skildret os denne Dødskamp i dens forskjellige Faser.

Filosofen hørte rolig paa Kejserens Bud. Han bad om Tilladelse til at opsætte nogle testamentariske Bestemmelser, men Centurionen afslog hans Begjæring; Neros Ordre lød paa en øjeblikkelig Død. Seneca vendte sig da til de Omkringstaaende: „Velan, siden man nægter mig at belønne Eders Godhed imod mig, efterlader jeg Eder det Bedste, det Eneste, jeg har tilbage at raade over: Erindringen om mit Liv. Læg Eder dettes Exempel paa Sinde, og den Hæder, I ville vinde som ædle og retskafne Mænd, vil være Lønnen for Eders trofaste Venskab“ [4].

---

[1]) Seneca, *Epist.* 70, 23.
[2]) ibid. 70, 24.
[3]) ibid. 77, 9.
[4]) Tacit. *Annal.* XV, 62 (efter Halms Læsemaade): „*cujus si memores essent, bonarum artium famam pretium tam* (eller som hos Jacob: *fructum*) *constantis amicitiae laturos*“. Den almindelige Læsemaade, der efter Orelli (jfr. *Neue Jahrb. für Philol.* vol. LII, 1848, pag. 44) findes i flere nyere Udgaver af Tacitus: „*cujus si memores essent, bonarum artium famam, tum constantis amicitiae laturos*“, giver ikke ret Logik i Senecas Tale, hvilket endnu mindre er Tilfældet med

De Omstaaende henflød i Taarer, men Seneca formanede dem i venlig Samtale eller myndigt bydende at dæmpe Klagen: „Hvor er Visdommens Leveregler, hvor den Sindsro mod Ulykken, som saa mange Aars Syslen med Filosofien skulde have givet? Kjende vi ikke Alle Neros Grusomhed? Hvad Andet stod vel tilbage for ham end til en Moders og Broders Drab at føje sin Opdrager og Lærers!“ [1]).

Endnu en Gang søgte Seneca at tale Vennerne til rette; han omfavnede sin Hustru og skred til sin Gjerning. Men Pompeja Paulina vilde ikke lade sig trøste. Nero fordrede ogsaa hendes Død, paastod hun, og hun vilde lide den i Forening med sin Mand. Seneca turde ikke modsætte sig hendes Forsæt; maaske han ogsaa frygtede, at Paulina efter hans Død skulde blive udsat for Neros Efterstræbelser. „Velan“, svarede han, „jeg har víst Dig, hvorledes Du skulde finde Trøst efter min Død, *„tu mortis decus mavis; non invidebo exemplo!“* — Du foretrækker en ærefuld Død, jeg vil ikke formene Dig at give et saa ophøjet Exempel“ [2]).

Hvilken besynderlig Situation! Umiddelbart efter at Seneca havde udtalt disse Ord, aabner han og hans Hustru Pulsaarerne med det samme Jern. Neros Soldater, de Døendes Venner og Husstand overvære den gribende Handling. Blodet flød kun langsomt fra Seneca; Legemet var gammelt og afkræftet, spæget ved utilstrækkelig Næring; for at fremskynde Forblødningen aabnede Seneca da tillige en Aare paa Benet og under Armen.

Jacob Badens Oversættelse af det paagjældende Sted, der lyder saaledes: „og naar de víste, at de havde hans Retskaffenhed i Minde, saa skulde man rose dem for saa standhaftigt et Venskab“.

[1]) Tacit. *Annal.* XV, 62.

[2]) ibid. XV, 63.

Smerten overvældede ham; han frygtede, at Paulina skulde tabe Modet ved at se ham lide og han selv miste Herredømmet over sig ved Synet af den Kjæres Dødskamp, og han bad hende derfor om at gaa ind i et andet Værelse. Seneca var fremdeles ved sin fulde Bevidsthed; ladt alene kaldte han paa sine Skrivere og dikterede dem nogle Optegnelser, som efter hans Død blev offenliggjorte med hans egne Ord, og som Tacitus af den Grund ikke har fundet det fornødent at gjengive[1]).

Til det tragiske Drama knyttede sig en lille Episode. Nero havde ingen Uvilje mod Paulina; han frygtede for, at en unødig Grusomhed kunde forøge den almindelige Forbitrelse imod ham og befalede derfor, at man skulde forhindre Senecas Hustru fra at følge ham i Døden. Paa Soldaternes Opfordring ilede Slaver og Frigivne til, standsede Blodtabet og underbandt Aarerne. Men Livet igjennem bar Paulina Mærker af sit Heltemod, saa ligbleg paa Legeme og Ansigt, forsikrer Tacitus, at man tydelig kunde se, at Livskraften var veget fra hende[2]).

For Seneca stod den egentlige Dødskamp endnu tilbage. Blodet vilde ikke flyde rask ud af Aarerne, og han bad derfor Statius Annæus om at række ham den Gift, der alt var tilberedt, den samme, hvormed Atheniensere, der vare dømte fra Livet, plejede at ende deres Dage. Men forgjæves sank han den stærke Drik; Lemmerne vare kolde, Legemet fattigt paa Blod, Giften vilde ikke virke. Hvor længe har Seneca maattet stride denne Kamp? — de Kyndige maa afgjøre det. Giften kjende vi; den var presset af Skarntyde og skulde virke ved at stivne Lemmerne ihjel. „Omsider“, hedder det,

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV. 63: *quae, in vulgus edita eius verbis, invertere supersedeo*

[2]) ibid. XV, 64.

„bragtes han i Bad, overstænkede de nærmest Staaende, og med de Ord: „Jeg vier den befriende Juppiter dette Vand!“ lagdes han ned i Karret og kvaltes af de varme Dampe[1]).

Saaledes døde Seneca i Foraaret 65 paa sin Villa ved den appiske Vej. Han gik bort med en Stoikers Anstand, uden Klage eller Bebrejdelser. Saaledes havde han villet det. Han vidste, at hans Misundere og Fjender hoverede over enhver Modsigelse, de fandt mellem hans Lære og hans Liv, at de vilde juble, om de i de sidste, afgjørende Øjeblikke kunde gribe ham i en Svaghed; men en saadan Triumf vilde han ikke unde dem. „Hine filosofiske Afhandlinger“, udbryder han, „hine lærde Samtaler, Ord, samlede sammen af de Vises Skrifter — de bevise ikke den sande Sjælsstyrke; ogsaa den Fejge kan føre kjæk Tale. Men hvad Du duer, skal vise sig klart, naar Du ligger i de sidste Trækninger. Velan da“, tilføjer Seneca, „jeg gaar ind paa Vilkaaret, jeg frygter ikke for Dommen!“ — *accipio conditionem, non reformido judicium*[2]). Og Seneca viste i Dødsstunden, at han var uforsagt ikke blot i Ord men i Sindet, at det ikke var Hykleri og Mundsvejr, naar han udfordrede Skæbnen med trodsig Haan[3]).

Venner og Frænder lukkede de brustne Øjne. Kun Et

---

[1]) Tacit. *Annal.* XV, 64: *postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum, addita voce: libare se liquorem illum Jovi Liberatori. Exin balneo inlatus, et vapore ejus exanimatus, sine ullo funeris solenni crematur.*

[2]) Seneca, *Epist.* 26, 6.

[3]) ibid. 26, 5.

stod tilbage: at brænde Liget og bisætte Asken i al Stilhed. Saaledes havde Seneca foreskrevet, da han rig og mægtig tænkte paa sit Endeligt.

Med det omtalte Drama ere de Optrin, der lade sig knytte til Senecas Villa ved den appiske Vej. angivne. Maaske hin Befalingsmand i Prætoriankohorten, der overbragte Neros Klage, Gavius eller Granius Silvanus, har været Ejer af Landstedet. Her ved den 4de Milepæl fandt Nibby (1824) Brudstykker af en Tavle med Indskriften . . . GRANI L. F. TR. MIL., et Fragment, der nu er indsat i Muren ved Cæcilia Metella's Gravmæle; og Stedet for dette Fund i Forbindelse med Ligheden i Navn og Stilling ledede ham til at formode, at Gavius Silvanus efter Senecas Død kunde være bleven belønnet med dennes Villa [1]. Længe kan Tribunen dog ikke have nydt godt af Kejserens Gave; faa Maaneder efter Filosofens Død blev han anklaget som medskyldig i Sammensværgelsen og tog sig selv af Dage; maaske Senecas Landslot for anden Gang har sét sin Ejers Blod flyde.

Til Slutning endnu en kritisk Oplysning. Tacitus siger ikke udtrykkelig, at den Villa, paa hvilken Seneca aflivede sig, laa ved den appiske Vej. „*Is, forte an prudens, ad eum diem ex Campania remeaverat, quartumque apud lapidem suburbano rure substiterat*" — saaledes lyde de faa Ord, paa hvilke dette Studie er bygget [2]. Seneca kom imidlertid fra Campanien, og *via Appia* afgav den lige Vej derfra til Rom. Formodningen er

---

[1]) Nibby, *Analisi della carta de'dintorni di Roma* vol. III, pag 544.
[2]) Tacit. *Annal.* XV, 60.

derfor udelukkende for, at det nævnte Suburbanum har ligget ved den appiske Vej, og der er heller Ingen, som er fremkommet med en anden Bestemmelse af Stedet.

Maaske denne Formodning har vundet Bestyrkelse ved de seneste Udgravninger paa *via Appia*. Ved den 4de Milepæl, til Venstre paa Vejen, staa vi foran et charakteristisk lille Gravmæle, formet som en Sarkofag, der heldigere end de fleste Monumenter af lignende Art har undgaaet Tidens Ødelæggelser. Det blev afdækket af Canina i Aaret 1852 og viste paa Forsiden en Frise med Figurer i Hautrelief. Som Hovedfigur ses en nøgen Mand, der døende holdes oppe i en Andens Arme; ved hans Side staa Mænd grebne af Smerte, med Haanden for Panden; en af dem sidder paa Hug og søger efter Noget i en Urne. Til Venstre for Hovedgruppen møde Parcerne, højtidelige og alvorsfulde, endvidere Jægere med deres Hunde og Spyd; og til Højre bønfalder en knælende Mand en Anden, en ældre ærværdig Skikkelse, der siddende i en Armstol holder Haanden paa en Trefod. Bag den Bedende staar en høj ung Mand og peger med Haanden paa Munden. Paa Monumentets ene Side, til Venstre for Beskueren, ses endelig en ung Mand til Hest i Begreb med at kaste sit Spyd efter et Vildsvin[1]).

Ved Afdækningen af denne Frise var man strax tilbøjelig til at se i den en Fremstilling af Senecas sidste Øjeblikke; Hovedfiguren, den døende Mand, skulde være Filosofen, der halvt afmægtig føres ud til Badet af sine Venner. Men Kompositionen i dens Helhed forstod man ikke, og den Indvending maatte ogsaa snart komme til Orde: at det syntes lidet rimeligt, at man paa Roms mest befærdede Landevej havde dristet sig til paa synlig Maade at fremstille den Død, som Seneca maatte lide

---

[1]) Canina, *Gli edifizj di Roma antica e sua campagna* vol. VI, tav. XXII og XXIII.

efter Neros Befaling for sin Deltagelse i en Sammensværgelse mod Rigets Overhoved. Man maatte søge en Forklaring, der paa en mere indirekte Maade kunde minde om Filosofens Skæbne. Canina tror at have fundet den ved en Vens Hjælp. Han beder os om at læse, hvad Herodot fortæller om Crøsus og Atys, Kongens Søn, der ved et Ulykkestilfælde omkom paa Jagten[1]).

Den rige Lyderkonge ansaae sig selv for den Lykkeligste paa Jorden. Han havde fuldt op af alle Goder og en elsket Søn, stærkere og mere velskabt end sine Jævnaldrende, der skulde arve Riget efter ham. Men Solon betydede Kongen, at den sande Lykke ej bestaar i Rigdom og ydre Magt, at Mennesket uophørlig er en Bold for Skæbnen, og at Ingen skulde prise sig lykkelig, førend han havde fuldendt sit Livsløb. I Drømme forekom det Kongen, at hans Søn blev dræbt af et Jærnspyd. For at afværge en saadan Ulykke lod Crøsus alle skarpe Vaaben fjærne fra sin Borg, han sendte ikke oftere Atys paa Krigstog, men holdt ham indespærret i Sardes og beredte hans Bryllup. Men snart efter kom Sendebud fra Mysien til Sardes og klagede over, at et Vildsvin havde ladet sig se paa Bjerget Olympos og ødelagde Agrene. Ved egen Hjælp mægtede Myserne ikke at fælde Udyret, og Crøsus lovede dem da Lydiens unge Mandskab og samtlige Hundekobler; „men min Søn“, tilføjede Kongen, „maa I ikke begjære, han er nu gift og har Andet at tage vare“. Atys kunde ikke finde sig i denne Uvirksomhed: „Hvad maa Folk tænke om mig, og hvad min unge Hustru! hvilken Mand maa hun ikke tro at have faaet!“ Og han foreholdt Kongen, at Drømmen kun bød ham at vogte sig for et Jærnspyd, — „men har et Vildsvin vel Hænder, har det et Værge, som Du behøver at frygte?“ Crøsus gav efter; en

---

[1]) Herodots Historie, oversat af Borch. I cap. 34—45.

ung Phryger. Adrastos, som Kongen havde renset for et Drab og optaget i sit Slot, fik Ordre til at følge med Toget og vaage over Sønnen. — Ved Olympos fik de Øje paa Vildsvinet, slog Kreds omkring det og slyngede Spydene afsted. Da indtraf det Uafværgelige: Adrastos kastede fejl; i Stedet for at ramme Dyret saarede han Atys, og denne faldt døende af Hesten. En Jæger ilede til Sardes med Budskab om Kampens Udfald og Kongesønnens Død.

Senere kom Lyderne med den Dræbte. Nærmest efter denne fulgte Drabsmanden, der staaende foran Liget anraabte Crøsus om at lade ham blive Jordefærdsofferet for den Døde. Men Crøsus ynkedes over Adrastos: „Fremmede! Du var kun et Redskab i Gudernes Haand; de have forlængst varet mig mod, hvad der skulde ske; jeg vil ej tage Livet fra Den, der selv dømmer sig til Døden".

Det er dette Optrin foran Kongen, som Canina tror at finde fremstillet i den antike Frise[1]). Den døende Yngling i Hovedgruppen er Atys, og de Mænd, der omgive ham, ere Lyderne, der vende hjem fra Jagten; en enkelt af dem har en Hund indhugget paa sit Skjold for at antyde Expeditionen, paa hvilken de havde været udsendt. Parcerne ere tilstede for at minde om, at ingen menneskelig Kløgt formaar at afværge Gudernes Villie; Adrastos ligger knælende foran Crøsus, og denne antyder ved at holde Haanden paa en Trefod, at han selv har nedkaldt Gudens Vrede over sig, idet han har optaget Adrastos i sit Slot og saaledes gjort ham til Redskab for Skæbnen. Den ungdommelige Skikkelse bagved Adrastos er Crøsus' anden Søn; for at betegne, at han er stum, holder han Haanden for Munden. Endnu en Figur tror Canina at gjenfinde: Crøsus' vise Raadgiver, San-

---

[1]) Canina, *la prima parte della via Appia* pag. 101.

danis, der paa Frisen er fremstillet iklædt Tunica, og som efter at have beskuet den Dræbte ledsages bort af en Jæger.

Den Anvendelse, som det fremstillede Sujet kunde faa med Hensyn til Senecas Gravmæle, skulde da være den: at ligesom Solon varede Crøsus mod at prise sig lykkelig, forinden han laa i sin Grav, saaledes mindede Seneca her fra sit Monument den overmodige Nero om den samme Lære og forkyndte ham den blodige Udgang af Livet, der skulde blive ogsaa hans Lod[1]).

Caninas Gisning faar at staa ved sit Værd. Maaske han lægger for meget ind i disse Figurer; hans Forklaring af Sujettets Anvendelighed for Senecas sidste Hvilested synes i hvert Fald noget søgt. Paa romerske Sarkofager møde vi hyppig en Fremstilling af Jagtscener, til Ex. af Jagten paa det kalydoniske Vildsvin, til Anskueliggjørelse af en uventet, sørgelig Død; og det er et Spørgsmaal, om den foreliggende Frise skal forestille Andet end en ung Jægers Død ved et Vaadeskud paa Jagten. Canina ser imidlertid sin Formodning bestyrket ved en Buste, der er fundet mellem Ruinerne af Gravstedet, og som har Lighed med et Billede af Seneca paa en Dobbeltbuste af denne og Socrates i Villa Mattei[2]); efter Caninas Formodning skal den have prydet Monumentets Forside, omgivet af Historiens og Tragediens Muser[3]).

Den omtalte Frise findes endnu uforandret paa sin Plads. Adskillige af Figurerne ere vel defekte, enkelte mangle Arme, andre Ben, Ansigterne ere noget forstødte — særlig er det gaaet ud over Næserne — men i sin Helhed er Kompositionen en af de bedst bevarede fra den appiske Vej. Og man

[1]) Canina, *la prima parte della via Appia* pag. 103.

[2]) id. *gli edifizj di Roma ant. e sua campagna* vol. VI. tav. XXIII, fig. 6, jfr. Bunsen, *Beschr. der Stadt Rom* III, 1, pag. 493.

[3]) Canina, *la prima parte della via Appia, monumenta* pag. 15.

har handlet skjønsomt ved at bevare den herude paa det Gravmæle, hvortil den hører. Thi her i de rette Omgivelser, paa den Plet, hvor Senecas Blod har flydt, gjør denne Frise selvfølgelig et ganske andet Indtryk, end om den var ført op i Samlingerne, skjult mellem saa meget Andet; den stiller os Ansigt til Ansigt med Tiden og sætter Fantasien i Bevægelse. Og maaske det vil gaa Flere, som det er gaaet Forfatteren: at Senecas beskedne Gravmæle, sét her i Campagnens Ensomhed og sollyse Ro, langt mere end nogen Fortælling er i Stand til at vække Kjærlighed for den appiske Vej og de Erindringer, der knytte sig til denne.

VI.

CÆCILIERNES VILLA.

I. ATTICUS PAA SIN VILLA VED DEN APPISKE VEJ.

Den gamle Qvintus Cæcilius var død, Aar 58 f. Chr. Fødsel. Man sørgede næppe i Rom; trods sit fornemme Udspring — Slægten *Caecilii* gjorde Paastand paa at nedstamme fra Guderne — og sine aristokratiske Forbindelser, var den Afdøde slet og ret Aagerkarl. Og han drev ikke Forretningen paa den mere anstændige Maade, hvorpaa saa mange af hans Standsfæller forøgede deres Indtægter ved at spekulere med Formuen, men han var Aagerkarl af den laveste Art, en af dem, der efter et Udsagn af den ældre Cato fortjente at stilles i Klasse med Manddrabere[1]), der benyttede sig af Folks Forlegenhed, Ungdommens Skrøbeligheder til at berige sig selv. „*Durus fenerator*“ kalder Seneca ham i lejlighedsvis Omtale[2]), og Cicero forsikrer, at under en Procent om Maaneden kunde selv de Nærmeststaaende ikke aflokke ham nogen Skilling[3]). Saa ilde

---

[1]) Cic. *de officiis* II, 25, 89: *Quid fenerari?* tum Cato: „*Quid hominem occidere?*“
[2]) Seneca, *Epist.* 118, 2.
[3]) Cic. *ad Attic.* I, 12, 1.

ansét var Qvintus Cæcilius, at Cicero, der ellers ikke nærede Betænkelighed ved at yde sin Assistance som Retskyndig til Personer af daarligt Renommé, ikke turde bistaa denne ved Inddrivelsen af en — som det synes — ganske likvid Fordring. En vis Varius skyldte Cæcilius Penge, men søgte at unddrage sig Opfyldelsen af sin Gjæld ved at overdrage sine Ejendele til en nær Slægtning, og Cæcilius henvendte sig i den Anledning til Cicero for at faa den formentlige Proformahandel omstødt. Men Cicero turde ikke, og han vidste dog, at et Afslag maatte være hans kjæreste Ven, Atticus, der var en Søstersøn af Qvintus Cæcilius, saare uvelkomment, idet denne Sidste naturlig maatte fatte Mistanke om, at Nevøen ikke havde víst tilstrækkelig Iver i at tale hans Sag, og kunde straffe denne Forsømmelse ved at udelukke ham fra den rige Arv, han havde Udsigt til. „Men Kjære, Du véd“, skriver Cicero til Atticus, „at Caninius Satrius (den, til hvem Varius havde afhændet sine Ejendele) hører til min daglige Omgangskreds; han har víst mig og min Broder væsentlige Tjenester“ . . . „Du kan da forstaa, i hvilken Forlegenhed din Onkels Anmodning har bragt mig, saavel paa Grund af det Forhold, hvori jeg staar til hans Modpart, som og fordi denne er saa nøje knyttet til Lucius Domitius, paa hvem fremfor Nogen mit Haab om Konsulatet beror“.

Saaledes omtrent søger Cicero at undskylde sig for sin Ven[1]). Denne var for klog til at ville gaa i Rette med Taleren for den Sags Skyld; han vidste jo, at anno 65 var Ciceros hele Higen og Tragten rettet paa at vinde Stemmer ved det forestaaende Valg af Konsuler, at han til Opnaaelse af dette Maal

---

[1]) Cic *ad Attic* I, 1. 3 –4: *Dies fere nullus est, quin hic Satrius domum meam ventitet . . . fuit et mihi et Q. fratri magno usui in nostris petitionibus. Sane sum perturbatus, quum ipsius Satrii familiaritate, tum Domitii, in quo uno maxime ambitio nostra nititur.*

endog kunde tænke paa at forsvare en Mand som Catilina, om end dennes Brøde — som han bemærker — „var synbar som Solen om Dagen“ [1]), men at han ikke turde mindske sin Popularitet eller støde Velyndere bort ved at inddrive Fordringer for en saa berygtet Aagerkarl som Qvintus Cæcilius. Denne derimod tog Ciceros Afslag meget ilde op; han viste sig som alt Andet end en velopdragen Mand — en „*homo bellus*“, som Cicero udtrykker det [2]) — og fra den Dag afbrød han al Omgang med den utjenstvillige Taler.

Til Qvintus Cæcilius' Ejendele hørte foruden en Bolig med Have paa Qvirinalerhøjen — det saakaldte „*domus Tamphilana*“ — et Landgods ved den 5te Milepæl paa *via Appia*, en Ejendom, der vistnok var saare indbringende paa Grund af sin nære Beliggenhed ved Rom. Paa denne tør vi altsaa se den højbaarne Ridder beskjæftiget med sine Pengetransaktioner; her har han gransket sine Skyldbøger, prøvet Debitorerne og deres Sikkerhed, forhandlet med Roms Pengemænd, Vexellerere og Spekulanter om den fordelagtige Anbringelse af Kapitalerne. Dengang ikke mindre end senere var jo Pengene den mægtige Hersker, der banede Vejen gjennem alle Døre, „den Guddom“, siger Digteren, „til hvis Ære der vel ikke endnu var rejst Templer og Altre, men som i Hjerterne nød den helligste Højhed“ [3]): med Pengene i Kassen havde man selve Juppiter i sin Magt — „*clausum possidet arca Jovem*“, forsikrer Petronius [4]), og hans Ord gjælde ikke mindre om Republikens sidste Decennier end om Neros Tidsalder. Men det har næppe været nogen

---

[1]) Cic. *ad Attic* I, 1, 1: *Catilina, si iudicatum erit meridie non lucere, certus erit competitor;* — Ascon. *in tog cand.* p. 85 (Orelli, 1833)
[2]) ibid. 1, 1, 4.
[3]) Juven. I, 113: *inter nos sanctissima divitiarum maiestas.*
[4]) Petron. *Sat.* cap. 137.

behagelig Vandring at maatte betro Qv. Cæcilius sin Nød; den gamle Gnier var lunefuld og vranten, en højst ubehagelig Herre, hvem Ingen kunde gjøre tilpas. „Hvilket Menneske!“ udbryder Cicero; „hvor let til at fare op, og hvor ustyrlig i sin Vrede“ [1]. Mere nænsomt udtaler han sig overfor Atticus, der interesserede sig for, at det tidligere Forhold mellem Onkelen og hans Ven kunde gjenoprettes — „jeg er din Morbroder til Tjeneste — saa godt jeg véd og formaar“ [2]. Trods dette barske Væsen trivedes imidlertid Forretningen; Laansøgerne fandt sig i de haarde Ord, naar Guldet laa paa Bordet; Qvintus Cæcilius var forlængst Millionær.

Hvem skulde arve disse Millioner? Vistnok har man spurgt derom i Rom. Qvintus Cæcilius var ugift, og efter al Rimelighed vilde han ikke indlade sig i Ægteskab. Men han havde den ovennævnte Søstersøn, Titus Pomponius med Tilnavnet „*Atticus*“, og denne viste tidlig et medfødt Talent til at omgaas Penge — ikke ødsel og letsindig, ej heller rugende over dem som en død Skat, men forsigtig anbringende dem og uden derved at vække Uvilje saaledes som Morbroderen. I hans Haand vilde Formuen ikke spredes men holdes sammen og forøges. Dertil kom, at Atticus havde et eget Greb paa at omgaas sin knarvorne Onkel; taalmodig og føjelig fandt han sig i alle hans Luner, viste ham — som det hedder — „en sønlig Opmærksomhed“ [3], enten fordi det ikke laa for den sagtmodige Atticus at opføre sig anderledes mod Nogen, eller maaske — som det noget bittert udtales af en Nutidsforsker — „weil im Schimmer der Geldkasten auch das Widrigste in einem milden

---

[1]) Cic. *ad Qv. fratr.* I, 2, 6: *quem hominem! qua ira! quo spiritu!*
[2]) Cic. *ad Attic.* II, 19, 5 og II, 20, 1.
[3]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 5.

Lichte erschien"[1]). Men, hvad Motivet nu end har været — vist er det, om Nepos staar til Troende: at medens ingen Anden kunde finde sig i Cæcilius' sære Væsen, forstod Atticus indtil det Sidste at bevare hans Velvilje uforandret.

Atticus høstede Lønnen for sin hensynsfulde Opførsel — „*tulit pietatis fructum*", for at tale Nepos' Sprog[2]). Testamentet blev aabnet, og det viste, at han var bleven adopteret i Søns Sted af Morbroderen og indsat til Arving af de tre Fjerdedele af Formuen: 10 Mill. Sestertier (ca. halvanden Million Kroner) foruden den omtalte Ejendom paa Qvirinalerhøjen og Landstedet ved den appiske Vej. Mange havde vistnok ventet det anderledes. Den Afdøde havde modtaget væsentlige Tjenester af den rige Lucullus og gjentagende forsikret, at denne skulde være hans eneste Arving; døende overrakte han ham endog sin Ring til Tegn paa, at det var Alvor med Løftet; men i Testamentet var Lucullus slet ikke betænkt. Maaske det var i Vrede over denne Falskhed — Lucullus var meget populær — at Folket slæbte Qvintus Cæcilius' Lig i en Strikke gjennem Gaderne; saaledes beretter i hvert Fald Valerius Maximus[3]), en Forfatter under Kejser Tiber, men dersom et saadant Optrin virkelig har fundet Sted, tør vi snarere heri se et Udslag af den Forbitrelse, som den Afdøde havde vakt ved sin skamløse Aager.

Atticus opfyldte sin Pligt mod den Afdøde og bisatte hans Aske i et Gravmæle ved den 5te Milepæl paa den appiske Vej. Derefter rejste han bort; han havde Interesser andetsteds at varetage, forinden han kunde tage fast Ophold i Rom og føre Tilsyn med de nye Ejendomme.

---

[1]) Drumann, *Gesch. Roms* V, pag. 20.
[2]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 5.
[3]) Val. Max. VII, 8, 5.

Vistnok vare Pengene Atticus kjærkomne, saa kjærkomne som noget Gode paa Jorden; men havde man spurgt ham: hvortil bruge dem? maatte han blive Svaret skyldig. Thi Atticus havde ingen Passioner; han havde ikke — som Lucullus, Medbejleren til Arven — Smag for at omgive sig med Livets Raffinements og Luxus, ingen Trang til kostbare Byggeforetagender, Villaer i Bjergene eller Lystslotte ved Havet; tvertimod: Millionerne have næppe forøget hans Maaltid med en Ret, ikke bragt ham til at drikke en bedre Vin eller anvende Bekostning paa at sætte de arvede Ejendomme i skjønnere Stand end den, hvori han havde modtaget dem. Nepos forsikrer, at han havde set sin Vens Regnskabsbøger, og derefter beløb Udgiften ved dennes Bord sig kun til 3000 Sestertier (ca. 450 Kroner) om Maaneden [1]) — en ringe Del af, hvad en enkelt Ret kunde koste en samtidig Rigmand. Cicero spøger ogsaa oftere med sin Ven over hans tarvelige Levevis og beder ham om, i det mindste naar han vil propagere hans Skrifter ved at oplæse Brudstykker af dem for sine Middagsgæster, at sørge for, at disse blive godt beværtede „for at ikke deres Uvilje over den frugale Anretning skal gaa ud over ham som Forfatter“ [2]). — Ikke heller laa det for Atticus — som for en yngre Samtidig, Asinius Pollio, eller Mæcenas — at beskytte Kunst og Videnskab, at smykke Rom med monumentale Bygningsværker eller gjøre sig populær ved at uddele Korn og Penge til Byens Fattige. Forsaavidt han lod Ciceros og andre Samtidiges, til Ex. Brutus' Skrifter mangfoldiggjøre ved sine Afskrivere, var dette nærmest en Penge-

---

[1]) Corn. Nep (udg. af Kern og Krebs) *Attic* cap 13: *Scimus, non amplius quam terna milia (sc. sestertium) peraeque in singulos menses ex ephemeride eum expensum sumptui ferre solitum*, jfr. Drumann l. c. pag. 69.

[2]) Cic. *ad Attic.* XVI, 3, 1: *sed, si me amas, hilaris et bene acceptis, ne in me stomachum erumpant, quum sint tibi irati.*

forretning; Gaver eller Skuespil paa hans Bekostning til Romerfolkets Moro omtales ikke, og hans Bidrag til Roms Forskjønnelse indskrænkede sig til en Statue af den yngre Scipio Africanus, som han lod opstille ved et af Byens Templer. Endnu mindre havde Atticus — som saa mange af Tidens Stormænd — Brug for Pengene til politiske Formaal. Magt og Embeder fristede ham ikke; skjøndt han — som Cicero erklærer — var „*natura* πολιτικός“ [1]), særlig anlagt for det politiske Liv, var det ham nok at være romersk Ridder. At erhverve og nyde, at kunne indrette sit Liv efter eget Tykke, Ro fremfor Alt — et „*otium honestum*“ — var hans højeste Ønske. „Kun den Forskjel“, bemærker Cicero til ham, „kan jeg erkjende mellem os, at medens en vis Ærgjerrighed bragte mig til at hige efter Statens Æresposter, lod en anden, men ingenlunde forkastelig Livsanskuelse Dig søge Lykken i et hæderligt Otium“ [2]).

Til Opnaaelsen af dette Otium var imidlertid Pengene en mægtig Hjælper; de gav Atticus den sikre, uafhængige Stilling, i hvilken han ikke havde Noget at bede om og saaledes heller Intet at takke for; de tillod ham at leve for sine litterære og økonomiske Interesser, uforstyrret af Partierne og deres urolige Higen.

Da Atticus tiltraadte Arven efter sin Morbroder (a. 58), var han en Mand paa over de Halvtreds. I mere end 20 Aar havde han levet borte fra Rom, fundet et nyt Hjem i Athen, dér vundet Hjerter og Penge. Forholdene i Italien forekom ham lidet tiltalende, de bød ham ikke, hvad han ønskede: Sikkerhed for Person og Formue. Som ungt Menneske havde

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 6, 1.
[2]) ibid. 1, 17, 5.

han været Vidne til den blodige Kamp med de Bundsforvante, Italiens stridbare Folkefærd, Marser og Samniter, der fordrede romersk Borgerret for Halvøens Nationer (a. 90—88). Han havde oplevet de første Optrin af Borgerkrigen mellem Marius og Sulla, sét Rom stormet af romerske Soldater, Marius og hans Tilhængere erklærede for Republikens Fjender, og et Øjeblik kunde han frygte for sit eget Liv, da en Besvogret af ham, Tribunen Publius Sulpicius, blev henrettet paa Sullas Befaling (a. 88). Efter en kort Hvile syntes Urolighederne at skulle udbryde paany; Folkepartiet rustede sig mod den fraværende Sulla, og Fornyelsen af denne Borgerkamp har den forsigtige Atticus ikke villet overvære. Han realiserede, hvad han kunde, og drog med sine Ejendele — deriblandt en Arv fra Faderen paa 2 Mill. Sestertier (ca. 300,000 Kr.) — bort til Athen (a. 86), som det hed sig for at fortsætte sine Studier[1]), men nok saa meget — tør det antages — for dér at finde en sikker Anbringelse af sin Formue. Kun af og til, navnlig i de senere Aar, da Forholdene havde antaget en roligere Charakter, aflagde han Besøg i Rom; han var her saaledes i Aarene 64—62, hidkaldt vistnok af Cicero, der ønskede hans Bistand ved Konsulvalget; fremdeles i Begyndelsen af a. 59 og det paafølgende Aar, da han tiltraadte Arven efter Morbroderen og derved blev en af Roms formuende Mænd.

I hin lange Aarrække maa vi altsaa søge Atticus i Grækenland, og fortrinsvis i Athen, hvor han ved sin Hjælpsomhed, sit venlige og urbane Væsen i høj Grad vandt Athenienserernes Yndest. Kun en enkelt Side af hans Optræden her vedrører vor Undersøgelse om Opholdet paa Landslottet ved den appiske Vej, nemlig Anbringelsen af Kapitalerne. At lade disse hen-

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 2.

ligge ufrugtbringende vilde have været Atticus umuligt. Ved hans Ankomst til Athen var Byen udplyndret og forarmet, han var derfor velkommen med sine Penge og sin Villighed til at give Kredit. Vi vide, at han forstrakte Athenienserne med Pengelaan paa billigere Vilkaar end de romerske Provindsudsugere, saa at man roste hans Uegennyttighed, men tillige, at han holdt strængt paa, at ethvert Laan tilbagebetaltes til den fastsatte Termin. De opsparede Kapitaler skulde imidlertid anbringes, saa sikkert som muligt, og helst da i Grundejendom. Men at erhverve saadanne i Italien, Hjemstedet for saa mange Uroligheder, forekom ham mindre tilraadeligt; heller ikke Syd- og Mellemgrækenland syntes at yde den fornødne Garanti, saalænge Mithridates den Store levede og paany kunde sende sine Hære did. Epirus derimod laa afsides fra Krigstummelen og ligeledes fjærnt fra en Hærvej, der førte Roms Legioner til Macedonien og Lilleasien. Derhen rejste Atticus i Sommeren 69 og kjøbte ved Buthrotum, en Havneby overfor Corfu, store Ejendomme, de saakaldte „buthrotiske Besiddelser", der i senere Aar under Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejanerne saa ofte blev Gjenstand for hans Bekymringer. Egnen var smuk og frugtbar; den ældre Plinius fremhæver dens Træfrugt, en egen Art Æbler: *„mala orbiculata"* [1]), og Virgil berømmer dens Heste paa Grund af deres Hurtighed og Styrke [2]); Beliggenheden ved Havet og ved en Vej langs Kysten, som Romerne havde anlagt, sikrede den lette Afsætning af Produkterne. Gjentagende udvidede Atticus sine Besiddelser og udstrakte dem til det overfor liggende Corfu og nærliggende Smaaøer. Landslottet lod han udsmykke med Kunstværker og Portrætbuster af berømte Mænd — Cicero var glad

[1]) Plin. *hist. nat.* (ed. Sillig) XV, 14, 15 (51).
[2]) Virg. *Georg.* I 59: [*mittit*] *Eliadum palmas Epiros equarum.*

over ikke at være glemt imellem dem[1]) — og selv forfattede han Verslinier til Anbringelse under hver Buste, i hvilke han mindedes de Paagjældendes Bedrifter og Værdigheder.

Disse Besiddelser, der vare Atticus saa kjære og saa indbringende, ønskede han at gjense, inden han tog varigt Ophold i Rom. Umiddelbart efter at have faaet Onkelens Aske bisat, drog han derfor bort, traf sine Forholdsregler med Hensyn til Bestyrelsen, ordnede maaske ogsaa et eller andet Mellemværende med Debitorerne, af hvilke han havde adskillige spredt om i Grækenland og Lilleasien, paa Fastlandet og Øerne.

Langt borte fra Rom, i Thessalien, hvor Cicero vankede om hentæret som en Skygge, naaede Budskabet til ham om den rige Arv, der var tilfalden hans Ven. Og Cicero ilte med at sende Vennen sin Lykønskning under hans nye fuldttonende Navn: „*Cicero S. D. Q. Caecilio Q. F. Pomponiano Attico*“ — „Cicero byder Qvintus Cæcilius, Qvintus' Søn, Pomponianus Atticus, sin Hilsen“[2]). Taleren glædede sig over den Retfærdighedshandling, der af den afdøde Qvintus Cæcilius var udvist mod hans Ven; „det glæder mig, — om jeg ellers tør tale om Glæde i min nuværende sørgelige Tilstand“[3]). Og Cicero glædede sig ikke blot paa Vennens Vegne, hvem han vidste at Pengene vare saa kjærkomne, men ogsaa med Hensyn paa sig selv; thi med sin sædvanlige Forekommenhed havde Atticus jo strax bebudet, at han vilde gjøre Brug af Formuen til den Land-

---

[1]) Cic. *ad Attic.* I, 16. 15: *epigrammatis tuis, quae in Amaltheo posuisti, contenti erimus*

[2]) ibid. III, 20.

[3]) ibid. III. 20, 1: *gaudere me tum dicam, si mihi hoc verbo licebit uti.*

flygtiges Frelse, og bedet ham i enhver økonomisk Forlegenhed at ty til ham fremfor til nogen Anden. Cicero forstod, hvor værdifuld denne Bistand kunde være — det vilde koste Penge at faa det nedrevne Palads paa Palatinerbjerget og de ødelagte Villaer gjenopførte: „Jeg skatter den store Betydning af dit Tilbud, indsér, hvor væsentlige Tjenester Du vil kunne yde mig uden at vente paa, at jeg beder Dig derom“ . . . „Du, som har gjort saa meget for mig, der for Dig kun har virket saa lidt“ [1]). Saaledes lød det i denne Lykønskningsskrivelse (af 4de Oct. 58). I de foregaaende Breve havde Tonen været noget anderledes; da maatte Atticus høre Bebrejdelser, fordi han kun havde víst et lunkent Venskab, ikke lagt mere Mod og Kløgt for Dagen end Taleren selv, ved tavs at se til, at denne saa hovedkulds rømmede Hjem og Fædreland, og at det var en daarlig Maade, hvorpaa han søgte at holde Modet oppe hos den Nedbøjede — „forskaan mig for dine idelige Bebrejdelser over min Forsagthed, hold op med dine skjønne Trøstegrunde!“ [2]). Men nu var jo Atticus bleven en af Roms Rigmænd, og hvor meget end Cicero holdt af sin Ven, hvor højt han end skattede hans sjældne Egenskaber, kunde Pengene dog ikke Andet end kaste en ny Glands over ham, der bragte alle smaa Fejl til at forsvinde: „Jeg overgiver mig helt i din Kjærlighed og Troskab“ — *totum me tuo amori fideique commendo* [3]).

Aaret efter (Sept. 57) gjensaae Cicero omsider Rom; hele Byen jublede ham imøde, ved *porta Capena* vare Templer og Tage optagne af en vivatraabende Mængde — „selv Murene,

---

[1]) Cic. *ad Attic.* III, 20, 2—3: *tibi tamen eo plus debebo, quo tua in me humanitas fuerit excelsior quam in te mea*

[2]) ibid III, 15, 7: *et nos aliquando aut obiurgare aut comiter consolari desine*

[3]) ibid. III, 20, 2.

Huse og Helligdomme syntes at glæde sig med ham“[1]). Men et lille Savn blandede sig i det jublende Velkomstchor; da Taleren passerede den 5te Milepæl paa *via Appia*, saae han ikke udenfor Cæciliernes Villa Atticus' velvillige Aasyn, hørte ikke hans oprigtige „*feliciter Marco!*“, kunde ikke græde sin Glæde ud i hans Arme. „Sørg for at være her, naar jeg kommer“, havde Cicero bedet, „at vi kunne fejre denne Gjenfødelsesdag i dit smukke Hjem“[2]); men Atticus kunde ikke imødekomme dette Ønske, Forretningerne kaldte ham til Grækenland, og — Forretninger fremfor Alt. Maaske han ogsaa frygtede, at Gjensynet kunde faa ubehagelige Følger for ham; saaledes havde jo Cicero bebudet: „har jeg Dig først, slipper jeg Dig ikke saa hurtig igjen“[3]). Taleren maatte nøjes med at sende den Fraværende Budskab om sit Indtog, om denne Dag, da det var ham, „som om han blev baaren til Himlen“[4]).

Længe ventede Cicero dog ikke paa sin Ven. Den 29de Jan. 56 var en Glædesdag for ham; da modtog han Budskab om, at Atticus var landet i Italien. „Il da hid, saa hurtigt, som din Godhed for mig, som Visheden om, at jeg har Dig kjær, maa tilskynde Dig“[5]). Dennesinde behøvede han ikke at frygte, at hans Ven saa snart skulde bryde op paany. Faa Uger efter sin Hjemkomst blev Atticus gift (Febr. 56), med Pilia, en Dame, vi ikke kjende synderlig til; han holdtes nu bunden ogsaa af Hymens Lænker. Nogle Aar senere skjænkede hans Hustru ham en Datter (a. 51), et kjært Barn med mange

---

[1]) Cic. *in Pison.* XXII, 52.

[2]) Cic. *ad Attic* III, 20, 1: *diemque natalem reditus mei, cura, ut in tuis aedibus amoenissimis agam tecum et cum meis*; ved dette *aedes amoenissimae* er dog nærmest tænkt paa Boligen paa Qvirinalerhøjen.

[3]) ibid. IV, 1, 2: *quem semel nactus, nunquam dimisero.*

[4]) Cic. *pro domo* XXVIII, 75.

[5]) Cic. *ad Attic.* IV, 4 a

Navne: Pomponia, Cæcilia, Attica eller Atticula, som hun vexlende kaldes, en Datter, der gjorde Atticus til den berømte Agrippas Svigerfader og bragte hans Datterdatter nær Cæsarernes Throne som Tibers Hustru i første Ægteskab.

Først fra Foraaret 56 tør vi altsaa finde Atticus mere stadigt i Rom. Spørgsmaalet bliver da, om det under dette Ophold i Verdensstaden er muligt at udpege visse Tider, hvor han var at træffe paa Landstedet ved den appiske Vej, og derigjennem faa et Indblik i, hvorledes Livet kan være ført i dette Hjem. Ja, dersom vi havde Atticus' Breve til Cicero bevarede, vilde det næppe have været vanskeligt saaledes at præcisere hans Opholdssted. Atticus var en meget ordentlig Mand, der bl. A. fulgte den priselige Regel at datere sine Breve[1]); vistnok har han da ogsaa angivet Stedet, hvorfra han skrev, han har i hvert Fald ikke forsømt at besvare Ciceros saa ofte tilbagevendende Spørgsmaal: „sig mig, om Du endnu er paa dit Suburbanum, hvor længe bliver Du dér, eller hvor kunne vi træffes“ osv. Men Atticus' Breve kjendes ikke i Nutiden — om de ellers nogensinde have foreligget for Offentligheden — og vi ere saaledes henviste til den mindre sikre Vejledning, der lader sig udlede af Ciceros Breve til ham. Af disse fremgaar det imidlertid med tilstrækkelig Bestemthed, at navnlig i de senere Aar (til Ex. a. 46 og 45 under Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejanerne) opholdt Atticus sig i længere Tid paa Landstedet ved den appiske Vej[2]). Men ogsaa for de Aaringer, i hvilke Ciceros Breve ikke byde nogen Vejledning,

---

[1]) Cic. *ad Attic* III, 23, 1: *in altera epistola praeter consuetudinem tuam diem non adscribis.*

[2]) Jfr. saaledes Cic. *ad Attic* VII, 3, 6: [*litteras*]: *quas in suburbano scripsisti;* XII, 36, 2: *tu ad villam fortasse cras;* XII, 37, 2: *et velim me*

har det i høj Grad Formodningen for sig, at Atticus jævnlig har slaaet sig til Ro paa denne Villa. Atticus var jo ikke den Mand, der lod sine Ejendele skjøtte sig selv, men personlig vaagede han nøje over sine forskjellige Interesser; og kunde han, der allerede var en aldrende Mand og havde saa dygtige Forretningsførere til sin Raadighed, saa ofte foretage Rejser til Grækenland for at tilse sine Ejendomme i Epirus, hvor rimeligt er det da ikke, at han jævnlig har besøgt Landgodset ved den appiske Vej, hvis Afstand fra Rom kun var 5 Fjerdingvej, og som ved sin Beliggenhed i et yndet Villakvartér maatte indbyde til et varigere Ophold.

Indtil Foraaret 54 forblev Atticus i Hovedstaden eller dens Nærhed. Sét paa Overfladen tog Forholdene sig rolige ud; nys havde Triumvirerne været sammen i Lucca og fornyet deres Alliance (Apr. 56), Cæsar opnaaet at faa sin Kommando i Gallien forlænget, Pompejus og Crassus Løfte om Konsulatet for det følgende Aar. Men under den glatte Overflade gjærede Lidenskaberne, de Klartskuende saae Uvejret trække sammen, saae den Tid nær, da Sværdet maatte afgjøre, om Pompejus eller Cæsar skulde være Eneherre i Rom. For de indre Magtspørgsmaal havde Atticus dog kun ringe Interesse; han holdt gode Miner til alle Sider, — Republik eller Monarchi, hvad havde det at sige, naar kun Forretningslivet havde sin jævne Gang. Kunde vi have kastet et Blik ind i hans Arbejdsværelse, vilde vi have fundet ham beskjæftiget med sine Regnskaber, hørt ham gjennemgaa Agenters og Forvalteres Opgjørelser, beregnende sit Overskud af Korn og Kvæg, sikkerlig ogsaa sét ham spekulere over, hvorledes Kapitalerne yderligere

---

certiorem facias, quam diu in suburbano sis futurus; XII, 38, 1: *suspicor te esse in suburbano;* XII, 40, 2: *triginta dies in hortis* (sc. *Attici*) *fui;* XII, 40, 3: *quam diu in suburbano sis futurus*, og mulig flere Steder.

kunde anbringes ved Udlaan, helst til Debitorer udenfor Rom, i Grækenland og Lilleasien. Atticus havde vel, da han tiltraadte Arven efter sin Morbroder, tilskrevet Cicero, at nu paatænkte han at opgive alle Pengeforretninger; men et saadant Løfte var mere, end han kunde holde. „Enhver udøver kun den Kunst, hvori han har Forstand", citerer Cicero et Vers af Aristofanes[1]) for sin Ven, og Pengeomsætninger af enhver Art var nu engang den Gjerning, hvortil han havde medfødt Anlæg og Lyst. I Tal og Beregning, vidner Cicero, saae man især hans vidunderlige Klogskab; Ingen kunde som han paa staaende Fod opgive, hvor meget der kunde vindes eller tabes ved en forandret Rentefod — „jeg maatte kjende Dig daarligt", bemærker Taleren, „om Du ikke lige strax har udregnet, hvor meget Scaptius har tjent ved mine Indrømmelser"[2]). Med samme hurtige Skarpsyn kalkulerede han Indtægten af Godser eller Sikkerheden ved et Udlaan; „den, som ikke ret kjendte sine egne Finantser", bemærker Drumann[3]), „behøvede kun at søge Atticus om et Laan — hans Tavshed var et ildevarslende Svar"; Cicero vidste det af Erfaring.

Men ihvorvel Pengetransaktioner saaledes udgjorde Atticus' egentlige Dagværk, forhindrede disse ham ingenlunde i at anvende sin Fritid til Beskjæftigelser af hel anden Art. Faa af Datidens Mænd havde en mere alsidig Viden, en mere udviklet Smag og Dannelse end Atticus. Under sit mangeaarige Ophold i Grækenland var han bleven fortrolig med græsk Kultur og Videnskab, havde dér studeret Historie og Filosofi, Kunst og

---

[1]) Cic. *ad Attic.* V, 10, 3, jfr. *Tusc.* I, 18, 41: *bene enim illo Graecorum proverbio praecipitur,*

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat

[2]) ibid. V, 21, 13: *hoc quid intersit, si tuos digitos novi, certe habes subductum.*

[3]) *Gesch. Roms* V pag. 84.

Poesi, og vundet et større Kjendskab til hellenisk Litteratur og Sprog end nogen dalevende Romer; selv en Græker, siges der, skulde vanskelig høre, at han ikke talte Sproget som en indfødt Athenienser[1]) og med samme Færdighed skrev han det. — Atticus' litterære Produktion er os temmelig ubekjendt; den har næppe været af synderlig Betydning, men vi vide, at han var særlig bevandret i Roms ældre Historie, og at han viste sin Lærdom i en Række Aarbøger, i hvilke han gav detailleret Oplysning om de forskjellige Øvrighedspersoner lige fra den graa Oldtid, om Krige og Fredsslutninger, de gjældende Love osv., ligesom ogsaa at Roms fornemme Familier henvendte sig til ham for at faa Oplysning om deres Forfædre, disses Værdigheder og Bedrifter; efter Opfordring forfattede han saaledes Stamtavler med Kommentarer for Junier og Fabier, Marceller, Æmilier og endnu flere Slægter. Med denne Kundskabsfylde forenede Atticus en egen Gave til at fremsætte sin Viden paa en tiltrækkende Maade, saa at han virkede vækkende allerede ved sin Underholdning — saare forskjellig fra en Lærd som Terentius Varro, hvis tunge Udviklinger selv en Videbegjærlig som Cicero ikke kunde taale at høre paa, og hvem han derfor — for at bruge hans egne Ord — „ikke netop trak i Kappen for at faa til at blive"[2]). Det er bekjendt nok, hvorledes Atticus som ung Mand indtog den langt ældre Sulla for sig, og at denne fandt saa meget Behag i at tale om Litteratur med ham, høre hans smagfulde Oplæsning af græske og latinske Digtere, at han søgte at overtale ham til at følge sig tilbage til Italien fremfor at blive i Grækenland. I lignende Forhold stod Atticus senere til Octavian, den vordende Kejser; denne kunde ikke

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 4: *sic enim Graece loquebatur, ut Athenis natus videretur.*

[2]) Cic. *ad Attic.* XIII, 33. 4: *sed ego ita egi, ut non scinderem penulam.*

blive træt af at underholde sig med ham, og Nepos forsikrer, at naar Forretninger eller Rejser forhindrede Eneherskeren fra at være sammen med sin Ven, skrev han ham daglig til, forelæggende ham snart en digterisk, snart en historisk Kvæstion til Overvejelse, for blot at have den Fornøjelse at modtage Breve fra ham[1]). Smag og Vid, hurtig Opfattelse i Forening med klar og sikker Dømmekraft ere intellektuelle Fortrin, som Nepos og Cicero samstemme i at fremhæve hos deres Ven; og gjælder det om at fremføre et Vidnesbyrd om dennes Færdighed i at behandle Modersmaalet smagfuldt og korrekt, gives der jo intet bedre end at henvise til Cicero, der skjøndt selv en fremragende Stilist, og skjøndt han saa let tog Anstød af en ringe Mangel i Formen, oftere bemyndigede Atticus til at skrive Breve i sit Navn, og hver Dag ønskede at læse Noget fra hans Haand, fordi — som han siger — „ingen Rhetor kunde forme Sproget bedre“ [2]).

Langt mere end disse Egenskaber bidrog dog Atticus' personlige Elskværdighed til at fremme hans Lykke i det romerske Selskab. Velvillig og opmærksom, forsonlig og overbærende, forstod han at gjøre sig afholdt af Enhver, som han kom i Berøring med — saare forskjellig i saa Henseende fra Morbroderen Qvintus Cæcilius, hvis barske Væsen skræmmede Alle bort. Og ikke blot var Atticus vindende i hele sin Fremtræden, „*magna gratia jam in adolescentulo*“, bemærker Nepos[3]), men Tillid og Velvilje stod at læse i hans Aasyn. Cicero

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 20.

[2]) Cic. *ad Attic.* I, 13, 1: *accepi . . . epistolas . . . quae fuerunt omnes rhetorum* jfr. XIV, 10, 4: *vehementer delector tuis literis.*

[3]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 2: *nam praeter gratiam, quae jam in adolescentulo magna erat.*

minder sin Ven om, hvor let han ved sit venlige Blik — „*vultu illo familiari*“ [1]) — formaaede at vinde Hjerter og fjærne Misforstaaelser; „det er din Vane at knytte Venskaber“ — „*soles conglutinare amicitias*“ [2]), og Nepos fremhæver det Indtagende i hans Stemme og Foredrag [3]). Maaske Samtiden har ment, at Atticus' Forekommenhed ikke altid var fuldt at lide paa — ikke saaledes, at han lovede, hvad han ikke agtede at holde, men paa den Vis, at han i sin Ulyst til at vække Mishag har havt ondt ved at give et bestemt Afslag og derfor foretrak at overhøre eller lade, som om han ikke forstod en Begjæring, fremfor at nægte at opfylde den. „Jeg har lagt mig lidt efter din Veltalenhed“, ytrer Cicero spøgende i Anledning af et Pengelaan, som hans Brodersøn Qvintus bad ham om, — „jeg svarede Intet“ [4]). Men lad os tilføje, at naar Cicero til sine Tider synes at have kunnet rette denne Anke mod sin Ven, vare paa den anden Side de Tjenester, han forlangte af denne, rigtignok ogsaa saa overvættes mange, at selv den Tjenstvilligste stundom maatte føle Lyst til at ønske sig fritaget; og desuden: Atticus vidste jo nok, at hans Ven saare hurtig kunde glemme, hvad han ivrigst attraaede, lykkelig blot ved at have En, paa hvis Skuldre han kunde lægge sine Bekymringer og Byrder. „Om jeg arbejder eller hviler, i Sager

---

[1]) Cic. *ad Attic.* I, 11, 1.

[2]) ibid. VII, 8, 1.

[3]) Saaledes maa vistnok Nepos' Ord (*Atticus* cap. 1): *summa suavitas oris atque vocis* rettest forstaas (jfr. bl. A. *Corn. Nepos* ed. Monginot, Paris 1868 pag 310 Note 3: „ainsi *oris* s'entendra de la prononciation des mots: *vocis*, du timbre de la voix“), og ikke som hos Drumann (*Gesch. Roms* V p. 68), der gjengiver „*summa suavitas oris*“ ved „eine einnehmende Gesichtsbildung“.

[4]) ibid. XIII, 42, 1: *hoc loco ego sumpsi quiddam de tua eloquentia; nam tacui.*

vedrørende Staten eller Forum, i private som i offentlige Anliggender, ingensinde kan jeg undvære Raad og Bistand af en saa dyrebar Ven“ [1]).

Endnu en Egenskab maa vi fremhæve hos Atticus; han besad den bestikkende Evne at kunne høre, og saa var han tilmed meget diskret. Roms betydeligste Mænd have afklædt sig for ham i al deres smaalige Forfængelighed og Egoisme, betroet ham deres lønlige Tanker, og efter den Yndest, han bevarede hos dem Alle, tør vi antage, at han ingensinde har gjort Misbrug af den Fortrolighed, der vistes ham. „Jeg taler med Dig som med mig selv“ [2]), forsikrer Cicero, og lige til det Sidste glædede han sig ved at have en Ven, hvem han kunde aabenbare Alt, „uden Forstillelse, uden at dølge, uden at opdigte Noget“ [3]). Selv har Atticus næppe havt Meget at betro; han har ment med Seneca: at den Hemmelighed. man ikke selv er i Stand til at bevare, maa man ikke vente, at Tredjemand skal kunne holde paa [4]).

Men have vi saaledes fremhævet Atticus' Fortrin, bør det heller ikke forbigaas, at dybe og inderlige Følelser synes han ikke at have kjendt. Varme og Begejstring, for Ideer eller Mennesker, var ham fremmed; forsigtig undgik han Alt, hvad der kunde vække Anstød eller skade hans Interesser. Han bragte sine Venner Ofre, stillede sin Tid, sit Arbejde, sine Indsigter til deres Raadighed, men han brouillerede sig ikke med Nogen for deres Skyld. „*Non quam multis placeas, sed qualibus,*

---

[1]) *Attic.* I, 17, 6: *postremo non labor meus, non requies; non negotium, non otium; non forenses res, non domesticae, non publicae, non privatae carere diutius tuo suavissimo atque amantissimo consilio ac sermone possunt.*

[2]) ibid. VIII, 14, 2.

[3]) ibid. I, 18, 1.

[4]) Seneca, *lib. de moribus* (ed. Haase) Nr. 16.

stude" [1]), — „det kommer ikke an paa, hvor Mange, men hvem Du er til Behag", lyder et Ord af Seneca; Atticus hyldede ikke denne Forskrift; han maatte efter sin Natur være Ven med Alle: Aristokrater og Demokrater, Republikens Venner og Fjender. Derfor se vi, at samtidig med at han modtog Ciceros Veraab og Forbandelser over de Skændige, der havde jaget ham fra Hjem og Fædreland, pokulerede han med selve disse Fjender: Tribunen Clodius og hans Søster i Rom. Han publicerede sin Vens filippiske Taler (til Ex. den 2den) med deres Forhaanelser mod Antonius og Fulvia, men samtidig forstrakte han denne med Penge, mod Sædvane uden at tage Rente. At Triumvirerne fra Aar 43 forfulgte og dræbte hans kjæreste Venner, Cicero og Brutus, forhindrede ham ikke i at blive Antonius' og Octavians Fortrolige. „Stedse", siger Nepos, „var han Ven med de Bedste" [2]), men de Bedste vare netop — de Mægtigste.

En Mand, som den her charakteriserede, Financieren og den kyndige Verdensmand, tør vi altsaa vente at finde i Cæciliernes Villa ved den appiske Vej, saa ofte vi høre, at Atticus var i Rom; saaledes ogsaa under det første Ophold, fra Begyndelsen af Aaret 56 indtil Foraaret i det næstpaafølgende Aar (a. 54), da han som Nygift flyttede ind i de arvede Ejendomme. Vistnok ere Pengeforretningerne gaaede deres uforstyrrede Gang; Godserne i Epirus have ydet det paaregnede Overskud, Skyldnerne i Grækenland og Lilleasien ikke givet Anledning til Bekymring — Atticus havde paalidelige Agenter, der holdt ham nøje underrettet om hans forskjellige Interesser. Undtagelsesvis

---

[1]) Seneca, *lib. de moribus* Nr. 8.

[2]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 6: *in republica ita est versatus, ut semper optimarum partium et esset et existimaretur.*

havde han dog et lille Uheld i Forretningen; han mistede en Sum Penge, som han havde laant en Metellus — uvist hvilken af Slægten, han betegnes ikke nærmere [1]) — idet denne døde uden at efterlade sig Noget. Cicero havde kun ringe Trøst at byde sin Ven, da denne beklagede sig for ham over sit Tab — hvad Andet kunde man vel vente af en Person som Metellus! „Du maa se Dig bedre for en anden Gang“ — *in aliis eris cautior* [2]), — den Belæring kunde Atticus give sig selv. Om det nu var for at bøde paa dette Tab eller overhovedet for at tjene Penge paa en nem Maade, at Atticus ogsaa søgte at drage Fordel af Tidens barbariske Forlystelser og begyndte en Handel med Mennesker, skal lades usagt; men netop i hine Aar se vi, at han kjøbte Slaver, som han lod oplære til Gladiatorer for at kunne udleje dem ved de festlige Lege, hvormed Roms høje Øvrighedspersoner forlystede Vælgerfolket. „Som jeg hører, kæmpe dine Gladiatorer fortræffeligt“, skriver Cicero; „i to offentlige Fægterkampe maatte Du kunne indvinde dine Udlæg“ [3]). Cæciliernes Villa har dog næppe sét noget til de haandfaste Athleter; kun herfra er Ordren udgaaet om, hvorledes de skulde uddannes og anvendes; Atticus kjøbte et særligt Grundstykke til deres Øvelser og Kasernering — „et ganske for-

---

[1]) At denne Metellus — som det oftere antages (til Ex. i de Kommentarer, hvormed Wieland og Reichard ledsage deres Oversættelser af Ciceros Breve) — skulde være identisk med Konsulen for Aaret 57, Q. Metellus Nepos, bekjendt bl. A. for sit stærke Angreb paa Cicero, da denne nedlagde Konsulatet, maa bero paa en Misforstaaelse, idet Metellus Nepos, hvis nærmere Dødsaar vel ikke kjendes, i hvert Fald levede endnu a. 55, medens det anførte Brev til Atticus er skrevet a. 56; jfr. iøvrigt Orelli, *Onomast.* II p. 108.

[2]) Cic. *ad Attic.* IV, 7, 2.

[3]) ibid. IV, 4^b, 2.

træffeligt Sted" [1]), bemærker Cicero, der lige saa lidt som sin Ven synes at have taget Anstød af dette Erhverv.

Iøvrigt finde vi Atticus beskjæftiget paa vanlig Vis med at varetage sine Venners forskjellige Interesser. Pompejus skulde have sit nyopførte Amfitheater udsmykket med Kunstværker, og Atticus, der var bekjendt for sin Kunstsands, blev anmodet om at lede Opstillingen af Statuer og Basrelieffer; Pompejus forsømte ikke at udtale sin Anerkjendelse for den Smag og Dygtighed, hvormed han havde skilt sig fra sit Hverv; den berømte Torso af Hercules i Vatikanet, *„il torso di Belvedere"*, er jo endnu et Vidnesbyrd om denne Udsmykning [2]). Fremfor nogen Anden maatte dog Atticus være Cicero til Tjeneste, først og fremmest med daglig at skaffe ham nøjagtig Underretning om Alt, hvad der tildrog sig i Rom, for at Taleren, som han bemærker, „ikke som en Vildfremmed skulde komme tilbage til Hovedstaden" [3]). „Jeg tørster efter Nyheder" [4]) . . . „skriv da til mig som til en umættelig Videbegjærlig: hvad der er foregaaet den første Dag, hvad den næste; hvad Konsulerne tage sig for, hvad App. Claudius, hvad hin (og Cicero bruger et Udtryk, der ikke lader sig gjengive) . . . hin ryggesløse Clodius, hvad endelig ogsaa Du selv har for" [5]). Og Atticus maatte sætte sig ned og besvare de mange Spørgsmaal, fortælle om de hemmelige Misundere og Fjender, „disse Herrer — jeg behøver ikke at nævne dem — der have stækket mine Vinger og nu ikke ville taale, at de voxe ud paany" [6]). Snart maatte han føle

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 4^b, 2 (med Læsemaaden *locum* f. *ludum*).
[2]) *Via Appia* I., pag. 222.
[3]) Cic. *ad Attic.* IV, 13, 2.
[4]) ibid. IV, 13, 1: *valde sum ὀξύπεινος.*
[5]). ibid. IV, 11, 2: *quid illa populi Appuleia*, jfr. Orelli, *Onomast.* II p. 58.
[6]) ibid. IV, 2, 5.

En paa Tænderne, snart anspore en Anden, ikke glemme at takke Lucius Luccejus for hans gode Forsæt om at ville skrive det berømmelige Konsulats Historie og formaa ham til ret snart at lægge Haand paa Arbejdet; og, skulde endelig mod Forventning det Usandsynlige indtræffe, at det en Dag mangled paa Stof, nu: „har Du Intet at meddele, saa skriv i det mindste dette“ [1]). — Men ogsaa Hverv, der voldte langt større Ulejlighed, overdrog Cicero med frejdig Ugenerthed sin redebonne Ven; han maatte saaledes føre Tilsyn med Gjenopførelsen af hans Palads paa Palatinerbjerget — „saa ofte Du kan, beder jeg Dig inspicere mit Galleri, Svedebadet og hvad Andet min Architekt giver Tegning til“ [2]) — drage Omsorg for, at der sattes Vagt for at beskytte Arbejderne mod Angreb af Clodius og hans Bande. Føje vi hertil, at Atticus maatte skaffe sin Ven Bøger og Oplysninger til Brug ved hans litterære Arbejder, besørge disse afskrevne og offentliggjorte — en Virksomhed, vi senere faa at se — udlaane ham sine kyndige Slaver med de fornødne Hjælpemidler til at bringe Bibliothek og Bogruller i Orden, tør det vel antages, at der næppe har været mange Stunder, i hvilke han ikke var fuldt optaget af at varetage sin Vens Kommissioner. Thi lad os tilføje, at for saa vidt disse Anmodninger ikke gik ud paa Pengelaan, synes de redelig at være blevne efterkomne, uden sure Miner, uden nogen Antydning af, at det snart kunde blive for meget. „Tak, fordi Du saa hyppig sér til mine Byggearbejder, og ikke mindre Tak fordi Du har interesseret Dig for min Berømmelse hos Luccejus“ [3]) . . . „Dine Folk have gjort mig fortrinlig Tjeneste, man kan ikke se noget Nydeligere end de opstillede Bogruller

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 8^b, 4.
[2]) ibid. IV, 10, 2.
[3]) ibid. IV, 9, 2.

med deres zirlige Foderaler og Paaskrifter" ... „Siden Tyrannion har bragt mit Bibliothek i Orden, er det, som om mit Hus har faaet en Sjæl" — *mens addita videtur meis aedibus*[1]). Lad os indrømme, at Cicero ogsaa kunde paaskjønne en ydet Tjeneste.

Forretningerne i Grækenland tillod dog ikke Atticus at holde sig rolig i Rom. I Foraaret 54 foretog han en af disse hurtige Rejser, paa hvilke han i Løbet af nogle Maaneder inspicerede Ejendommene i Epirus og paa Corfu, prøvede Agenters og Forvalteres Regnskaber, mindede vel ogsaa en eller anden forsømmelig Debitor. Fra Buthrotum ilede han til Lilleasien, opholdt sig nogle Dage i den varmeste Sommertid i Ephesus, besøgte paa Tilbagerejsen Athen og modtog her Ciceros Længselssuk og indstændige Anmodning om hurtigst mulig at vende hjem; „det er mig ubegribeligt, hvilke Forretninger Du kan have i Lilleasien, hvorved det kan være af mindste Betydning, om Du besørger dem selv eller ved en Fuldmægtig — dog, det skulde jeg have sagt Dig, medens det endnu var Tid"[2]). Atticus fandt Alt i den skjønneste Orden; allerede i August kunde han bebude sin Hjemkomst — den kjæreste Efterretning for Cicero — og i Begyndelsen af Vinteren var han tilbage i Rom.

I henved 3 Aar (indtil Efteraaret 51) forblev han i Hovedstaden eller dens Nærhed, og Cicero havde den Glæde daglig at kunne omgaas sin Ven. Ordene, de vexlede, ere henvejrede, Ingen har optegnet dem, men ligefuldt tør vi danne os en Formodning om deres Samtaler. I hine skæbnesvangre Aar, da Borgerkrigen forberedtes, da Pompejus og Cæsar hver paa sin Vis rustede sig til Enevælden, maatte Cicero føle Trang til at udøse sit Hjerte,

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 8ª, 2 (Bemærkningen gjælder Villaen i Antium).
[2]) ibid. IV, 16, 15.

betro sine Tanker og Bekymringer til den, om hvem han siger, at „paa hele Jorden gives der Ingen, hvis Maade at tænke og føle paa er saa fuldt stemmende med min egen“[1]. Og Cicero har begrædt Republikens ynkværdige Tilstand, denne hensygnende Statsform, under hvilken det ikke længere var nogen Glæde at leve: „Ak, vor stakkels Republik har mistet ikke blot sit friske Kjød og Blod — *succum et sanguinem* — men sin fordums Farve og Skikkelse“[2]; „saa hentæret, saa ynkelig afkræftet, bedste Curio“, — bemærker han andetsteds — „vil Du finde Alt ved din Hjemkomst, at der ikke længere er Noget tilbage for Dig at kurere“[3]. Men samtidig har Taleren lært at resignere, at finde sig i den politiske Afmagt, hvortil han var reduceret; „jeg tænker nu ikke mere paa den Højde, hvorfra jeg faldt, men paa den Afgrund, af hvilken jeg har rejst mig“[4]; han har fulgt sine Venners Raad om ikke at støde Nogen for Hovedet, men være — „mere bøjelig end en Ørelap“[5]; „jeg lever i Fred med Enhver“[6], forsikrer han og glædes ved at have vundet Cæsars Venskab som den Redningsplanke, hvortil han skal klamre sig i det forestaaende Skibbrud[7] — „Lad dem saa vende op og ned paa Alt, naar jeg blot har Dig og min Broder hos mig“[8].

---

[1]) Cic. *ad Attic* IV, 16, 10: *nemo enim in terris est mihi tam consentientibus sensibus.*

[2]) ibid. *amisimus . . . omnem non modo succum ac sanguinem sed etiam colorem et speciem pristinam civitatis.*

[3]) Cic. *ad fam.* II, 5, 2.

[4]) Cic. *ad Attic.* IV, 16, 10.

[5]) Cic. *ad Qv. fratr.* II. 15, 4: *auricula infima molliorem.*

[6]) ibid. III, 5, 5: *et in omni summa, ut mones, valde me ad otium pacemque converto.*

[7]) Cic. *ad Attic.* IV, 18, 3: *haec* (sc. *suavissima conjunctio cum Caesare*) *enim me una ex hoc naufragio tabula delectat.*

[8]) ibid. IV, 16, 10.

Først i Foraaret 51 faa vi paany et Indblik i Atticus' Virksomhed. Da overtog Cicero sit Statholderskab i Cilicien og fortsatte Brevvexlingen med sin Ven. Kun nødig gik han til sin Provinds; han vidste af Erfaring, at i Rom gjaldt det: „ude af Øje ude af Sind"; og hvor meget end Forholdene i Hovedstaden vare ham ubehagelige, hvor meget han end sørgede over sin politiske Afmagt, kunde han dog ikke undvære dette Rom, Livet paa *forum Romanum* og Palatinerbjerget, Klienternes Morgenbesøg og Mængdens Bifaldsraab. „Nej, Byen — Byen, min Ven, den gaar over Alt! Ethvert Ophold udenfor Rom er mørkt og tomt for Den, som kan arbejde sig frem for dens Øjne"[1]). Intet Under derfor, at den første Anmodning, der rettes til Atticus, beder ham om at anvende „al optænkelig Kløgt", „sin yderste Indflydelse" paa at forhindre, at Statholderskabet forlænges udover det foreskrevne Aar — „om muligt uden Skudmaaned"[2]). „Den 1ste August" — skriver Konsularen — „venter jeg at være i min Provinds; fra denne Dag beder jeg Dig tælle Dagene i mit Aar"[3]). Idelig gjentager Cicero denne Anmodning; en Forlængelse af Prokonsulatet staar for ham som en levende Begravelse, han gyser ved Tanken om, at der ikke i rette Tid sendes ham en Afløser — „dette insipide Provindsliv"[4]), . . . „kan der tænkes noget Modbydeligere, noget mere Byrdefuldt?" — *nihil odiosius, nihil molestius*[5]), „det holder jeg kun ud et Aar, mit hele Forraad af Taalmodighed forslaar ikke

---

[1]) Cic. *ad fam.* II, 12, 2: *urbem, urbem, mi Rufe, cole et in ista luce vive. Omnis peregrinatio obscura et sordida* [*est*] *iis, quorum industria Romae potest illustris esse.*

[2]) Cic. *ad Attic.* V, 9, 2.

[3]) ibid. V, 14, 1.

[4]) ibid. V, 11, 1: *harum rerum insulsitas,* jfr. *ad fam.* II, 11, 1.

[5]) ibid. VI, 3, 2: *odit enim provinciam. Et hercule nihil odiosius, nihil molestius.*

længere“[1]). Vistnok indrømmer Taleren, at overalt hvor han kom frem, modtoges han med den største Jubel, at Retfærd, Hæderlighed og Uegennytte ligesom vaagnede til nyt Liv ved hans blotte Nærværelse, at han levede med en overordentlig Luxus — og denne Levevis behagede ham; men hvor lidet vejede vel disse Goder mod Kjedsommeligheden ved de Kjøbstadsforretninger, hvormed man plagede ham: „Hvorledes — jeg Prætor i Laodicea, og en Aulus Plotius holde Ret i Rom!“ . . . „Nej, Du kjender mig, Lys og Rum fattes mig, Forum, Byen, mit Hus og Hjem — Provindsen er for lille en Tumleplads for en Aand som min“[2]).

Atticus' første Opgave blev altsaa at befri sin Ven for en Byrde, „der passede saa lidet for hans Skuldre“, til det Øjemed „sætte det hele Senat i Bevægelse“ — intet Mindre forlangte Cicero[3]) — og vi tør vel deraf slutte til den Indflydelse, han har kunnet udøve. Men der var meget Andet at tage vare; saa at sige hvert Brev bragte nye Anmodninger, lige paatrængende og lige vigtige. Som sædvanlig vare Ciceros Pengeforhold derangerede; Taleren kjendte ikke til Økonomi, som hin Tids Store vilde han bo i et Palads paa Palatinerbjerget — en Ejendom, han havde kjøbt af Marcus Crassus for $3^1/_2$ Mill. Sestertier (ca. 500,000 Kr.) — han vilde have Villaer i Bjergene og ved Havet, udsmykkede med Skulpturer og Malerier, forsynede med Bibliotheker og kostbare Haveanlæg. Men dertil forslog Indtægterne ikke; Følgen var Gjæld til højre og venstre, ogsaa til Aagerkarle, og Atticus maatte da søge at bringe Orden i de daarlige Finantser; ham blev det paalagt at indgaa

---

1) Cic. *ad Attic.* V, 11, 5: *Sed ego hanc, ut singuli [Siculi] dicunt, ἀνεξίαν [ɔ: tolerantiam] in unum annum meditatus sum.*

2) ibid. V, 15, 1: *non habet satis magnum campum ille tibi non ignotus cursus animi . . .; lucem, forum, urbem, domum, vos desidero.*

3) ibid. V, 15, 3.

Kaution, at skaffe Midler til Dækning af Kreditorernes Fordringer, deriblandt en Gjæld til Cæsar af 800.000 Sestertier (ca. 120,000 Kr.) — hvorledes, blev Atticus' egen Sag. Cicero anviste ingen Udvej, men rettede kun den indstændige Anmodning til Vennen om at gjøre denne Sag til en af de vigtigste[1]). Samtidig maatte denne række en hjælpende Haand for at tilfredsstille Talerens kostbare Passioner: sørge for Teglstensleverancer til Byggearbejder, forsyne Villaen i Tusculum med Vand fra *Aqua Crabra* og paase, at Bygmesteren gjorde sig Umage med dette Arbejde. Heller ikke Ciceros Familieforhold vare imidlertid synderlig gunstige; med sin Hustru Terentia levede han paa en noget kølig Fod, og nys var hans Datter, Tullia, efter et kort Ægteskab bleven skilt fra sin anden Mand, Furius Crassipes. „Det hemmelige Husanliggende", skriver Cicero, „denne Sag, som Du véd fremfor nogen ligger mig paa Sinde, anbefaler jeg til din særlige Omhu" [2]), og Meningen synes at være den, at Atticus skal prøve de forskjellige Friere til Tullia og forhindre, at hun under Faderens Fraværelse indgaar et Ægteskab, der kan antages ikke at ville konvenere — „jeg stoler paa, at Du i saa Henseende indtager min Plads". Dog, lad os ikke for meget komme ind paa de mange Ønsker, hvormed Cicero besværede sin Ven, men resumere som han selv: „lad samtlige mine Anliggender ske fuld Fyldest" — *exhauri mea mandata*[3]), og blot erindre, at forsaavidt Atticus som hidtil maatte holde Cicero underrettet om Alt, hvad der tildrog sig i Republiken og Hovedstaden, blev Anmodningen dennesinde mere besværlig at efterkomme, idet den ogsaa skulde omfatte „Alt, hvad der sandsynlig vilde ske" [4]).

---

[1]) Cic. *ad Attic.* V, 5, 2.
[2]) ibid. V, 14, 3.
[3]) ibid. V, 13, 3.
[4]) ibid., jfr. V, 12, 2.

Iøvrigt synes Atticus at have levet uforstyrret enten paa sin Villa eller i Paladset paa Qvirinalerhøjen; netop det Aar, da Cicero var i Cilicien, havde han den Glæde at faa en Datter. Maaske dog ogsaa han i sin Familie har havt en lille Ærgrelse, ikke hos sin Hustru Pilia, thi denne, der var blid og fredsommelig, synes ikke at have beredt sin Mand nogen Ubehagelighed, ja deres Ægteskab var saa lykkeligt, at Cicero ved en Lejlighed, da Pilia nys var kommet sig af en Feber, spøgende beder hende, om nu for stedse at jage en Gjæst ud af Huset, der passede saa lidt til deres fuldkomne ægteskabelige Samstemning[1]). Men Atticus havde en Søster, der var gift med Ciceros Broder Qvintus, og deres Samliv var ingenlunde lykkeligt. Qvintus var hæftig og opfarende, Pomponia forstod ikke at mildne hans Vrede med et venligt Ord, hun var pirrelig og vranten, og Følgen blev, at begge Parter tog Anstød af ubetydelige Ord og Handlinger, en gjensidig Misstemning, som Atticus synes at have taget sig særlig nær. Ved Ciceros Afrejse til Cilicien bad han denne om at overtyde sig om Forholdet, men den Meddelelse, han modtog fra sin Ven, var næppe egnet til at fjærne hans Bekymring. Lad os berøre den lille Episode, hvortil der sigtes — i al sin Ubetydelighed giver den et ejendommeligt Indblik i den urbane Tone, der tør antages at have hersket mellem romerske Ægtefolk i de dannede Kredse. Brødrene synes i Forening med Pomponia at have gjort en Udflugt til et Landgods, som Qvintus ejede en Snes Mil fra Rom i Nærheden af Arpinum, og Cicero fortsætter da saaledes: „Vi spiste til Middag i *Arcanum* — Du kjender denne Ejendom. Som vi ere komne dertil, siger Qvintus med den største Forekommenhed: „Pomponia, vil Du indbyde Damerne, saa beder jeg Mændene“[2]); det var efter min Overbevisning

[1]) Cic. *ad Attic.* VIII. 6, 3.
[2]) ibid. V. 1, 3 (med Læsemaaden *viros* f. *pueros*).

ikke muligt at sige dette med venligere Udtryk i Ord og Mine. Men hvad tror Du, at din Søster svarede? „Jeg“, indvendte hun saa højt, at vi Alle kunde høre det, „jeg er jo her kun en Fremmed!“ Og Grunden til dette afvisende Svar var, som jeg formoder, alene den, at min Broder havde sendt sin Frigivne Statius i Forvejen for at træffe Forberedelser til Maaltidet. Qvintus vendte sig da til mig: „Se, her har Du en Prøve paa, hvad jeg daglig maa lide!“ „Men“, indvender Du maaske, „er dette nu ogsaa Noget at gjøre Væsen af!“ Jo, mere end nok; thi din Søster svarede i saa skarp en Tone og med saa fornærmet Mine, at jeg selv ikke kunde Andet end føle mig frastødt derved, ihvorvel jeg ikke lod mig mærke med Noget“ — *dissimulavi dolens*[1]. „Da vi senere lagde os tilbords, manglede hun alene; ligefuldt lod Qvintus hende bringe Retter fra vort Maaltid, men hun viste dem bort; kort: Intet kunde efter min Mening være mere sagtmodigt end min Broders Opførsel, Intet mere barsk og stødende end din Søsters, og — tro mig, jeg forbigaar dog Adskilligt, som da var mig til større Mishag end min Broder“. — „Den næste Morgen besøgte Qvintus mig i Arpinum og fortalte, at Pomponia heller ikke havde villet dele Leje med ham, men lige til sin Afrejse havde hun víst ganske samme Opførsel, som jeg havde sét igaar. Nu, hvad vil Du Mere?“ — „Du kan sige din Søster fra mig, at efter min Mening opførte hun sig alt Andet end passende den Dag“. Saaledes fremstiller Cicero den lille Episode[2]; maaske han dog har fortiet den egentlige Grund til Pomponias Uvilje mod sin Mand[3].

---

[1]) Cic. *ad Attic.* V, 1, 4.
[2]) ibid. V, 1, 3—4.
[3]) Cic. *ad Qv. fratr.* I, 2, 1—3.

Faa Maaneder efter at Cicero havde forladt Rom drog Atticus ligeledes bort (i Begyndelsen af August 51), for paany at se til sine Ejendomme i Epirus. Har han forinden opfyldt sin Vens mange Begjæringer, virket for hans Hjemkaldelse, klaret Gjældsposterne, været i en Faders Sted for Tullia osv.? Vi tør formode det; Atticus holdt oprigtig af sin Ven og skyede ingen Ulejlighed for at opfylde hans Ønsker — men „*ultra posse*" gjælder ingen Forpligtelse. Saaledes med Hensyn til den indstændige Begjæring om at forhindre, at Statholderskabet blev forlænget; Atticus' Bestræbelser synes ikke strax at være lykkedes, i hvert Fald udtaler han sig meget forsigtig om, hvad han tør stille i Udsigt. „Som jeg sér og haaber", skriver han, „vil det ikke volde Ophold med din Afrejse". „Som jeg sér", riposterer Cicero, „ja, det er godt nok, men hvortil da denne Tilføjelse: „som jeg haaber?" [1]) — „Og i et andet Brev, som jeg modtog i Iconium, bekræfter Du dette Bittersøde: „man vil ikke opholde mig", skriver Du, men tilføjer, at „dersom Andet skulde blive Tilfældet, vil Du komme til mig"; denne Vaklen mellem Vished og Tvivl gjør mig angst" [2]). Cicero ængstedes dog uden Grund; hvad enten det nu skyldtes Atticus' Indflydelse eller ej, opnaaede han at kunne forlade sin Post inden Aarets Udgang. I Begyndelsen af Aug. (a. 50) indskibede han sig til Rhodus, opholdt sig paa Tilbagerejsen en kort Tid i Athen, og i Slutningen af Efteraaret landede han i Italien, hvor han da kunde rette den nye Begjæring til sin Ven om at virke for hans højtidelige Indtog i Rom.

---

[1]) Cic. *ad Attic.* V, 21, 3: *mallem, ut video: nihil opus fuit, „ut spero"*.
[2]) ibid. V, 21, 4.

Faa Maaneder forinden (Sept. 50) var Atticus kommet tilbage fra Grækenland, men syg; han havde paadraget sig en Feber paa Overrejsen. Lægemidler vilde han ikke bruge, Naturens „*vis medicatrix*“ maatte raade, og den vandt Bugt med Sygdommen, men var længe derom; først i Maj det paafølgende Aar var Atticus befriet for sin Feber. Forholdene i Italien skulde just ikke fremme hans Rekonvalescens; det var urolige Tider. I Begyndelsen af Aaret (49) var Cæsar gaaet over Rubicon, Pompejus og han skulde nu udkjæmpe Striden om, hvem af dem der skulde være Eneherre i Rom. Atticus for sin Del attraaede kun Ét: for enhver Pris at holde sig udenfor Kampen. Thi hvad brød han sig vel om Republikens Skæbne, om Pompejus eller Cæsar styrede Riget — han tænkte paa sine Skyldfordringer, paa Ejendommene i Epirus, som Krigen truede med Ødelæggelse. Og hans Frygt blev ikke mindsket ved de Breve, han modtog fra Cicero. „En blodig og ødelæggende Krig“, skriver denne (Marts 49), „staar for Døren“ [1] . . . „Epirus vil blive stærkt medtaget, men hvilken Egn i Grækenland tror Du vel vil gaa fri for Plyndring? — Pompejus har jo højtidelig lovet sine Soldater, at han vil være endnu mere rundhaandet mod dem, end Cæsar mod sine“ [2]. Og videre stiller Cicero Ulykken for Øje: „tilvisse: Pompejus vil ikke kunne underholde sin Hær uden nye Udskrivninger, med Rette frygter Du, at hans Venners Umættelighed vil gjøre denne Krig saare fordærvelig“ [3].

Hvilken Udvej skulde Atticus gribe til? Hvorledes end Udfaldet blev, maatte han frygte: den Enes Hævnsyge — „hvo, der ikke er for mig, er imod mig“, lød jo Pompejus' Ord — og den

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IX, 9, 2.
[2]) ibid.
[3]) ibid. IX, 9, 4.

Andens hensynsløse Dristighed; „og desuden“, hvisker Cicero ham i Øret, „begge have jo en uhyre Gjæld, af hvilken de umulig kunne fri sig uden ved Bemægtigelse af Privates Ejendom“ [1]). Sikkerlig hørte disse Dage i Foraaret 49 til de ubehageligste, han har tilbragt paa sin Villa; endnu var han ikke kommet sig efter sin Sygdom, og her paa Villaen tør vi da se ham fængslet til sit Leje, i Febersyner, der foregjøglede ham, hvorledes det vilde gaa ud over hans veldrevne Avlsgaarde: Udskrivninger og Indkvarteringer, Plyndring og Brand — kort, alle Onder, som en Borgerkrig kunde medføre. Et Øjeblik tænkte han trods Feberen paa at drage bort for selv at varetage sine Interesser, men Planen blev opgivet; maaske han frygtede, at en Bortrejse under disse Omstændigheder skulde blive opfattet som en Demonstration mod Cæsar, han kjendte jo de velmente Raad, som denne og Antonius lod tilflyde Cicero, om blot at forholde sig rolig i Italien — i saa Fald havde han Intet at frygte. Atticus blev, som han udtrykker sig, „inden sine fire Vægge“ [2]); med Cicero haabede han paa den gode Sags Sejr og delte dennes Frygt for Cæsar, denne „Phalaris“ i Grumhed, der vilde hjemsøge Rom med Mord og Brand [3]), men samtidig forsømte han ikke at kourtisere den frygtede Imperator og hans Venner. Iøvrigt lod han Begivenhederne udvikle sig, som de bedst kunde, og fortsatte fra Rom den omfangsrige Korrespondance med Cicero, som vi senere skulle se paa dennes Villa i Formiæ.

Det Befrygtede lod sig ikke ganske afværge. I Januar 48 landede Cæsar i det sydlige Illyrien. For at finde Forplejning til sine Soldater maatte han udvide sine Operationer sydpaa til

[1]) Cic. *ad Attic.* X, 14, 1.

[2]) ibid. VII, 12, 6: *quamquam, ut scribis, domesticis te finibus tenes.*

[3]) ibid. VII, 12, 2: *nam istum quidem, cujus* [illegible] *times, omnia teterrime facturum puto.*

de rigere Egne i Epirus; her saavelsom paa Corfu maatte Atticus' Godser yde Bidrag. Større Tab paa sine Ejendomme befrygtede han dog vistnok af Republikanerne. Pompejus benyttede ikke en heldig Træfning over Cæsar; i Stedet for at forfølge ham ind i Thessalien, hærgede han Kystlandet, og under den Fare, Atticus' buthrotiske Besiddelser herved udsattes for, var det næppe denne til synderlig Beroligelse, at Cicero i et af de faa Breve, han sendte ham fra Grækenland, forsikrede: „saa vidt jeg formaar, tager jeg dine Ejendomme under Beskyttelse“ — Taleren formaaede kun lidt[1]).

Felttoget i Grækenland blev dog kun af ringe Varighed. Slaget ved Pharsalus (August 48) var afgjørende, Pompejus rømmede Landet, og Krigsskuepladsen forlagdes til Ægypten og Lilleasien. Atticus kunde atter trække Vejret: hans Interesser i disse Egne vare af underordnet Betydning. I sit Hjerte maatte han ønske Cæsar alt Godt, om det ellers var sandt, hvad Cicero forsikrede ham: at det i Pompejanernes Lejr var bestemt, at Enhver, der var forbleven i Rom, skulde behandles som Fjende, og at der særlig imod ham var fattet de grummeste Anslag[2]). Uforstyrrede Dage opnaaede han dog ikke, hverken i Rom eller paa sin Villa. I Efteraaret 48 var Cicero nemlig kommet tilbage fra Grækenland, og endnu mere end tidligere lagde han under sit Ophold i Brindisi Beslag paa sin Vens fulde Tjenstvillighed. Vi gjenfinde de samme Klager over huslige og økonomiske Forhold, Anmodninger om at sørge for Tullias Underhold og skaffe Dækning til Kreditorerne, eller — om denne Bøn skulde blive overhørt — at sælge Kostbarhederne i Bohavet, særlig Sølvtøjet, i hvert Fald stikke det tilside under de befrygtede Urolig-

[1]) Cic. *ad Attic.* XI, 4, 1.
[2]) ibid. XI, 6, 2 og 6.

heder. Endnu en anden og vanskeligere Opgave fik Atticus: at udvirke Cæsars Tilgivelse for den ubesindige Flugt til Pompejus i Grækenland, denne „Taabelighed“, denne „Brøde“, som Cicero selv nu erkjendte, at den var[1]). Her vare gode Raad dyre, — thi var en Tilgivelse mulig? Taleren havde jo modtaget de indstændigste Raad af Cæsar og hans Venner om at holde sig udenfor denne Kamp — i modsat Fald kunde man ikke indestaa for Følgerne; og saa var han dog, trods sit højtidelig givne Ord, i den ellevte Time hemmelig flygtet over Havet med sin Broder og Søn for at tilbyde Pompejus sin Tjeneste. For sént indsaa han, at Straffen maatte ramme denne Ubesindighed; „Ak, mig sker kun Ret“: *meo vitio pereo* — „Tilfældet har ingen Del i min Ulykke, Alt er en Følge af de Skridt, jeg saa ubesindig foretog under min forstyrrede Tilstand paa Sjæl og Legeme“ ... „jeg maatte forudse, hvorledes denne Kamp vilde ende, vidste, at vi vare altfor svage til at tage den op — og dog lod jeg mig overtale, eller rettere lod mig overvælde“[2]). Selv var Cicero altfor nedbøjet til at kunne virke for sin Sag; for „Strømme af Taarer“ var det ham næppe muligt at skrive til sin Ven, endsige til de Mange, der kunde antages at interessere sig for hans Vel. Atticus maatte da træde hjælpende til; ham blev det overdraget at udforske Cæsars Sindelag, at forhøre sig hos Oppius og Balbus om, hvad der turde haabes og hvorledes man dømte om denne Flugt, formaa dem til at skaffe Tilgivelse fra Cæsar, ogsaa fordi Taleren uden Tilladelse

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XI, 11, 1; XI, 9, 1.

[2]) ibid. XI, 9, 1: *Meo vitio pereo. Nihil mihi mali casus attulit: omnia culpa contracta sunt*; XI, 25, 1: *sed omnia fecimus iis erroribus et miseriis et animi et corporis, quibus proximi utinam mederi maluissent!*; XI, 9, 1: *cessi meis, vel potius parui.*

opholdt sig paa Italiens Grund. „Alt lægger jeg i din Haand, se Du til at skaffe Udvej" — *tibi permitto, tu consule*[1]); „ansér Du det for tjenligt, at der skrives til Nogen, gjør, hvad Du oftere har gjort: skriv i mit Navn". „Og skulde Nogen savne mit Segl eller min Haandskrift, sig blot, at Tiderne paabyde Forsigtighed for det Tilfælde, at Brevene skulde blive opsnappede og læste"[2]). Ogsaa dette sidste Hverv synes Atticus at have efterkommet; og vanskelig skal man vel kunne anføre et bedre Bevis paa den ubegrændsede Tillid, som Cicero nærede til sin Ven, eller for dennes Evne til skuffende at efterligne hans Stil og Udtryksmaade, end en saadan Anmodning om at optræde som Korrespondent paa hans Vegne; en lille Uagtsomhed var jo tilstrækkelig til at røbe Falskneriet.

Cæsars Tilgivelse udeblev ikke; han bragte den selv — *via Appia* har hørt den. Efter Sejren over Alexandrinerne og Kong Pharnaces landede Diktatoren i Efteraaret 47 i Tarent; Cicero tog den raske Beslutning at rejse did, og i Stedet for at høre Bebrejdelser, saae han Sejrherren komme ham venligt imøde, drage ham bort fra de Nysgjerrige, ene med sig henad Vejen, og med et: Nu, lad Alt mellem os være glemt[3]), give ham Tilladelse til at vende tilbage til Rom.

Taleren var atter fri; fra Brindisi med dets tunge og triste Luft, der yderligere trykkede hans Sind — „enhver Pinsel var lettere at bære end Opholdet her"[4]) — kunde han ile til Palatinerbjerget og sine Villaer, gjense Tullia og sine Kjære, efter saa mange Skæbnens Omskiftelser trykke Atticus i sine Arme.

---

1) Cic. *ad Attic.* XI, 7, 6

2) ibid. XI, 2, 4: [*Si*] *signum requirent aut manum, dices* [*iis*] *me propter custodias ea vitasse.*

3) Se Forf.s *Via Appia* I pag. 126.

4) Cic. *ad Attic.* XI, 18, 1.

Netop i hine Aar, medens Cæsar fortsatte Kampen mod Republikanerne i Afrika og Spanien (a. 46 og 45), synes Atticus for længere Tid at have opholdt sig paa sin Villa udenfor Portene; i hvert Fald foreligger da Ciceros gjentagne Spørgsmaal: „Hvor længe bliver Du endnu paa dit Landsted? kan jeg besøge Dig dér?" osv. Maaske Opholdet dennesinde var noget ufrivilligt; i Rom har man overvældet Atticus med Besøg, han har havt vanskeligt ved at stænge sin Dør, og mange af disse Gjæster have sikkert kun indfundet sig for at drage Penge af hans Pung. Men at laane ud i saa urolige Tider, var ganske imod Atticus' Grundsætninger; det gjaldt meget mere — mente han — at drage Kapitalerne til sig og holde dem sammen. Selv Cicero fik et Afslag, da han fra Brindisi anmodede om et Laan: „Min Formue staar til Raadighed for din Datter, din for Dig"[1], hed det til Svar, og Atticus lod sig ikke blødgjøre ved Ciceros Nødraab: „Ak, min Formue — kan der vel endnu være Tale om den!"[2]) Ikke bedre gik det Svogeren Qvintus, der ønskede Kontanter til at bestride Udgifterne ved sin Søns Optagelse blandt Pans Præster; Atticus var da — som han udtrykker sig — „en udtørret Kilde"[3]). Men bortsét fra dette ømme Punkt maa vi ikke tro, at Atticus i nogen Maade mindskede sin Tjenstvillighed, fordi hans Vens politiske Indflydelse saa ganske var brudt; tvertimod: efter dennes Taksigelser synes han at have overgaaet sig selv i Hjælpsomhed, „det er mig, som om Du var her personlig, ikke blot fordi jeg véd, at Du

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XI, 24, 3.

[2]) ibid. *nam quod scribis* [*nobis*] *nostra et tua Tulliae fore parata: tua credo: nostra quae poterunt esse?*

[3]) ibid. XII, 5, 1: [illegible] [*aridus vel siticulosus fons, in quo nihil est aquae*, Orelli *Onomast.* III p. 26]

saa ivrigt arbejder for mit Vel, men jeg ligesom ser Dig i din Virken — i hver Time kjender jeg din Gjerning"[1]. Til de nye Tjenester, som Cicero udbad sig af sin Ven, hørte nu ogsaa Omsorgen for hans Søn — et vanskeligt Hverv. Den unge Marcus var i Bruseaarene, netop 20 Aar gammel (født a. 65); han havde arvet Faderens svage Charakter, ogsaa Tilbøjeligheden til at leve paa en stor Fod, men ingen af de fremragende Egenskaber, hverken Flid eller Maadehold; Faderens Genialitet synes hos ham nærmest at have ytret sig i Abnormiteter, særlig i Hang til Drik. I Slaget ved Pharsalus havde han víst Tapperhed som Fører for en Deling af Pompejus' Rytteri, men nu, da Lykken vendte Republikanerne Ryggen, ønskede han at kæmpe under Cæsar i Spanien; dér gjorde hans Fætter Tjeneste, og om Cæsars Gavmildhed gik der jo de mærkeligste Rygter; han kunde belønne med Millioner, hvor de Andre maatte skillinge sammen til Tusinder. Denne Lyst kom imidlertid Faderen noget ubelejlig: en Marcus Tullius Cicero — min Søn, i Cæsars Lejr! Det vilde være en Plet paa Navnet, hvad maatte vel de Rettænkende dømme! „Er det ikke nok", indvendte han, „at vi have forladt Pompejus' Parti? skulle vi nu ogsaa gribe til Vaaben mod hans Sønner?"[2] Marcus maatte opgive sit Ønske; det blev bestemt, at han skulde rejse til Athen for at fuldende sine Studier. I den Anledning blev der atter lagt Beslag paa Atticus; han maatte overveje, naar Rejsen skulde gaa for sig, hvem man skulde give Marcus med som Ledsagere, hvor meget hans standsmæssige Underhold kunde koste, hvorledes man skulde forsyne ham med Rejsepenge,

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XII. 5. 2: *neque enim ulla hora tui mihi est operis ignota.*
[2]) ibid. XII. 7, 1: *de Hispania . . . attuli . . . me vereri vituperationem: non satis esse, si haec arma reliquissemus? etiam contraria?*

kontant eller ved Anvisninger; og, fremfor Alt, maatte han sørge for, at Pengene ikke udeblev til de fastsatte Tider. „Endnu en Gang beder jeg Dig: gjør Dig Flid med denne Sag, saa at vi komme til at underholde det unge Menneske paa det Anstændigste og Rigeligste“[1] . . . „Pligt og Ære fordrer, at det ikke mangler ham paa Noget“[2] . . . „ogsaa, at der er et Overskud til friere Anvendelse“[3]. — Det gjaldt jo om, at Ciceros Søn ikke stod tilbage for de unge Aristokrater af Calpurniernes, Manliernes og Valeriernes højbaarne Slægter (en Bibulus, Acidinus og Messala), der samtidig skulde opholde sig i Athen. Paa Penge kom det ikke til at mangle den unge Studerende, og indløb der et Deficit, kjendte han den Udvej at gjøre Gjæld; men snart hørte man ogsaa i Rom, at Marcus Tullius i Stedet for at høre Forelæsninger gjorde sig bemærket ved Svir og Drikkelag. Selvfølgelig maatte Atticus paany træde til; det blev nødvendigt at irettesætte den Forvildede og advare ham mod hans Selskabsbrødre. Som altid skilte Atticus sig fortræffelig fra sit Hverv: „det var ikke muligt at tilskrive et ungt Menneske mere strængt og dog med større Maadehold“ — *neque severius neque temperatius*[4]). Formaningen frugtede dog ikke. — Mindre Ulejlighed voldte Ciceros Dattersøn, den lille Lentulus, eller som hans aristokratiske Navn lød: Publius Cornelius Lentulus Dolabella; han laa endnu i Svøbet (født Dec. 45), og Atticus kunde indskrænke sig til ret hyppig at besøge ham og efter bedste Indsigt vælge paalidelige Slaver til hans Betjening; herom blev han ogsaa gjentagende erindret. Over-

---

1) Cic. *ad Attic.* XIV, 7, 2.
2) ibid. XIV, 16, 4.
3) ibid. XV, 15, 4: *cum non modo liberaliter a nobis, sed etiam ornate cumulateque tractari*
4) ibid. XIII, 1, 1.

hovedet gaves der jo ikke noget husligt Anliggende, som Cicero ikke i al Ugenerthed lagde over paa sin Ven, medens han selv søgte Ro paa sine Villaer udenfor Byen. Atticus vilde nødig have noget at gjøre med at mægle i en Strid mellem Taleren og hans Hustru; denne var egensindig og heftig, en bestemt Charakter, som det ikke var let at komme tilrette med; men Cicero tillod ikke sin Ven at vige ud: „Forskaan mig for denne Sag!“ bad han, „hvad jeg ønsker af Dig, er ikke mere, end Du kan overkomme“ [1]). Selv som „Spejder“ [2]) maatte Atticus yde Bistand; Taleren var nys bleven skilt fra Terentia (a. 46, nøjere lader Tidspunktet sig næppe angive), og trods sine 60 Aar havde han ægtet en ganske ung Pige, Publilia, af ubekjendt Familie, men meget formuende — en Forbindelse, han dog snart fortrød; Atticus blev da anmodet om paa en fin Maade — *temperate* — at faa at vide, naar Publilia agtede sig fra Byen ud paa Landet, for at Cicero kunde vide, hvor længe han uforstyrret kunde blive paa sit Gods, „uden“ — som han udtrykker sig — „at blive overfaldet af hende“ [3]). Ogsaa denne Anmodning synes Atticus at have efterkommet. „*Nimia confidentia parit odium*“ — „for megen Fortrolighed skaber Uvilje“ [4]), hedder det ellers, men i dette Venskabsforhold synes Ordet ikke at have fundet Anvendelse. Uforandret kunde Cicero forsikre hin om, at det Baand, der knyttede dem sammen, var „saa inderligt, som tænkes kunde“ [5]), glædes ved i ham at have et *alter ego*,

[1]) Cic. *ad Attic.* XII, 22, 1 og XII, 23, 1.

[2]) Udtrykket er Drumanns (*Gesch. Roms* V, p. 41).

[3]) Cic. *ad Attic.* XII, 32, 1: *rogo, ut explores, ad quam diem hic ita possim esse, ut ne opprimar. Ages, ut scribis, temperate.*

[4]) Binder, *thes adag. Rom.* Nr. 2097, citerer Ordet lidt anderledes: „*nimia familiaritas parit contemptum*“.

[5]) Cic. *ad Attic.* VI, 2, 1: *cuncta . . . amoris artissima.*

„med hvem han kunde tale som med sig selv“[1]); og var denne med sit rolige Naturel end langtfra i Stand til at besvare Ciceros Følelser med samme livfulde Varme, vedblev han dog at vise ham den samme Velvilje, den samme trofaste Deltagelse i Smaat og Stort, som i Velmagtens Dage. „Det Vennesind, den Omhu og Klogskab“, forsikrer Cicero i et Brev fra denne Tid (Sommeren 45), „hvorpaa Du i Varetagelsen af mine Anliggender, som og i hvert af dine Breve giver mig saa uophørlige Beviser, har et Værd for mig, som gaar over Alt“ — *mirifice diligo*[2]); og det paafølgende Aar sendte han sin Ven Afhandlingen „*de amicitia*“ med Dedikation til denne som Vidnesbyrd om den hjertelige Forstaaelse mellem dem.

Intet Under derfor, om Cicero ved den største Sorg, der endnu var overgaaet ham — Tullias Død i Februar 45 — ikke vidste noget bedre Sted at ty hen med sin Smerte end til Atticus paa dennes Villa ved den appiske Vej. Her tilbragte han en Maaned, forinden han trak sig tilbage i fuldkommen Ensomhed til et Landsted, som han ejede ved Udløbet af en lille Flod (Astura) til det tyrrhenske Hav. *Via Appia* har saaledes hørt hans Klage. Her i Atticus' Have har han sét ud imod Bjergene, op til Tusculanum, hans kjæreste Landslot, denne Bolig, som han ligner med „de Saliges Øer“, men som han nu ikke turde gjense, fordi den altfor levende mindede ham om Tullias Dødsleje. Og vistnok har han kaldt sig selv til Regnskab for, hvad han havde forbrudt mod denne Datter, der var „hans udtrykte Billed i Aasyn, i Tanke og Tale — saa kjærlig og opofrende, klog og sagtmodig“[3]), men for hvis Lykke han havde havt saa liden Tanke. Thi ogsaa i Børnene levede

[1]) Cic. *ad Attic.* VIII, 14, 2

[2]) ibid. XII, 34, 2.

[3]) Cic. *ad Qv. fratr.* I, 3, 3. *qua pietate, qua modestia, quo ingenio! effigiem oris, sermonis, animi mei!*

Cicero jo for sin Forfængelighed — „mit Navn, min Ære, min Anseelse“, var den Moloch, til hvilken han ofrede sin Datters Ønsker. Derfor maatte Tullia indlade sig i Ægteskab med Roms unge Aristokrater, og senest, for tredje Gang, i Sommeren 50, med en Mand, Publius Cornelius Dolabella, der i fornem Slægt vel ikke stod tilbage for Nogen, men hvis Levned var kjendt som et af de forargeligste i Rom, og som kun lod sig skille fra sin Hustru og ægtede Tullia, fordi han haabede, at Svigerfaderen var rig og i Cilicien vilde samle Skatte, hvormed han kunde betale sine Kreditorer. Derfor maatte Tullia, længe efter at det var gaaet op for Cicero, at hans Svigersøn var en Bedrager og Urostifter, en anden Catilina, der kun pønsede paa at omstyrte det Bestaaende for at fri sig for sin Gjæld, holde ud i dette Ægteskab; og hun maatte finde sig i at være Dolabellas Hustru, skjøndt denne lod hende lide Nød og for Alles Øjne levede sammen med en af Roms berygtede Skjønheder, og til Trods for, at hendes Fader — som han siger — „følte en usigelig Smerte“ [1]), „dybt tyngedes til Jorden ved sin Datters sørgelige Lod“ [2]). Men Cicero frygtede for sin egen Sikkerhed; han turde ikke bryde med en Mand, der sagdes at have Indflydelse hos Cæsar — og Tullias' Lykke maatte ofres. „Ak, saa bære vi da ogsaa dette“ — *quare istuc feramus*, „end ikke vor Sorg tør vi ustraffet lægge for Dagen“ [3]). Denne Forsyndelse vilde Faderen gjøre god; Efterverdenen skulde se, hvor højt han havde elsket denne Datter, hvorledes han ærede hendes Minde. „Er der Nogen, der har fortjent guddommelig Ære, saa er det Dig, Du bedste og viseste blandt Kvinder! Og jeg vil vise Dig denne

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XI, 17, 1.
[2]) ibid. XI, 25, 2.
[3]) ibid. XI, 24, 1.

Ære — jeg vil, at dit Minde skal hædres ligesom en Gudindes" [1]. Og her paa *via Appia*, hvor Mængden ustandselig bølgede afsted, beundrede og kommenterede de Dødes Boliger, hvor en Crassus havde foreviget Erindringen om sin Hustru i Cæcilia Metellas taarnhøje Monument, er Tanken om at vise Tullia en lignende Hyldest naturlig opstaaet hos ham — „det er en Gjæld, jeg skylder mig selv, og jeg faar ingen Ro, førend jeg har betalt den" [2]. Men hvor skulde han finde et Sted, der svarede til alle hans Ønsker: at falde i Øje og blive besøgt af Mængden, saa nær Rom, at han daglig kunde besøge det: hvorledes skaffe Midler til at kjøbe en saadan Grund og til Opførelsen af det Tempel, der uafhængig af Tider og Slægter skulde minde om Tullia? Derom har han forhandlet med Atticus paa denne Villa, men har ej kunnet komme til Enighed med sin Ven. Thi med sit stærke Følelsesliv kunde Cicero jo ikke forstaa, at noget saa Underordnet som Bekostningen kunde være et Hensyn overfor hans Ønske: „Tænk ikke paa min Formue", beder han, „paa den kommer det mig ikke an, men paa, hvad jeg ønsker, og hvorfor jeg ønsker det" [3] . . . „nu, da jeg ikke har Brug for overflødigt Bohave eller Sølvtøj, Lystgaarde og Kunstværker, men dette ene er mit Hjertes Trang" [4]. Atticus tillod imidlertid ikke Følelserne saaledes at løbe af med sig; ingensinde kunde han godkjende det Ord: *quanti quanti, bene emitur, quod necesse est* — „hvad man har nødig, kjøber man ikke for dyrt" [5]. Naturlig søgte han derfor at lede sin Vens Tanker hen paa noget Andet, at faa ham beskjæftiget med et Arbejde,

---

[1]) Cic. *fragm. de consolat.* 5.
[2]) Cic. *ad Attic.* XII, 38, 4.
[3]) ibid. XII, 22, 3.
[4]) ibid. XIII, 23, 3.
[5]) ibid.

der kunde bringe Sorgen i Glemme. Ja, dersom han havde turdet præsentere ham sine Regnskaber, vidste han jo nok, at disse bød det bedste Middel til at bringe Ligevægt i et forstyrret Sind; men Tal og Beregninger vare nu engang Ciceros Inderste imod — „Mathematiken var vel en ædel Videnskab, men grumme vanskelig“ [1]). Heller ikke en geografisk Afhandling turde Atticus indlade sig paa at bringe i Forslag; ved en tidligere Lejlighed, da Cicero paa *Formianum* plagedes saa stærkt af Frygten for Clodius og de kommende Farer (a. 59), havde han gjort et Forsøg dermed, men forgjæves: Taleren forsikrede, at „han forstod næppe en Tusindedel af det græske Værk, der var sendt ham til Bearbejdelse [2]). Nu har Atticus maaske opfordret til en sproglig Undersøgelse: om Ordenes Afstamning og Betydning, deres rigtige Udtale og Betoning; men, dersom Opfordringen er fremkommet, tør vi formode Ciceros Svar: „Nej, Kjære, hvilket Udbytte skulde der vel vindes for Menneskenes højere Maal og Lyksalighed ved saadanne smaalige Undersøgelser?“ [3]). Cicero vilde ikke rives ud af sin Sorg; kun i hvad der drejede sig om den fandt han Behag. Han forfattede da Trøstebreve til sig selv — „bedre, mere opbyggende, end hvad alle Andre tilforn havde skrevet“ [4]); destoværre kjende vi kun hans Skrift gjennem nogle Fragmenter.

Iøvrigt bød Opholdet hos Atticus ikke den Opmuntring, som Cicero havde ventet. Vel havde han den Glæde daglig at kunne samtale med sin Ven, her var ogsaa et rigt Bibliothek, og der var ikke noget Værk, forsikrer Taleren, der omhandlede, hvor-

---

[1]) Cic. *de orat.* I, 3, 9—10: *Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum, et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur.*

[2]) Cic. *ad Attic.* II, 4, 1.

[3]) ibid. XII, 6, 1.

[4]) ibid. XII, 14, 3: *affirmo tibi nullam consolationem esse talem*

ledes en Sorg som hans kunde mildnes, uden at han havde gjennemlæst det paa denne Villa; men hvad han fortrinsvis trængte til, Ensomhed og Ro, fandt han ikke. Landstedet laa altfor nær ved Rom, og der var Mange, der ønskede at bevidne ham deres Deltagelse; Skik og Brug synes at have fordret denne Høflighed, og skjøndt den voldte mere Plage end Opmuntring, turde han ikke nægte sig hjemme for de deltagende Gjæster[1]). Vi se disse højbaarne Romere gravitetisk komme anstigende her paa *via Appia*, med sørgmodige Miner træde ind i Atticus' Forhal for — som Servius Sulpicius udtrykker sig — „personlig at aflægge Vidnesbyrd om deres dybtfølte Smerte“[2]). Hvilken Trøst have de kunnet byde? Nutidens Haab om et Gjensyn, Hengivelsen i et Forsyns Vilje var dem jo fremmed; de have maattet appellere til Fornuften, variere de samme Betragtninger, som den nysnævnte Retskyndige Sulpicius, i Mangel af personlig at kunne indfinde sig, fremsatte i en saa navnkundig Kondolenceskrivelse: „Men Kjære dog! Hvorfor sørger Du saa dybt over dette Tab? Betænk, hvorledes Skæbnen alt har handlet imod os, at den har berøvet os Alt, hvad der er et Menneske ikke mindre dyrebart end hans Børn: Fædreland og Anseelse, Virkekreds og Indflydelse; skulde vort Sind da ikke være tilstrækkelig hærdet mod Sorgen ved et Barns Død?“ — „Eller er det maaske din Datters Skæbne, Du begræder? Men maa da ikke Du ligesom vi Andre mene, at i disse Tider ere de ikke mest at beklage, hvem det forundes uden Smerte at ombytte Livet med Døden; thi hvilken Glæde er der vel i Øjeblikket ved Tilværelsen, hvilket Haab for Fremtiden?“[3]) . . . „Tullia levede jo

[1]) Cic. *ad Attic.* XII 40, 1: *dum tua me domus levabat, quis a me exclusus?*
[2]) Cic. *ad famil.* IV, 5, 1: *qui, si istic affuissem, neque tibi defuissem coramque meum dolorem tibi declarassem.*
[3]) ibid. IV, 5, 2 og 3, noget forkortet.

saa længe, som det var hende tjenligt; hun har sét Dig som Prætor, Konsul og Augur, været gift med Mænd af Roms første Familier, og efter at hun har nydt saa at sige alle Livets Goder, forlader hun det netop samtidig med Republikens Undergang — men er det da billigt at klage over Tilskikkelsen?" [1]) — En Anden har bedt Cicero tage Hensyn til sin Datters Ønsker — „om de Bortgangne ellers have nogen Følelse for de Efterlevende" [2]) — „tror Du, at hun, der elskede Dig saa højt, gjerne sér, at Du sørger saaledes uden Maade?" . . . „Betænk ogsaa din egen Sikkerhed, at man ikke skal sige, at hvad Du begræder saa lydelig, ikke blot er Tabet af din Datter, men Republikens Undergang, vore Fjenders Sejr" [3]). — Saaledes have Vennerne ræsonneret; de have heller ikke undladt at rette en Appel til Ciceros velkjendte Selvfølelse, hans Trang til at imponere Mængden ved sit Exempel. „Glem ikke, at Du er Cicero, den Mand, af hvem vi Andre ere vante til at modtage Raad og Leveregler, men hvem det lidet vilde sømme sig at ligne de daarlige Læger, der give sig ud for Mestre i Helbredelseskunsten, saalænge det gjælder om at kurere Andres Sygdomme, men ere ude af Stand til at hjælpe sig selv" [4]).

Men særlig fremsatte Servius Sulpicius en Betragtning, som ved et lignende Tab havde været ham selv til ikke ringe Trøst. „Da jeg paa Hjemrejsen fra Lilleasien", skriver han, „sejlede fra Ægina til Megara, lod jeg Blikket løbe ud over de omliggende Egne: foran mig Megara, bagved Ægina, tilhøjre Piræus, tilvenstre Corinth — 4 Byer, der engang stod i den rigeste Blomstring, men nu kastede hen i Ruiner og Grus. Og jeg

---

[1]) Cic. *ad famil.* IV, 5, 5.
[2]) ibid. IV, 5, 6: *quod si qui etiam inferis sensus est.*
[3]) ibid.
[4]) ibid. IV, 5, 5.

maatte tænke ved mig selv: „Vi stakkels Mennesker opføre os uforstandig, naar en af vore Kjære, der dog aldrig har kunnet gjøre Regning paa et synderlig langt Liv, gaar bort; og her ligge paa ét Sted Resterne af fire engang saa stolte Byer. Tag Dig dog lidt sammen, min gode Servius, og betænk, at Du kun er et Menneske!“ [1]) . . . „Ja, tro mig, kjære Cicero, den Betragtning har nu engang bragt mig selv gavnlig Trøst — maatte den ogsaa kunne mildne din Smerte“ [2]).

Sulpicius' Haab gik dog ikke i Opfyldelse. „Jeg væmmes ved alle Trøstegrunde“ — *nunc omnia respuo*, skriver Cicero til Atticus [3]) — hvad der selvfølgelig ikke forhindrede ham fra som høflig Mand at forsikre sin fornemme Ven, at „han følte sig mærkelig beroliget ved Læsningen af hans Brev“ [4]). Taleren forlod Landstedet ved den appiske Vej og drog ud i Ensomheden, til den anførte Villa (*Astura*) paa en Ø ved det tyrrhenske Hav. Dér tilbragte han hele Dage med at strejfe om i det tætte Krat, søgte at glemme sin Sorg ved at læse og skrive; derfra fortsatte han den vidtløftige Brevvexling med Atticus om det Monument eller Tempel, der skulde rejses for Tullia, og om den mest iøjnefaldende Plads for dets Opførelse, indtil det omsider gik op for ham selv, at denne Forherligelse af Datterens Minde egentlig kun var et nyt Udslag af hans Forfængelighed, og han begyndte at interessere sig mindre for sit Ønske. „Du maa finde Dig i disse Barnagtigheder“ — *hae meae ineptiae tibi ferendae sunt*, skriver han til Atticus (Maj 45) [5]).

[1]) Cic. *ad famil.* IV, 5, 4: *Visne tu te, Servi, cohibere et meminisse hominem te esse natum?*
[2]) ibid.
[3]) Cic. *ad Attic.* XII, 18, 1.
[4]) Cic. *ad famil.* IV, 6, 1.
[5]) Cic. *ad Attic.* XII, 36, 1, jfr. XIII, 29, 2

— „jeg indrømmer det: denne Begjærlighed efter et Tempel paa et meget besøgt Sted er egentlig kun en forfængelig Grille“ [1]).

Atticus blev saaledes — i det Mindste for en Tid — befriet for sin Vens brydsomme Hverv. Men derfor fik han ikke rolige Stunder. Allermindst ferierede han, naar Cicero i sit ufrivillige Otium skrev Bøger paa Landet. Da kom hele Huset i Bevægelse; til de mange Tjenester, som Atticus maatte yde sin Ven, hørte nemlig ogsaa den at lade hans Skrifter kopiere og udbrede dem blandt Publikum.

Lad os se lidt paa denne Virksomhed; mere end nogen anden gjør den os nysgjerrige efter at faa et Indblik i Atticus' huslige Forhold, hvad enten nu i Rom eller paa det omhandlede Landsted.

Efter Cornelius Nepos' Beretning var Atticus' Hjem indrettet med Smag og Elegance, men tillige med en vis Økonomi. Hans Bohave var passende, ikke overflødigt, i ingen Henseende paafaldende; intetsteds saae man Prunk eller Overlæsselse, al unødig Luxus var Atticus imod [2]); ligesom Seneca har han villet, „at man ikke skulde glemme Herren over Huset“ — *sic habita, ut potius laudetur dominus quam domus* [3]). Noget lignende fandt Sted med Hensyn til hans Slaver. Skulde man dømme efter det Ydre, vare de tarvelige nok: et smukt Ansigt, skjønne Former, kom ikke i Betragtning — men efter Brugbarheden vare de fortræffelige. Her saae man videnskabelig

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XII, 35, 2 og XII, 25, 2: *mihi crede, una me causa movet, in qua scio me* τετυφῶσθαι [*inani gloriolae studio duci*, Orelli, *Onomast.* III p. 100].

[2]) Corn. Nepos, *Attic.* cap. XIII: *elegans non magnificus; splendidus, non sumptuosus; omnisque diligentia munditiam, non affluentiam, affectabat. Supellex modica, non multa, ut in neutram partem conspici posset.*

[3]) Seneca, *lib. de moribus* Nr. 121.

uddannede unge Mænd, Forretningsfolk kyndige i Sprog og Beregning; Atticus havde fortrinlige Forelæsere, særdeles mange Afskrivere — ja, der var ikke den ringeste Tjener, erklærer Nepos, uden at han kunde gjøre Fyldest baade i den ene og anden Retning[1]). Hvortil Atticus benyttede disse udvalgte Slaver, oplyser Nepos ikke om, men vi se det af Ciceros Breve. Atticus var en af Tidens betydeligste Forlæggere — eller rettere Boghandlere, thi om en Forlagsret i Nutidens Forstand var der dengang ikke Tale; han havde Bøger i Afskrift til Salg, enkelte Værker og hele Samlinger, forfattede af Indfødte eller Fremmede. „Sørg for, at mit Skrift er at faa i Athen og i Grækenlands øvrige Byer“, beder Cicero med Hensyn til sin Konsulatshistorie[2]), og ved mange Lejligheder henvendte han sig til Atticus om litterære Indkjøb — han vilde bruge sine Sparepenge til at afkjøbe ham et helt Bibliothek.

Den Mand, hvis Skrifter Atticus fortrinsvis havde paa Lager, var Ciceros, og som bekjendt kunde denne til sine Tider være overmaade produktiv. Netop i hine Aar under Borgerkrigen, da Forholdene i Rom vare ham saa ubehagelige, da Sorgen over Tullias Død drev ham ud i Ensomheden, søgte han Trøst i sin Skribentvirksomhed. „Ved at læse og skrive maa man hærde Livet“ — *legendo et scribendo vitam procudito*, siger Varro[3]), og Cicero fulgte dette Raad; „hele Dage“, forsikrer han, „tilbringer jeg med mine Bøger og min Pen“[4]) . . . „skaffer det mig end ingen Lindring, døver det i det mindste Smerten“[5]). Og ligesom Varro holdt Cicero nok af, at Verden skulde se Frugterne

[1]) Corn. Nepos, *Attic.* cap. XIII.
[2]) Cic. *ad Attic.* II, 1, 2.
[3]) Varro, *Sat. Menipp.*, ed. Alex. Riese (Leipzig 1865) pag. 231.
[4]) Cic. *ad Attic.* XII, 20, 1.
[5]) ibid. XII, 16: *me scriptio et literae non leniunt, sed obturbant*

af hans Flid — „det vidner om et Sind, der ikke er i Orden; at nedskrive, hvad man ikke ønsker offenliggjort", lader han denne bemærke i en af sine Dialoger[1]). Men Cicero selv synes kun i ringe Grad at have kunnet fremme Udbredelsen af sine Værker, siden han lejlighedsvis bemærker om Undersøgelsen „*de finibus*", at han har havt Nød nok med ved sine egne Skrivere at faa blot et enkelt Exemplar renskrevet[2]); Atticus maatte da overtage dette Hverv med de mange andre, ligesom det ogsaa blev paalagt ham at sørge for Publikationen af saadanne Bøger, der — som til Ex. Hirtius' Skrift imod Cato — indeholdt en eller anden Berømmelse af Taleren, som denne ønskede kjendt af Mængden[3]). Fremgangsmaaden mellem Vennerne synes da at have været følgende: Naar Cicero — der skrev saa utydeligt, at han selv kunde have Vanskelighed ved at læse sin Haand, hvorfor han ogsaa foretrak at diktere — havde faaet sin Diktat eller sit Manuskript renskrevet, gjennemgik han det overmaade nøje, rettede eller omskrev de Partier, der forekom ham mindre heldige, filede paa en tung og ubehjælpsom Sætning, vejede og for-

[1]) Cic. *Acad.* I, 1, 2: *minime vero, inquit ille: intemperantis enim arbitror esse, scribere quod occultari velit.*

[2]) Cic. *ad Attic.* XIII, 21, 5.

[3]) ibid. XII, 40, 1: „Hirtius (en af Cæsars Tilhængere, der faldt som Konsul i Kampen ved Mutina, a. 43) har sendt mig sit Skrift mod Cato, i hvilket han sammenhober alle dennes Feil og Skrøbeligheder, men derimod tildeler mig de største Lovtaler" — *cum maximis laudibus meis.* „Jeg har derfor sendt Bogen til Musca, for at han kan give den til dine Afskrivere; jeg ønsker den nemlig publiceret og beder Dig give dine Folk fornøden Ordre i saa Henseende". Jfr. *ad Attic.* XII, 45, 3: „giv Hirtius' Skrift den størst mulige Udbredelse", og sammesteds XII, 47, 3: „bliv ved, som hidtil, med at gjøre Bogen bekjendt" — *Hirtii librum, ut facis, divulga.* Som man ser, forsømte Cicero ikke ved denne Lejlighed lige saa lidt som ellers at virke for sin Berømmelse; vi kjende dog ikke længer disse Lovtaler, de ere gaaede tabt med det anførte Skrift af Hirtius.

kastede de enkelte Udtryk: et „*indignius*“ for „*indignissimum*“ [1]), et „*inhibere*“ for et „*sustinere*“ [2]) osv. — et Arbejde, der efter hans Forsikring kunde være baade brydsomt og langvarigt — *lente ac fastidiose* [3]). Først da, naar Formen fuldstændig havde vundet hans Bifald, sendte han Originalen med alle dens Rettelser og Tilføjninger — „*crebris locis inculcatum et refectum*“ [4]) — til Atticus: „jeg har gjennemlæst min Bog „*de oratore*“ meget omhyggelig; den har længe været under min Behandling, nu kan Du lade den afskrive“ [5]). Saa satte Atticus sine *librarii* i Virksomhed; han havde dem af forskjellig Brugbarhed: Folk, der ligesom Tiro kunde sammenskrive hele Sætninger med stenografiske Tegn, og Andre, der forstod at bringe det hurtig Dikterede paa Papiret med zirlige Bogstaver. Og visselig lod man det ikke bero med en Diktat til nogle Faa, men her var en Mangfoldiggjørelse i det Store ved Diktat til Hundreder af Hænder. Cicero synes jo at antyde en Reproduktion i et stort Antal Exemplarer, naar han i de anførte Linier beder Atticus sørge for, at hans Skrift om Konsulatet er at faa tilkjøbs i Athen og Grækenlands øvrige Byer; og mere bestemt fremgaar det af en Ytring vedrørende hans Forsvarstale for Ligarius. Cicero

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XVI, 11, 2: *Illud etiam malo indignissimum est hunc vivere, quam: quid indignius?* Rettelsen gjælder et Sted i den 2den af de filippiske Taler (XXXIV, 86). Af denne se vi iøvrigt, at Cicero atter maa have betænkt sig, idet den omtalte Sætning, der indeholder et Angreb paa Antonius, i Talen fremsættes spørgende og netop indledes med det i Brevet til Atticus forkastede: *quid indignius* . . . ? — „hvad er vel uværdigere, end at Den bliver i Live, der har paasat en Anden et Diadem, naar Alle indrømme at Den med Rette blev dræbt, som afviste dette Smykke?“

[2]) ibid. XIII, 21, 3.

[3]) ibid. II, 1, 1.

[4]) ibid. XVI, 3, 1.

[5]) ibid. IV, 13, 2.

havde her begaaet den Uagtsomhed at lade en Afdød (Ridderen L. Corfidius) optræde blandt de Mænd, der sørgede over Ligarius' Exil, og han anmoder nu Atticus om at drage Omsorg for, at Fejlen rettes „i alle Exemplarer“ [1]), hvorved der selvfølgelig kun kan være ment dem, der endnu vare i Behold hos denne. Men behøvedes der tre af de dygtigste Skrivere — Cicero navngiver dem særlig — for at rette denne ene Fejl, en Udslettelse af 10 Bogstaver („*L. Corfidium*“) med fornøden Tillempning, tør det vel antages, at Tallet af de forhaandenværende Exemplarer har været temmelig betydeligt; med en Arbejdstid af 8 Timer, maatte jo enhver af disse *librarii* daglig kunne rette mindst 100 Exemplarer [2]). Og denne Begjæring indløb først efter at Talen alt havde fundet fortrinlig Afsætning: „Du har solgt den fortræffelig“ — *praeclare vendidisti*, bemærker Cicero [3]), og tilføjer kort efter i Anledning af en Ændring, som Atticus ønskede tilført: „at dette nu ej lod sig gjøre, idet Talen alt var paa hver Mands Haand“ [4]). Meget muligt derfor, at den lille Tale, der ved sit dygtige Forsvar og sin fine Smiger mod Cæsar i saa høj Grad gjorde Lykke ogsaa hos Cæsarianerne, faa Maaneder efter at den var bleven holdt — eller rettere offenliggjort, thi dette fandt først Sted det paafølgende Aar (a. 45) — alene fra Atticus' Skriver-Officin er bleven udbredt ved Salg i mange tusind Exemplarer. Denne Antagelse maa ingenlunde forekomme os temeraer; det er nemlig en Vildfarelse, naar man tror, at Litteraturen skulde have ført en kummerlig Tilværelse, saa længe den ikke kjendte andet Middel til Udbredelse end Haandskriften,

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XIII, 44, 3.

[2]) Uvist af hvilken Grund blev Rettelsen ikke foretaget; i Talen *pro Ligario* XI, 33. optræder vedblivende L. Corfidius som en af dem, der virkede for Ligarius' Benaadning.

[3]) Cic. *ad Attic.* XIII, 12, 2.

[4]) ibid. XIII, 20, 2.

eller at Datidens litterære Liv hverken i Omfang eller Betydning kunde taale Sammenligning med Nutidens. Lad os i saa Henseende minde om et Folk som det græske, der under en Blomstringstid af faa Aarhundreder kunde opvise 150 komiske Digtere og mere end 1500 Lystspil[1]) — og disse Tal ere dog kun et Udtryk for Det, hvorom der tilfældig er efterladt os Beretning; lad os henvise til Bibliotheker, der — som det alexandrinske — skal have talt 700.000 Bind[2]), og derhos erindre om den

---

[1]) Meineke, *fragm. comic. Graec.* (Berlin 1839). Fortegnelsen p. 569—600.

[2]) Aul. Gellius, *Noct. Atticae* (ed. Hertz) VII. 17: *Ingens postea numerus librorum in Aegypto a Ptolemaeis regibus vel conquisitus vel confectus est, ad millia ferme voluminum septingenta;* jfr. iøvrigt en Afhandling af G. Parthey: *das alexandrinische Museum* (Berlin 1838), hvori der bl. A. gjøres nogle Bemærkninger om det Værd, der kan tillægges denne Angivelse af 700,000 Bogruller sammenlignet med Tallet af trykte Bind i Nutidens Bibliotheker. Her skal blot erindres, at paa en Papyrusrulle, der blev fundet i Aaret 1821 paa Øen Elephantine, og som antages at hidrøre fra Ptolemæernes sidste Regeringstid, viste en Strimmel af 8 Fods Længde og 10 Tommers Bredde et Brudstykke af Homers Iliade (V. 127—804) fordelt paa 16 ved hinanden staaende Columner med 40—43 Vers i hver; herefter vilde da den hele Homer, Iliaden og Odysseen, med deres henved 28.000 Verslinier have udkrævet mindst 41 saadanne Papyrusruller, medens de i Nutidens Stereotypudgaver bekvemt kunne optages i to mindre, tættrykte Bind.

Af det anførte Exempel kan man dog ingenlunde udlede noget Bestemt om, hvorledes hine 700,000 Ruller vilde lade sig reducere til trykte Bind; thi, som man kan sige sig selv, kjendte ogsaa Datiden Bøger, der ved tæt eller forkortet Skrift kunde være mærkværdig righoldige. Det er vel nærmest et Æventyr, naar den ældre Plinius fortæller om et Exemplar af Iliaden, der var skrevet paa Pergament, men ikke større, end at det kunde finde Plads i en Nød (Plin. *Hist. nat.* VII, XXI, 21: *in nuce inclusam Iliada Homeri carmen in membrana scriptum tradit Cicero);* derimod kjende vi de Udgaver, som Digteren Martial besad af nogle af Tidens Forfattere, og derefter vare Homers, Virgils og Livius' Værker, der i moderne Udgaver omfatte adskillige Bind, hvert indeholdt i et enkelt Volumen — som Digteren synger:

„Iliums Kamp og Laertis Søn, som var Priami Fjende,
Ligge forenede skjult her i det foldede Skind."

Luxus, der efter Senecas Udsagn blev drevet af Roms Rigmænd med Bogsamlinger, som med deres Tusinder af Volumina prydede Værelsernes Vægge helt op til Taget, men iøvrigt benyttedes saa lidet af deres Besiddere, at disse hele Livet igjennem næppe overkom at læse blot Titlerne[1]). Bestemte Angivelser om Oplagenes Størrelser, om Tallet af Exemplarer, hvori epokegjørende Skrifter — som Ovids og Martials Digte til Ex. — have foreligget til en given Tid, findes ikke — naturligt nok, eftersom Enhver kunde forsyne sig med Afskrifter af, hvad han ønskede. Nogle Data fra en Tid, der ligger Ciceros meget nær, kunne imidlertid tjene til Vejledning. Da August efter Lepidus' Død overtog Værdigheden som Pontifex maximus (a. 13 f. Chr.), forbød han Salget af de saakaldte „*Pseudo sibyllina*", og efter Suetonius' Beretning blev der opbrændt mere end 2000 Exemplarer[2]); men betænker man, at denne Beslaglæggelse først fandt Sted, efter at Salget af Bogen i mange Aar var gaaet fuldstændig uhindret for sig, tør man vel slutte, at der har været et betydeligt Antal Afskrifter i Omløb. Fra Trajans Tid fortæller den yngre Plinius, at en vis Regulus forfattede et Mindeskrift over sin afdøde Søn, et Barn, der Intetsomhelst havde udrettet; og af dette Skrift, „der var saa flovt, at det syntes skrevet ikke blot o m men a f et Barn", lod han uddele 1000 Exemplarer i Italien og Provinserne, for at det kunde blive

---

„Se, hvilken Stump Pergament kan rumme den evige Maro;
Paa den forreste Del ser Du hans eget Portræt."

„Livius, kraftig og stor, indsluttes i hint Pergamentbind;
Ej mit Bibliothek rummer den kraftige Aand."

(Martial. *Epigr.* (ed. Schneidewin) lib. XIV, Nr. 184, 186, 190; Oversættelsen af Meisling).

[1]) Seneca, *de tranq. animi* IX, 4.

[2]) Sueton. *Octav.* cap. 31.

læst op ved offenlige Sammenkomster[1]). Men kunde et saadant Lejlighedsskrift, der, efter hvad Plinius yderligere bemærker, „var mere skikket til at vække Latter end Sorg“, finde Udbredelse i tusinde Afskrifter, endog Oplæsere paa Folkemøder, hvor langt større Udbredelse maa da ikke virkelig betydelige, end sige epokegjørende Skrifter antages at have havt. Herom vidne ogsaa de berømte Digtere. Ovid, Properts og Martial forsikre, at deres Digte blev læste ikke blot af Mængden paa Forum, i Byen og Provinsen, men i hele Verden, af Mænd og Matroner, Børn og Oldinge: „Mine Sange flyve over Bølge og Bjerge“, ... „Ingen læses som jeg i den ganske Verden“, synger Ovid[2]), og Martial erklærer, „at man kunde finde hans Digte i hver Haand og i hver Lomme“ —

m que sinus omnis, me manus omnis habet [3]).

at de vare en Yndlingslekture for hver Alder og Kjøn, ikke mindre i det fjærne Vienna end i Rom:

„Dér mig læser Enhver, den Gamle, den Unge, ja Drenge,
for den alvorlige Mand selve den blomstrende Mø“ [4]).

Fremmede Rejsende tog dem med til Hjemmet, de forsendtes til Bilbilis og Spaniens øvrige Byer saavelsom til Tolosa i Gallien[5]); endog i Britannien vare de kjendte, læstes af den raa Centurion i Geternes Land:

---

[1]) Plin. *Epist* IV, 7.
[2]) Ovid. *Tristia* IV, 9, 23; IV, 10, 128.
[3]) Martial. *Epigr.* VI. 61; Oversættelsen af Meisling
[4]) ibid. VII, 88.
[5]) ibid. X, 104; IX, 100.

„Selv i Geternes Kuld Officeren paa Vagterne læser,
skjøndt han stivner af Kuld, det, som jeg digtede her;
selv Britanniens Folk, man siger, skal nynne min Digtning“ [1]).

Kunne vi herefter betvivle, at saadanne Digterværker have været udbredt ikke i Hundreder, men i Tusinder af Afskrifter?

Hvad Bogtrykkerkunsten i Nutiden er for Litteraturen, var m. a. O. dengang Slaveholdet; for hver Bogtrykkerpresse, der nu er i Virksomhed, stod dengang Hundreder af Hænder til Raadighed, og disse Slaver, for største Delen Grækere, der ofte havde fortroligt Kjendskab til Litteraturen, vare ganske anderledes end Nutidens Skrivere i Stand til at følge en Diktat hurtig og korrekt. Af dem rekruterede Staten sit kæmpemæssige Skriverlaug — Cicero erklærer, at, saa langt Romerfolkets Navn rækkede, var der ikke noget Sted, som ikke havde modtaget en Afskrift af de Aktstykker, han lod optage i Anledning af Catilinas Sammensværgelse [2]); af dem erholdt Privatmanden sine Sekretærer, Bibliothekarer, Forelæsere og Afskrivere, af dem endelig udgik hin talrige Klasse af Frigivne, som især beskjæftigede sig med Mangfoldiggjørelsen af skriftlige Arbejder og den egenlige Handel med disse.

En Forlagsvirksomhed som den anførte tør vi altsaa vente at finde hos Atticus. Maaske han virkelig, som en fransk Forfatter antager, har havt et Boglager, der i Righoldighed ikke stod tilbage for, hvad man finder hos en af vore Dages Forlags- eller Sortimentshandlere [3]). De fleste af Ciceros Skrifter skylde utvivlsomt ogsaa Atticus deres Offenliggjørelse; vi vide

---

[1]) Martial. *Epigr.* XI, 3.

[2]) Cic. *pro Sulla* XV, 43.

[3]) Forf. er Géraud. *Essai sur les livres dans l'antiquité, particulièrement chez les Romains* (Paris 1840): hans Skrift findes imidlertid ikke paa vore Bibliotheker.

det om de akademiske Undersøgelser (forfattede a. 45), om Afhandlingen *de oratore* (fra Aar 55), *de finibus* (a. 45) — som Atticus endog lod udgive uden sin Vens Samtykke — om *de gloria* (a. 44) og flere; fremdeles om en stor Del af hans Breve (*epist. ad familiares*), og om Talerne mod Antonius og for Ligarius [1]). Den Sidste havde efter Ciceros Udsagn betalt sig saa godt, at han lover herefter at ville give Atticus Alt, hvad han skriver, til Afsætning [2]); og dersom han har holdt Ord, forelaa der jo netop i disse Aar (a. 45—43) en lang Række Skrifter af ham, særlig filosofiske, forfattede i det ufrivillige Otium, hvortil Magthaverne henviste ham. Vare vi iøvrigt nøjere kjendte med Datidens litterære Forhold, vilde vi sikkert se, at ligesom Atticus publicerede sin Vens Skrifter, besørgede han ogsaa Udgivelsen af Andres — Varros og Brutus' til Ex.

Sikkert har Atticus fundet Fornøjelse i denne Virksomhed; til den som til enhver Forretning medbragte han særlige Anlæg, ikke blot det kjøbmandsmæssige Blik for, hvad der kunde betale sig — som Horats siger: „en Bog, der underholder og belærer, bringer Forlæggeren mange Penge og gaar selv over Havet" [3]) — men med sin Smag og Dannelse, sine Kundskaber i de forskjelligste Retninger var han i Stand til at bistaa sine litterære Venner med mange nyttige Raad og Vink; og var der Et eller Andet, som han selv ikke vidste Besked om, maatte

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XIII, 13, 1; XII, 6, 2; XIII, 21, 4; XVI, 6, 4; XVI, 5, 5; XV, 13, 1 og XIII, 44, 3.

[2]) ibid. XIII, 12, 2: *Ligarianam praeclare vendidisti. Posthac quidquid scripsero, tibi praeconium deferam.*

[3]) De bekjendte Verslinier i *Ars Poetica* 343 ff.:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci,
Lectorem delectando pariterque monendo.
Hic meret aera liber Sosiis, hic et mare transit.

hans kyndige Slaver skaffe det oplyst: „Forhør Dig hos Antiochus“, beder Cicero i Anledning af en Tvivl om, hvilken Embedsstilling en vis Tuditanus beklædte i et opgivet Aar[1]). Atticus gjennemlæste ogsaa omhyggelig sine Venners Manuskripter; de Steder, der ikke fandt hans Bifald, plejede han at mærke med rødt Vox, en Kritik, der nok kunde have stødt den ømfindtlige Cicero, hvis ikke Atticus havde besiddet den for en Kritiker lige saa nødvendige Egenskab: at fremhæve de særlig vellykkede Indfald — „Blomsterne“, som Cicero kalder dem[2]) — og som forekom Autor dobbelt skjønne, efter at hans Ven havde betegnet dem saaledes. „Din Kritik er parret med Indsigt og Velvilje“[3]), bemærker Cicero, — gjerne rettede han sig derfor efter hans Indvendinger. Overhovedet nærede Atticus ingen Sky for uforbeholdent at tilkjendegive den Glæde, han følte ved Læsningen af sin Vens Skrifter, og naturlig virkede denne Anerkjendelse opmuntrende paa Cicero; han vidste, at med Bøger som med Mennesker gjælder Spørgsmaalet ikke, hvor Mange, men hvem man er til Behag. Derfor „glædede det ham usigeligt“[4]), at Atticus fandt saa megen Beroligelse ved Udviklingen i den første Bog af hans „*disputationes Tusculanae*“ om den Sindsro, hvormed vi bør imødese Døden, og det var ham en Spore til fornyet Arbejde, at denne Dag for Dag fandt større Behag i hans Afhandling om Alderdommen.

Saaledes arbejdede de fortræffelig sammen. Cicero opnaaede at se sine Skrifter spredte ud over Riget i Atticus' zirlige Afskrifter, og denne undlod ikke at drage Fordel af sin Vens Arbejder. Thi lad os tilføje, at som praktisk Forretnings-

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XIII, 33, 3.
[2]) ibid. XVI, 11, 1.
[3]) ibid. XVI, 11, 2.
[4]) ibid. XV, 2, 4.

mand var Atticus ikke fremmed for Reklamen; han forstod at opsætte et Skrifts Udgivelse, indtil det kunde gjøre den ønskede Virkning, og ligeledes forud at henlede Opmærksomheden paa det. Et af de Midler, han i saa Henseende anvendte, bestod i, at han lod sine dueligste Oplæsere foredrage Brudstykker af det for de litterære Venner, han samlede ved sit Bord; han vidste, at den Stund man har spist, er man mest stemt til Velvilje. Cicero synes ganske at have bifaldet denne Maade at berede hans Værker en gunstig Modtagelse. „Jeg sender Dig min Afhandling om Æren; vær saa god at gjemme den omhyggelig paa vanlig Vis, men Du kan lade dine Afskrivere gjøre Mærke ved de smukkeste Steder, som Salvius da kan læse op ved Bordet, naar Du har velstemte Gjæster“ [1]. Og i et følgende Brev forklarer Cicero, hvad han forstaar ved denne gode Disposition hos Tilhørerne: „Er Du min Ven, saa sørg for at Gjæsterne blive godt beværtede, og hold dem i munter Stemning, for at ikke deres Uvilje over Dig og din Anretning skal gaa ud over mig som Forfatter“ [2]. Saadanne Dage har Atticus maattet depensere, han har — som Boissier bemærker [3]) — ikke turdet byde simple Gemyser paa sine kostbare Fade, men Bekostningen har næppe været spildt: dersom Bogen — i det foreliggende Tilfælde „*de senectute*“ — vandt Behag, solgtes den desto bedre, og Forlæggeren tjente.

Endnu et Spørgsmaal kunde vi have Lyst til at fremsætte: Hvor meget kostede vel saadanne haandskrevne Bøger eller Bog-

[1]) Cic. *ad Attic.* XVI, 2, 6

[2]) ibid. XVI, 3, 1: *hunc tu tralatum in macrocollum lege arcano convivis tuis: sed, si me amas, hilaris et bene acceptis ne in me stomachum erumpant, quum sint tibi irati.*

[3]) *Revue archéolog.* vol. VII (1863) pag. 98

ruller? Cicero giver ingen Oplysning herom; men ligefuldt er den Antagelse næppe uberettiget, at Prisen for hans Værker i Manuskript ikke synderlig har oversteget, hvad de nuomstunder koste paa Tryk. Skulde denne Mening forekomme noget dristig, henvise vi til Digteren Martial, der vel levede ca. 150 Aar senere (a. 43—102 efter Chr. Fødsel), men som heller ikke kjendte anden Vej for Udbredelsen af sine Skrifter end gjennem Afskrift. Han siger om den 13de Bog af sine Epigrammer, de saakaldte *Xenier*, indeholdende 274 Verslinier og 127 Overskrifter, at de blev solgte af Forlæggeren Tryphon for 4 Sestertser eller paa det nærmeste 40 Øre; men denne Pris finder Martial altfor høj og forsikrer, at Bogen godt kunde sælges for det Halve, og Forlæggeren endda tjene derved[1]). Ser man nu,

---

[1]) Martial. *Epigr.* XIII, 3 (i Meislings Oversættelse):

„Bogen er spinkel og tynd, dog Xenier findes i Mængde;
Fire Sestertier blot koster den mægtige Hob.
Fire — det falder lidt dyrt; to burde den egentlig koste;
Boghandler Tryphon endda kan profitere derved."

Med Hensyn til Værdien af Sestertsen paa Martials Tid har jeg fulgt en Reduktionstavle, der er vedføjet 1ste Bind af Beckers *Gallus* (Leipzig 1863), og som siges udarbejdet efter Mommsen (l. c. pag. XXV). Paa denne opgives:

„1 Th. = 30 Ngr. = 300 pf.

	Senere Republik og første Kejsertid		Under Nero		Under Trajan		Under Severus	
	gr.	pf.	gr.	pf.	gr.	pf.	gr.	pf.
4 Sest. = 1 Denar	6	9	5	6	4	5	3	5"

Medens Værdien af 1 Sesterts paa Ciceros Tid altsaa maa ansættes til $1^3/_4$ Gr. eller paa det nærmeste 15 Øre, er dens Værdi ca. 150 Aar senere, da

at disse samme Digte i meget tæt Tryk (Tauchnitz's Stereotypudgave) netop udgjør ét trykt Ark (selvfølgelig ganske uden Noter), medens de efter den Udstyrelsesmaade, der bliver Nutidens Digterværker til Del, vilde optage den dobbelte Plads, og bringer man endvidere Udgiften til Indbinding (thi Bogrullerne solgtes altid opklæbede og indbundne) i Fradrag med et antaget Beløb af $^1/_2$ Sesterts (5 Ø.), saa vilde herefter et Trykark med Digte, alt efter Udstyrelsen, i en gammel romersk Boglade kun have staaet i henholdsvis $3^1/_2$ eller $1^3/_4$ Sesterts (35 Ø. eller $17^1/_2$ Ø.) — og disse Værdiangivelser gjælde endda kun efter Tryphons dyre Salg, medens Prisen efter Martials Mening passende burde været sat ned til det Halve. Unægtelig maa man forbauses over saa lave Priser, og trods deres Ubetydelighed var der endda Fortjeneste tilovers for Forlæggeren og et Honorar til Digteren, hvis Størrelse vel ikke lader sig angive for den nævnte Bog af hans Digte, men som for samtlige Epigrammer udgjorde 25,000 Sestertser (2,500 Kr.)[1]. Udgiften til Skriverløn maa da følgelig have været overordenlig ringe. Men en saa ringe Bekostning paa selve Kopieringen vil, selv hensét til at Arbejdet udførtes af Slaver, jo ikke være tænkelig, uden under

---

Martial (ved Aaret 90) forfattede den omhandlede 13de Bog af sin Epigrammer, kun $1^1/_8$ Gr., eller paa det nærmeste 10 Ø. I et Skrift af W. Schmidt (*Gesch. der Denk- und Glaubensfreiheit im ersten Jahrh. der Kaiserherrschaft und des Christenthums*. Berlin 1847), hvis Bemærkninger oftere ere benyttede i denne Excurs, er Sestertsen ansat noget højere i Værdi, nemlig til $12^1/_2$ Ø. (l. c. p. 136: „das dreizehnte Buch . . . verkaufte der Verleger Tryphon für 4 Sesterzen d. i. 70 Cent.“ — en i en tydsk Bog noget besynderlig Reduktion i Møntart): men denne Beregning finder Friedlaender (*Sittengesch. Roms*. 1871, vol. III p. 316) endog for lav og angiver Værdien af de omhandlede 4 Sestertser til 8,7 Sgr., altsaa til henved det Dobbelte af, hvad de efter den ovenanførte Tavle skulle have staaet i paa Kejser Trajans Tid.

[1]) Schmidt, l. c. p. 141.

Forudsætning af en samtidig Diktat til Hundreder af Hænder og med en Færdighed hos disse til ganske anderledes end nuomstunder at skrive hurtigt, med Bevarelse af den fornødne Tydelighed. Ogsaa i denne Henseende giver Martial en vejledende Oplysning. Den 2den Bog af hans Epigrammer indeholder 93 Digte med 546 Verslinier, foruden en Overskrift til hvert Digt og en Dedikation paa 15 Linier i Prosa, og udgjør i den nævnte Stereotypudgave 22 tættrykte Sider; men om disse Epigrammer siger Martial, at „en Skriver kan besørge dem afskrevne paa én Time" — *haec una peragit librarius hora*[1]). Lad os concedere, at Tiden mulig er noget omtrentlig angivet: „én Time" i Stedet for halvanden til Ex., men uberettiget er det i hvert Fald i Stedet for Digterens „ene Time" at sætte to eller tre Timer. Med bogstavelig Fastholdelse af Martials Tidsangivelse vil der altsaa udkomme 11, men med halvanden Time 7 Linier i Minutten, en Hurtighed, der vel ikke er helt utænkelig, skjøndt Verslinierne gjennemsnitlig indeholde 30—35 Bogstaver, og Afskriften jo samtidig maatte være fuldkommen læselig, men som noksom viser, til hvilken Grad af Fuldkommenhed Hurtigskriverkunsten maa være naaet i Oldtiden. Kun ved en saadan Udvikling af den manuelle Færdighed lader det sig ogsaa forstaa, at Romerne ikke bragte det til at kjende Bogtrykkerkunsten; at de imidlertid vare paa Vejen til denne, godtgjøre de forskjellige Skrifttegn, støbte i Jern og Bronze, hvormed de mærkede Husgeraad af Ler, Teglsten o. desl., og hvoraf man har fundet saa mange ved Udgravninger i Herculanum[2]). Trangen til denne Opfindelse var endnu ikke følt; de Tusinder af Hænder, der skrev efter

---

[1]) Martial. *Epigr.* II, 1

[2]) Schmidt, l. c. pag. 137.

den samme Diktat, ydede, hvad Pressen nuomstunder fuldbringer.

Men — for at vende tilbage til vort Udgangspunkt: om Atticus har været i Stand til at sælge de Skrifter, han udgav, for den Pris, som Martial fandt passende, og om hans Skrivere have kunnet præstere den ovenberørte Færdighed, derom lader sig Intet udsige; kun saa meget er vist: at medens hine Aar under Borgerkrigen bragte Forstyrrelse for saa Mange, hindrede de ikke ham i at fremme sin Virksomhed. Thi ogsaa a. 44 tilbragte Atticus uforstyrret i Rom eller paa sin Villa. *Idus Martiae* — denne Dag, som en Samtidig ønskede, at hele Verden maatte fortryde [1]) — skræmmede ham ikke; han stod paa god Fod med Cæsars Arvtagere, Antonius og Octavian, og behøvede ikke at frygte deres Hævn. I nyere Tid har man vel ment, at Atticus, der var saa nøje knyttet til Cæsars Drabsmænd, skulde have kjendt den blodige Plan og paa Frastand hjulpet med ved dens Udførelse [2]); men Formodningen savner al Rimelighed. Cæsars Enevælde generede ikke Atticus; hverken i Hjemmet eller i Epirus vare hans Interesser truede — tvertimod: Cæsar havde med den største Forekommenhed lovet, at ved Fordelingen af Jord til Soldaterne i Epirus vilde han skaane Buthroternes Agre, naar disse betalte den Krigsskat, hvormed de stod i Restance. Men af hvilken Grund skulde da Atticus, for hvem Monarchi eller Republik var en ligegyldig Sag, naar blot Forretningslivet havde sin Gang, tage Del i en Sammensværgelse, hvis Udfald kun kunde bringe ham i Forlegenhed. Efter Cæsars Død ventede man dog, at han skulde erklære sig: Hvermand vidste, at han stod i det nøjeste Forhold til Marcus

[1]) Cic. *ad famil.* XI, 28, 41.
[2]) Tunstall. *Epist. ad Middleton* (*Cantabrigiae* 1741) p. 22.

Brutus — denne. forsikrer Nepos. havde blandt sine Jævnaldrende ikke nogen mere Fortrolig end den 65-aarige Atticus [1]) og blev elsket af ham som en Søn. Selv Cicero gjorde Regning paa en bestemt Optræden: „nu vil det ikke som tidligere være os tilladt at forblive neutrale — Enhver maa gribe sit Parti“ [2]). Men Atticus lod sig ikke lokke ud af sin tilbagetrukne Stilling, og han benyttede en opsigtvækkende Lejlighed til bestemt at vise. at han ikke tillod, at man imod hans Vilje indrullerede ham i noget Parti. Nogle Frihedsvenner vare komne paa den Tanke at tilvejebringe en Pengesum for Brutus og andre Republikanere. der af Frygt for Cæsars Soldater vare flygtede bort fra Rom, og man henvendte sig da til Atticus for at formaa ham til at sætte sig i Spidsen for Indsamlingen. Men han afslog rent ud at indlade sig paa Sligt: dersom Brutus trængte til Penge — lød Svaret — kunde denne selv henvende sig til ham, og hans Formue vilde staa til Raadighed. saa vidt den strakte til; men paa nogen Fællesoptræden i den Sag indlod han sig ikke. „Og saaledes“. tilføjer Nepos. „strandede hin Plan ved denne ene Mands afvigende Mening“ [3]).

Men hvor meget Atticus end stræbte at holde gode Miner til alle Sider, maatte han dog føle. at Tiderne vare for urolige til at Nogen kunde holde Liv og Ejendom for sikkret. Efter Kampen ved Mutina (Modena) bilagde Antonius og Octavian deres Strid og forenede sig med Lepidus i det bekjendte Triumvirat (Oct. 43). Et farligere Forbund kunde ikke være sluttet. Atticus frygtede de bebudede Proscriptioner; han kjendte Antonius' lidenskabelige Vrede. hans Forbittrelse

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 8.

[2]) Cic. *ad Attic.* XIV, 13, 2: *neque enim licebit, quod Caesaris bello licuit, neque huc neque illuc.*

[3]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 8.

mod Enhver, der kunde mistænkes for at være en Modstander af Triumviratet. „Tro mig“, skrev Cicero nogle Maaneder forud „et skrækkeligt Blodbad staar for Døren“ . . . „disse Forrykte ville holde Alle for Fjender, om hvem de formode, at de have glædet sig ved Cæsars Død — og hvo har ikke det?“ [1]) Og naar Atticus søgte tilbage i Erindringen, maatte han erkjende, at ogsaa han havde udtalt sin Sympathi for hin 15de Marts, fordømt Antonius' Planer som farlige for Staten; dertil kom, at han var en formuende Mand. Nys havde han tilmed publiceret Ciceros 2den Filippika med dens stærke Udfald mod Antonius, og været dristig nok til at sende den landflygtige Brutus Penge til Underhold af Militær i Grækenland. Vistnok havde han samtidig ikke forsømt at vise sig behagelig overfor Magthaverne, og saaledes til Ex., da Antonius var erklæret for Republikens Fjende og maatte søge Tilflugt i Gallien (Sommeren 43), understøttet hans tilbageladte Hustru, Tribunen Clodius' Enke Fulvia, havde bistaaet hende for Retten, hjulpet med Penge endog uden at forlange Renter — men vilde Sligt blive erindret? Krigerne rase jo blindt, de vilde ikke forstaa, at naar han hjalp deres Modstandere, Cicero og Brutus, var det, fordi han — som Nepos siger — „var en Ven af Menneskene, ikke af deres Lykke“ [2]), mindst af Alt en Konspirator. Derfor skjulte Atticus sig: han forlod Landstedet ved den appiske Vej og Boligen paa Qvirinalerhøjen for med en Ungdomsven at søge Tilflugt hos en af Antonius' Befalingsmænd, Volumnius Eutrapelus, hvem han efter Nepos' Udsagn havde víst Tjenester saa store, at de ikke kunde ventes større af en Fader [3]). Men hans Frygt viste sig ugrundet; Antonius fik Nys om hans Tilflugtssted, af

[1]) Cic. *ad Attic.* XIV, 13, 2 jfr. XV, 20, 2.
[2]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 9.
[3]) ibid.

Fulvia erfarede han, hvor meget Atticus havde gjort for hende under hans Fraværelse; og skjøndt Triumviren, som Nepos forsikrer, hadede Cicero saa inderligt, at han vilde ikke blot dennes men enhver af hans Venners Undergang[1], skrev han strax egenhændig til Atticus, at ham vilde der ikke times noget Ondt: tilligemed den Ven, med hvem han havde søgt Skjul, var han strøget af Listen over de Proskriberede. Og for at forhindre, at der skulde tilstøde de Benaadede noget Uheld, var Antonius saa betænksom at sende dem en Vagt til Beskyttelse.

Saaledes undgik Atticus den Fare, der truede hans Liv. Medens han saae Triumvirerne forfølge saa mange af hans Venner med blodig Grumhed, kunde han selv vende tilbage til sin vante Gjerning. „Naar Styrmanden", spørger Nepos, „der paa et Hav fuldt af Skjær, i Uvejr og Storm frelser sit Skib, berømmes saa højt, maa man da ikke prise den Mands Kløgt, der under saa mange og saa hæftige Rystelser i Staten, naaede uskadt i Havn?"[2] Klogskaben maa vi anerkjende, men — der er Egenskaber, der have Krav paa større Sympathi.

Uheldigvis kjende vi ikke Dagen for Atticus' Benaadning; vi vide ikke, om han har kunnet gaa i Forbøn for Cicero, og i saa Fald, om han har gjort noget Skridt dertil. Men næppe vilde Atticus have formaaet at udrette noget for sin Ven; thi Fulvia, af hvis Erkjendtlighed han kunde haabe saa meget, var jo hidset til Raseri imod den Mand, der saa ofte havde haanet saavel hende, som den tidligere og nuværende Ægtefælle. Nepos' Tavshed lader formode, at Atticus Intet har foretaget; Cicero maatte lade sit Liv for Tribunen Herennius' Sværd, den 7de Decbr. 43. Derimod vide vi, at Andre nød godt af Atticus' Forbøn: en romersk

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. X.

[2]) ibid.

Ridder, Lucius Saufejus, med hvem han levede paa fortrolig Fod, hjalp han saa hurtigt, at denne med samme Post fik Budskab om, at man havde konfiskeret og atter tilbagegivet ham hans store Besiddelser i Italien.

Med Ophøret af Ciceros Breve til Atticus (det sidste er skrevet i Slutningen af Novbr. 44) svinder vort nærmere Kjendskab til denne. Cornelius Nepos har vel efterladt en Biografi af sin Velynder, men hans Skildring giver ingen Vejledning til nøjere at følge Atticus' Liv i det Tidsrum af mere end 10 Aar, som han efter Ciceros Død henlevede i Rom under de nye Magthavere. Saa meget skjønne vi dog, at den Omstændighed, at Triumvirerne forfulgte og dræbte hans Venner, ikke forhindrede, at han saare hurtig kom til at staa i et lignende Fortrolighedsforhold til disse, som det, hvori han saa længe havde levet med Cicero og Brutus. Det er alt berørt, i hvor høj Grad Octavian satte Pris paa hans Selskab, saa at han endog daglig besøgte ham eller under Fraværelser fra Rom lige jævnlig skrev ham til; og ikke mindre Opmærksomhed vistes ham af Antonius, der fra Ægypten og Lilleasien — „*ex ultimis terris*", som det hedder[1]) — holdt ham nøje underrettet om sine Foretagender og Planer. Skade, at disse Breve ikke ere bevarede; de maa sikkerlig have fortalt ogsaa om Cleopatra, som Atticus kjendte fra hendes Ophold i Rom. — Syv Aar efter Ciceros Død blev Atticus' eneste Datter, Pomponia, næppe 15 Aar gammel gift med en af Octavians mest betroede Mænd, den berømte Marcus Vipsanius Agrippa, og Antonius siges at have arrangeret dette Parti. Frugten af Ægteskabet var en Datter, Vipsania Agrippina

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap 20: *neque vero ab M. Antonio minus absens litteris colebatur: adeo, ut accurate ille ex ultimis terris, quid ageret, curae sibi haberet certiorem facere Atticum*

(født a. 28 f. Chr.), som August i hendes første Leveaar bestemte til Hustru for sin Stedsøn Tiberius, den vordende Kejser, der ogsaa senere ægtede hende.

Endnu et Held havde Atticus: i Borgerkrigen mellem Antonius og Octavian oplevede han ikke at se Hær og Flaade paany støde sammen i Nærheden af hans buthrotiske Besiddelser. Men i en anden Retning blev han plaget haardt nok i sine sidste Dage. Han led af Obstruktion; Sygdommen voldte i Begyndelsen kun ringe Smerte, og man holdt den af den Aarsag for ubetydelig. Men efter nogle Maaneders Forløb forværredes hans Tilstand, Ondet kastede sig paa Tarmene, og med saadan Hæftighed, siges der, at tilsidst fistuløse Bylder brød ud gjennem hans Lænder[1]). Atticus indsaae, at der kun var én Udvej: at tage Afsked med et Liv, der var ham selv til Plage, hverken kunde være hans Venner eller et fornuftigt Forsyn til Behag. Han kaldte de Nærmeste til sig: Svigersønnen Agrippa, Cornelius Balbus og en Ven fra Ungdomsaarene, Sextus Peducæus. I faa Ord, som Nepos har bevaret os, forklarede han dem sin Tilstand og den Beslutning, han havde taget. „Med hvilken Omhu jeg altid har sørget for min Sundhed, have I selv sét — derom behøver jeg ikke at tale mere. Men nu, da jeg har prøvet Alt, hvad der kunde tjene til min Helbredelse, staar kun tilbage, at jeg sørger for mig selv. Det er min Beslutning at høre op med at nære Sygdommen, thi hvad jeg i disse Dage har taget til mig af Føde, har kun forlænget Livet paa den Vis, at Smerterne ere forøgede, men Haabet om Bedring ikke rykket nærmere. Derfor beder

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 21: *subito tanta vis morbi in imum intestinum prorupit, ut extremo tempore per lumbos fistulae puris eruperint.*

jeg Eder at billige mit Forehavende, men fremfor Alt, at I ikke ved Forestillinger til ingen Nytte søge at afholde mig derfra"[1]). Og disse Ord, tilføjer Nepos, blev udtalt med saa megen Ro i Stemme og Mine, at den Syge ikke syntes at tage Afsked med Livet, men at begive sig fra en Bolig til en anden. Dog, Vennerne vilde ikke finde sig i denne Beslutning; de kyssede og bønfaldt den Syge om ikke selv saaledes at fremskynde sin Død; ogsaa denne Sygdom kunde han overstaa og fremdeles leve for sig og Sine. Atticus gav intet Svar, han delte ikke deres Haab. Efter to Dages Forløb indtraadte der en Bedring, Feberen hørte op, men Atticus vilde ikke fravige den Bestemmelse, han havde taget. Femte Dagen efter at han, sit Forsæt tro, havde ophørt med at tage Føde til sig — d. 31te Marts 32 — døde han, 77 Aar gammel, rimeligvis i sin Bolig paa Qvirinalerhøjen i Rom.

Saaledes endte Atticus sit rolige, men indholdsrige Liv, til det Sidste visende, at hvad han vilde, var han ogsaa i Stand til at udføre. Efter hans eget Ønske foregik Ligbegængelsen uden nogen Pragt, men under stor Tilstrømning af Fornemme og Ringe, og hans Aske blev bisat ved den 5te Milepæl paa den appiske Vej, i hans Onkel og Adoptivfader Qvintus Cæcilius Gravmæle.

Sui cuique mores fingunt fortunam hominibus — „Charakteren danner for ethvert Menneske dets Skæbne", siger Nepos i sin Levnedsskildring af Atticus[2]); et lignende Ord tillægges *via Appia*'s Grundlægger, Appius Claudius: „Enhver er sin egen

---

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 21.
[2]) ibid. cap. 11.

Lykkes Smed"[1]), og Sætningen kan være sand nok, naar blot man har in mente, at i en ufuldkommen Verden er det ikke de Ædleste, men de Forstandigste, der reussere bedst. Og hvorledes man end vil dømme om Atticus, om Motiverne, der bestemte hans Venskabsforbindelser, i disse maaske mere se klog Beregning end oprigtig Velvilje og Sympathi, — den Roes vil ikke kunne frakjendes ham, at han var en til Livets Krav i ualmindelig Grad dygtig og talentfuld Mand. Thi paa en Tid, da alene det at leve i Rom var en Kunst for en Mand af Betydning, ikke blot levede og virkede han dér, men levede for Alles Øjne, i nær Omgang med Tidens ledende Mænd, og saaledes, at han ingensinde vides at have indladt sig paa Noget, der kunde sætte en Plet paa hans Hæderlighed. „*Multi sunt obligandi, pauci offendendi*" — „Mange bør vises Tjenester, Faa stødes bort", var den kloge Grundsætning, han fulgte i Livet; han vidste — som Seneca siger — at „Erindringen om Velgjerninger er kort, men om en Fornærmelse varig" — *memoria beneficiorum fragilis, iniuriarum tenax*[2]).

Senere Slægter synes hurtig at have glemt Atticus. Mellem saa store Navne maatte hans forstumme; naar han mindes, er det nærmest som Ciceros Ven. „*Atticus, ad quem sunt Ciceronis epistolae*" — „til hvem man læser Breve fra Cicero", hedder det i en Biografi af Suetonius over Grammatikeren Qvintus Cæcilius Epirota[3]); man kunde fristes til at tro, at denne Bemærkning

---

[1]) Ps. Sallust. *Epist. ad Caes.* I. 1: *Appius ait: „fabrum esse suae quemque fortunae"*.

[2]) *Multi sunt obligandi, pauci offendendi, nam memoria beneficiorum fragilis est, iniuriarum tenax* — saaledes lyder Sætningen i sin Helhed hos Seneca (*lib. de morib.* Nr. 128).

[3]) Sueton. *de viris illustr.* (ed. Reifferscheid) pag. 112: *libertus Attici, equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae.*

hidrørte fra en Tid, da man ikke kjendte Andet til Atticus end, at han havde modtaget Breve fra Cicero, saa meget mere som der i en nær foregaaende Biografi af Suetonius over Grammatikeren Curtius Nicia netop citeres en Ytring af disse Breve [1], der kunde have givet Anledning til Tilføjelsen: men at Ordene skyldes Suetonius selv synes utvivlsomt, siden vi i hans Levnedsskildring af Kejser Tiber finde ganske de samme Udtryk om Atticus [2]). Det ses altsaa, at i det 2det Aarhundrede efter Christus levede den Afdøde kun i Folks Erindring som Den, der beæredes med de mange Breve fra Cicero: hans Virksomhed i Litteraturens Tjeneste og den Stilling, han indtog under Borgerkrigene, er ganske gaaet i Glemme. Hermed stemmer ogsaa en bekjendt Ytring i et af Senecas Breve til Lucilius. „At Agrippa," skriver Filosofen, „havde Atticus' Datter til Ægte, Tiber hans Datterdatter til Gemalinde, at han selv var Drusus Cæsars Oldefader, vilde ikke have sikret hans Navn mod Glemsel, hvis ikke Cicero havde knyttet ham til sig": *nomen Attici perire Ciceronis epistulae non sinunt* — „dennes Breve tillade ham ikke at dø" [3]).

Et kunstnerisk gjengivet Portræt af Atticus vilde have været et interessant Efterladenskab: et saadant findes dog næppe, blandt de mange Portrætbuster af ubekjendte Romere er der ikke noget, der endog blot formodes at forestille Ciceros Ven. Derimod mener Canina endnu at kunne paavise det Gravmæle, hvori hans Aske er blevet bisat, i en mindre Ruin ved den 5te

---

[1]) Sueton. l. c. pag. 111.

[2]) Sueton. *Tiber.* cap. 7: *Agrippinam, Marco Agrippa genitam, neptem Caecilii Attici equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae, duxit uxorem*; jfr. iøvrigt *Rhein. Mus. f. Philolog.* 1860 pag. 610.

[3]) Seneca, *Epist* 21, 4.

Milepæl paa *via Appia*, tæt ved hin pittoreske Stenmasse til Venstre paa Vejen, der med sin mægtige Overbygning, hvilende paa en afskallet Sokkel, minder om en Paddehat og iøvrigt kjendes saa godt fra de gængse Fotografier. Ved Udgravninger i 1851 fandt man her en Marmortavle, der i store, tydelige Bogstaver angav sig som en Gravskrift over en Marcus Cæcilius; og det gammeldags Sprog, hvori den var affattet — til Ex. „*Maarcus*" i Stedet for *Marcus*, i en paafølgende Linje „*seedes*" for *sedes* — lod formode, at den hidrørte fra Tiden mellem Aarene 150—70 før Christus, da det efter Anvisning af Tragediedigteren Accius (a. 170—94) skal være bleven Brug at betegne de lange Stavelser ved dobbelte Vokaler, saa at man til Ex. skrev *feelix* (i Stedet for *felix*), *vaale* (f. *vale*) osv. — en Skrivemaade, der dog ikke synes at have holdt sig synderlig længe, idet der kun lader sig paavise faa Exempler paa den i Indskrifter fra Tiden efter Sullas Død (a. 78).[1]

---

[1]) Indskriften, der er affattet i gammelitaliensk, saakaldet saturnisk Versemaal, lyder:

HOC . EST . FACTVM . MONVMENTVM
MAARCO . CAICILIO
HOSPES . GRATVM . EST . QVOM . APVD
MEAS . RESTITISTEI . SEEDES
BENE . REM . GERAS . ET . VALEAS
DORMIAS . SINE . QVRA

(*Corp. Insc. Lat.* Nr. 1006);

og Indholdet lader sig gjengive saaledes: „Dette Monument er rejst for Marcus Cæcilius; det er ham kjært. Fremmede, at Du standser ved hans Hvilested — Sundhed og Lykke ønskes Dig da i Livet, Fred i din Grav".

Allerede Dagen efter at denne Indskrift var funden (6 Marts 1851), blev den kommenteret af Henzen i et Møde af det archæologiske

Hvem denne „*Maarcus Caicilius*“ har været, lader sig næppe oplyse, idet en nærmere Betegnelse ved Navnet fattes; men Tavlens Størrelse og Ruinerne af det Monument, i hvilken den blev fundet, lader formode, at den ikke er sat over en simpel Frigiven af Cæciliernes Slægt. Canina henpeger paa en Fader eller Broder til Atticus' Onkel, Qvintus Cæcilius, og finder sin Formodning bestyrket ved en Undersøgelse af Murværket i Ruinen, det saakaldte *opus reticulatum*[1]). Naar Bogstaverne synes at hentyde paa en noget senere (Kejser Augusts) Tid, er den Antagelse jo ikke udelukket, at Monumentet da kan være undergaaet en Restavration.

Endnu kunde det Spørgsmaal berøres, med hvilken Hjemmel man henlægger den omhandlede Villa til den appiske Vej[2]).

Institut i Rom, og den kyndige Epigrafist rejste strax Tvivl om, hvorvidt Bogstaverne efter deres hele Fremtræden kunde henføres til den Tid, som de efter det gammeldags Sprog syntes at tilhøre (*Bullett. dell' Inst* 1851 pag. 72); Henzen skal senere have udtalt (*Rh. Mus. f. Philol.* 1853 p. 288), at Skrifttegnene ere af forholdsvis ny Dannelse, rimeligvis hidrørende fra den Augusteiske Tid, saa at der i Gravskriften mulig foreligger en søgt Bestræbelse efter at udtrykke sig i et antikveret Sprog.

[1]) Canina, *la prima parte della via Appia* pag. 131—132. Iøvrigt henviser Nibby (*Analisi della carta de' dintorni di Roma* III pag. 545) til en anden Ruin som det formodede Gravmæle for Atticus; denne, der er beliggende paa den modsatte Side af Vejen, er ligeledes opført med den ejendommelige Stensætning, der benævnes „*opus reticulatum*“ (se *Via Appia* I pag. 174), og er let kjendelig ved, at den endnu bærer tydelige Spor af at have været omdannet i Middelalderen til et Vagttaarn. Nibby synes dog ikke at have Andet at bygge sin Formodning paa end den Stedbestemmelse, der gives hos Nepos; ved Udgivelsen af sine *Analisi* (1837) kunde han jo ikke kjende den oven anførte Gravskrift, der giver Caninas Antagelse et mere sikkert Støttepunkt.

[2]) Saaledes til Ex. Canina l. c. pag. 134: *Tale villa (se dei Quintilii) prima che passasse ai Quintilii era compresa evidentemente in uno di quei*

Af Ciceros Breve se vi kun, at Atticus ejede et Landsted i Roms umiddelbare Nærhed, som det synes ved en af de Veje, der sydpaa førte ud af Byen; hvorledes han kom i Besiddelse af Ejendommen, omtales derimod ikke. Men netop denne Tavshed i en Brevvexling, der ellers idelig kommer ind paa den Art Privatforhold, saa at Cicero til Ex. gjentagne Gange berører Atticus' Erhvervelse af et Jordstykke til Øvelsesplads for Gladiatorerne, lader formode, at det omhandlede *suburbanum* ikke er kommet til ham ved Kjøb, men har udgjort en Del af den Arv, som han modtog efter sin Morbroder. Ifølge Nepos' Beretning havde denne jo sit Gravmæle ved den 5te Milepæl paa *via Appia*[1]), og — som vi have sét[2]) — var det saa langt fra, at Romerne følte nogen Uhygge ved de Dødes Boliger, at de netop valgte deres Landsteder, forsaavidt disse stødte op til de befærdede Veje, til dér at stede deres Kjære til Hvile; saaledes førte jo Opdagelsen af Scipionernes Gravkamre os til en Paavisning af Beliggenheden af Slægtens Villa, „*horti Scipionum*“, indenfor den 1ste Milepæl paa *via Appia*[3]). Maaske man hos Nepos tør se en Bestyrkelse af den fremsatte Formodning; naar han nemlig forsikrer, at Atticus ikke besad noget Landsted i Nærheden af Rom — *nullam habuit suburbanam villam*[4]) — skjøndt Ciceros Breve noksom vise det Modsatte, kan han dog umulig have villet benægte, hvad enhver Dalevende kunde paavise ham at være Tilfældet, men med sin Bemærkning har han vistnok blot villet føje den Roes til sin Velynder, at denne ikke,

---

fondi che furono lasciati in eredita da Q. Cecilio a Pomponio Attico; iøvrigt ses hverken Canina eller nogen Anden at have indladt sig paa en Begrundelse af den gængse Antagelse.

[1]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 22.

[2]) Forf.s *Via Appia*, I pag. 14 ff.

[3]) ibid. pag. 190—191.

[4]) Corn. Nep. *Attic.* cap. 14

som saa mange af Tidens Rigmænd, benyttede sin Formue til at erhverve kostbare Ejendomme — hvad derimod ikke udelukker, at han meget vel kan have arvet en saadan. Men iøvrigt lader det sig jo ikke nægte, at det Grundlag, hvorpaa saadanne detaillerede topografiske Undersøgelser maa bygges, efter to tusind Aars Forløb ofte er noget skrøbeligt, saa at man gjør vel i at ty til Horats's Ord:

. . . si quid novisti rectius istis,
candidus imperti; si non, his utere mecum[1]).

---

[1]) Horat. *Epist.* I, 67—68 (i Kjærs Oversættelse):

. . . Hvis Du kjender, hvad bedre der gives end dette,
Saa meddel mig det ærlig, hvis ej, saa følg mig da heri.

II. DEN HELLIGE CÆCILIA.

Hvorledes det er gaaet med Cæciliernes Villa efter Atticus' Død, lader sig næppe oplyse. Ved Udgravninger i Rom har man paa Quirinalerhøjen fundet Indskrifter og Kunstsager, der vise, at dennes Bypalads — „*domus Tamphilana*" — paa Kejser Trajans Tid tilhørte Medlemmer af Slægten *Pomponii Bassi*, en Familie, der tør antages at have været beslægtet saavel med Pomponierne som med den Gren af Cæcilierne, i hvilken Atticus var optagen ved Adoption[1]; men om disse *Pomponii Bassi* tillige have ejet den omhandlede Villa ved den appiske Vej, eller om denne under Trajan er bleven indtaget som en Del af Quintiliernes nærliggende Landslot, maa for Tiden henstaa uafgjort[2]. Derimod fremgaar det af Katakombernes Indskrifter, at andre Linjer af Slægten *Caecilii* i Kejsertidens første Aarhundreder besad udstrakt Grundejendom i Roms umiddelbare Nærhed ved *via Appia*. Cæciliernes Navn er fremdeles knyttet til denne Vej. Hvor megen Berømmelse der end tilkommer dem

---

[1]) de Rossi, *Roma sotterranea* vol. II p. 362.

[2]) Se det i det Foregaaende pag. 125 Note 2 anførte Citat af Caninas *la prima parte della via Appia*

som Republikens sejrrige Hærførere — vi erindre saaledes om en Cæcilius Metellus Macedonicus, en Metellus Numidicus som Kongerne Perseus' og Jugurthas Overvindere, og en Metellus Creticus, der erobrede Øen Creta for Rom — har Ætten dog vundet større Ry ved sin Kamp i Troens Tjeneste. Tiden har glemt hine Mænd og deres Bedrifter, men den hellige Cæcilia lever, og hendes Navn vil mindes, saa længe troende Christne endnu bede en Bøn til Forsynet om at fri et skrøbeligt Sind for Fristelsen: *fiat cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar* — „lad mit Hjerte forblive rent, mine Sandser ikke fristes, at min Uskyld maa bevares" [1]) — de Ord, hvormed Cæcilia anraabte Herren, da man vilde paatvinge hende, der havde viet sig til Christi Brud, en jordisk Brudgom.

Her paa *via Appia* har Martyren levet og virket: hende og hendes Slægt skylder Christenheden en af sine største og mærkeligste Katakomber, den saakaldte *coemeterium Calixti*, der i sine milelange Gange huser flere Afsjælede end alle de andre Katakomber tilsammen; det ligger da nær paa dette Sted at dvæle noget nærmere ved hendes Skjæbne — i vort protestantiske Norden tør Legenden om hende antages for temmelig ukjendt.

Da de Rossi i Aaret 1849 trængte ned i den ældste Del af det store Katakombekomplex, der gaar under Navnet *coeme-*

---

[1]) Laderchius, *S. Caeciliae virg. et mart. acta* (*Romae* 1722) pag. 4: *et cantantibus organis, illa in corde suo soli domino decantabat, dicens: fiat cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar.*

terium Calixti — de saakaldte „Lucinas Krypter“ — opdagede han hurtig, at han her befandt sig paa et saare aristokratisk Terræn. Anlægets hele Charakter lod ham allerede ane det; Gangene vare forholdsvis høje og brede, jævnlig indhuggede med Smaakamre, der paa en ejendommelig Maade vare satte i Forbindelse med hverandre; den rigere Dekoration og Udsmykning, de ofte forekommende Sarkofager eller Nicher til at give Plads for disse — Alt tydede hen paa Folk, der havde havt Raad til at anvende Bekostning paa deres Hvilesteder. Med Bestemthed fremgik det dog først ved en Undersøgelse af Indskrifter paa Ligstene og Sarkofagstykker. Her omtaltes Mænd og Kvinder af Kejserrigets første Slægter: en *Caecilius Faustus*, en *Faustinus Atticus*, en *Annia Faustina*, *Attica Caeciliana*, en *Aemilia Cornelia Scribonia Maxima* og mange Andre med lige saa pompøse Navne, men fortrinsvis dog Medlemmer af Cæciliernes Æt og af Familier, der vare beslægtede med denne[1]). Og at disse *Caecilii* og *Caeciliani* ikke vare Frigivne, der efter Tidens Skik havde antaget deres Patroners Gentilitetsnavn, men virkelige Medlemmer af senatoriske Slægter, viste det charakteristiske *V. C.* (*vir clarissimus*), *F. C.* eller *P. C.*, der var indhugget ved Siden af deres Navne. Pompeja Octavia Attica Cæciliana *P. C.* (*puella clarissima*), Q. Cæcilius Maximus *C. P.* (*clarissimus puer*), Octavius Cæcilianus *V. C.* o. s. v. hed det paa Tavlerne[2]) — vi se, at disse højbaarne Herrer og Fruer, der i levende Live maaske ikke have været for stolte til at bære Troens mere beskedne Navne, til Ex. hint jævnlig fore-

---

[1]) de Rossi l. c. vol. I p. 309—315 (*dell' illustre famiglia, cui appartennero le cripte di Lucina*), p. 315—332 (*de' discendenti dagli Antonini Augusti, le cui memorie sono venute in luce dalle cripte di Lucina*), jfr. vol. II p. 361.

[2]) ibid. vol. I p. 310—311, II p. 140—144.

kommende Pseudonym „*Lucina*“ [1]) — stedte til Hvile her mellem deres Egne af en snævrere Kreds have ønsket at mindes med deres aristokratiske Navnes fulde Klang. At finde Rede i Forholdet mellem disse Familier, at paavise den Stilling, som deres Medlemmer have indtaget i Staten, hører vistnok til den christne Archæologis vanskeligste Opgaver; de Rossi har gjort Forsøget [2]), men det maa her være nok at mindes Resultatet: Annier og Pomponier, Attici og Bassi synes at have været indbyrdes besvogrede eller beslægtede og knyttede til Cæcilier og Cæcilianer. Den berømte Lærde nærede da ingen Tvivl om, at det Katakombeterræn, der benævnes Lucinas Krypter, og som udgjorde en afgrænset Del af den store *coemeterium Calixti*, oprindelig har været en Familiebegravelse for flere nær sammenknyttede Familier, hvis hedenske Medlemmer tør antages at være blevne bisatte i et Monument over Krypten, hvoraf der endnu ses Ruiner, medens Evangeliets Bekjendere — *cultores verbi*, som de kaldes paa Tavlerne — have fundet Hvile under Jorden. Og spurgte man bestemtere om, hvilken Familie den Grund tilhørte, under hvilken Krypten med senere Udvidelser var bleven anlagt, maatte Tanken ved de mange Cæcilier, der omtaltes paa Tavlerne, føres hen til denne Slægt, og særlig til den Gren — mener de Rossi — der var knyttet til Atticus og hans Arvtagere. *Pomponii Bassi* [3])

---

[1]) Angaaende dette „Lucina“, der blev baaret til Ex. af hin Pomponia Græcina, Britannernes Overvinder Aulus Plautius' Hustru, som under Kejser Nero blev anklaget for at hylde en fremmed Overtro — *superstitionis externae rea* (Tacit. *Annal* XIII, 32) og tilbragte 40 Aar af sit Liv i „stedsevarende Sørgmodighed“, — henvises til det tidligere Afsnit: „Seneca paa sin Villa ved den appiske Vej“, pag. 24 og 28.

[2]) de Rossi l. c. vol. II p. 144—145.

[3]) ibid. vol. II p. 362: *tutto ciò mi faceva congetturare, che il ramo dei Cecilii divenuti cristiani abbia avuto alcuna attinenza coi Pomponii Attici e Bassi.*

— en Formodning, som han ser bestyrket i den Omstændighed, at man umiddelbart over Lucinas Krypter har fundet Columbarier, bestemte til at optage Frigivne, der hørte til Cæciliernes Æt[1]).

Den af den nysnævnte Slægt, hvis Hvilested det havde størst Interesse at paavise, den hellige Cæcilias, Kirkens navnkundige Martyr fra det 2det Aarhundrede, fandt man ikke i de omtalte Krypter. Det havde vel været værd. Til ingen af Troens Martyrer knyttede der sig jo Berømmelse som til hende; Malere og Billedhuggere have foreviget hendes Skikkelse, Digtere og Komponister skabt Værker til hendes Forherligelse, rundtom i Verden gives der Foreninger, som bære hendes Navn og i hende ære Beskytterinden af en af Livets ædleste Nydelser, Musiken — ikke Orfeus' profane, sandsepirrende Spil, men de Toner, der løfte Sjælen fra Bekymringer og Fristelser til en renere og højere Verden. Men — maatte de Rossi spørge sig selv — var der Mulighed for at finde denne Helgens Grav? Var S. Cæcilia en Kvinde, der nogensinde havde fundet Hvile i Roms Katakomber, og ikke snarere, saaledes som det blev paastaaet af en fransk Forfatter i forrige Aarhundrede[2]), en Martyr, hvis Rester først efter Kirkens Sejr, da man ganske havde forladt Katakomberne som Kirkegaarde, vare førte fra Sicilien til Rom? Eller, selv om de Rossi ikke tvivlede om Rigtigheden af, hvad der i Legenden udsagdes om hendes Bisættelse ved den appiske

---

[1]) de Rossi, l. c. vol. II p. 361: *egli è adunque certo, che le aree, donde la grande escavazione ebbe principio, furono nei fondi posseduti da un ramo nobile della gente Cecilia; e furono assegnate a sepolcreti dei seguaci dell' evangelo da una famiglia di quella progenie, nella quale la novella fede divenne ereditaria*; jfr. Canina, *la prima parte della via Appia* p. 69.

[2]) Tillemont, *hist. ecclesiastique* (Paris 1701) vol. III p. 260 og 690.

Vej, men frejdig erklærede den franske Forskers Paastand blottet for al sund Sands og Rimelighed [1]) — maatte han ligefuldt ikke anse det for spildt Arbejde at ville søge dette Hvilested i Cæciliernes Kirkegaard her ved den 2den Milepæl? Med fuld Føje maatte han gjøre sig selv Spørgsmaalet, thi Kirken savnede jo slet ikke denne Martyr; den havde forlængst hendes Gravkammer angivet i en Katakombe en halv Fjerdingvej længere ude paa *via Appia* — i den saakaldte *coemeterium ad catacumbas* under Kirken S. Sebastiano, den eneste af de gamle Kirkegaarde, som Tiden vedblev at kjende og besøge, efter at Erindringen om alle de andre var gaaet tabt. Dér nede havde de Troende et Aartusind igjennem fejret hendes Dødsdag og bedet ved hendes Grav, og til Bestyrkelse af Traditionen lod en fransk Ærkebiskop i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede opsætte en Marmortavle, der opfordrede alle Andægtige til her at ære Cæcilias Minde, medens andre Indskrifter fortalte dem, at i denne Katakombe hvilede henved 50 Paver og 174.000 Martyrer [2]).

---

[1]) de Rossi l. c. vol. II *proleg.* p. XXXIII: *il giudizio, che ne diede il Tillemont, oltrepasso ogni misura d'equità e di buon senso.*

[2]) Indskriften læses endnu i Katakomben under Kirken S. Sebastiano; den blev opsat af Ærkebispen i Bourges, Guillaume de Bois-Ratier, der under et Besøg i Rom lod Martyrens formodede Hvilested istandsætte og dekorere. Den ser saaledes ud:

HIC QVONDAM RECONDITVM
FVIT CORPVS BEATE CAECILIAE
VIRGINIS, ET MARTYRIS.
HOC OPVS FECIT FIERI REVERENDISSIMVS
PATER DOMINVS GVILLELMVS ARCIEPS
BITVRICENSIS ANNO DOMINI MCCCCNONO.

(Laderchius l. c. vol. II p. 115)

— „Her blev fordum Jomfruen og Martyren, den hellige Cæcilias Legeme nedlagt; Ærkebiskop Vilhelm i Bourges lod foretage en Istandsættelse af hendes Krypt, a. 1409“.

Med Traditionen og de nys berørte Indskrifter stod Kirkens egne Beretninger i fuld Samklang. I alle Gjengivelser af Martyrens Legende hed det, at Pave Urbanus lod hendes Legeme bisætte i Nærheden af Biskopperne, hans Kolleger — *inter collegas suos Episcopos et Martyres*, som Ordene lyde[1]) — og i en af Kirkens ældste historiske Bøger, den saakaldte *liber pontificalis*, der skildrer Paverne indtil Midten af det 7de Aarhundrede, fortælles om den Flytning ind til Rom, som Pascal I under Katakombernes Forstyrrelse af de indtrængende Folkestammer foretog med hendes og andre Martyrers Rester (a. 817—822), at han fandt Helgenindens Legeme lige nær det Sted, hvorfra han havde borttaget sine Forgængere. Pavernes Lig[2]). For saa vidt var der altsaa ingen Strid mellem Traditionen og Kirkens Optegnelser, der samstemmende henlagde S. Cæcilias Hvilested til den samme Katakombe ved *via Appia*, i hvilken Paverne vare stedte til Hvile.

Ligefuldt tvivlede dog de Rossi — ikke om Rigtigheden af den Stedsbestemmelse, der var given i Pavebogen og de gamle Akter, men om, hvorvidt ikke en senere Tradition og de ovenanførte, i S. Sebastians Katakomben forefundne Indskrifter — der hidrørte fra en Tid, da Erindringen om de gamle Kirkegaarde var knyttet til denne ene: *coemeterium ad catacumbas*, som den, der stedse stod aaben — med Urette henlagde til Krypter og Gange hernede Paver og Martyrer, som Pilegrimmene i det 7de og 8de Aarhundrede ingensinde havde sét her, men i en ganske anden Katakombe, hvis Tilværelse imidlertid senere var gaaet i Glemme.

---

[1]) Laderchius l. c. vol. I p. 39.

[2]) ibid. vol. II p. 202 (*revelatio Paschalis papae de inventione corporis b. Caeciliae*).

De Rossi henviste i saa Henseende til nogle gamle Optegnelser i to saakaldte „Itinerarier", der i Slutningen af forrige Aarhundrede (1777) vare fundne i et Klosterbibliothek i Salzburg[1]), men som man hidtil kun havde skjænket ringe Opmærksomhed. Som Navnet antyder, var det en Art Rejsehaandbøger, bestemte til at vejlede Pilegrimmene paa deres Vandring mellem Roms Katakomber og Kirker — begge skrevne i den første Halvdel af det 7de Aarhundrede, paa en Tid, da der endnu ikke var foretaget nogen Flytning til Rom af Martyrernes Lig, der altsaa fremdeles kunde ses paa deres oprindelige Plads[2]).

Om det yngste af disse Skrifters Værd kan der tvistes: hvorvidt det er et Arbejde paa første Haand eller maaske snarere et Uddrag af et større da foreliggende Værk — det synes i hvert Fald ikke skrevet paa selve Stedet. Derimod er det ældste Itinerarium, der antages forfattet i den første Tredjedel af det 7de Aarhundrede (a. 625—638), en utvivlsomt original Beretning, skreven i selve Rom af et Øjenvidne. Fra Byens Midte begiver Autor sig ad *via Flaminia* ud imod Nord, omtaler christne Mærkeligheder ved de andre store Hærveje, han besøger, idet han for at komme ind paa disse ofte skyder Gjenveje, hvoraf flere endnu kunne paavises.

Om hvad der er at se langs *via Appia* udtaler han sig saaledes: „Paa din Vandring ad den appiske Vej kommer Du til St. Sebastian, Martyren, hvis Legeme er bisat i et meget lavt Sted; dér ere ogsaa Apostlene Peters og Paulus' Grave, i hvilke de hvilede i 40 Aar; ad en Trappe paa fire Trin kommer Du

---

[1]) de Rossi l. c. vol. I p. 136 ff.

[2]) Det eneste Sted, hvor disse Itinerarier findes aftrykte, er vistnok Frobens Udgave af Alcuins Værker (*opera Albini s. Alcuini*) t. II, vol. II, *appendix tertia* pag. 597 ff.

ned i den vestlige Del af Kirken, hvor den hellige Cyrinus, Pave og Martyr, er begravet. — Paa den nordlige Side af Vejen kommer Du til de hellige Martyrer Tiburtius, Valerianus og Maximus; derfra gaar Du ind i en stor Hule, og Du finder S. Urbanus, Biskop og Confessor, paa et andet Sted Felicissimus og Agapitus, Martyrer og Hjælpere hos Sixtus, paa et tredje Sted Cyrinus Martyr, og paa et fjerde Januarius Martyr. — Paa samme Vej, *ad sanctam Caeciliam*", er der en utallig Skare af Martyrer: først Sixtus, Pave og Martyr, Dionisius, Pave og Martyr, Julianus, Pave og Martyr, Flavianus, Martyr, den hellige Cæcilia, Jomfru og Martyr; 80 Martyrer hvile her underneden; Ceferinus (ɔ: Zephyrinus), Pave og Confessor, hviler ovenover, Eusebius, Pave og Martyr, ligger længere henne i en Grotte (*antrum*), og Cornelius, Pave og Martyr, endnu længere borte i en anden Hule. — Endelig kommer Du til den hellige Jomfru og Martyr Soteris . . . Du forlader *via Appia* og ser for Dig" o. s. v.

I det førstnævnte Itinerarium omtales paa lignende Maade Kirker og Katakomber ved den appiske Vej, men Forfatteren tager sit Udgangspunkt fra den modsatte Ende af Vejen, ved Martyrgravene nærmest Rom, ved Kirken „S. Suteris", som han kalder den, og ender ved Kirken S. Sebastiano[1]).

Disse Detailler kunne synes overmaade ørkesløse; for de Rossi vare de imidlertid af uskatterligt Værd: de viste ham, i hvilken Retning han skulde føre sine Udgravninger for at komme til de Resultater, han ønskede. Han saae jo rigtignok, at der var paafaldende Urigtigheder i Begges Optegnelser; Opregningen af Paver i den Katakombe, som de unævnte Forfattere kalde

---

[1]) *Opera Alcuini* ed. Froben, ibid. pag. 599 (*de locis sanctis Martyrum, quae sunt foris civitatem Romæ*).

„ad s. Caeciliam“, men som mere almindelig gik under Kirkens officielle Navn: *coemeterium Calixti*, er saaledes hverken fuldstændig eller korrekt; de have læst en Ligsten over en Julianus og urigtig gjort ham til en Pave: i Stedet for Fabianus har den Rejsende læst „Flavianus“, for Zephyrinus Pave skriver han „Ceferinus“, o. s. v. Men disse Unøjagtigheder lod de Rossi ikke overse det Væsentlige: at begge Itinerarier samstemmende skjelnede mellem *4* Grupper af Begravelser ved den appiske Vej, saaledes at den første Gruppe — den, der laa længst borte fra Rom — omfattede Kirken S. Sebastiano og den til denne hørende Kirkegaard, den næste — paa den nordlige Side af Vejen — den saakaldte Prætextatus' Katakombe, der endnu kun for en ringe Del er udgravet. Den tredje Gruppe berømmes som indeholdende *„innumerabilis multitudo Martyrum“*, blandt hvilke særlig nævnes den hellige Cæcilia, flere Paver, S. Tharcisius og nogle andre Helgene; ved den fjerde endelig — beliggende nærmest Rom, kort før man kommer til det Sted, hvor *via Ardeatina* skiller sig fra *via Appia* — rejste sig Kirken for Jomfruen og Martyren S. Soteris.

Hvad der anførtes i de to Itinerarier stod i god Overensstemmelse med de Undersøgelser, de Rossi hidtil havde havt Lejlighed til at anstille paa Vejen. Ved et Jordskred paa dennes nordlige Side (i Aaret 1848) var det lykkedes ham at trænge ned i den nævnte Prætextatus' Katakombe, og efter den Anvisning, der var given i begge Skrifter, fandt han dér det Gravkammer, i hvilket Helgenerne Januarius, Felicissimus og Agapitus vare stedte til Hvile; i nogle Ruiner over Krypten mente han at kunne se utvivlsomme Rester af to smaa Basilikaer, der vare opførte til Ære for Valerianus og Tiburtius, den hellige Cæcilias Ægtefælle og Svoger, hvis Rester ligeledes vare bisatte i denne Katakombe. Rigtig henlagde fremdeles Optegnelserne Apostlene Peters og Paulus' Grave til Katakomben under Kirken S. Sebastiano; de Rejsende have her læst en Indskrift, som Pave

Damasus lod opsætte i det 4de Aarhundrede, og hvori han minder de Troende om, at Ligene af de to Apostle midlertidig havde været skjult i denne Krypt:

Hic habitasse prius sanctos cognoscere debes
Nomina quisque Petri pariter Paulique requiris [1])

— „her, bør Du vide, hvilede fordum de Hellige; spørger Du om deres Navn, var det Petrus og Paulus". Senest —

---

[1]) Indskriften, der nu findes indmuret bag Højaltret i Kirken S. Sebastiano, lyder i sin Helhed:

Hic habitasse prius sanctos cognoscere debes,
Nomina quisque Petri pariter Paulique requiris.
Discipulos Oriens misit, quod sponte fatemur,
Sanguinis ob meritum Christumque per astra sequuti,
Aetherios petiere sinus et regna piorum.
Roma suos potius meruit defendere cives.
Haec Damasus vestras referat sidera laudes —

og dens Indhold lader sig gjengive saaledes: „Her, bør Du vide, hvilede fordum de Hellige; spørger Du om deres Navn, var det Petrus og Paulus; Østen sendte Disciple, hvad vi villig indrømme. I Kraft af Fortjenesten ved deres udgydte Blod fulgte de Christus til Stjernerne, fandt Vejen til de himmelske Boliger og de Frommes Rige. Rom fortjente dog at værne om sine egne Borgere. Maa det, I nye Stjerner, være Damasus tilladt saaledes at besynge Eders Pris."

Den Legende, hvortil der sigtes i de ovenanførte Linjer, berøres af Pave Gregor den Store (a. 590—604) i et Brev til Kejserinde Constantina i Konstantinopel. Denne havde anmodet Paven om at faa Apostelen Paulus' Hoved udleveret for at kunne opbevare det i et Kapel, som hun lod opføre til hans Ære i Kejserpaladset. Men Gregor den Store vægrede sig ved at imødekomme hendes Begjæring, og til Støtte for sit Afslag mindede han Kejserinden om de Bestræbelser, der af de Christne i Orienten forlængst vare gjorte for at komme i Besiddelse af Apostlenes Lig. „Hver Mand véd", skriver Paven, „at kort efter Petrus' og Paulus' Martyrium kom Troende fra Østerland til Rom for at begjære deres Legemer udleverede i Egenskab af Landsmænd.

i 1852 — havde endelig de Rossi nær Lucinas Krypter fundet Pave Cornelius' Gravkammer og her tillige Brudstykker af en Indskrift, som Pave Damasus forfattede til hans Ære; med Grupperingen i Itinerarierne for Øje, der omtalte Pave Cornelius' Grav i Forbindelse med Katakomben *ad s. Caeciliam* (den 3die Katakombeegn) nærede han da ingen Tvivl om, at denne Pavebegravelse, uden at udgjøre en Del af den egentlige *coemeterium Calixti*, maatte være denne overmaade nær, og at han dér — saaledes som Itinerarierne oplyste — vilde finde en Krypt langt mærkeligere end alle de andre, i hvilken et helt Aarhundredes Paver, fra Kejser Alexander Severus' til Konstantin den Stores Tid, vare stedte til Hvile, og i hvis Naboskab den hellige Cæcilias Gravkammer maatte søges.

Saa fuldt stolede de Rossi paa sine Optegnelser, at da han en Dag i Følge med en fransk Gejstlig, Dom Guéranger — der særlig har beskjæftiget sig med Legenden om den hellige Cæcilia, og hvem denne Meddelelse skyldes — spadserede ud til den Vigne (*v. Molinari*), hvor Pave Cornelius' Gravkammer nys var afdækket, afskridtede han den Afstand paa Terrænet, hvor man, trods Kirkens Indskrifter og en tusindaarig Tradition om allerede at kjende disse hellige Skatte, nødvendigvis maatte opdage den berømte Pavekrypt fra det 3dje Aarhundrede og i

---

Deres Ønske blev opfyldt, og de førte Ligene udenfor Rom til den 2den Milepæl, hvor de skjulte dem paa et Sted, der kaldes „*catacumbas*“. Men i det Øjeblik, da de vilde til at føre Ligene videre bort fra Skjulestedet, overfaldtes de af et saa hæftigt Uvejr med Lynild og Torden, at de grebne af Skræk flygtede til alle Sider og opgav deres Forehavende. Borgere fra Rom vare imidlertid komne tilstede, og da de af Herren kjendtes værdige til at bevare saa stor en Skat, førte de Ligene tilbage til Byen og bisatte dem i de Krypter, hvor de endnu hvile.“ — *Opera S. Gregorii* (Parisiis 1705) vol. II, *epist.* lib. IV, XXX (p. 708).

umiddelbar Nærhed af denne den hellige Cæcilias Grav. Dom Guéranger tilstaar, at han ikke delte sin Vens Overbevisning: „*Nous rentrâmes en France, non convaincus encore*“, bemærker han, og tilføjer, at den nye Udgave af hans Værk om den hellige Cæcilia udkom med de samme Mangler som den tidligere [1]).

De Rossi gav imidlertid ikke slip paa sin Overbevisning; trods alle Indsigelser var han og blev gjennem Rækken af sine Undersøgelser yderligere overtydet om, at saa langt ud ad den appiske Vej som til Kirken S. Sebastiano behøvede man ikke at gaa for at finde Pavernes Krypt og S. Cæcilias Grav, men at Indskrifterne i Katakomben under denne Kirke og den derfra paavirkede Middelalder og Nutid sammenblandede den første og tredje af de fire Katakombe-Egne, der i Itinerarierne vare sondrede saa bestemt ud fra hinanden. Denne Vildfarelse vilde han godtgjøre for sin Samtid.

Udgravningerne blev altsaa ledede efter de Rossis Plan. De skred dog kun langsomt frem; der synes at have manglet Penge, maaske ogsaa Energi hos den Kommission, der i 1851 var bleven nedsat af Pius IX til at forestaa Arbejderne. Men omsider (Marts 1854) lykkedes det at trænge ned i en Krypt, der utvivlsomt maatte identificeres med det Kammer, der i Begyndelsen af det 3dje Aarhundrede var indrettet af Pave Calixt til at gjemme hans Efterfølgeres Lig. Alt laa her sønderslaaet, overdækket med Jord og Grus; Loftshvælvingen, der mistede sit Underlag, styrtede ned og foraarsagede yderligere Ødelæggelse. Dog, snart fik man Gruset ryddet bort, og paa

---

[1]) Dom Guéranger, *Sainte Cécile et la société Romaine aux deux premiers siècles* (Paris 1874) p. 562.

Brudstykker af Tavler, der havde været indsatte i Væggene til Lukke for Nicherne, læste de Rossi nu Navnene paa fire af de Paver: *Anteros*, *Fabianus*, *Lucius* og *Eutychianus*, der ifølge skriftlige Optegnelser skulde være bisatte i *coemeterium Calixti*[1]); Navnene fandtes indhuggede med store græske Bogstaver — Græsk var jo Kirkens oprindelige Sprog — med vedføjet *EΠ* (*Episcopus*). Blandt de fundne Indskriftsfragmenter var et Stykke af en Marmortavle, hvorpaa Bogstavet „*H*“ var indhugget tre Gange under hinanden. For en mindre Kyndig vilde dette Fund næppe have været synderlig oplysende, men i disse 3 Bogstaver gjenkjendte de Rossi hurtig de smukt mejslede Skrifttræk, der skyldtes en bekjendt Stenhugger hos Pave Damasus, og sikkert sluttede han, at her havde han et Fragment af en berømt Indskrift, som af Pave Damasus var bleven opsat i den omhandlede Krypt, og hvis Indhold man kjendte af Omtale i de gamle Codices[2]). Formodningen viste sig at være rigtig; yderligere Undersøgelser førte til Fundet af 120 andre Brudstykker af Indskriften, saa at denne nu kunde sættes sam-

---

[1]) Angaaende Tavlen for Pave Lucius bemærker de Rossi (l. c. I p. 255), at dens højre Del, hvor Ordet „*Episcopus*“ skulde have været indhugget, fremdeles fattes; ligefuldt nærer han dog ingen Tvivl om, at det fundne Indskriftsfragment har hørt til en Sten, der er bleven indsat som Lukke for denne Paves Grav, og afviser noget bidende (ibid. pag. 287 N. 4) en Bemærkning af Münter (*Miscell. Hafniensia* vol. II, p. 219) om, at Pave Lucius skulde være bleven bisat i Prætextats Katakombe — *la patria, e la tarda età di quel documento gli tolgono ogni valore topografico.* (Omvendt vilde Münter have kunnet beklage sig over, at baade hans Navn og hans Værk ikke er rigtig anført hos de Rossi).

[2]) de Rossi l. c. II p. 23: *Il primo, che venne in luce, dava le sole iniziali di tre versi tutti principianti dalla lettera H. La cui vista mi fe tosto esclamare: „Hic comites Xysti portant qui ex hoste trophaea. Hic numerus procerum servat qui altaria Christi. Hic positus longa vixit qui in pace sacerdos“.*

men og — frasét enkelte Bogstaver — læses i fuld Sammenhæng som for 1500 Aar siden[1]).

Gravkamret blev muret op og efter de Rossis Anvisning ført tilbage til den Skikkelse, som det maatte antages at have havt paa Pave Gregor den Stores Tid (a. 600). Den 15de Maj 1854 steg Pius IX ned og besaae sine Forgængeres Grave[2]).

Ved denne Opdagelse var Kirkens Tradition om at have Pavernes Kapel i en Katakombe under Kirken S. Sebastiano omstødt; det gjaldt nu, om Itinerarierne fremdeles havde Ret, naar de henlagde den hellige Cæcilias Grav i umiddelbar Nærhed af

---

[1]) Indskriften, der nu er indmuret over Altret i Pavekrypten, lyder i sin Helhed saaledes:

HIC CONGESTA JACET QVAERIS SI TVRBA PIORVM
CORPORA SANCTORVM RETINENT VENERANDA SEPVLCRA
SVBLIMES ANIMAS RAPVIT SIBI REGIA CAELI
HIC COMITES XYSTI PORTANT QVI EX HOSTE TROPAEA
HIC NVMERVS PROCERVM SERVAT QVI ALTARIA XPI
HIC POSITVS LONGA VIXIT QVI IN PACE SACERDOS
HIC CONFESSORES SANCTI QVOS GRAECIA MISIT
HIC JVVENES PVERIQ. SENES CASTIQVE NEPOTES
QVIS MAGE VIRGINEVM PLACVIT RETINERE PVDOREM
HIC FATEOR DAMASVS VOLVI MEA CONDERE MEMBRA
SED CINERES TIMVI SANCTOS VEXARE PIORVM.

(de Rossi l. c. vol. II p. 23, jfr. tav. I A og II).

hvilke Linjer lade sig gjengive paa følgende Maade: „Her hviler, om Du vil vide det, i Hobetal de Frommes Ben; ærværdige Grave gjemme de Helliges Rester, Himlen har modtaget deres ophøjede Sjæle. Her ligge S. Sixtus' Ledsagere, der vandt Trofæer fra Fjenden, her en Skare af de Ældste, efter at have vogtet Christi Alter, her den Biskop, som levede saa længe i Fred; her de hellige Mænd, som kom hid fra Grækenland, Børn og Ynglinge, Oldinge med deres kydske Afkom, der ønskede at bevare Jomfrueligheden ukrænket. Hernede — det være tilstaaet — kunde ogsaa jeg Damasus føle Lyst til at lægge mine Ben, men jeg maatte frygte at forstyrre de Helliges Støv.“

[2]) ibid. vol. II pag. 20.

Pavekrypten. Man kan da forestille sig de Rossis Spænding, da han ved Siden af Pavekrypten opdagede et endnu større og højere Gravkammer. Men hans Taalmodighed blev sat paa Prøve; Kamret var lige op til Lysaabningen fyldt med Jord og Grus, og kun ved at trænge ned gjennem denne var det muligt at komme ind uden at afstedkomme Skade. Denne Bortfjærnelse af Fylden viste sig imidlertid at være et besværligt og langsomt Foretagende, men efterhaanden som Jorden blev skaffet tilside, kom nogle Vægdekorationer til Syne: øverst paa Væggen under Lysaabningen, en kvindelig Figur i bedende Stilling — en saakaldet „*Orante*“ — med Hænderne ikke foldede eller opløftede, men udstrakte til Siderne, saa at de dannede et Kors med Legemet; og under denne bedende Kvinde et større Billede, der fremstillede tre Helgene — vistnok Martyrer, at dømme efter Palmerne, der voxede frem ved deres Fødder[1]). Disse Fresker frembød dog mindre Interesse: særlig den første var ogsaa saa udvidsket, at man vanskelig kunde skjelne Ansigtstrækkene. Men paa en modstaaende Væg ved en Dør, der førte ind til Pavekrypten, opdagede man et langt bedre bevaret Billede, forestillende en ung Kvinde, rigt klædt, med gyldne Hals- og Armsmykker, Perler i Haar og Øren. Ogsaa hun holdt Armene udstrakt til Siderne som en Bedende — hendes Hoved omstraaledes af en gylden Glorie. Og under denne Freske, ved en Fordybning i Væggen, der syntes hugget til at modtage en Sarkofag, saae man Billedet af en høj Gejstlig i Embedsdragt og med vedføjet Navn: „*S. Urbanus*“[2]).

Var nu hin Freske et Billede af den hellige Cæcilia? Viste det hende i den kostbare Dragt, hun ifølge Legenden bar.

[1]) de Rossi, l. c. vol. II tav. V og VII

[2]) ibid. vol. II tav. VI.

da hun led Martyrdøden i sit Hjem; var det hendes Hvilested, som man fandt hulet i Væggen ved Siden af Fresken, og var den Biskop i paveligt Ornat, der saas afmalet nedenunder, hin Pave Urbanus, der i Akterne spiller en saa fremtrædende Rolle i Martyrens Liv? — De Rossi nærede paa Forhaand ingen Tvivl, og efterhaanden som han fik Krypten undersøgt, bekræftede en Række Enkeltheder hans sikre Formodning.

Forinden vi imidlertid komme ind paa disse Enkeltheder og aflægge et Besøg i Krypten i dennes nuværende Stand, maa vi høre nærmere om, hvem denne Cæcilia var. Hvad skylder hun sin Berømmelse, hvorledes levede og virkede hun? — Svaret maa vi søge i hendes Akter; og naar vi her noget nøjere gaa ind paa den Fremstilling, der i disse er givet af hendes Liv og Virken, er det ingen Digression; thi *S. Caecilia* hører til *via Appia*'s berømte Kvindeskikkelser ikke mindre end en Clodia og Cæcilia Metella: den har været Vidne til hendes Virksomhed i Troens Tjeneste, har sét hendes Nærmestes Blod flyde og hende selv baaret blødende ud ad dens Fliser. Her ved den 2den Milepæl havde Cæcilia tilmed Grundejendom, hende og hendes Slægt skylder Kirken Tilblivelsen af *via Appia*'s største og mærkeligste Katakombe: *coemeterium Calixti*, i hvilken hun selv og saa mange af Cæciliernes Æt ere blevne stedt til Hvile.

I den Skikkelse, hvori Legenden om den hellige Cæcilia er kommet til os, er den ikke noget Dokument, der skyldes en Samtidig af hende. Som Fortalen til „*Acta S. Caeciliae Virginis et Martyris*“ udviser, er Legenden først bleven nedskreven efter Kirkens Sejr, og — efter det lidet klassiske Sprog at

dømme — rimeligvis i Begyndelsen af det 5te Aarhundrede, altsaa mere end 200 Aar efter Helgenindens Død (a. 178). Men derfor tør man ingenlunde frakjende Fremstillingen Troværdighed; mangfoldige Indicier vise nemlig, at der bag Legendens fantastiske Væv løber en historisk Traad, at Beretningen i alt Væsentligt er bygget paa langt ældre, meget minutiøse og — saa vidt man kan kontrollere det — fuldkommen paalidelige Enkeltheder. Nutidens Kritik er fuldt vel i Stand til at skjelne mellem det Sande og det Opdigtede; den har Øje for de haandgribelige Anachronismer, de legendemæssige Overdrivelser, den hele udprægede Rhetorik i Fremstillingen, men samtidig paaviser den, at uagtet al Udsmykning er Fremstillingen paalidelig i sine Hovedtræk, stundom ogsaa i en Række af Enkeltheder, som kun kunne være optegnede af en Samtidig. Netop endel af disse Detailler have fundet en uventet Bekræftelse ved Opdagelsen af Martyrens Lig og Relikvier i Slutningen af det 16de Aarhundrede i Kirken *S. Cecilia in Trastevere* — Gjenstande, der utvivlsomt laa skjult for ethvert Øje, da Legenden blev redigeret i den Form, hvori den nu foreligger.

Den hellige Cæcilia var af fornem Slægt — *nobilis*, *illustris*, *clarissima* kaldes hun i Akterne[1]). De Rossi har forsøgt at op-

---

[1]) *Acta S. Caeciliae Virg. et Mart.* ed. Laderchius (Romæ 1722) vol. I pag. 4 og 34.

Her og i det Følgende har jeg fulgt den Fremstilling af Martyrens Akter, der paa Grundlag af et Haandskrift i Kirken S. Cæcilia i Trastevere blev publiceret i Trykken, først af Bosio (*hist. passionis S. Caeciliae*, Romae 1600) og senere, ledsaget af Kommentarer, udgivet af Laderchi. — Som det maaske vides, er Bollandisternes voluminøse Udgave af *acta Sanctorum*, ordnet efter de paagjældende Helgenes Festdage, endnu ikke naaet videre end til Slutningen af October Maaned, medens S. Cæcilias Dag i den romerske Kalender først indtræder den 22 November.

stille hende et Stamtræ, og ved en Undersøgelse af Katakombernes Dødstavler er han kommen til det Resultat, at hun hørte til en Gren af Cæcilierne — *Caecilii Massimi Fausti* — der udledte sin Herkomst fra Republikens berømte *Caecilii Metelli*, og som alt i Slutningen af det 2det Aarhundrede talte ansete Tilhængere af den ny Lære[1]).

Fra Barndommen af var Cæcilia opdragen i Evangeliets Lære; til dets Fremme viede hun sit Arbejde og sine Interesser, hun kjendte intet højere Ønske end at kunne ofre sit Liv for Frelseren — Troen fyldte hende helt og stærkt. Hendes Ungdom forløb under Marcus Aurelius' milde Regimente (ca. 161—180); Ingen tænkte da paa at hindre hende i at anvende sit Gods til Menighedens Bedste; frit kunde hun besøge og bede ved de Helliges Grave, færdes med sine Trosfæller; og hvad hun saae og hørte, gjorde hende end yderligere begejstret for Troen. „En Jomfru", stod der skrevet, „skal være hellig baade paa Legeme og i Aand"[2]); Cæcilia vilde følge dette Bud og lovede sig selv, at hun aldrig vilde tilhøre nogen jordisk Brudgom — „stedse", sige Akterne, „havde hun Frelseren i Tanke og Sind, hverken Dag eller Nat forstummede hendes Samtaler med ham"[3]). Men Cæcilia var ikke af dem, der sad

---

[1]) de Rossi l. c. vol. II pag. 145: *dopo queste minute e diligenti ricerchi egli è impossibile negare, che S. Cecilia . . . sia stata della parentela dei Cecilii Massimi Fausti senatorii;* jfr. Dom Guéranger, l. c. p. 231 og 247—248, som har opstillet for S. Cæcilia et fuldkommen detailleret Stamtræ, hvor han lader hende nedstamme fra hin Q. Cæcilius Metellus Numidicus, der besejrede Kong Jugurtha, og ligeledes lader hende have ejet en pragtfuld Villa, som denne Metellus Numidicus opførte i Roms Nærhed, ved *via Tiburtina.*

[2]) 1 Corinth. VII, 34.

[3]) Laderchius l. c. pag. 4.

stille hen i ørkesløs Grublen; Erobrernes Blod løb i hendes Aarer, ligesom Apostlene vilde hun vinde Sjæle — og hendes ildfulde Tale, der gik igjennem Hjerterne som et Sværd, bragte Mangfoldige til Omvendelse. Kirken indsaae, hvilken værdifuld Bistand der kunde ydes den af en saa virksom Tjenerinde; Pavens Vikar, *S. Urbanus episcopus* — som han kaldes i Legenden[1]) — blev hendes særlige Velynder og tog Ophold paa hendes Landslot ved den appiske Vej. Forøvrigt lagde Cæcilia ikke Skjul paa, at hun tilhørte en af Rigets fornemme Slægter — „det er i Sindet, ikke i det Ydre, at vi skulle afvige fra Andre", siger Seneca[2]), og hun fulgte hans Ord. „For Menneskenes Øjne", hedder det, „bar hun Patricierindernes kostbare Klædedragt, men under den de Frommes grove Vadmel" — *subtus ad carnem cilicio induto*[3]). Vistnok har hun da heller ikke holdt sig tilbage fra Omgang med sine højbaarne Standsfæller — den Mand, der kort forinden hendes Martyrium modtog hendes Ejendele for at skjænke dem til Kirken, bar Titel af „*clarissimus*".

Den Tid nærmede sig, da Cæcilia skulde indtræde i Ægtestand. Efter romersk Skik valgte Forældrene hende en Ægtefælle og udsaae dertil en ung Mand af Valeriernes berømte Æt, *Valerianus*, der ved Fødsel og Rigdom var hendes Lige, og som i Legenden prises for Højsind og Dyder, men hyldede de falske Guder. Cæcilia maatte respektere sine Forældres Vilje, men hun frygtede ikke: hun vidste, at en Engel vaagede hos hende. — selv stræbte hun at holde alle Anfægtelser borte, for at hun end ikke i

---

1) Laderchius l. c. pag. 7.
2) Seneca, *Epist.* V, 2.
3) Laderchius l. c. pag. 4.

Tanken skulde blive sin himmelske Brudgom utro, og spægede sit Legeme ved hyppig og langvarig Faste.

Dagen kom, da hun skulde modtage Valerianus' Haand — ved Vintertid a. 178. Cæcilia mødte i Højtidsdragt, smykket efter Tidens Vis, med Brudeslør for Ansigtet. De hedenske Ceremonier iagttoges for hendes Øjne; med bortvendt Blik saae hun Præsterne ofre Vin og Melk til Guderne, Kagen — Symbolet paa den ægteskabelige Forening — brødes itu, og skjælvende lagde hun sin Haand i sin Brudgoms; for Verden var Vielsen fuldbragt, Cæcilia var efter Loven Valerianus' Ægtehustru.

Ved Dagens Fald førtes hun af Brudeskaren til sit nye Hjem, Valeriernes Palads paa den anden Side af Tiberen — den Bolig, hun senere gjorde saa navnkundig ved sit Martyrium, og som Kirken har skjænket yderligere Ry ved her at rejse en Hovedkirke til hendes Ære: *S. Cecilia in Trastevere.* Ved den smykkede Indgangsdør modtoges hun af sin Husbond. Paa Fædrenes Vis spørger denne hende: „Hvo er Du?", og Cæcilia svarer: „Hvor Du er Caius, vil jeg være Caia". Man byder hende Vand som Symbol paa den Renhed, hvoraf hun skal være besjælet, bringer en Nøgle som Tegnet paa den huslige Styrelse, der fra nu af er hende betroet, og sætter hende endelig nogle Øjeblikke paa en Hynde beklædt med Uld, for at minde hende om de Pligter i Hjemmet, der skulle være hende kjære. Vielsens forskjellige Optrin, Modtagelsen i Valeriernes Palads har oftere inspireret Kunstnerne til malerisk Fremstilling, til Ex. paa en Freske fra det 16de Aarhundrede i Kirken S. Giacomo Maggiore i Bologna[1]).

---

[1]) Jfr. Dom Guéranger l. c. p. 354, hvor denne Freske findes afbildet; af hans Værk har jeg fremdeles laant Træk til den givne

Brudeskaren begav sig ind i Trikliniet, hvor Maaltidet var anrettet. Medens Bryllupssangen istemtes — *cantantibus organis* — og priste denne Forening mellem to af Roms berømteste Slægter, henvendte Cæcilia sig i Stilhed til Herren, og den Bøn, hun opsendte til ham, lød: „lad mit Hjerte forblive rent, mine Sandser ikke fristes, at min Uskyld maa bevares“ — berømte Ord, der ere gjentagne af Tusinder af Læber, og som i den Forbindelse, hvori de forekomme i Legenden, have givet Anledning til, at en senere Tid kaarede S. Cæcilia til Beskytterinde for Kirkens Musik [1]).

Efter endt Maaltid førtes Cæcilia ind i Brudekamret; glædestraalende traadte Valerianus hende imøde — nu vare de alene, nu skulde han trykke den elskede Brud i sine Arme. Men Cæcilia besjæledes af Styrke fra Himlen: „Dyrebare unge Ven — *dulcissime juvenis*“, tiltalte hun ham, „jeg har en Hemmelighed at betro Dig, men lov mig, at Du ej vil røbe den til Nogen“. Valerianus lovede, at Intet i Verden skulde bringe det Betroede over hans Læber. „Nu vel da“, vedblev Cæcilia, „jeg har blandt Guds Engle en Ven, som elsker mig, og som med Skinsyge vaager over min Kydskhed; dersom han opdager, at Du i mindste Maade forsynder Dig imod mig i sandselig Attraa, vil hans Vrede strax vende sig imod Dig, og Du vil gaa til Grunde i din fagre Ungdom. Ser han derimod, at Du elsker mig af et rent og skyldfrit Hjerte — *immaculato amore*.

Skildring af Bryllupshøjtiden, hvorom der ikke meddeles Noget i selve Legenden.

[1]) „*Cantantibus organis illa in corde suo soli Domino decantabat, dicens fiat cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar*“. (Laderchius l. c. pag. 45; jfr. iøvrigt i det Følgende).

lader Du min Jomfruelighed ukrænket, da vil han elske Dig, ligesom han elsker mig, og vise Dig sin Naade"[1]).

Valerianus forstod ej ret denne Tale, men den Overbevisning, der lød i hans Hustrus Ord, lod ham uvilkaarlig føle sig greben af Troen. „Cæcilia", tog han til Orde: „dersom Du vil, at jeg skal fæste Lid til din Tale, saa lad mig se denne Engel, og dersom jeg erkjender, at det i Sandhed er en Guds Engel, vil jeg gjøre, hvad Du byder; men har Du en anden Mand kjær — sandelig, jeg dræber baade Dig og ham med mit Sværd". „Nu, vil Du følge min Anvisning", gjensvarede Cæcilia, „give dit Minde til at blive renset i den Kilde, hvis Vand evigt rinder, tro paa den eneste, sande og levende Gud, som hersker i Himlen — da skal ogsaa Du faa Englen at se". „Men hvor er den Mand, der vil rense mig, for at jeg kan skue din Engel?" spurgte Valerianus, og hans Hustru forklarede: „Gaa ud ad den appiske Vej til den 3dje Milepæl, dér vil Du møde Fattige, som bede de Vejfarende om Almisse; dem har jeg stedse taget mig af, og de kjende min Hemmelighed . . . naar Du ser dem, bring dem da min Velsignelse og sig til dem: Cæcilia sender mig til Eder, for at I kunne vise mig den ærværdige Olding Urbanus — *sanctum senem Urbanum*; jeg har et Budskab at bringe ham. Og naar Du har truffet den Gamle, betro ham da frit, hvad vi have talt med hinanden; han vil rense Dig i Kildens Vand og give Dig en ny og skinnende Klædning; og saasnart Du iført denne er kommen tilbage til dette Kammer, vil Du faa Øje paa Englen, som nu ogsaa er din Ven og vil opfylde Alt, hvad Du begjærer af ham"[2]).

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 5.
[2]) ibid. pag. 6.

Valerianus begav sig ud ad Vejen. Ved Daggry fandt han S. Urbanus paa det angivne Sted, søgende Skjul mellem Martyrernes Grave. Overvældet af Glæde kastede Oldingen sig paa Knæ og takkede Himlen for denne Nyomvendte: „Herre Frelser! Du, fra hvem alle rene Forsætter udgaa, modtag Frugten af den Guddomssæd, som Du har nedlagt i Cæcilias Sjæl; den Ægtefælle, hun modtog i sit Brudekammer ubændig som en Løve i sit Begjær, sender hun Dig som det blideste Lam; thi troede han ikke allerede, da var han ej kommen hid. Lad da hans Hjerte og Sind aabnes for Dit Ord, at han kan erkjende Dig som sin Herre og Frelser, afsværge Djævlen med alle hans Billeder!“ [1]).

Medens S. Urbanus bad saaledes, stod pludselig Guds Sendebud for Begges Øjne — en ærværdig Olding, iført Klæder hvide som Sneen og holdende i sin Haand en Bog, skreven med gyldne Bogstaver. Det var Apostelen Paulus. Greben af Skræk faldt Valerianus til Jorden, men Apostelen rejste ham venlig op og bød ham: „læs, hvad der staar skrevet i denne Bog, og tro, at Du kan fortjene at saliggjøres og skue Englen, som Cæcilia har lovet Dig at se“. Valerianus slog Øjnene op, og uden at kunne udtale Ordene læste han det Sted, Oldingen pegede paa: „*unus dominus, una fides, unum baptisma, unus deus, et pater omnium, qui super omnia, et in omnibus nobis est* — „én Herre, én Tro, én Daab, én Gud og Alles Fader, som er over Alle og ved Alle og i Eder Alle“ — Apostelens Ord i Brevet til Epheserne [2]). „Tror Du, at det er saaledes?“ spurgte denne ham, og

[1]) Laderchius l. c. pag. 7.
[2]) IV, 5—6.

Valerianus svarede med høj Røst: „Intet er sandere under Himlen, Intet bør troes mere fast“ [1]).

Synet forsvandt og lod Valerianus ene tilbage med S. Urbanus. Denne indviede ham i Troens Lærdomme, døbte ham og bød ham saa vende tilbage til sin Hustru.

Saaledes fremstiller Legenden denne Omvendelse. Faa Timer havde været tilstrækkelige til at gjøre Valerianus til Frelserens Discipel. Cæcilias Tro havde sejret: deres Ægteskab var nu en Forening mellem to Sjæle, ingen Hemmelighed skilte dem fra hinanden, i Fællesskab kunde de virke for Evangeliets Fremme.

I Brudekamret afventede Cæcilia sin Ægtefælles Tilbagekomst. Da denne traadte ind, fandt han Englen ved hendes Side, straalende i gylden Glands om Hoved og Vinger og med to Krandse af Roser og Liljer i Haanden. Dem rakte han Ægteparret: „Fra Himlen bringer jeg Eder disse Krandse, bevar dem med et rent Hjerte og kydsk Legeme — *immaculato corde et mundo corpore;* deres Blomster ville da ikke visne, deres Duft holde sig lige frisk, men Ingen vil kunne se dem uden de, hvis rene Vandel ligesom Eders har vundet Velbehag i Himlen. Og siden Du, Valerianus, har opfyldt Cæcilias fromme Ønske, sender Frelseren mig hid, for at jeg kan modtage den Bøn, som Du opsender til ham“.

Valerianus ønskede kun Et. Af Alt paa Jorden var intet ham saa dyrebart som hans Broders Vel, og han kunde ikke udholde den Tanke, at denne Broder skulde fortabes og ej delagtiggjøres i den samme Salighed som han selv. „Alle mine Ønsker“, udbrød han, „samle sig i dette ene: maatte Christus,

---

[1]) Laderchius l. c. pag 8.

ligesom han har frelst mig, ogsaa finde min Broder værdig til at saliggjøres og forlene os Begge Fuldkommenhed i at bekjende hans Navn"[1]).

Englen forsvandt for i Himlen at overbringe Valerianus' Bøn.

Legenden skildrer os videre Samtalen mellem Brødrene: Valerianus' Forsøg paa at forklare Tiburtius Troens Sandheder og vinde ham for disse. Men hvad enten nu hans Ord ikke havde samme overbevisende Kraft som Cæcilias, eller Broderen var mindre modtagelig — nok er det: denne vilde ej ret lade sig overtyde, og Cæcilia maatte da træde til. „Indser Du ikke", forestillede hun ham, „at disse Billeder af Sten eller Ler, af Kobber og andet Metal, som Edderkoppene omspinde med deres Væv og Fuglene besudle, at de ikke kunne være virkelige Guder? Mennesker, der for deres Misgjerninger ere hendømt til Arbejde i Bjergværkerne, have hentet Stoffet, hvoraf de dannes, ud af Jorden; men hvorledes skal man kunne gjøre saadanne Hænders Værk til Gjenstand for Tro og Tilbedelse! Mellem et Gudebillede og en Afdød er der ingen Forskjel; et Lig har endnu alle sine Lemmer, men fattes Aandedræt, Stemme og Følelse, — paa samme Maade have hine Støtter deres Lemmer, men kunne ikke bruge dem til nogen Gjerning, ja de staa endog langt tilbage for en Afdød; thi medens denne levede, saae hans Øjne, hørte hans Øren, hans Arme bevægede sig, og han spadserede omkring paa sine Fødder; men hine Billeder begynde med Døden og blive ved i denne — de have aldrig levet eller kunnet leve"[2]).

Tiburtius følte sig greben af Cæcilias Billedsprog. „Ja, den er en Taabe — *pecus est*", udbrød han, „som ej tror, at det er

[1]) Laderchius l. c. pag. 9.
[2]) ibid. pag. 11.

saaledes". „Nu da", bød Cæcilia ham, „gaa altsaa med din Broder og modtag Gjenfødelsens Daab" [1]).

Men Tiburtius nærede fremdeles Betænkeligheder. Den Olding, som man vilde føre ham til, var det ikke Urbanus — en Mand, som de Christne kaldte for deres Pave, men som to Gange havde været dømt til Døden og vilde, hvis han blev greben paany, blive kastet i Flammerne! — „Blive vi trufne sammen", indvendte Tiburtius, „kommer jeg til at dele hans Skjæbne; og saaledes", sukkede han, „medens vi søge en Guddom, der er skjult i Himlen, rammes vi her paa Jorden af en grusom Straf". Men Cæcilia besejrede hans Frygt: „Ja, dersom dette Liv var det eneste, dersom der ej var et hinsides, kunde vi med Rette frygte for at miste det; men gives der et Liv langt bedre end dette, og som aldrig vil ophøre, kunne vi da sørge saa meget ved at skulle tabe denne flygtige Tilværelse, især naar det Offer, vi bringe, skaber os en Tilværelse, der varer evig!" — Endnu var Tiburtius dog ikke ret overbevist; han forstod ikke dette „hinsides", som Cæcilia stillede ham i Udsigt. „Hvo er gaaet did og kommet tilbage hertil", spurgte han, „at han kan bekræfte dit Ord?" Svaret har været vanskelig at give, men besjælet af Troen — beretter Legenden — stillede Cæcilia sig i majestætisk Storhed op foran Tvivleren: „Himlens og Jordens Skaber, alt Levendes Herre", udbrød hun, „har, førend Verden blev til, skabt Sønnen i sit eget Billed og ud af sin egen Fuldkommenhed udsendt den hellige Aand . . . Alt hvad der er til, har Guds Søn frembragt, Alt hvad der er frembragt, levendegjøres af den hellige Aand" [2]). — „Hvorledes?"

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 12.

[2]) Det noget besynderlige Svar paa Tiburtius' Spørgsmaal lyder i Legenden (Laderchius l. c. pag. 13—14) saaledes: *Tunc Beata Caecilia erigens se*

gav Tiburtius til Svar; „nys sagde Du, at man skulde tro kun paa én Gud, som er i Himlen, og nu taler Du om trende!“ — „Ja visselig“, imødegik Cæcilia ham, „der er kun én Gud i sin Majestæt, men vil Du forstaa, hvorledes denne Gud kan existere i en Treenighed, saa hør denne Sammenligning: Vi sige om en Mand, at han er vís, og ved Visdom forstaa vi *ingenium*, *memoriam*, *intellectum* — Geniet, som opdager Sandheden, Hukommelsen, som bevarer den, og Forstanden, som anvender den. Men mon vi derfor tale om flere Arter af Visdom hos et Menneske? — Men kan Mennesket saaledes omslutte tre Evner i dette Ene: at være vís, hvor kunne vi da tvivle om en ophøjet Treenighed i den almægtige Guds Væsen!“ [1]).

Det anvendte Billede slog Tiburtius, hans Modstand var brudt — en menneskelig Tunge kunde ikke fremsætte saa ophøjede Synspunkter: „Guds Engel taler gjennem din Mund!“ Endnu søgte Cæcilia at forklare ham Christi Sendelse her paa Jorden, hans Lidelse og Død for vor Skyld, Opstandelse og Tilsynekomst for Apostlene [2]); og atter kastede den Nyomvendte sig for hendes Fødder og lovede med sin Haand i hendes, at fremtidig skulde hans Hu og Tanker ikke staa til dette Liv, men til Livet i Evigheden: „Lad ene Daarerne drage Fordel af denne flygtige Tilværelse — jeg, som hidtil har levet uden Maal og Plan, vil, at der fra nu af sker en Forandring“.

---

stetit, & cum magna constantia dixit: Coeli, terraeque, maris, & omnium volucrum, repentium, pecudumque Creator ex se ipso antequam ista omnia faceret genuit Filium, & protulit ex virtute sua Spiritum sanctum . . . omnia autem, quae sunt Filius ex Patre genitus condidit, universa autem, quae condita sunt ex Patre procedens Spiritus sanctus animavit.

[1]) Laderchius l. c. pag. 14.

[2]) ibid. pag. 15—19.

I Forening begav Brødrene sig ud til S. Urbanus. Hvilken Fryd for Cæcilia, udbryder en af Kirkens Forfattere[1]), da hun saae de tvende Kjære ile ud ad den appiske Vej — den Ene endnu iført de Nydøbtes hvide Klædning, den Anden tørstende efter Sandheden, som Hjorten efter det rindende Vand. Og stor var Biskoppens Glæde ved Synet af Brødrene; han beholdt Tiburtius hos sig i syv Dage for at styrke ham i de evige Sandheder, og gav ham derefter Daaben. Guds Engel aabenbarede sig da ogsaa for ham og modtog den Bøn, han ønskede opsendt til Herren.

I skjønneste Samdrægtighed nød de Trende nu Troens Lyksalighed; hver i sin Kreds virkede de for Guds Riges Udbredelse, trøstede og opmuntrede, efterkom i Gjerning fuldt ud Evangeliets Forskrift om at dele sit Gods med de Fattige. Ingen lagde Hindring i Vejen for deres Virken, Marcus Aurelius var — om ikke venligsindet, dog nogenledes tolerant overfor de Christne.

Men i Slutningen af Aaret 176 tog Kejseren sin Søn Commodus til Medregent, og denne yndede aldeles ikke det lyssky Broderskab. Forskjellige Egne af Riget hjemsøgtes af Ulykker — Ephesus og Smyrna til Ex. af Jordskjælv — og som ved tidligere Lejligheder vendte Folkets Vrede sig imod den nye Læres Bekjendere som Ophav til Ulykkerne. Cæsarernes Edikt, der udkom det følgende Aar, syntes at være en Indrømmelse til denne Folkestemning; det bød, at „Alle, som vedkjendte sig at være Christne, skulde straffes med Døden, men de, der nægtede det, sendes bort uden Mén“[2]).

---

[1]) Dom Guéranger l. c. pag. 368.

[2]) Ediktet kjendes af et Brev fra Menighederne i Lyon og Vienna (Vienne i Frankrig), som Kirkefaderen Eusebius omtaler (Eusebius *Hist. eccles.* V, 1); den græske Text hos Eusebius lyder oversat paa Latin: *Quippe rescriptum fuerit ab Caesare ut confidentes quidem gladio caederentur,*

Turcius Almachius var Præfekt i Rom, da Ediktet skulde bringes til Udførelse dér. Om hans Navn og Stilling er anført rigtig i Legenden, kan der tvistes — man kjender intet „Almachius“ i den romerske Nomenklatur, hvorfor de Rossi ogsaa foreslaar at læse „Amachius“, et Tilnavn, der forekommer i samtidige Indskrifter[1]) — næppe derimod om den Strænghed, hvormed Præfekten gjennemførte Kejsernes Bud. Hans Forfølgelse var særlig rettet imod de Fattige og Ringe i Menigheden; Legenden forsikrer, at han ikke var tilfreds med at mishandle de Troende paa den mest grusomme Maade, men endog befalede, at de lemlæstede Lig skulde henligge ubegravede paa Retterstedet[2]). Amachius' Grumhed skræmmede dog ikke Cæcilia eller hendes Ægtefælle; de samlede de sønderlemmede Rester — for Guld maatte de ofte kjøbe dem af de romerske Bødler — og ingen Bekostning blev sparet for at jordfæste dem efter Troens Forskrifter. Nye Krypter aabnedes under Cæciliernes Ejendom ved den appiske Vej, skarevis blev Ligene bisatte hernede, i saakaldte *polyandres*: store Fællesgrave uden Angivelse af de Afdødes Navn og Stilling — „*quorum nomina scit Omnipotens*“, som det hedder paa en Indskrift, Pave Pascal lod sætte over Altret i Kirken S. Prassede i Rom i Anledning af Martyrer, han flyttede herind[3]).

---

hi vero qui negarent dimitterentur incolumes (Valesius' Udgave af det nævnte Værk pag. 178).

[1]) de Rossi l. c. vol. II, *proleg.* pag. XXXVII.

[2]) Laderchius l. c. pag. 20: *inhumata jubebat eorum corpora derelinqui.*

[3]) Mai, *Script. vet.* (Romæ 1831) t. V. pag. 39 lin. 17: QVORVM NOMINA SCIT OMPS. I den tidligere anførte Strofe af Pave Damasus' Indskrift i Pavekrypten: *hic congesta jacet quaeris si turba piorum* — sér de Rossi (l. c. vol. II pag. 161) en Hentydning til disse Fællesgrave, anlagte i al Hast under Forfølgelsen i Slutningen af det 2det Aarhundrede.

Men — som det hedder i Legenden: *bonos odiunt mali*[1]) — „de Gode hades af de Slette“, og saaledes blev ogsaa Valerianus og hans Broder indstævnede for Præfektens Domstol for at have handlet imod Kejsernes Ordre. Amachius synes egentlig ikke at have villet fare grumt frem imod de tvende Brødre; paa Grund af den høje Stilling, de indtog, kunde en saadan Optræden vække for megen Uvilje; han vilde kun intimidere dem og have Oprejsning, fordi de saa aabenlyst havde krænket det Bud, hvis Overholdelse han var sat til at paase. „Hvorledes“, udbrød han, „kunne I, som ved Eders Fødsel have Ret til at kalde Eder „*clarissimi*“, glemme Eders Værdighed i den Grad, at I holde Samkvem med den mest overtroiske af alle Sekter![2]) Eders Formue, siger man, ødsle I bort paa lave og ringeagtede Personer, ja Folk, der for deres Forbrydelser ere dømte til Døden, nedværdige I Eder til at give en Begravelse med al Hæder“ . . . „men, maa man da ikke antage, at I ere deres Medskyldige, og at I derfor vise dem saa megen Ære?“

Amachius haabede at faa Brødrene til at fralægge sig al Forstaaelse med disse foragtede Christne, men han kjendte ikke deres Standhaftighed. Hvert nyt Spørgsmaal lod deres Tro kun træde yderligere frem, de kjendte ingen højere Lykke end at kunne være Tjenere hos dem, som Præfekten kaldte Forbrydere, at kunne følge dem i skyldfri Vandel. Endnu en Gang forsøgte Amachius at neddysse Anklagen: „Unge Mand, Du er exalteret!“[3]), afbrød han Tiburtius og forlangte en Forklaring af hans Medanklagede, men denne delte i Et og Alt sin Broders Anskuelser, ja dristede sig endog til at angribe Kejsernes Edikt som uret-

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 20.
[2]) ibid. pag. 21: *nescio quam superstitiosam sectam.*
[3]) ibid. pag. 22: *vides quia elationem mentis pateris.*

færdigt. Amachius afbrød da Forhøret og rettede en Opfordring til dem Begge, som, hvis den blev efterkommet, vilde bringe Sagen til at bortfalde. „Nok med ørkesløs Tale . . . bring Guderne Offer, og I skulle gaa herfra, uden at der tilføjes Eder nogen Mén". — „Ikke Guderne, men Gud bringe vi daglig Offer", lød Svaret, og da Amachius spurgte, hvo da denne Gud var, hvad Navn han bar, om ikke ogsaa Juppiter var en Guddom, erklærede Valerianus dristig, at Juppiter kun var Navnet paa en Forfører og en Vellystning: „Eders egne Skribenter skildre ham jo saaledes, kalde ham en Manddraber og tillægge ham enhver Last — og ham vil Du, at vi skulle ære som en Gud!" — Amachius' Langmodighed var nu udtømt; de Fornærmelser, der vare tilføjede ham selv, kunde han bære over med, men ikke taale, at man drev Spot med Romerfolkets Guder. Liktorerne fik Befaling til at føre Valerianus ud af Salen og pidske ham med Svøber. Slagene faldt, en Herold udraabte den Skyldiges Brøde: „Vogter Eder for at spotte Guder og Gudinder" — *Deos, Deasque blasfemare noli* [1]), men under Afstraffelsen hørte man Valerianus' Røst: „Hil den Time, hvis Komme jeg saa inderlig har ønsket, denne Dag, der er mig kjærere end nogen Festdag!", og saa højt, at Alle kunde høre det, raabte han ud til de Omstaaende: „Borgere, lad mine Pinsler ej skræmme Eder fra at bekjende Sandheden — forbliv faste i Troen og kast i Ilden disse Guder af Sten og Træ, for hvilke Amachius brænder sin Røgelse" [2]).

En Domfældelse kunde ikke undgaaes, hvor ubehagelig Opsigt den end maatte vække; den lød paa, at Brødrene skulde føres ud til *pagus Triopius* ved den 4de Milepæl paa den

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 27.
[2]) ibid.

appiske Vej og dér, ved et Tempel for den Gud, hvis Navn de havde spottet, henrettes ved Sværdet.

Endnu de sidste Timer benyttede Brødrene til at virke for Troen. Legenden skildrer nærmere, hvorledes de omvendte Soldaterne, der stod Vagt udenfor Fængslet, og selve Fangevogteren Maximus med hele hans Familie[1]).

Ved Daggry den følgende Morgen, den 14de April efter Kirkens Kalender, bevægede Toget sig ud ad *via Appia* til det ommeldte Tempel. Endnu en Gang opfordrede man de Dømte til at bringe Guderne Offer — de vægrede sig Begge, lagde sig paa Knæ og modtog med det dræbende Hug Døden og den evige Salighed. Men Fangevogteren Maximus blev for sin Omvendelse dømt til at pidskes til Døde med Svøber af Læder, hvori der var indsyet Jernkugler — det var Straffen for Folk af ringere Stand.

Cæcilia modtog de Afsjæledes Rester og bisatte dem tilligemed Maximus', Hver i sin Sarkofag, i Prætextatus' Katakombe ved den appiske Vej; Arbejderne i hendes egen Kirkegaard vare endnu ikke saa vidt fremskredne, at den kunde byde passende Hvilested for saa fornemme Martyrer[2]).

I nogle Maaneder fortsatte Cæcilia sin Gjerning som hidtil: trøstede og opmuntrede, ydede Hjælp til Syge og Nødlidende — hvor Faren var størst, var hun altid tilstede. Man synes at have krympet sig ved at indlede retslige Skridt imod en Kvinde, der var stillet saa højt; man kjendte hendes uforfærdede Charakter, hendes inderlige Ønske om at kunne ofre Livet for den Frelser, hun havde kaaret til sin Brudgom, — en Anklage vilde kun føre til, at hun aabenlyst vedkjendte sig Christendommen.

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 28—30.
[2]) Dom Guéranger l. c. pag. 389.

Amachius fandt da paa en Udvej: i Stedet for at indstævne hende for sin Domstol, sendte han Rettens Folk til hendes Hjem for at opfordre hende til i deres Overværelse at deltage i en eller anden, om end nok saa ubetydelig hedensk Ceremoni. Imødekom hun Opfordringen, vilde man kunne se gjennem Fingre med hendes religiøse Iver, erklære, at hun, trods sin besynderlige Forkjærlighed for de strafskyldige Christne, endnu holdt fast ved sine Fædres Tro, og Amachius vilde undgaa at føre en Sag igjennem, der ved den Anklagedes formaaende Slægtninge i Forbindelse med den store Popularitet, hun nød, kunde skaffe ham selv mægtige Fjender. Men Cæcilia afviste med Indignation et saadant Kompromis. „Hvad mig angaar", udbrød hun, „kjender jeg intet mere Ærefuldt end at lide alle Pinsler til Christi Ære — men I, unge Venner, vække min Medynk, fordi I med Lydighed maa udrette, hvad der befales Eder af en saa uretfærdig Herre". Og da Amachius' Udsendinge grædende beklagede, at en Kvinde af saa høj Byrd, saa god og vís — *tam elegans, et tam sapiens et nobilis* [1]) — kunde attraa Døden med saa meget Begjær, og bønfaldt hende om ikke at ofre sin fagre Ungdom til Bøddelen, afbrød Cæcilia dem: „At dø for Christus er ikke at miste sin Ungdom, men at vinde den . . . det er at ombytte en ringe og ussel Bolig med et stort og prægtigt Palads, at bortgive en forgængelig Ubetydelighed og modtage et evigt Klenodie" . . . „Thi, sig mig, hvis Nogen kom og bød Eder en Hoben Guldstykker paa den ene Betingelse, at I gav ham tilbage den samme Vægt i slet Kobbermønt, mon I da ikke vilde gribe begjærlig efter et saadant Bytte og opfordre Venner, Forældre og Bekjendte til ligesom I selv at benytte den gunstige Lejlighed? — men Den, der

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 31

vilde afholde Eder herfra, var det endog med Taarer, vilde I vise bort som en Taabe og Afsindig. Og dog var Eders hele Stræben her kun rettet paa at skaffe Eder — vel et kostbart, men dog kun jordisk Metal; Christus derimod, vor Herre, giver ikke saaledes Vægt for Vægt, men hvad han modtager i Enere, giver han tilbage i Hundreder, og skjænker tilmed det evige Liv“. Cæcilias Ord undlod ikke at gjøre Indtryk paa de Omstaaende. „Tro I, at det er saaledes?“ spurgte hun, og fra Alles Læber lød: „Vi tro, at Christus, Guds Søn, der har en saadan Tjenerinde, er en virkelig Gud“ [1]).

S. Urbanus blev da hidkaldt, og i Cæcilias Hjem døbte han ikke blot Amachius' Udsendinge, men mange andre af Kvarterets Beboere, mere end 400, siger Legenden, af forskjellig Alder, Kjøn og Stand.

Denne Omvendelse synes at have været Cæcilias sidste. Mere og mere følte hun, at den Dag nærmede sig, da hun vilde blive kaldt til Regnskab for sin Færd; i Skyndsomhed traf hun derfor nogle Dispositioner over sine Ejendele og modtog i September, samme Aar som hendes Ægtefælle og Svoger havde lidt Martyrdøden, Tilsigelse om at møde for Amachius' Domstol.

Akterne have bevaret os Forhøret i dets Helhed. Sproget er i Modsætning til den øvrige Fremstilling i Legenden rent og korrekt, og det antages derfor, at Forhøret er kommet til os i sin oprindelige Skikkelse; den ukjendte Forfatter har havt Adgang til de originale Procesakter eller i hvert Fald havt tro Kopier af disse for Øje [2]).

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 31—33.

[2]) de Rossi, l. c. vol. II, *proleg.* pag. XXXV—XXXVII. I Haandskrifter fra en senere Tid er der vel indsat forskjellige Udsmykninger, men disse ere ikke anderledes, end at de let lade sig udskille fra de oprindelige, mere sammentrængte Spørgsmaal og Svar. De Rossi viser

Iøvrigt er Forhøret for en Del kun en Gjentagelse af, hvad der passerede med Valerianus og Tiburtius. Cæcilia udspørges

---

saaledes (l. c.), hvorledes der i det iøvrigt anerkjendte Manuskript, som Bosio har benyttet ved Udgivelsen af Martyrens Legende, er i Begyndelsen af Forhøret interpoleret en Række Udtryk, nærmest sigtende til at give Fremstillingen et oratorisk Sving, der ikke findes i ældre Haandskrifter, som han har havt for sig. For dem, hvem det maatte kunne interessere, hidsættes denne Begyndelse af Forhøret, idet de hos Bosio indskudte Ord ere anførte med spærrede Bogstaver.

Texten i de gamle Codices:	Texten saaledes som den er publiceret af Bosio:
Almachius Caeciliam sibi praesentari praecepit, quam interrogans ait: „Quod tibi nomen est?“ Respondit: „Caecilia“.	*Almachius praefectus sanctam Caeciliam sibi praesentari jubet, quam interrogans ait: „Quod tibi nomen est puella?“ Respondit: „Caecilia“, sed apud homines, quod autem illustrius est christiana sum“.*
Almachius dixit: „cujus conditionis es?“	*Almachius dixit: „cujus conditionis es?“*
Caecilia respondit: „ingenua, nobilis, clarissima“.	*Caecilia respondit: „civis romana illustris ac nobilis“.*
Almachius dixit: „ego te de religione interrogo“.	*Almachius dixit: „ego te de religione interrogo, nam nativitate scimus te nobilem“.*
Caecilia respondit: „interrogatio tua stultum sumpsit initium, quae duas responsiones una putat inquisitione concludi“.	*Sancta Caecilia dixit: interrogatio tua stultum sumpsit exordium, quae duas responsiones una putat inquisitione concludi“*
Almachius dixit: „unde tibi tanta praesumptio respondendi?“	*Almachius praefectus dixit: „unde tibi tanta praesumptio respondendi?“*
Caecilia dixit: „de conscientia bona et fide non ficta“.	*Caecilia sancta dixit: „de conscientia bona et fide non ficta“.*
Almachius dixit: „ignoras cujus potestatis sim ego?“	*Almachius dixit: „ignoras cujus potestatis sim ego?“*
	Beata Caecilia dixit: et tu ignoras cujus sponsa sim ego?“
	Almachius dixit: „cujus?“

om sit Navn og sin Stilling, hvilken Tro hun bekjender, og tilstaar frejdig, at hun hylder de Christnes Lære. Hun lod haant om den Magt, Amachius erklærede at have over hende: „Et Menneskes Magt“, udbrød hun, „er som en Sæk pustet op med Luft — stikkes en Naal igjennem, falder den sammen til Intet. hvad den rummer af Indhold svinder bort“ [1]). Amachius søgte fremdeles at undgaa Yderligheder og vilde derfor skræmme hende med Døden. „Véd Du ikke, at vore Herskere — *Domini nostri Invictissimi Principes* — have befalet, at de, som vedgaa

---

	Sancta Caecilia dixit: „Domini Jesu Christi“.
	Almachius dixit: „ego te conjugem Valeriani scio“.
Caecilia dixit: „tu ignoras cujus sis potestatis; nam si me interroges de tua potestate verissimis tibi adsertionibus manifesto“.	*Caecilia sancta dixit: „tu praefecte te ipsum ignoras cujus sis potestatis; nam si me interroges de tua potestate verissimis tibi adsertionibus manifesto“.*
Dicit ei Almachius: „dicito si qvid nosti“.	*Almachius praefectus dixit: „si nosti dic, delector ex ore tuo audire sermonem“.*
Caecilia dicit ei: „potestas hominis sic est quasi uter“ etc.	*Sancta Caecilia dixit: „qualiter delectaris, taliter judicaris, tamen audi. Potestas hominis sic est quasi uter“ etc.*

Som man ser, røbe hine med spærret Skrift i Kolonnen tilhøjre anførte Sætninger sig som Interpolationer, og det endda lidet heldige. Naar Cæcilia saaledes strax i sit første Svar erklærer, at hun er Christen, er det oversét af Den, der indskød disse Ord, at Amachius umiddelbart efter spørger hende netop om det, hvorom hun alt har udtalt sig; Tillæget „*Sancta*“ til Cæcilia passer aabenbart heller ikke ind i Forhøret i dets oprindelige Form. lige saa lidt som Cæcilias Bemærkning om, at hun er Christi Brud, synes at gjøre det. Med Hensyn til den følgende Del af Forhøret erklærer de Rossi (l. c. vol. II *proleg.* pag. XXXVI) Varianterne i de forskjellige Haandskrifter for lidet væsentlige.

[1]) Laderchius l. c. pag. 34.

at være Christne, skulle straffes med Døden, men de, som nægte det, sendes uskadte bort? . . . i deres Mildhed have de aabnet denne Adgang til Frelse. Se da her dine Anklagere; de paastaa, at Du er Christen — nægt det blot, og al Klage imod Dig er falden bort; men fremturer Du i din Trods, sandelig Du vil erkjende, hvor taabelig Du har handlet, naar Dommen falder". Netop denne Anklage, imødegik Cæcilia, var hendes Ønske — den Straf, man stillede hende i Udsigt, hendes Sejr. „Beskyld da ikke mig for Taabelighed, men vend Ordet imod Dig selv, siden Du har kunnet tro, at jeg skulde være i Stand til at fornægte Christus". Træt af hendes Modstand bød Præfekten hende kort og godt at ofre til Guderne, men Cæcilia afviste ham med samme Haan: „Sandelig, jeg véd ikke, hvor Du har gjort af dine Øjne, siden baade jeg og alle Andre, der med karsk Syn ere her tilstede, kun se Sten, Kobber eller Bly i de Støtter, som Du kalder Guder. Læg selv Haanden paa dem, og Du vil føle, hvoraf de ere dannede" . . . „men hvorfor da saaledes gjøre Dig til Latter for Folk! Alle vide dog, at Gud alene er i Himlen, disse Billeder derimod vilde gjøre mere Nytte, om man kastede dem i Ilden og brændte dem til Kalk — de fortæres i deres Lediggang og ere ligesaa afmægtige til at fri sig selv fra Baalet som til at frelse Dig fra Undergang — ene Christus har overvundet Døden og har Magt til at frelse det syndige Menneske fra Ilden" [1]).

Disse Ord vare Cæcilias sidste for hendes Dommer. Højt og lydelig havde hun haanet Guderne — Straffen kunde da ikke undgaas. Dommen lød paa, at hun skulde føres bort til sit eget Palads paa den anden Side af Tiberen og dér lukkes

[1]) Laderchius l. c. p. 38.

inde i Badstuen for at kvæles af de varme Dampe. Det var en vilkaarlig Straf, ikke foreskreven i Lovene, men man haabede derved at undgaa de Optrin, som en Henrettelse for Alles Øjne af en saa højtstillet Kvinde kunde medføre. Dag og Nat blev der fyret i Ovnene — „syv Gange mere end sædvanlig“, hedder det; Cæcilia traadte ind, og tilbragte 24 Timer i de koghede Dampe, men en himmelsk Dug sænkede sig over hende, saa at de brændende Pust veg bort fra hendes Legeme. Da Vogterne den følgende Morgen aabnede Døren, fandt de hende fuldkommen uskadt, Heden havde ikke bragt en Sveddraabe paa hendes Pande, ikke afsvedet et Haar paa hendes Hoved. Dommen maatte og skulde dog fuldbyrdes: en Liktor fik Ordre at træde ind i Badstuen og afhugge hendes Hoved. Tre Gange faldt Sværdet ned paa hendes Hals, tre Gange modtog hun et dybt og dødeligt Saar; men hvad enten — siges der — Bøddelen er bleven rystet ved Synet af en saa fin og yndefuld Skabning, eller en usynlig Magt lammede Kraften i hans Arm — han formaaede ikke at fuldføre sit Hverv. En romersk Lov forbød at hugge mere end tre Gange paa en Dødsdømt; Liktoren ilede derfor bort og lod Cæcilia med blødende Saar ligge henstrakt paa Gulvet. Udenfor Paladset afventede Mængden Martyrens sidste Øjeblikke; nu strømmede de ind og vædede Linned og Klædningsstykker i Blodet fra hendes Saar. Hvert Øjeblik ventede de at se hende udaande, men Cæcilia havde endnu Kraft til at trøste og opmuntre, at styrke Enhver i Troen efter hans Fatteevne.

To Dage og to Nætter henlaa hun saaledes; da kom Tredjedagen S. Urbanus for at bringe Kirkens elskede Datter sit Farvel. Døende vendte Cæcilia sig om imod ham: „Fader“, hviskede hun, „jeg har bedet Forsynet forunde mig denne Frist af tre Dage, for at jeg kunde anbefale Eders Lyksalighed — „*tuae Beatitudini*“, som Titulaturen for Menighedens Overhoved

dengang lød[1]) — „disse Fattige, som jeg stedse har taget mig af, og gjøre Eder en Gave af denne min Bolig, for at den bestandig kan være helliget Kirken". S. Urbanus lovede at opfylde hendes Ønske og gav hende Kirkens Velsignelse. Martyrens Livskraft var nu brudt; blidt vendte hun Ansigtet mod Jorden, og idet hendes Arme med foldede Hænder sank ned ved hendes Side, udaandede hun sin jomfruelige Sjæl — den 16. September a. 178.

Endnu samme Aften blev hendes Legeme lagt i en Kiste af Cyprestræ. Man forandrede Intet ved hendes Klædning, bevarede hende ganske i den samme Stilling, hvori hun havde udaandet paa Badekamrets Stenfliser. S. Urbanus med sine Diakoner førte Liget ud ad den appiske Vej og bisatte det i Cæciliernes Kirkegaard: *inter collegas suos, Episcopos et Martyres*[2]) — „mellem sine Embedsbrødre, Biskopperne og Martyrerne".

Saaledes lyder Legendens Fremstilling af Cæcilias Martyrium. I hvilke Træk den, bortset fra den legendemæssige Udsmykning, afviger fra det historisk Sikre, skulle vi senere berøre.

S. Cæcilia blev altsaa bisat i en Katakombe ved den appiske Vej. Fra hendes Hvilested — „*ad s. Caeciliam*", som Benævnelsen oprindelig lød — udgik det store Netværk af

---

[1]) Laderchius l. c. p. 39.
[2]) ibid. p. 39.

Gange, der i indtil fire, fem Etager under hinanden strakte sig langt ind under Kampagnen, og som i Begyndelsen af det 3dje Aarhundrede blev stillet under Bestyrelse af den senere Pave Calixt, efter hvem det hele Anlæg kom til at bære Kirkens officielle Navn: *coemeterium Calixti.* — Katakombernes vexlende Tilskikkelser ere gaaede hen over hendes Hoved. Hun har sét de Troende samles hernede for at fejre hendes Dødsdag, hørt deres Bønner og Sange til hendes Pris, men hun har ogsaa sét dem vige forskræmte tilbage, og paa en Tid, da man havde forbudt Menigheden Benyttelsen af Kirkegaardene og endog helt konfiskerede dem (ved Forfølgelsen under Kejser Diocletian, a. 303), tilmure og afspærre alle Gange, der førte ind til hendes Kammer, for at Ingen skulde faa Øje paa de dyrebare Rester. Men faa Aar senere, efter Kirkens Sejr, saae hun sin Krypt smykket paany, en Aabning hugget gjennem Loftshvælvingen, der lod Dagens fulde Lys falde ned over hendes Alter, og allevegne fra modtog hun de Andægtige, der flokkedes om hendes Grav for at beundre en Kjærlighed og et Heltemod, der for dem ikke mindre end for os var omstraalet af Legendens æventyrlige Glands. Paany blev Alt tildækket og stængt, Krypten fyldt op med Jord og Grus, efter at Longobarderne i Midten af det 8de Aarhundrede vare trængte ned i Katakomberne og havde mishandlet Martyrernes Rester. I mere end et Aartusinde henlaa Cæcilias Hvilested skjult og glemt, indtil de Rossi for en Menneskealder siden atter bragte det for Lyset.

Lad os i korte Træk berøre disse skiftende Tildragelser; den Skjæbne, der er overgaaet S. Cæcilias Gravkammer, er jo ikke blot *coemeterii Calixti* men Katakombernes Historie overhovedet.

Det var unægtelig besynderlige Vilkaar, under hvilke de Christne levede paa hendes Tid. Som Trosbekjendere forbød Loven dem at existere, men som en Begravelsesforening under

Jorden ændsede den dem ikke. *Non licet esse vos!* — „Eder er det ikke tilladt at være til", lød i faa Ord de romerske Loves Dom over Menigheden med dens ikke anerkjendte Tro [1]), og en Kejsers Lune kunde hvert Øjeblik bringe en Udryddelseskrig med Ild og Sværd over dens Hoved. Men dette „*non licet esse vos*" strakte sig ikke til de Christnes Grave; det var for Statens Sikkerheds Skyld, til Beskyttelse af den offentlige Moral, at man ikke vilde taale et Samfund, der sagdes at føre et ryggesløst Levned og pønse paa en ny Samfundsorden — „*res novas moliri*", som det hedder i de gamle Anklager; men Dommen var ikke dikteret af noget egentligt Had. Deres Døde fik da Lov til at hvile i Fred; lige med den hedenske Patriciers holdtes den ringeste Christens Grav for et „helligt Sted" [2]), der stod under Beskyttelse af det romerske Præstekollegium, et Tilsyn, der kun kunde vække saare ringe Anstød, idet det ikke indlod sig paa at undersøge, hvad der gik for sig nede i Kirkegaardene, men kun vaagede over, at Gravstederne ej blev krænkede, hvorfor det da ogsaa saa lidt saarede de Christnes Følelser, at Constantin den Store og hans Efterfølgere langt fra at ophæve Pontifikalkollegiets Tilsyn, udtrykkelig bekræftede det [3]).

Som de simple Troende nød Beskyttelse i deres Grave, gjorde Martyrerne det ikke mindre. Med Udleveringen af de lemlæstede Lig gjorde man ingen Vanskelighed; endog de grusomste Forfølgere blandt Cæsarerne respekterede den humane Forskrift, som vi kjende fra de romerske Love, i hvilke det paabydes, at „Modstandernes Lig skulle udleveres til Begravelse

[1]) Tertull. *Apolog.* (ed. Oehler, Leipzig 1853) cap. IV.
[2]) „*locus religiosus*", de Rossi l. c. vol. I p. 200.
[3]) *Cod. Theodos.* l. IX. 17—2 (ed. Ritter, Leipz. 1738. vol. III p. 149).

til Hvemsomhelst, der kommer og forlanger dem" — *corpora animadversorum qvibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt*[1]).

Hvor værdifuld nu end denne Anerkjendelse af Gravstedernes Fred maatte være for de Christne, blev det dog betydningsfuldere for dem, at der med Beskyttelsen fulgte uhindret Adgang til at udøve al den Kultus, der kunde falde ind under Begravelsesceremonier og gaa for sig i deres Katakomber. Hernede kunde de samles for at højtideligholde Martyrernes Dødsdage — eller „Fødselsdage", som de kaldtes, fordi det evige Liv tager sin Begyndelse med Døden — holde deres Kjærlighedsmaaltider, synge og bede, kort: under Skin af Begravelsesceremonier udøve saa godt som den hele christelige Kultus. End ikke ved Opførelsen af et overjordisk Mindesmærke for en eller anden Martyr tog Øvrigheden Anstød; saaledes fik til Ex. netop den hellige Cæcilia i Midten af det 3dje Aarhundrede et Bedehus — en saakaldet *cella memoriae* — rejst over sin Grav, af hvilket der endnu ses Rester paa den oprindelige Plads[2]).

Dersom nu Forholdet uforandret var vedblevet saaledes hele Kejsertiden igjennem, vilde sikkert den Kirkegaard, Cæcilierne havde skjænket Menigheden, have været bevaret os i en ganske anden god Stand end den, i hvilken vort Aarhundrede har gjenfundet den. Men saa taalelige Dage skulde Broderskabet ikke stedse nyde. Fra Begyndelsen af det 3dje Aarhundrede synes der at have rejst sig et virkelig folkeligt Had imod de Christne, samtidig med at det gik op for Magthaverne, at der bag disse Begravelsesforeninger med deres Jordefærd og Sammenkomster skjulte sig et fuldt organiseret Trossamfund. Ved nogle Ligbegængelser i Carthago, beretter Ter-

---

1) *Fr.* 3 *Dig.* (XLVIII—24).

2) de Rossi l. c., vol. I p. 179 og II p. 4—5.

tullian, kom det til en Tumult, og Folkemassen, som bedre end Regeringen havde Øje for, hvorledes Angrebet skulde rettes, tog Sagen praktisk og raabte paa, at Katakomberne skulde forbydes. *Areae non sint!* — „lad blot Kirkegaardene ophøre at være til“ [1]), lød det først i Nordafrika (a. 203) og snart efter i Rom, men saa stærk var dog Magthavernes Uvilje imod et saadant Skridt, at den kejserlige Regering i mere end et halvt Aarhundrede modstod Forlangendet, indtil den omsider gav efter, og vi i Midten af det 3dje Aarhundrede (a. 257) se Kejser Valerian udstede det første Edikt, der forbyder Broderskabet at benytte sine Kirkegaarde.

Ved et saadant Forbud maatte Katakomberne staa i Fare for helt at forsvinde; og dette vilde vel ogsaa være bleven Tilfældet, hvis Ediktet virkelig var bleven overholdt og indskærpet af de følgende Regenter. Men heldigvis for de Christne gik det ikke saa galt, som de kunde have ventet. Først og fremmest synes Kejserens Ordre mere at være rettet imod Katakomberne som Stedet for hemmelige Sammenkomster end mod deres Benyttelse som Begravelsespladser: „Hverken Eder eller nogen Anden er det tilladt at holde Forsamlinger eller mødes i det, som I kalde eders *coemeteria*“, hedder det i de romerske Statholderes Skrivelser til Menighedens Forstandere [2]). Man konfiskerede derfor heller ikke Kirkegaardene, som det ellers under Forfølgelser var Tilfældet med Christnes Ejendele, til Ex. deres Bedehuse, og dernæst

[1]) Tertull. *ad Scapulam* (ed. Oehler, Leipz. 1853) cap. III.

[2]) Selve Ediktet kjendes ikke, men det omtales hos Kirkefædrene, til Ex. hos Eusebius (*Hist. eccles.*, ed. Valesius 1746, lib. VII, 11 p. 293) i en Henvendelse fra Præfekten i Alexandria, Æmilianus, til Biskoppen sammesteds, Dionysius: *nullatenus autem licebit vobis, nec quibuscunque aliis conventus agere, aut ea, quae vocantur coemeteria, adire.*

varede det ikke længer end 3 Aar, inden den næste Kejser, Gallienus, satte Ediktet ud af Kraft (a. 260) og gav Menigheden dens Grundstykker tilbage til Benyttelse som hidtil.

Uvejret kunde imidlertid hver Dag bryde løs paany, og naturlig maatte Frygten herfor bringe de Christne til at indse Nødvendigheden af, saa meget som muligt at bortlede Opmærksomheden fra deres Kirkegaarde. Alt, hvad der kunde vække Opsigt og Anstød, maatte undgaas, og saaledes blev ogsaa den festlige Ihukommelse af S. Cæcilias Dødsdag stillet i Bero. Samtidig fik ogsaa Arbejderne i Katakomberne en anden Charakter: de ældre, iøjnefaldende Nedgange langs de store Landeveje kastedes til, og nye skjulte Indgange aabnedes bagom ude paa Kampagnen, eller lagdes ned gjennem de forladte Gange i et Stenbrud. Om en indre Udsmykning kunde der vanskelig være Tale; det gjaldt nu blot om at skaffe de Afsjælede Plads hernede, og i de Anlæg, der skrive sig fra dette Aarhundrede, finde vi derfor ikke længer de ældre, forholdsvis brede og høje Gallerier, men snævre Gange, der i al Hast ere udhulede i den nøgne Tufstensjord, og som fra øverst til nederst ere indskaarne med Nicher, indrettede til at huse mange Lig. Disse Forsigtighedsregler have næppe været overflødige: „Hver Dag“, skriver Tertullian, „blive vi forræderisk overraskede og uformodet grebne, naar vi samles hernede for at bede ved vore Afdøde“ [1]), men — det bør dog tilføjes, at vor Tid ikke kjender til noget nyt Forbud imod Katakombernes Benyttelse førend i Begyndelsen af det næste Aarhundrede, da i et Øjeblik, hvor man ikke ventede nogen Forstyrrelse, den 10de og sidste Forfølgelse brød løs under

---

[1]) Tertull. *apolog.* cap. VII: *cotidie obsidemur, cotidie prodimur, in ipsis plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimimur.*

Kejser Diocletian (a. 303). Det var den grusomste og mest udstrakte af dem alle; Regjeringen nøjedes da ikke med at forbyde Menigheden Brugen af dens Kirkegaarde, men inddrog og solgte de Grundstykker, under hvilke de vare anlagte, saa at til Ex. de Aars Paver, Marcellinus († 308) og hans Efterfølger Marcel († 310) trods alle Forsøg ikke kunde blive jordede i den pavelige Krypt ved *via Appia*, men maatte skjules andetsteds ude paa Kampagnen[1]). S. Cæcilias Kapel stod i Fare for helt at forsvinde; den, der kjøbte Grunden over hendes Hvilested, var jo berettiget til at rydde alle disse Gange og Kamre, sønderhugge Sarkofagerne og kaste de smuldrede Ben for Vinden. For at sikre sig hendes og andre Martyrers Rester til bedre Dage lod Kirken alle Gange, som førte ind til deres Kamre, tilmure og opfylde med Jord. Calixt's Katakombe bærer endnu tydelige Spor af disse Forsigtighedsregler; „*quaeritur*", „*invenitur*" — „man søger og finder", hedder det ogsaa i Kirkens Indskrifter[2]), da den et halvt Aarhundrede senere gik til at ryddeliggjøre Gallerier og Kamre for at bringe de skjulte Skatte for Dagen:

Sanctorum monumenta vides patefacta sepulcris
Martyris hic Proti tumulus jacet atque Hyacinthi
Quem cum jamdudum tegeret mons, terra, caligo —

„Du ser de Helliges Levninger bragt frem for Lyset: Sku her Martyren Protus' og Hyacinthus' Grave, forhen laa de indhyllede i Mørke, dækkede af Jord og Grus" — saaledes lyde nogle Strofer, hvori Pave Damasus (a. 366—384) besynger Opdagelsen af de nævnte Martyrers Hvilesteder[3]).

---

[1]) de Rossi, l. c. vol. II p. 203.
[2]) ibid. vol. I p. 213.
[3]) ibid.

Uvejret stod dog ikke længe paa; faa Aar efter standsede Kejser Maxentius Forfølgelsen (a. 306), og fem Aar senere fik Menigheden sine Kirkegaarde tilbage til fri Raadighed. Under den næste Kejser var de Troendes Trængselstid omsider forbi, Constantin den Store gjorde Christendommen til Rigets Religion.

Med Kirkens Sejr er Katakombernes Bestemmelse som Begravelsespladser i det Væsentlige afsluttet. De høje Gejstlige gav Exemplet: Pave Melchiades (a. 311—314), der samtidig med Constantin den Store gjorde Lateranernes Palads til sin Residens som „Lateranet“, var den Sidste, der blev bisat mellem sine Forgængere i *coemeterium Calixti* ved *via Appia*; hans Efterfølger Sylvester fik Plads i en Basilika over Jorden. Exemplet fulgtes af Mængden. Nu, da der ikke længer var nogen Vanskelighed ved at finde Hvile under Jorden, havde Lysten ogsaa tabt sig, medmindre man da kunde erholde en privilegeret Plads ved Martyrernes Side, *quod multi cupiunt et rari accipiunt* — „hvad Mange attraa, men Faa kun opnaa“, som en samtidig Indskrift lyder[1]). Allerede i Slutningen af det 4de Aarhundrede hidrøre to Tredjedele af de christne Ligstene, der ere ladte os tilbage, fra Begravelser over Jorden, og i de følgende Decennier gik Omslaget endnu raskere for sig, indtil man efter Aaret 410, da Rom blev stormet og plyndret af Alarich, ikke kjender noget sikkert Exempel paa en underjordisk Begravelse i Byens Omegn[2]).

Men skjøndt Katakomberne saaledes blev forladte som Hvilesteder, blev den hellige Cæcilia derfor ikke glemt; den Kirkegaard, hendes Slægt havde skjænket Menigheden, blev et af Tidens

---

[1]) de Rossi, *Insc. christ. Urbis Romae* vol. I p. 142 Nr. 319.
[2]) de Rossi, *Roma sotterr.* vol. I p. 214, 216.

hellige Valfartssteder. Nu var der jo ikke nogen Lov, der forbød at komme sammen hernede — frit kunde de Hellige æres, og fra alle Egne af Christenheden flokkedes da de Troende for at kunne holde Andagt ved Martyrernes Grave eller overvære de aarlige Fester for Paver og Helgener. Den religiøse Begejstring gjorde Alle til Brødre: Side om Side vandrede Fornemme og Ringe til de hellige Steder, Vejene gjenlød af Jubel og Sang — „hvor udstrakte Markerne end ere“, forsikrer Prudentius, Kirkens Sanger i det 4de Aarhundrede, „synes de næppe at kunne give Plads for de glade Skarer; man ser dem trænges sammen og standse undervejs“ [1]).

Kirken gjorde, hvad den kunde, for at skaffe Plads til de mange Gjæster. Nye og bredere Indgange lagdes ned i Katakomberne, de forfaldne Gallerier blev afstivede og opmurede — S. Cæcilia saae sin Krypt dekoreret med Fresker, og for at Dagslyset kunde falde ned over hendes Alter, huggede man — som alt berørt — en Lysaabning gjennem Loftshvælvingen. Mere end nogen Anden gjorde Pave Damasus sig fortjent af hendes Kirkegaard; han „søgte og fandt“ de Skatte, der i Trængselstiden vare skjulte hernede.

Men under al denne Kultus stod dog Katakomberne i Fare for at lide. Mangen Andægtig, der kom hid: Nordens lyshaarede Sønner, en Otho, Etelrid, Hildebrand — Navne, som vi kjende fra de Graffiter, de have indridset paa Væggene, blev betagen af Længsel og kjendte intet højere Ønske end at kunne finde Hvile Side om Side med de berømte Martyrer; ja, saa stærkt kunde Enkelte gribes af Kjærligheden til de mørke Gravgange,

[1]) Prudentius, *Peristephanon* lib. XI, 211—212:

Vix capiunt patuli populorum gaudia campi.
Haeret et in magnis densa cohors spatiis.

at de tog fast Ophold hernede — „levende", siges der etsteds i den Anledning, „gjorde sig til Vogtere for de Døde". De Fromme synes ikke at have havt saa vanskeligt ved at faa deres Ønske opfyldt, i hvert Fald ikke imod et Vederlag til rette Vedkommende; man arrangerede sig med Graverlauget, de saakaldte *fossores*, og kjøbte hos dem Retten til en Plads *„intra limina Laurentii, Cornelii, Hippolyti"*, eller blot *„intra limina sanctorum"* — som det hedder[1]), hvorved der da var Martyrer nok at vælge imellem. Men i Attraaen efter at komme til at hvile saa nær som mulig ved de hellige Mænd tog de Begjærlige ikke i Betænkning at anbringe deres Gravnicher indeni og udenom de gamle Martyrkrypter, huggede dem ind i Vægge, der vare beklædte med de smukkeste Fresker, og vare ganske blinde for, at de derved ikke blot ødelagde Kamrenes Symmetri og Dekoration, men udsatte dem for at styrte sammen ved at undergrave Lofter og Vægge. Forgjæves søgte Kirken at lægge Baand paa denne Mani: „De Hellige føle sig ikke smigrede ved, at I saaledes knytte Eder til deres Hvilesteder — de ville, at I komme dem nær i Sjælen og ikke med Eders Legeme", lyder nogle Ord af en samtidig Biskop[2]), og Pave Damasus gav dem sit eget Exempel til Efterlignelse. Mere end nogen Anden havde han gjort sig fortjent til at finde Hvile ved Martyrernes Side, men lod sig nøje med et Gravsted over Jorden og indhuggede i sine Forgængeres Krypt de tidligere anførte Linjer:

---

[1]) Indskriften (fra Aar 381) lyder — saaledes som de manglende Ord ere supplerede af de Rossi: *accepit sepulcrum intra limina sanctorum . . . quod multi cupiunt et rari accipiunt* (*Insc. christ* vol. I p. 142 Nr. 319) — „han fik sin Grav indenfor de Helliges Tærskel, hvad Mange attraa, men Faa kun opnaa".

[2]) de Rossi, *Roma sotterr.* vol. I p. 214.

Hic fateor Damasus volui mea condere membra.
Sed cineres timui sanctos vexare Piorum —

„her, det være tilstaaet, kunde ogsaa jeg Damasus føle Lyst til at lægge mine Ben, men jeg maatte frygte at forstyrre de Helliges Støv". Ret heldigt — maa vi da sige — for Martyrernes Fred, at Gothernes Belejring af Rom i det 6te Aarhundrede gjorde en brat Ende paa ethvert Ønske om at blive bisat under Jorden. Efter at deres Skarer under Vitiges vare trængte ned i Katakomberne og havde vanhelliget de fredlyste Steder — *ecclesiae et corpora Sanctorum exterminata sunt a Gothis*, hedder det i Pavebogen[1], følte Ingen Lyst til at udsætte sine Ben for Barbarernes Medfart, og i de faa Aarhundreder, i hvilke Christenheden endnu har Kjendskab til disse Minder, ere de derfor udelukkende hellige Valfartssteder, i hvis Kapeller man vedbliver at holde Gudstjeneste og fejre de berømte Afdødes Festdage.

Kirken fik paany travlt med at bringe Alt hernede i Orden, istandsætte Gallerier og Kamre, rejse Altre og Indskrifter, — „med et Suk over al den Ødelæggelse, der var skét", tog Pave Vigilius (a. 538—555) sin Part i denne Gjerning[2]. S. Cæcilias Krypt blev ikke glemt. Atter saae hun Pilegrimme fra alle Egne strømme til sin Grav, hendes Dødsdag, den 16de September, blev fejret med den gamle Pragt. — Paverne saae gjerne, at den tidligere Kultus ved Martyrgravene holdtes vedlige: det bestemtes saaledes af Johannes III (a. 560—573), at alt Tilbehør af kirkelige Gjenstande, der behøvedes ved den ugentlige

[1] Anastasius, *de vitis pontif. Rom.* (Moguntiae 1602) *in Silvestrio* p. 54.
[2] de Rossi l. c. vol. I p. 218.

Gudstjeneste i Katakomberne, skulde udleveres fra Kirkens Skat i Lateranet[1]).

Men trods alle Bestræbelser for at holde Martyrkamrene i Ære kunde det ikke undgaas, at Ruinerne i og omkring Katakomberne Dag for Dag hobede sig mere op. Kampagnens stigende Øde, den febersvangre Luft, der lagde sig hen over Sletten, Usikkerheden herude — Alt bidrog til efterhaanden at fjærne Pilegrimmene fra de hellige Steder. Endnu indtil Midten af det 8de Aarhundrede tænkte man dog ikke paa at føre de dyrebare Rester bort fra deres Boliger; tillod man sig en Omflytning, gik den kun ud paa at føre en Martyr, hvis Kammer truede med at styrte sammen, op i en Basilika ovenover hans Grav. Men Longobardernes Indfald i Midten af det 8de Aarhundrede medførte saa megen Forstyrrelse i og udenfor Rom, hvor de gridske Horder plyndrede Kampagnens Kirker, opbrændte Helgenbilleder, ja endog mishandlede og bortførte Martyrernes Lig, at Kirken ikke længer kunde finde sig i, at dens Skatte laa udsatte for de Fremmedes Rovlyst. Saasnart der derfor var bragt Ro til Veje, tog Pave Paul I (a. 757—768) Bestemmelse om at aabne de ældste og mest ansete Martyrers Grave for at føre deres Rester ind til Rom, og den „Martyrkrone“ — siges der — hvormed den evige By var smykket, blev lidt efter lidt berøvet sine smukkeste Juveler.

Fortegnelsen over de Udvalgte kjendes endnu; deres Tal var mere end hundrede. — S. Cæcilia var imidlertid ikke iblandt dem. Hun findes heller ikke nævnt mellem de 2300 Martyrer, som Pave Pascal I et halvt Aarhundrede senere lod føre ind til Kirken S. Prassede i Rom — *dirutis in cryptis jacentia*, som

---

[1]) Anastasius, l. c. *in Joh.* III pag. 60

det hedder i en Indskrift, han i den Anledning lod opsætte[1]). Men hvor var da den fejrede Helgeninde? Havde man glemt hende — eller talte Rygtet sandt, naar det sagde, at Longobarderkongen Aistulph ved sit Indfald i Aaret 756 hemmelig havde bortført hendes Rester? Pave Pascal gjorde sig selv dette Spørgsmaal, og han endte med at tro paa Rygtets Udsagn, thi længe og forgjæves havde han søgt Martyrens Grav. Men fire Aar senere (a. 821), lyder Pavens Beretning, sad han en Morgenstund paa den biskoppelige Throne ved Gudstjenesten i Vatikanet; træt af sin Gjerning slumrede han ind under de Andægtiges Sange og Orgelets Toner, da S. Cæcilia pludselig viste sig for ham i Skikkelse af en skjøn ung Kvinde. „Hellige Fader", udbrød hun, „hvilke Rygter have bevæget Dig til at ophøre med at lede efter mig? — I din Søgen var Du mig dog saa nær, at vi havde kunnet tale sammen. Bliv da ved, som Du har begyndt" . . . „det har behaget den almægtige Gud, at Du skulde finde mine jordiske Rester"[2]).

Efter denne Anvisning gav Paven sig til at anstille nye Undersøgelser, og dennesinde lykkedes det ham at trænge ind i Martyrens Kammer og finde hendes Gravniche paa det opgivne Sted — *inter collegas Episcopos, sicut in sacratissima illius passione manifeste narratur*[3]). Han fandt hende hvilende i den samme Kiste af Cyprestræ, i hvilken S. Urbanus havde nedlagt hende, iført det samme Klædebon med guldindvirket Mønster, som hun bar Dagen for sit Martyrium; ved hendes Fødder laa Strimler af det Tøj, i hvilket de Andægtige havde opsamlet

[1]) Mai, *Script. vet.* (Romae 1831) t. V pag. 39 l. 4—5.

[2]) Laderchius l. c. vol. I pag 200 ff. (*revelatio Paschalis Papae de inventione corporis B. Caeciliae*).

[3]) ibid pag. 202.

hendes Blod. Paven tog med egne Hænder de kostbare Levninger ud af Graven, og uden at forstyrre de enkelte Deles Leje førte han Skelettet ind til Kirken S. Cæcilia i Trastevere, der jo var opført paa den Grund, hvor Cæcilia tidligere havde havt sit Palads. Et Slør af let Flor blev bredt over Liget. Kisten, hvori det hvilede, omsluttet med en Sarkofag af hvidt Marmor, og denne nedsat i en Hvælving under Højalteret (Juli 822). En anden Sarkofag modtog Resterne af Valerianus, Tiburtius og Maximus, hvis Omvendelse jo var den hellige Cæcilias Værk, og forinden Hvælvingen blev lukket, lod Paven indvendig paa Muren indsætte en Tavle, der fortalte om de Relikvier, som gjemtes hernede [1]).

Saaledes hedder det i Pavens Diplom om Flytningen af disse Martyrrester; den blev efterfulgt af forskjellige andre.

---

[1]) Indskriften, der — som det vil blive víst i det Følgende — efter henved 800 Aars Forløb er kommen for Lyset, har følgende Ordlyd:

HANC FIDEI ZELO PASCHALIS PRIMVS AB IMO
ECCLESIAM RENOVAANS DVM CORPORA SACRA REQVIRIT
ELEVAT INVENTVM VENERANDAE MARTYRIS ALMAE
CAECILIAE CORPVS HOC ILLVD MARMORE CŌDENS
LVCIVS VRBANVS HVIC PONTIFICES SOCIANTVR
VOSQ. DEI TESTES TIBVRTI VALERIANE
MAXIME CVM DICTIS CONSORTIA DIGNA TENETIS
HOS COLIT EGREGIOS DEVOTE ROMA PATRONOS

(Bosio, *hist. passionis B. Caeciliae* (Romae 1600).

Indholdet af disse Strofer lader sig gjengive saaledes: „Da Pascal den Første i Iver for Troen gjenopbyggede denne Kirke fra Grunden af og søgte efter de Helliges Rester, fandt han og bortflyttede den jomfruelige Cæcilias Legeme; under dette Marmor ligger det bevaret. Paverne Lucius og Urbanus hvile i hendes Nærhed; ogsaa I, Valerianus, Tiburtius og Maximus, Vidner om Gud, have erholdt en Plads, der er Eder værdig. Rom hylder andagtsfuldt sine berømte Beskyttere.“

Men da Katakomberne saaledes vare plyndrede, døde Interessen for dem efterhaanden hen; Kampagnen blev ogsaa stedse mere øde og usikker, saa at det ikke var raadeligt at vove sig udenfor Byens Mure. Fra Midten af det 9de Aarhundrede hørte man da op med at valfarte til de gamle Kirkegaarde. Endnu i nogen Tid kunde de vel tilfældig blive besøgte, men de Troendes store Skare kjendte ikke længer Vej hernede; Glemselen lagde sig saa fuldstændig over disse Minder, at man snart ikke mere havde Kundskab om deres Tilværelse. Kun en eneste Katakombe vedblev at modtage Besøg af de Andægtige, og denne ene — „*coemeterium catacumbas ad sanct. Sebastianum via Appia*", som den kaldes i de gamle Optegnelser — gav ved sin Beliggenhed paa en Strækning af den appiske Vej, der uvist af hvad Grund gik under Benævnelsen „*catacumbas*" [1]), Fællesbetegnelsen „Katakomber" til alle Anlæg af lignende Art, og til denne henlagde man — som vi have sét — Gravkamre for Paver og Martyrer, om hvilke man vidste, at de vare blevne stedt til Hvile i den Kirkegaard, som Cæcilierne havde skjænket Menigheden.

Aar for Aar voxede den hellige Cæcilias Ry. Rundt om i Christenheden saae hun Kirker fremstaa til sin Ære, med store Bogstaver huggede man ind over hendes Alter de Ord, som hun ved Bryllupshøjtiden opsendte til Herren: „*fiat cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar*", og fra talrige Prædikestole varierede man det evigunge Emne om den Kvinde, der, skjøndt hun besad netop de Lykkens

¹) Canina l. c. pag. 77 og 79.

Goder, der friste Sindet til Stolthed: *pulchritudo corporis, divitiae in ornamentis, nobilitas generis* — „Legemets Skjønhed, prægtige Klæder og fornem Fødsel“, foretrak at skjæmme sig selv ved at spæge sit Kjød, at leve ydmyg og ringe, bærende under sin kostbare Dragt de Gudhengivnes grove Haardug for at gjøre sig værdig til at være Christi Brud[1]).

En ny Berømmelse blev føjet til hendes Navn; hun blev kaaret til Tonekunstens Beskytterinde, æret som Den, der havde opfundet Orgelet som Akkompagnement til sine Lovsange. Hvorledes Forestillingen er opstaaet, eller hvo der er dens egentlige Ophav, kan det være vanskeligt at eftervise[2]), men den synes at have vundet Indpas i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, da Kunstnerne greb den med Begjærlighed til Fremstilling. Medens der nemlig indtil dette Tidspunkt ikke paa

---

[1]) *Sermo de S. C. Virg. et Martyris* (Laderchius l. c. vol. II pag. 118 ff.). Af de mange Digte til hendes Pris hidsættes følgende Vers, hvis Begyndelsesbogstaver ydermere danne Navnet „Cecilia“:

C onsolatrix infirmorum, compassione
E lectrix supernorum, contemplatione
C onfortatrix Christianorum, praedicatione
I mitatrix Beatorum, sacra passione
L iberatrix perditorum, devota oratione
I nventrix liliorum, casta conversatione
A ssociatrix Angelorum, coelesti revelatione —
(ibid. vol. II p. 154).

„I sin Medfølelse trøstede hun de Svage, under Grublen læste hun om de højeste Ting; hun styrkede de Christne ved sit Ord, efterlignede de Salige ved sine Lidelser; hun frelste de Fortabte ved sin gudhengivne Tale, var Lilierne lig ved sin kydske Færd og vandt Plads hos Englene ifølge himmelsk Aabenbarelse“.

[2]) *R.-Encyclop. f. protest. Theologie und Kirche* (Leipzig 1878) vol. III pag. 51.

de mange Billeder, der vise den hellige Cæcilia i saa at sige enhver Situation af hendes Livsførelse, findes noget Forsøg paa at fremstille hende med andre Værdighedstegn end dem, der tildeles Martyrerne i Almindelighed: Straaleglorien, Kronen, Palmegrenen osv.[1]), se vi hende for første Gang fremstillet med de nye Attributer paa to berømte Billeder, som Brødrene van Eyck ved Aaret 1420 malede paa et Alterskab til en Kirke i Gent. Paa det ene af disse Alterstykker ses hun siddende ved Orgelet, det andet viser hende omringet af fromme Kvinder, der synge til Guds Pris. Ideen, der saaledes havde fundet Udtryk i Kunsten, gjorde saa stor Lykke, at man nutildags jo ikke ret vel kan tænke sig den hellige Cæcilia fremstillet uden i Forbindelse med et eller andet musikalsk Instrument, med mindre Opgaven netop har været at give et bestemt Optrin af hendes Lidelseshistorie. Kunstnere efter van Eyckernes Tid vise hende da ogsaa staaende eller siddende ved Orgelet, med en Violin eller Violoncel i sine Arme, slaaende Harpen og Lyren, endog spillende paa et Klaver, som paa et Billede af den engelske Portrætmaler Reynolds[2]). Særlig berømt er det storstilede Billede, der efter Bestilling af en from Kvinde blev malet af Rafael til Kirken *S. Giovanni in Monte* i Bologna (a. 1513—14) og nu findes i Byens Pinakothek. Det forklarede Blik, hvormed Cæcilia, med Orgelet sænket ned mellem begge Hænder, skuer op til Himlen, i Henrykkelse lyttende til den Sang, Englene opføre i Skyerne over hendes Hoved, medens Apostelen Paulus, Maria Magdalena, Evangelisten Johannes og St. Augu-

---

[1]) Wessely, *Icon. Gottes und der Heiligen* (Leipzig 1874) pag. 112.
Wessely l. c. pag. 113.

stinus hver med sit charakteristiske Udtryk staa omkring hende, hører til Rafaels genialeste Inspirationer:

Pingant sola alii, referantque coloribus ora
Caeciliae os Raphael. atque animum explicuit [1]) —

„lad Andre male alene Ansigter, fremstille dem i Farver, Rafael har víst os Cæcilias Sjæl og Aasyn“, hedder det i et Distichon til dets Pris, og Beskuelsen af dette Billede siges jo at have grebet Correggio saa stærkt, at han da først følte sit Kald som Kunstner og udbrød i de bekjendte Ord: „*Anch' io son' pittore!*“.

Kirken kunde ikke Andet end glædes ved den nye Forherligelse, der tillagdes dens Martyr, og spurgtes der om en Hjemmel herfor, troede den at kunne paavise en saadan i Legenden om hendes Liv. Naar det her nemlig hedder, at medens Bryllupssangen istemtes, søgte hun at unddrage sig de profane Toner og henvendte sig i Bøn til Herren: *cantantibus organis illa in corde suo soli domino decantabat*, forestillede man sig ogsaa denne Bøn som hørlig, og den Modsætning, der saaledes var mellem den stille Sang, der af hende opsendtes til Himlen, og den støjende Musik, der lød for Gjæsternes Øren, gav da Adkomst til at hylde S. Cæcilia som Beskytterinde af Kirkens dæmpede, ophøjede Harmonier. I Slutningen af det 16de Aarhundrede blev der stiftet et musikalsk Akademi til hendes Ære i Rom; Europas store Stæder fulgte Exemplet ved Oprettelsen af lignende Institutter, der stilledes under hendes Be-

[1]) Vasari, *vite de' pittori* etc. (Firenze 1771) vol. III p. 194.

skyttelse. og som alle havde til Opgave at bevare Kirkens gamle og skjønne Melodier. Hvor Musikens Idealitet anerkjendes, gaar da heller ikke Dagen for S. Cæcilias Martyrium — den 22de November ifølge Kirkens Kalender — ubemærket hen, men mindes ved Musikfester af særlig højtidsfuld Charakter. Til en saadan komponerede Händel Oratoriet „Messias" (1741), og ved en lignende Fest til hendes Ære bragte Mendelssohn et Aarhundrede senere sit Oratorium „Paulus" til Opførelse i London.

En lykkelig Indskydelse, maa vi derfor sige, der bragte Koncipisten af hendes Legende til at nedskrive de ovenomtalte Ord; i dem har Kunstnerne fundet Inspiration til nogle af deres skjønneste Værker — de have gjort Navnet Cæcilia mere populært end nogen anden Helgens, og bragt hende en Hyldest, mere varig end Kirker og Altre.

I henved otte Aarhundreder henlaa S. Cæcilia uforstyrret i sin Krypt under Alteret i Kirken i Trastevere. Det var snart en Saga blot, at man havde hendes Rester hernede — den Indskrift, som Pave Pascal havde ladet opsætte, var jo anbragt indvendig i Hvælvingen, saa at den ikke faldt i Øje. Men i Slutningen af det 16de Aarhundrede lod Cardinal Sfondrato, under hvis Forsorg Kirken henhørte, foretage omfattende Arbejder ved Altret og Konfessionen; han vidste jo nok, hvilke Skatte, der skulde findes hernede, og Arbejderne bleve derfor ledede med den største Forsigtighed — Intet maatte foretages, naar Kardinalen ikke selv var tilstede[1]). Med Besvær fik man

[1]) Bosio, *hist. passionis B.-Caeciliae* (Romae 1600) pag. 154.

Jorden under Fliserne ryddet bort, og gjennem den tykke Mur trængte man ned i en Hvælving, hvor to Sarkofager af hvidt Marmor kom til Syne, opstillede ved Siden af hinanden og umiddelbart under en muret Ledning, der førte op til Altret, og gjennem hvilken de Troende i Aarhundreder havde nedsænket Linned og Klædningsstykker, som de vilde helliggjøre ved at bringe dem i Berøring med Martyrens Kiste. Med Kirkens Dignitarer som Vidner skred man først til Aabningen af den mindre Sarkofag, der stod nærmest Indgangen. Den indeholdt en lille Kiste af Cypresstræ; Kardinalen skruede selv Laaget af, varsomt fjernede han det lette Slør, der tilhyllede Liget, og S. Cæcilia viste sig for de Tilstedeværende i hele sin Ynde; dér laa hun endnu som for halvandet Aartusinde siden i den samme Stilling, hvori hun ifølge Legenden havde udaandet paa Marmorgulvet i sit Badekammer: hvilende paa den højre Side, med Armene strakt hen foran sig, Knæerne let bøjede og Hovedet vendt ned imod Kistens Bund, syntes hun at sove dybt — *dormientis instar* [1]). Pave Pascal havde altsaa virkelig, da han flyttede hendes Rester ind til Rom, ikke foretaget nogen Forandring ved den Stilling, hendes Legeme indtog i Dødsstunden.

Den anden, noget større Sarkofag viste sig at indeholde tre Lig, indsvøbte hvert i sit Ligklæde. Uden synderlig Vanskelighed bestemte man de enkelte Personer; de tvende af samme Højde og af finere Legemsbygning, hvis Hoveder vare skilte fra Kroppen, maatte være Valerianus og Tiburtius, Cæcilias Mand og Svoger. Paa det tredje Lig sad Hovedet endnu fast til Legemet, men Haaret var sammenfiltret ved størknet Blod, Hjerneskallen sønderbrudt af stærke Slag, og disse Rester tilkjendegav sig saaledes som Liget af Fangevogteren Maximus,

---

[1]) Bosio l. c. pag. 157.

der ifølge Legenden ikke blev henrettet med Sværdet, men slaaet ihjel med *plumbatae* — Svøber af Læder, hvori der var indsyet Jernkugler[1]).

Pave Clemens VIII laa syg i Frascati, da Sfondrato ilede ud for at meddele ham den mærkelige Opdagelse, men han sendte strax en af Tidens lærdeste Archæologer, Kardinal Baronius, for at give nærmere Oplysning om de gjenfundne Skatte. Denne og en ikke mindre bekjendt Oldtidsforsker, Antonio Bosio — „Katakombernes Columbus", som man har kaldet ham[2]) — skylde vi den paalidelige Beretning om Gjenopdagelsen af de jordiske Minder om S. Cæcilia. Under det gjennemsigtige Slør, der var kastet hen over Liget, saae man tydelig — bekræfter Bosio — det guldindvirkede Mønster i den Klædning, hun bar, og som hist og her var farvet af Blodpletter; ved hendes Fødder laa endnu Strimler af det Linned, hvori de Andægtige havde opsamlet hendes Blod, og under Klædningen følte Sfondrato Traadene i den grove Haardug, hun bar inderst paa sig til Værn mod alle Anfægtelser[3]). Legemet var paafaldende lille, næppe to Alen langt; vistnok er det skrumpet noget sammen i Aarhundredernes Løb, men forøvrigt findes der ogsaa i Legenden Antydninger af, at Cæcilia var lille af Væxt; naar hun ved forskjellige Lejligheder vilde tale til Mængden, tog hun saaledes Plads paa en Forhøjning. Lejet i Kisten, tilføjer Bosio, var ganske det samme, som da hun for 1300 Aar tilbage blev lagt ned i denne — man syntes at have hende for sig i det Øjeblik hun udaandede ved sin Frelsers Bryst[4]).

---

1) Bosio l. c. pag. 158—159.
2) Dom Guéranger l. c. pag. 502.
3) Bosio l. c. pag. 152.
4) Bosio l. c. pag. 157. De Rossi (*Roma Sotterr.* vol. II p. 125) anfører forskjellige Exempler paa, hvorledes Lig, der have været indesluttede

Selvfølgelig rygtede denne Opdagelse sig hurtig i Rom og gjorde overordentlig Opsigt. I fire Uger strømmede hele Byen til Kirken i Trastevere for at ære Martyrens Rester. Hvad man fik at se, var dog ikke synderlig Meget. S. Cæcilia laa i sin Kiste af Cyprestræ, der var sat ned i en større og mere solid, og det Hele paa en Katafalk flyttet ind i et Sidekapel, hvis Døre holdtes lukkede, saa at de Besøgende kun gjennem et tilgitret Vindue, der aabnede sig ind imod Kirken, kunde skue op til de kostbare Rester. Men Timer igjennem laa de Fromme knælende i Bøn udenfor den fejrede Helgenindes Kapel, først Nattens Komme kunde bringe dem til at skilles; saa stærk var Trængselen for at komme til, at Kardinal Sfondrato selv — hedder det — der Dag og Nat vaagede over sin Skat herinde, havde vanskeligt ved at holde sig de altfor Ivrige fra Livet[1]).

---

i hermetisk lukkede Stensarkofager have kunnet holde sig med deres iklædte Dragt mere end et Aartusinde igjennem; han nærer ingen Tvivl om, at S. Cæcilia uagtet den Omflytning, som Pave Pascal foretog af hendes Rester fra Katakomben ved *via Appia* ind til Rom, har kunnet bevares ganske uforandret i den Stilling, hvori hun blev nedlagt i Kisten. Han oplyser i saa Henseende, at han i 1853 assisterede ved Flytningen af et Lig fra den 4de Milepæl ved den appiske Vej, hvor det var fundet, ind til Kirken S. Sebastiano. Paa en Marmorplade, der holdtes oppe af nogle Jernbolte indvendig i Sarkofagen, laa Liget af en Kvinde, og ganske som hun fandtes, transporterede man hende paa Marmorpladen en halv dansk Mil bort, uden at noget Ben i Skelettet løsnede sig eller kom ud af sin Stilling. „Men jeg beklager“, tilføjer de Rossi (l. c. pag. 126), „at de Kyndige, hvem det blev overdraget at undersøge Liget anatomisk, fuldstændig have ødelagt det, — jeg vilde have bevaret det urørt og bragt under Glas, for at det kunde tjene til Vidnesbyrd om, hvorledes Pave Pascal, da han tog S. Cæcilias Trækiste ud af Sarkofagen, kunde flytte hendes Rester fra *via Appia* til Kirken i Trastevere, uden at de led det mindste ved Transporten.“

[1]) Bosio l. c. pag. 162: *qui* [sc. *impetus populi*] *ne tum quidem, cum Car-*

Omsider var Paven saa rask, at han kunde tage ind til Rom og føje sin Hyldest til de Andres. Heller ikke han kunde bringe det over sit Hjerte at blotte Liget for noget Klædningsstykke, men nøjedes med til Minde at afskære en Flig af den guldindvirkede Kjortel; ogsaa han følte da den grove Haardug, Martyren bar under sin Klædning. Den 22de November, S. Cæcilias Dag, blev bestemt til den højtidelige Gjenindsættelse af hendes Levninger i den ombyggede Krypt. Paven ønskede, at det beskedne Cypresgjemme skulde indsættes i en Kiste af Guld, men man forestillede ham, at en Gjenstand af saa stor Værdi kunde friste Begjærligheden; en Kiste af Sølv blev da foretrukket, og det forgyldte, rigt udarbejdede Kunstværk viste sig efter sin Fuldførelse at koste 25000 Kroner. — Ingensinde er S. Cæcilias kirkelige Festdag fejret under større Tilstrømning end hin 22de November 1599. Alt fra den tidlige Morgen var Trængselen saa stærk, at det til Afværgelse af Ulykke maatte forbydes alle Vogne at kjøre ind i Kvarteret. Kirkens Fyrster udfoldede deres hele Pragt; i Pavens Følge saas 42 Kardinaler, deriblandt to, der senere skulde beklæde St. Peders Stol: Alexander af Medici (Leo XI) og Camilla Borghese (Pius V); Venedigs Afsendinge og Norditaliens verdslige Fyrster holdt Kvasterne paa den Thronhimmel, under hvilken Kirkens Overhoved bares frem, „den allerchristelige Konges" Sendebud holdt Skjærmen over hans Hoved, da han begav sig op til Altret over Konfessionen. Her steg Kardinal Sfondrato først ned i Krypten for at modtage den hellige Fader tilligemed Martyren; Kisten af Cyprestræ blev sat i den af Sølv, denne atter gjemt i en Marmorsarkofag, hvorefter Paven velsignede de dyrebare

---

dinalis ipse in Ecclesia erat (erat aut pene assiduus) aut dignitatis, aut salutis ipsius respectu summoveri poterat.

Rester og bragte dem endnu engang Kirkens Farvel, medens de Omstaaende istemte Hymnen til S. Cæcilias Pris: *„O beata Caecilia, quae Almachium superasti, Tiburtium et Valerianum ad martyrii coronam vocasti!“* — „lyksalige Cæcilia, som har besejret Almachius og kaldet Tiburtius og Valerianus til Martyriets Glorie“ [1]).

Højtideligheden var til Ende, S. Cæcilia paany skjult for Verdens Blikke; men til langt ud paa Natten holdt Besøget i Kirken sig lige stærkt, — man lagde Mærke til, hedder det, at Vejret, som længe havde været regnfuldt og koldt, hin Dag pludselig slog om, saa at Rom ved Vintertid fik en straalende Foraarsdag [2]).

Forinden Bisættelsen fandt Sted, havde Sfondrato sørget for, at Malere og Billedhuggere blev tilkaldte for at give et Billede af Martyren. Hans Munificens skylde vi bl. A. den smukke Statue af Stefano Maderno, der viser Cæcilia i liggende Stilling, ganske saaledes som hun blev funden i sin Kiste.

PAVLVS H. S. CAECILIAE
EN TIBI SANCTISSIMAE VIRGINIS CAECILIAE IMAGINEM
QVAM IPSE INTEGRAM SEPVLCRO JACENTEM VIDI
EANDEM TIBI PRORSVS EODEM CORPORIS SITV
HOC MARMORE EXPRESSI

— „Se her et Billede af den saare hellige Jomfru Cæcilia, som jeg selv, Paul Kardinal af S. Cæcilia, har sét ligge uskadt i sin Grav; i dette Marmor har jeg villet vise Dig hende netop i

---

[1]) Bosio l. c. pag. 167.
[2]) ibid. p. 168.

samme Stilling" — saaledes staar der at læse paa Fodstykket af Statuen, der nu har sin Plads i en Niche bag Altret over Konfessionen.

Iøvrigt viste Sfondrato paa mange Maader sin Interesse for Martyren. Ikke blot lod han hendes Kirke istandsætte, indlagde Altret og dets Omgivelser med kostbare Stensorter og rejste en Balustrade omkring Konfessionen, hvor der anbragtes 90 Lamper af Sølv, men i sit Testamente sørgede han tillige for, at der blev tillagt Kirken saa rigelige Midler, at hine Lamper altid kunde passes med den reneste Olie, og Dag og Nat holdes brændende til S. Cæcilias Ære. Han fik dog ikke varig Glæde af sin Gavmildhed. Da Franskmændene i Aaret 1798 besatte Rom, fristede hine Lamper dem altfor stærkt, og de forsvandt fra Kirken; maaske Legatmidlerne til deres Pasning under det frigjorte Italien have fristet en lignende Skjæbne; nutildags oplyses ialtfald S. Cæcilias Krypt kun af nogle svage Blus i tarvelige Kobberlamper. Ene paa hendes Højtidsdag, den 22de November, har man Raad til at holde dem alle tændte, og da er det ogsaa tilladt at stige ned i hendes Krypt, i hvilken nu ogsaa Kardinal Sfondrato hviler „som en ydmyg Tjener ved sin Helgens Fødder" — *hic ad ejus pedes humiliter requiescit.*

Endnu en Gang blev Opmærksomheden henledet paa den hellige Cæcilia, da det i Aaret 1854 lykkedes de Rossi at paavise hendes tidligere Hvilested i Calixts Katakombe. Opdagelsen kom ham ikke uventet. Som vi have sét, var han ved Stedsbestemmelsen i de gamle „Itinerarier" ledet til at søge hendes Gravkammer netop her ved den 2den Milepæl paa den appiske Vej; og da han derfor i denne Katakombe havde opdaget den

berømte Pavekrypt fra det 3dje Aarhundrede og umiddelbart ved dens Side stødte paa et endnu større og højere Gravkammer, der bar alle Spor af at have huset en højt ansét Martyr, nærede han paa Forhaand den sikre Formodning, at her maatte S. Cæcilias oprindelige Hvilested være. En nærmere Undersøgelse af Krypten bekræftede i Et og Alt hans Antagelse. Hin Kvinde, der i oprejst Stilling, med Armene udstrakt til Siderne som en Bedende, saas afbildet paa en Freske lige under Lysaabningen, kunde ikke være nogen Anden end den berømte Martyr[1]), fremstillet netop i den kostbare Dragt med guldindvirket Mønster i en Kjortel af Purpur, som hun ifølge Legenden bar — en Beretning, hvis Rigtighed man nu havde sét konstateret ved Opdagelsen af hendes Lig i Kirken S. Cæcilia i Trastevere. Under Fresken viste et mindre Billede en Gejstlig i biskoppeligt Ornat med Palliets hvide Baand om Halsen, og under Figuren var skrevet: S. VRBANVS — Navnet paa hin Biskop eller Pave, der efter Legenden spillede en saa fremtrædende Rolle i S. Cæcilias Liv. Ved Siden af begge Fresker viste der sig i Væggen en Udhuling, som kunde give Plads for en Sarkofag, og mellem denne Gravcelle og en Niche bag Altret i Pavekrypten var der en Skillevæg af netop kun én Tommes Tykkelse, saa at det i Pave Pascals Beretning om Translokationen af Martyrens Rester meget passende lægges denne i Munden: „I din Søgen var Du mig dog saa nær, at vi havde kunnet tale sammen“[2]). Endelig syntes Brudstykker af Inskriptioner, der vare ridsede paa Væggene, at vise, at der til

---

[1]) de Rossi l. c. vol. II p. 119: *L'immagine femminile collocata nel più alto e degno posto e dominante tutta la cripta non può essere d'altri, che della signora del luogo, santa Cecilia.*

[2]) Bosio l. c. pag. 43: *qui tanto penes me fuisti, quod ore proprio loqui communiter valebamus.*

den Bisattes Ære var foretaget en Dekoration af Krypten: „*decori sepulcri S. Caeciliae Martyris ... fecit*", læste de Rossi saaledes paa en nu udvidsket Indskrift[1]).

For 2den Gang havde man saaledes fundet S. Cæcilias Hvilested i *coemeterium Calixti*, — Katakomben under Kirken S. Sebastiano mistede nu ogsaa Æren af at have huset denne Martyr.

Men maa det omhandlede Gravkammer saaledes nu erkjendes for at være Stedet, hvor den hellige Cæcilia blev stedt til Hvile af S. Urbanus, ligger det nær at spørge, hvorledes vi da skulle forklare os, at Pave Pascal kunde have saa megen Ulejlighed med at finde hendes Sarkofag; han kjendte jo den umiddelbart tilstødende Krypt for Paverne, hvis Lig han selv havde ført ind til Rom, og mellem denne Krypt og S. Cæcilias Kammer var der — som bemærket — ikke blot en Jordvæg af saare ringe Tykkelse, men en synlig og let Kommunikation. De Rossi beder os imidlertid erindre den Stand, hvori Katakomberne befandt sig paa Pave Pascals Tid: det Forfald, hvori de vare geraadede, tvang ham — som det siges i en Indskrift, han lod opsætte i Kirken S. Prassede[2]) — til at flytte deres Martyrer ind til Rom, og end yderligere vare de gamle Kirkegaarde udsatte for Ødelæggelse af Barbarerne. Meget muligt derfor, at paa den Tid, da Paven anstillede sine Undersøgelser, Døraabningen, der satte begge Kamre i Forbindelse, har været udfyldt, eller at Nichen, hvori Martyrens Sarkofag var indsat, er bleven tilmuret for at lede de Fremmedes Eftersøgninger paa Vildspor. Mellem den store Hoben Rudera i

---

[1]) de Rossi l. c. vol II p. 115.

[2]) Mai, *Script vet.* (Romae 1831) t V. pag 39 l. 4—5: *diruta ex coemeteriis seu cryptis iacentia auferens.* Ifølge de Rossi l. c. II p. 123 er „*diruta*" en Fejlskrift paa Stenen i Stedet for „*dirutis*").

Krypten fandt de Rossi virkelig foran Gravnichen Levninger af en Mur, der syntes altfor spinkel til at kunne have tjent som Støtte i Kamret, og som han derfor antager at være rejst for at skjule Martyrens Hvilested for Longobardernes Blikke; denne Mur — eller rettere en lignende[1]) — kan da ogsaa have hindret Paven i strax at finde den Sarkofag, han søgte.

I de Graffiter, der ere indridsede paa Fresken af den hellige Cæcilia, tror de Rossi endnu at kunne paavise et Vidnesbyrd om den tidt berørte Flytning af Martyrens Lig ind til Kirken i Trastevere. Undersøger man nemlig Fresken nøjere, viser det sig, at der forneden paa Rammen i 4 Linjer er indridset Navnene paa forskjellige Præster: en † *Benedictus prb.*, † *Sergius prb.*, † *Mercurius prb.*, † *Leo prb.*, † *Georgius prb.*, til hvilke foruden flere kommer Navnet paa den Præst, under hvis Dioces Kirken i Trastevere henhørte: *Joannes prb. vester*, og en ... *ndo scriniarius* — Notar eller Arkivar, som det vil kunne gjengives. Medens de øvrige Graffiter, der findes kradsede paa Billedet, ere — som Tilfældet plejer at være med den Art Rids paa Helgenbilleder — skrevne imellem hinanden paa Kryds og tværs, til forskjellige Tidspunkter af fremmede eller romerske Pilegrimme, fremtræde hine Navne med tydelige og regelmæssige Skrifttræk i fire pyntelige Linjer under hinanden; der er fremdeles en vis Ensartethed i Maaden, hvorpaa de Vedkommendes Navn og Stilling er betegnet: et

---

[1]) de Rossi tilstaar nemlig (l. c. vol. II p. 126), at efter en Undersøgelse af de Graffiter, der ere indridsede paa Kalken, synes den Mur, hvoraf han fandt de oven omtalte Levninger i Krypten, at være opført paa en Tid, der ligger senere end Omflytningen af S. Cæcilias Rester — *debbo però confessare, che dopo esaminati con minuto studio i frammenti dell' accennata chiusura ho riconosciuto, questa essere stata costruita dopo estratte le reliquie dal papa Pasquale.*

Kors foran hver Enkelt og et „*prb.*“ — *presbyter* eller Biskop — til Slutning[1]). Her synes saaledes, snarere end en tilfældig anbragt Graffit, at foreligge en Indskrift af officiel Charakter: en Udtalelse fra en Kreds af Besøgende, alle romerske Biskopper. der ere komne sammen i S. Cæcilias Krypt, ledsagede af Kirkens Notar eller „*scriniarius*“, for at udføre et eller andet højtideligt Hverv. Hvilket dette Hverv har været. eller naar hine Gejstlige levede, oplyser Graffiten ikke. De Rossi gjør imidlertid opmærksom paa, at en større Del af de forefundne Underskrifter læses paa lignende Maade i Pave Cornelius' Gravkammer paa et Billede af denne Pave, hvis Rester 40 Aar efter S. Cæcilias blev førte ind til Rom, — en Benedictus, 4 Leo'er og 2 af Navnet Georgius nævnes fremdeles som Medlemmer af en Synode, der blev holdt i Rom i Aaret 826, og endelig gjenfinder man flere af Navnene under S. Cæcilias Billede paa en Freske, der blev malet i Kirken S. Clemente i Midten af det 9de Aarhundrede. Nu er det jo ganske vist, at nogle af hine Navne, som Leo, Benedictus, Joannes, ere saa almindelige, at man ingenlunde af den Omstændighed, at de i samtidige Optegnelser knyttes til Kirkens Biskopper, tør drage nogen Slutning om, at de have været baarne af netop de samme Personer; men andre Navne — som Georgius, Mercurius — forekomme langt sjeldnere i den kirkelige Nomenklatur; og naar disse Underskrifter, med vedføjet „*prb.*“, findes paa Mindesmærker eller i Dokumenter, der ere samtidige med det Aar, da S. Cæcilias Rester blev omflyttede, og naar man fremdeles — tilføjer de Rossi — bemærker, at den Maade, hvorpaa Begges Signatur er given, viser den samme Egenhed i Skrifttræk (Versaler eller

[1]) de Rossi vol. II tav. VI.

en Blanding af disse med kursive Bogstaver) paa Billedet af den hellige Cæcilia, som paa den omtalte Freske i Kirken S. Clemente, saa er det ikke uberettiget at identificere de 2de Underskrifter med de i Navnerækken ligebenævnte Personer. Men hvad der saaledes opstilles som Resultat for hin Mercurius' og Georgius' Vedkommende, skulde da ogsaa gjælde om de andre Underskrifter paa S. Cæcilias Billede, hvis Navne findes ligelydende paa Aktstykker eller Billeder, der ere samtidige med Omflytningen af hendes Rester ind til Rom. I den Række Præster, hvis Signatur findes indridset med saa regelrette Skrifttræk i 4 Linjer paa Rammen af Martyrens Billede, ser de Rossi følgelig Samtidige af Pascal I; og spørges der om, i hvilken Anledning de ere komne sammen her i Krypten, ledsagede af Kirkens Notar, lyder Svaret: at de ere blevne hidkaldte af den nævnte Pave for paa Stedet at afgive et synligt Vidnesbyrd om den Translokation, han i Aaret 821 lod foretage med Martyrens Rester; 40 Aar senere have nogle af dem paa lignende Maade attesteret Omflytningen af Pave Cornelius' Lig. Som mere end en Hypothese tør den berømte Archæolog dog ej udgive sin Udvikling, men han finder dens Rigtighed saare sandsynlig[1]).

---

[1]) de Rossi l. c. pag. 131: *Per quanto noi possiamo vedere nelle fitte tenebri di quei tempi, i preti che tutti insieme e con qualche scriniario segnarono i loro nomi ai piedi di s. Cecilia circa il secolo nono, ci debbono parere i testimoni chiamati dal papa Pasquale all' apertura dell' arca santa . . . Se questa interpretazione dei discussi graffiti non è storicamente certa, è però la sola verisimile.*

Endnu staar tilbage med faa Ord at berøre en Urigtighed i Legenden. Ifølge dennes Beretning hjemsøgtes Kirken af en grusom og udstrakt Forfølgelse i det Aar, da S. Cæcilia led Martyrdøden, og Forbitrelsen mod de Christne gik endog saa vidt, at man nægtede dem Tilladelse til at begrave deres Martyrer. Det romerske Rige siges styret af 2de Kejsere: *Domini nostri Invictissimi Principes* — „vore ubesejrede Fyrster og Herrer“, hedder det[1], og i Forhøret over Cæcilia og hendes Medanklagede paaberaaber Amachius sig Ordrer fra disse Kejsere til at skride ind imod Enhver, der bekjender sig til Evangeliets Lære. Iøvrigt findes ikke i Legenden nogen nærmere Angivelse til Bestemmelse af Tiden for Cæcilias Martyrium — Konsulatsaar mangle, og Kejserne navngives ikke — men der optræder en ærværdig Olding, S. Urbanus, som Cæcilias Beskytter og Fortrolige, og denne siges de Christne at kalde deres Pave — *quem Papam Suum Christiani nominant*[2]. Her opstaar imidlertid en Vanskelighed. Antages nemlig hin Urbanus for at have været Menighedens Overhoved, kan der ved ham kun være ment Urban I, som beklædte St. Peders Stol a. 223—230, umiddelbart efter Pave Calixt[3], og den hellige Cæcilia har i saa Fald lidt Martyrdøden under Kejser Alexander Severus, hvis Regeringstid (a. 222—235) netop falder sammen med Pave Urbans Kirkestyrelse. Men efter Alt, hvad vi vide, var Alexander Severus human og retfærdig imod de Christne, og om der end uden hans Vidende kan have fundet enkelte

---

[1]) Laderchius l. c. vol. I pag. 35.
[2]) ibid. pag 12.
[3]) En følgende Pave af dette Navn forekommer først i Slutningen af det 11te Aarhundrede.

spredte Udbrud af Forfølgelse Sted imod Menigheden, kunne vi under hans milde Regimente dog ingenlunde forklare os en Forfølgelse af saa almindelig og forbitret Charakter som den, der omtales i Legenden. Dertil kommer, at Alexander Severus var Eneregent, saa at den stadige Henpegen i Forhøret til 2de Kejsere som styrende Riget bliver ganske uforstaaelig[1]). Til at komme ud over denne Vanskelighed bydes der os en Vejledning af en fransk Martyrolog, Ado, der levede paa Karl den Stores Tid (c. 800—874). Medens nemlig alle andre Martyrskribenter paa Grundlag af Legenden indskrænke sig til at meddele, at Cæcilia led Martyrdøden under Pave Urbanus, slutter han sin — iøvrigt meget kortfattede — Skildring af Helgenindens Levned med den Bemærkning, at hun led Døden under Kejserne Marcus Aurelius og Commodus — *passa est autem beata virgo Marci Aurelii et Commodi Imperatorum temporibus*[2]), idet han forøvrigt holder sig til Legenden, saaledes at ogsaa han lader Pave Urban optræde som Cæcilias Samtidige, og saaledes overser, at denne først beklædte Paveværdigheden omtrent et halvt Aar-

---

[1]) Man har vel ment, at de Ordrer, som Amachius paaberaaber sig imod de Christne, ikke behøve at være givne ham netop af Rigets daværende Regenter, men at det kunde være tidligere Cæsarers Straffebestemmelser eller Edikter, hvorpaa han begrundede Processen. De Rossi gjør imidlertid opmærksom paa (l. c. vol. II pag. 149), at Udtrykkene i Legenden: „*Domini nostri, invictissimi*“ ikke lade sig bruge om afdøde Herskere, idet disse efter Tidens Sprogbrug burde være kaldte „*divi*“, ligesom ogsaa, at baade Amachius og Valerianus i Forhøret over denne Sidste hentyde til den forestaaende Død af de regerende Kejsere — „Vi og vore ubesejrede Herskere skulle altsaa være hjemfaldne til evig Fortabelse, medens Du skal nyde den sande Lyksalighed?“ spørger Amachius, og Valerianus svarer: „Hvad er vel Du og dine Fyrster! — Menneskestakler — *homunciones*, fødte en vis Dag for at dø, naar Eders Time kommer!“ (Laderchius l. c. vol. I pag. 25—26).

[2]) *Martyrolog. Adonis, X Kal. Dcbr.* (ed. Georgius, Romae 1745, pag. 588).

hundrede senere end de nævnte Kejsere. Men hvorledes — spørger de Rossi — er vel Ado kommet til denne nye Tidsbestemmelse? Næppe, svarer han ifølge sit Kjendskab til denne Forfatter, ved nogen Slutning eller Formening paa egen Haand — i saa Fald havde han næppe gjort sig skyldig i en saa paafaldende Anachronisme[1]). Nej, han har læst saaledes i bevarede gamle Optegnelser; og hvad han har læst, har han ordret nedskrevet, uden at bemærke den Modsigelse, han derved indførte i sin Fortælling. Følger man imidlertid den nye Tidsbestemmelse, da bringes de ovenanførte Usandsynligheder i Legenden til at forsvinde. Marcus Aurelius var ingenlunde venligsindet imod de Christne, og netop i de Aar, da han i Forening med Commodus styrede Riget (a. 176—180), fandt der en grum Forfølgelse Sted imod dem, under hvilken — saaledes som Kirkefædrene vidne — Forbud mod at begrave Martyrernes Lig ingenlunde vare uden Exempel. Og — hvad der særlig bør fremhæves — den Ordre fra Kejserne, som i Forhøret over Cæcilia lægges „Præfekten" Amachius i Munden: „Ved Du ikke, at vore Herskere, de ubesejrede Fyrster, have befalet, at de, som vedgaa at være Christne, skulle straffes, men de, som nægte det, sendes bort uden Mén", denne stemmer Ord

---

[1]) de Rossi l. c. vol. II pag. 150: *Non da un suo calcolo; nè da alcuna sua personale opinione*, jfr. Bemærkningen sammesteds *proleg.* p. XXXVIII hvor Ado's Forfattervirksomhed charakteriseres paa følgende Maade: *Cotesto autore del secolo nono nulla inventò di suo capo; ma, come nella prefazione egli medesimo narra, compendiò le memorie dei martiri, avendone cercato in ogni parte i codici; talchè egli offerì ai posteri „compendiosam lectionem atque in parvo codicillo quod multo labore alii per plures codices exquirunt". Adone adunque nel secolo nono viaggiò in cerca degli antichi codici degli atti dei martiri; ed almeno in uno di essi trovò la data di che disputiamo. In fatti egli la trascrive con ingenua fedeltà; benchè contradicente alle narrazioni da lui medesimo compendiate nel martirologio.*

til andet med det Edikt, der udstedtes af de 2de Kejsere i Aaret 177, og hvis Indhold vi kjende af et Brev fra Menighederne i Lyon og Vienna (Vienne i Sydfrankrig), som Kirkefaderen Eusebius omtaler [1]). Hvilken end derfor Kilden er til Ado's Tidsangivelse, er der al Grund til at anse den for den rette, saa at Cæcilia altsaa led Martyrdøden, da Marcus Aurelius og Commodus i Forening styrede Riget — vistnok i Aaret 178 [2]).

---

[1]) I Legenden (Laderchius l. c. vol. I p. 35) lyde Ordene saaledes: *Domini . . . jusserunt, ut qui se non negaverint esse Christianos puniantur; qui vero negaverint, dimittantur*, og de tilsvarende Udtryk hos Eusebius (*hist. eccles.* V, 1) — ifølge den Oversættelse, der gives af den græske Text hos de Rossi (l. c. p. 150) — *illi [qui fatentur se esse christianos] puniantur; si qui vero negaverint, dimittantur.* (I Valesius' Udgave af Eusebius' nævnte Værk p. 178 er der — som det fremgaar af det Foregaaende p. 108, Noten 2 — en ringe Forskjel i Oversættelsen af den græske Text).

[2]) de Rossi l. c. vol. II p. 147 ff. Det Resultat, som den geniale Forsker saaledes er kommet til med Hensyn til Bestemmelsen af Aaret for S. Cæcilias Martyrium, er endnu af forholdsvis saa ung Dato — det citerede 2det Bind af hans *Roma Sotterranea* udkom (ifølge Titelbladet) 1867 — at man ikke kan vente at finde det fremdraget i de gængse kirkehistoriske Haandbøger; i disse henføres S. Cæcilias Dødsaar i Overensstemmelse med Legenden til Alexander Severus' Regering, i Reglen til Aaret 222. Det Samme er Tilfældet i en Specialundersøgelse om de romerske Katakomber (Theodor Hansen: „Kirkehistorie fra Roms Katakomber"), der er udkommet i Kjøbenhavn i Efteraaret 1868 som Afhandling for Licentiatgraden i Theologien, idet det her nemlig hedder (pag. 5), at „den hellige Cæcilia nedlagdes i sin Grav af Pave Urban I c. 230". Det bemærkes vel i en Note sammesteds pag. 7, at nu endelig i Sommeren 1868 er 2den Del af de Rossi's *Roma Sotterranea* udkommen, men denne Oplysning er ikke ganske rigtig, idet 2det Bind af det nævnte Værk mulig ikke — som man ifølge Titelbladet kunde ledes til at antage — var udkommet alt i Aaret 1867, men i hvert Fald var det i April 1868.

Tilbage staar da blot at berigtige Legenden, forsaavidt Urbanus i denne benævnes Pave. De Rossi beder os dog ikke lægge for megen Vægt paa dette Udtryk, lige saa lidt som naar Legenden andetsteds titulerer Amachius „Bypræfekt“[1]), en Stilling, han utvivlsomt ikke har beklædt. Nu véd man med fuld Sikkerhed, at der indenfor det Tidsrum af 50 Aar, til hvilket Martyriet henlægges, fandtes 2de Biskopper af Navnet „Urbanus“ i Rom; den ene Biskop i selve Hovedstaden, senere Pave og stedt til Hvile a. 230 i Calixts Katakombe; den anden derimod Biskop af en eller anden fremmed Stol, død som Martyr i Rom, medens Marcus Aurelius og Commodus styrede Riget, og bisat i Prætextats Katakombe. Højst sandsynlig har denne Biskop opholdt sig i Rom, da Forfølgelsen imod de Christne brød løs i Aaret 177, og medens denne stod paa har han ledet Kirkens Anliggender som Vikar for den dalevende Pave Eleutherius (a. 177—193), men uden selv at være Menighedens Overhoved, — paa lignende Maade, som vi vide, at Biskopper i Provindserne under Uroligheder, der tvang dem til at drage bort, ofte styrede deres Menigheder ved Stedfortrædere. I denne Egenskab er Biskop Urbanus kommen i Forbindelse med Cæcilia og har spillet den fremhævede betydningsfulde Rolle i hendes Liv. Men Forfatteren til Legenden har ikke havt saa nøje Kjendskab til Tidens Biskopper. I Traditionen eller i de Aktstykker, hvorefter han udarbejdede sin Fremstilling, har han fundet omtalt en „Urbanus“, og da han kun kjendte én Biskop af dette Navn, har han uden videre identificeret ham med Paven; og i Konsekvens af denne Vildfarelse begaar han da ganske naturlig en anden, idet han lader

---

[1]) Laderchius l. c. vol. I p. 20: *praefectus urbis*.

S. Urbanus bisætte Martyren: *inter Collegas suos, Episcopos & Martyres* — „mellem sine Embedsbrødre, Biskopperne og Martyrerne“ [1]), uagtet der paa den Tid, da Cæcilia led Døden, endnu ikke var indrettet noget officielt Hvilested for Paverne i *coemeterium Calixti*, allerede af den Grund, at Katakomben dengang ikke tilhørte Menigheden. — *„Tutto adunque si concilia, tutto si spiega, se l'Urbano, di che ragiono, non fu il papa“* — med disse Ord slutter de Rossi sin Undersøgelse [2]).

Siden S. Cæcilias Krypt i Katakómben under *via Appia* er gjort tilgængelig for Besøgende, fejres hendes kirkelige Festdag nu ogsaa hernede. Den 22de November er Krypten oplyst, Martyrens Billede behængt med Krandse af Roser og Lilier, og foran Gravcellen er rejst et Alter, der vel ikke, som det i hendes Kirke, er indlagt med kostbare Stene, men, ærværdigt ved sin Ælde, er sat sammen af Marmorplader, der have tjent til Lukke for Gravnicherne i hendes Katakombe. Hin Dag er Tilstrømningen til den Kirkegaard, Cæcilierne skjænkede Menigheden, større end paa Aarets øvrige Dage tilsammen. Som for halvandet Aartusinde siden ligge de Andægtige paa Knæ foran Helgenindens oprindelige Hvilested, skue op mod hendes Billede; og medens de gamle Psalmer istemmes til hendes Pris, lyder fra de Manges Læber den Bøn,

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 39.
[2]) de Rossi l. c. pag. 152.

hun selv ved Bryllupsmaaltidet opsendte til Herren: *fiat cor meum et corpus meum immaculatum, ut non confundar*[1]) — „lad mit Hjerte forblive rent, mine Sandser ikke fristes, at min Uskyld maa bevares".

---

[1]) Laderchius l. c. pag. 5.

VII.

QVINTILIERNES LANDSLOT (ROMA VECCHIA).

Først ved den 5te Milepæl byder *via Appia* mere fremtrædende Ruiner af en romersk Villa. Tilvenstre ved Vejen, lige overfor de to runde Gravhøje, i hvilke Canina ser Hvilesteder for de 2de Brødre af Horatiernes Slægt, der under Tullus Hostilius udfægtede Striden mellem Rom og Albalonga, er Kampagnen dækket af Murrester: nærmest Vejkanten mindre Gravmæler for lidet kjendte Personligheder, men bag disse, i en Strækning af henved en halv Fjerdingvej og ligesaa dybt ind paa Kampagnen, høje Murtinder med mægtige Aabninger, nøgne afskallede Mure, der ved Tilbygninger bære Præg af at have gjort Tjeneste som Fæstningstaarne i Middelalderen, og nogle besynderligt udseende, halvrunde Bygninger, opførte i flere Etager og ved Skillerum ligesom afdelte i Kamre eller Hvælvinger. Helt ud til *via Appia nuova*, den nye Postvej, der fører fra Rom til Albano, kan man følge dette Ruinkomplex, gjennemskaaret af en af Kampagnens Vandledninger, men forøvrigt fremtræder det ingenlunde som nogen sammenhængende Gruppe, idet store Strækninger mellem de mere iøjnefaldende Murtinder ligge dækkede af Kampagnens Græstæppe, saa at først et nøjere Eftersyn viser den Forbindelse, der har været mellem de enkelte Bygningsdele.

Indtil for 50 Aar siden, da Fyrst Torlonia, der er den store Grundejer paa denne Del af Kampagnen, lod foretage Udgravninger herude, vidste man ikke ret, hvad disse murede Værker skulde forestille. Folketroen saae i dem en Levning fra det gamle Rom, hvis Forstæder man antog skulde have strakt sig saa langt ud paa Kampagnen, og kaldte Ruinerne „*Roma vecchia*“ [1]) — en Betegnelse, der oftere gjenfindes i Byens Nærhed, til Ex. for Gordianernes Villa ved *via Praenestina* og for en Ruinsamling af lignende Charakter og fra samme Tidsrum som den her omhandlede — det saakaldte *Sette Bassi* eller „*Roma vecchia di Frascati*“ ved den 5te Milepæl paa *via Latina* [2]). De egentlig Kyndige synes længe at have afholdt sig fra at udtale nogen Mening — i Pratilli's Monografi over *via Appia* omtales *Roma vecchia* saaledes ikke med et eneste Ord [3]), indtil en italiensk Archæolog Riccy i Begyndelsen af dette Aarhundrede fremsatte den noget besynderlige Antagelse, at denne udstrakte Samling af Mure maatte opfattes som en fordums Landsby eller Kommune i Roms Nærhed, *pagus Lemonius*, der var bleven smykket med større arkitektoniske Værker, særlig af en af Roms mægtige Familier, Sulpicierne, der hørte hjemme i denne Kommune [4]). Riccy's Antagelse vandt dog ikke synderlig Tilslutning, og den synes heller ikke at have fortjent det; thi ganske afsét fra, at den saakaldte *pagus Lemonius* ifølge

---

1) Westphal, *die röm. Kampagne* p. 19.

2) Nibby, *Analisi della carta de' dintorni di Roma* vol. III p. 28.

3) Pratilli, *della via Appia da Roma a Brindisi* (Napoli 1745) p. 70: *nè poscia insino al VIII colonna altro di memorabile ci è occorso di rintracciare.*

4) Riccy, *dell' antico pago Lemonio in oggi Roma vecchia* (Roma 1702) cap. 3 og 7.

Angivelse af en romersk Grammatiker i det 4de Aarhundrede vilde være at søge ved *via Latina* og ikke ved *via Appia*[1]), og der ikke — som Riccy finder — er Grund til at tvivle om Beretningens Nøjagtighed, viste Murværket i sin Konstruktion, at det overalt hidrørte fra et meget begrændset Tidsrum under Kejserne, ligesom ogsaa Forbindelsen mellem de enkelte Bygningsdele bestemt tydede hen paa, at her umulig kunde være Tale om en lokal Helhed af forskjelligartede Bygninger, offentlige som private, saaledes som en By maa opvise det, men udelukkende om et enkelt Anlæg af bestemt Charakter, hvorved da nærmest maatte tænkes paa et Landslot for en romersk Rigmand, hvilket jo med sine Udbygninger til Tusinder af Slaver, Lystanlæg og Bade kunde indtage et Fladerum som en lille By[2]). Gjentagne Gange var der saavel af Fremmede som af Italienere iværksat Udgravninger herude, og Roms Musæer have herfra hentet Kunstsager i Hundredvis, men de, der forestod disse Udgravninger, havde ikke Blikket aabent for Historien og Arkæologien og bragte derved mere Forstyrrelse over Ruinerne, end de hjalp til at lære dem at kjende. I Aaret 1828 lod imidlertid den ældre Fyrst Torlonia paany anstille Undersøgelser herude. og en af Roms dygtige Oldtidsforskere. Antonio Nibby, der alt havde gjort sig bekjendt ved Skrifter om den romerske Kampagne, blev valgt til at lede disse, saaledes at det tillodes ham samtidig med at søge Kunstskatte for Torloniernes Musæum at foretage en planmæssig Udgravning for derved at vinde Oplysning om Ruinernes Bestem-

---

[1]) Festus, *de verb. signific.* (ed. Müller, Lipsiae 1839) p. 115: *Lemonia tribus pago Lemonio appellata est, qui est a porta Capena via Latina.*

[2]) Sall. *Catil.* cap. 12: *quum domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas.*

melse. Endnu dengang, forsikrer Nibby, var Terrænet, trods Alt, hvad der i Aarhundreder var ført bort derfra, bogstavelig talt overdækket med Marmorfragmenter af enhver Art: Brudstykker af Søjler og Kapitæler, Friser og Ornamenter, Fliser af de sjeldneste Marmorsorter[1]). Saare Meget af, hvad der fandtes, kunde under hans kyndige Haand være bleven bevaret og anbragt paa Stedet, saaledes at det gav en Forestilling om den oprindelige Udsmykning, særlig af den søjlebaarne Hal, der førte ind til Villaen, og af et Tempel tilligemed et pragtfuldt Nymphæum eller Springvand, der udgjorde en Del af Façaden ud imod Vejen; men den pavelige Regering havde ikke ret Tillid til Almenhedens Pietet mod Fortidsminderne, og det blev derfor paabudt, at Alt, hvad der fandtes af nogen Betydning, skulde føres i Sikkerhed til Rom[2]). Ved Nibbys Undersøgelser, der strakte sig ud over det følgende Aar, lykkedes det at vinde fuldstændigt Overblik over Ruinerne, og der lodes ingen Tvivl tilbage om, at man i dem havde et af de mest pragtfulde Villaanlæg i Roms Nærhed, med storartede Badeindretninger, et Amfitheater, en Væddeløbsbane samt Luxusbygninger af anden Art. Paa Teglsten, der vare benyttede ved Opførelsen, fandt man Fabrikmærker, som alle viste hen til Antoninernes Tid: *op. dol. [opus doliare] ex praediis* . . . — Lerarbejde fra Den eller Dens Teglværker, hed det med vedføjet Konsulatsaar eller Angivelse af den paagjældende Kejser blandt Antoninerne[3]); og Spørgsmaalet drejede sig da kun om, hvilken romersk Rigmand der

[1]) Nibby l. c. III p. 725: *molti avanzi più, o meno disfatti sono sopra terra, e dove questi non appariscono, il terreno rigurgita talmente di frantumi di materiali ordinarii, di marmi bianchi, e colorati di ogni spezie, di pezzi di ornato, e di scultura, che* osv.

[2]) Braun, *Ruinen und Museen Roms* p. 93.

[3]) Nibby l. c. III p. 726—27.

kunde antages at have opført og ejet dette Landslot af saa mægtige Proportioner. Ogsaa herpaa fik Nibby fyldestgjørende Svar. Længst borte fra Vejen, paa Skrænten af en Lavastrøm, der fra Albanerbjergene skraaner ned imod Cæcilia Metellas Gravmæle, hvor Slottets Hovedbygning maa antages at have ligget, fandt man nemlig Rør af en Vandledning til Brug for de nærliggende Bade, og disse Blyrør tilligemed Nøgler af Bronze bar Indskriften:

II. QVINTILIORVM
CONDINI ET MAXIMI[1])

d. v. s. „begge Qvintiliernes, Condinus' og Maximus' Ejendom".

Denne Oplysning passede fortrinlig med, hvad der berettedes hos de gamle Forfattere. Netop paa Antoninernes Tid, under Antoninus Pius og Marcus Aurelius, levede i Rom et højt ansét Broderpar, Condianus og Maximus Qvintilius, der nød Ry ogsaa paa Grund af deres Rigdomme; og om dem vidste man, at de ejede et stort Landslot i Nærheden af Rom, som Kejser Commodus, efter at have ladet begge Brødre rydde af Vejen, bemægtigede sig og gjorde til sit Yndlingsopholdssted. Nu forstod man, at her kunde være fundet en Mangfoldighed af Kunstskatte, at Villaen var forsynet med en Væddeløbsbane, med Amfitheater og imponerende Badeanlæg; Commodus' Passion for Dyrekampe og Væddekjørsel var kjendt nok, og luxuøse Badeindretninger kunde ikke undværes af en Kejser, der sagdes — maaske med nogen Overdrivelse — at bade 6—8 Gange daglig og at indtage sine Maaltider i Badet[2]). Den store Udstrækning af Villaen med dens afsides liggende Hovedbygning gav ogsaa ganske Forklaring til,

---

[1]) Nibby, l. c. p. 727.
[2]) Lampr. *Comm.* cap. II.

hvad der berettedes hos Herodian: at da Folkemængden engang strømmede ud til Qvintiliernes Landslot og med Raab og Skrig forlangte Kejserens Yndling Cleanders Hoved udleveret, men udenfor Villaen kom i Haandgemæng med Prætoriankohorten, kunde Commodus ikke høre noget til den Tumult, der fandt Sted herude; en Nærpaarørende maatte ile ud til ham fra Rom og underrette ham om, hvad der gik for sig[1]).

Senere Undersøgelser af Canina i Aaret 1853 bekræftede fuldkomment Nibbys Opdagelse. Da afdækkede man bl. A. Resterne af et mindre Tempel for Kejserens Skytsgud Hercules, og fandt dér en Torso af Guden tilligemed Brudstykker af Søjler, der havde smykket Templets Façade ud imod Vejen. Nu tør det derfor antages udenfor al Tvivl, at det udstrakte Ruinkomplex ved den 5te Milepæl, der fremdeles gaar under den folkelige Benævnelse „*Roma vecchia*", viser Resterne af et stort Landslot, der er bleven opført af Qvintilierne i det 2det Aarhundrede (ingen af de fundne Teglsten bærer Mærker, der gaa længer tilbage end til a. 154), udvidet og forskjønnet af Kejser Commodus, og senere maaske har været Sommerresidens for Cæsarer i det 4de Aarhundrede.

Brødrene Qvintilius skulle altsaa have ejet dette Landslot ved den appiske Vej. Derved er der dog ikke vundet synderligt til Oplysning om, hvad der kan være foregaaet indenfor dets Mure; thi hvad der vides om Broderparret, er saare lidet. De gamle Forfattere berømme deres Dygtighed og Retsind, deres Indsigter i forskjellig Retning, særlig i Krigskunsten og Landbo-

[1]) Herod. I cap. 13.

forhold, et Kjendskab, som de bl. A. lagde for Dagen i et Skrift om Roms Agerbrug, der forfattedes af dem begge i Forening, og hvoraf nogle Fragmenter ere bevarede. Slægten hørte til Roms ældste Patricierfamilier — den omtales allerede paa Romulus' Tid — og de store Rigdomme, hvoraf Brødrene vare i Besiddelse, bidrog yderligere til at kaste Glands over dens Navn. Men først og fremmest synes man at have beundret det Brodersind, der knyttede dem sammen i al deres Færd, hjemme som ude, saa at der ingensinde er Tale om en enkelt af Brødrene, men stedse om dem begge i Forening: Condianus og Maximus Qvintilius. I Forening beklædte de Konsulatet, faa Aar efter at Antoninus Pius havde besteget Thronen — *Qvintiliis Cos.*, hedder det paa en Marmortavle[1]) — og endnu en Gang synes de at have opnaaet denne Ære, under den samme Kejser, vistnok a. 151[2]). En Snes Aar senere (a. 173) møde vi dem som Statholdere i Grækenland, hvor den Ene styrede Provindsen som Prokonsul, medens den Anden fulgte did som Næstbefalende, men Styrelsen foregik i Begges Navn, saa at til Ex. Kejserens Ordrer vare stilede til dem Begge under ét, ligesom ogsaa deres Indberetninger til Rigets Overhoved afgaves af dem i Fællesskab[3]). Iøvrigt er der alt anført et Træk af dem under denne Virksomhed; det var Brødrene Qvintilius, der forargedes ved at se Lunde og Haver omkring Herodes Atticus' Landslot ved Athen smykkede med Statuer fra Pentelicons Marmorbrud af dennes Slaver og Frigivne, men hvem Herodes Atticus gav til Svar: „Kommer det vel Nogen ved, hvad Brug jeg

---

[1]) Gruterus, *Inscr. Lat.* vol. I p. CXXVI.

[2]) Tillemont, *Hist. des Empereurs* (Venise 1732) t. II pag. 320.

[3]) Fragm. 16 § 4 Dig. (XXXVIII—2): *hoc Divi fratres Quintiliis rescripserunt.*

gjør af mit Marmor!"[1]). Endnu en Gang møde vi dem som Statholdere i Pannonien (a. 178) i Kamp med germanske Folkeslag. Brødrene synes at have havt Vanskelighed ved at føre Krigen til Ende — det var jo en ominøs Egn, hvor en af Slægten, Qvintilius Varus, i Teutoburgerskoven havde lidt det store Nederlag imod Cheruskerfyrsten Arminius (a. 9 efter Chr.) — og Marcus Aurelius rejste da selv til Provindsen, ledsaget af sin 18aarige Søn Commodus, for at lede Felttoget. Men heller ikke Kejseren formaaede at vinde Bugt med de krigerske Stammer; kort efter sin Ankomst blev han syg og døde det paafølgende Aar (d. 16de Marts 180) i Sirmium eller Vindobonum (Wien), uvist om af Sygdommen alene, eller — saaledes som Dio Cassius mener at vide fra sikker Kilde — tillige som Følge af, at Lægerne fremskyndede hans Endeligt for at gjøre sig behagelige overfor den unge Thronarving[2]). Sikkert have Qvintilierne hørt til den Kreds af Venner, som Kejseren kaldte til sig paa Dødslejet for at anbefale dem den vordende Hersker. „Se her min Søn, hvis Opdragelse I selv have ledet, og som nu træder ind i Ynglingealderen, men ligesom et Skib paa oprørt Hav trænger til at styres og ledes, for at han ikke ukjendt med sine Pligter skal lide Skibbrud paa de slette Tilbøjeligheders Skjær. Gid han da i Stedet for én Fader i mig maa finde mange i Eder, som ville vaage over ham og raade ham til det Bedste"[3]). Faa Timer efter var Kejseren død, efterladende kommende Slægter, hedder det, et evigt Minde om sine Dyder[4]).

[1]) *Via Appia* I, pag. 272—73

[2]) Dio Cass. LXXI, 35.

[3]) Herod. I cap. 4.

[4]) ibid.

Den nye Hersker lærte man hurtig at kjende. Det lød saa forhaabningsfuldt, da han omringet af de gamle Raadgivere traadte frem for Hæren og mindede den om sin Fader — „elskede han ikke os Alle, som om vi vare én Person, kaldte mig derfor hellere sin Krigsfælle end sin Søn“, og opfordrede Legionerne til at føre Krigen med al Kraft, at udvide Roms Herredømme lige til Oceanet: „derved vinde vi ikke blot Hæder og Berømmelse, men Tak hos vor fælles Fader; thi, tro mig: han hører vore Ord og skuer ned paa vore Bedrifter“[1]). Men Kejserens Omgivelser lod sig næppe lede paa Vildspor af de bevægede Ord; slette Tjenere fandt Vej til hans Øren, de skildrede for ham det nydelsesrige Liv i Rom, Theater og Skuespil, Frihed og Fornøjelser, i Modsætning til dette Felttog ved Donaus Bredder, hvor end ikke Sommeren bragte Andet end Kulde og Regn: „hvor længe, Herre, vil Du udholde denne Tilværelse, medens Andre nyde godt af varme Kilder og kølende Bade, af kostelig Vellugt og en Luft, klar og ren, som kun Italien kan byde den“[2]). Commodus modstod ikke Fristeren; i al Hast blev Hæren sammenkaldt og modtog det Budskab, at Kejseren ikke kunde betvinge sin Længsel efter Fædrelandet, tilmed da han — som man gav det Udseende af — frygtede, at en eller anden Stormand i Rom under hans Fraværelse skulde bemægtige sig Thronen. Opbrud blev befalet, og med „ungdommelig Hast“[3]) ilte den nye Hersker fra Donau til Rom for i fulde Drag at nyde det dissiperede Liv, som først Døden rev ham bort fra.

---

[1]) Herod. I cap. 5.
[2]) ibid. cap. 6.
[3]) ibid. cap. 7.

Vistnok fulgte Qvintilierne med Commodus til Rom (a. 181). De have været med ved det højtidelige Indtog i Hovedstaden, sét den Højeste som den Ringeste ile udenfor Portene for at være den Første til at kaste Blomster og Kranse for den tyveaarige Kejser, der var saa vindende i sin Optræden, hvis Blik lyste af Liv og Venlighed og over hvis lyslokkede Hoved der laa ligesom et gyldent Skjær, naar Solen faldt derpaa. Alt strømmede over af Jubel, ingen Kejser er bleven modtaget med saa megen Sympathi som Commodus — han, der jo i Vuggen var kaldet til Hersker, født og opdragen blandt Romerne selv. Men Glæden blev kun stakket; snart saae man slette Raadgivere vinde Magt over Cæsaren, denne leve alene for sine Fornøjelser, med Roms Komødianter og Gladiatorer fejre Gjæstebud og Drikkelag, medens Styrelsen af Riget var i Hænderne paa lidet agtede Yndlinge, der holdt den ungdommelige Hersker borte fra alle Regeringshandlinger og søgte at vække Mistanke hos ham imod Enhver, der indtog en fremragende Stilling i Staten. Om Brødrene Qvintilius i den Anledning have havt noget Sammenstød med Kejseren, eller om deres store Rigdomme fristede Begjærligheden, skal lades usagt, men de hørte til de Første, der maatte undgjælde for hans Vrede. Det hed sig, at de sørgede over Rigets sørgelige Skæbne, og denne Sorg, som de ikke skyede at lægge for Dagen, blev benyttet til at beskylde dem for at tragte efter Herredømmet. Som de havde levet i broderlig Forening, fandt de ogsaa Døden med hinanden. Commodus lod dem Begge samtidig bringe af Dage (a. 182), sandsynlig[1]) paa Landslottet ved den appiske Vej, hvor de tør

---

[1]) Mere tør ikke udsiges; Reumont (*Gesch. der Stadt Rom* I p. 509) og enkelte andre Forskere, der berøre saadanne Detailler, henlægge vel Brødrenes Død til den omhandlede Villa, men Tidens Forfattere give ingen bestemt Oplysning herom.

antages at have tilbragt deres sidste Leveaar; og for uhindret at kunne bemægtige sig deres Ejendomme lod han Dødsdommen udtale over samtlige Medlemmer af Qvintiliernes Slægt — *domus Qvintiliorum omnis exstincta*, hedder det hos Lampridius[1]); kun en Enkelt, Condianus Sextus, Søn af en af Brødrene — uvist hvilken — der opholdt sig i Syrien, da Budskabet om Dommen naaede ham, undflyede sin Skjæbne; det hedder sig, at han drak Blodet af en Hare, steg til Hest, lod sig styrte med denne og anstillede sig som død i Faldet ved at spytte Blodet ud; Venner bragte ham i Sikkerhed og hjalp ham med at komme bort, medens en Vædder blev lagt i en Kiste og brændt, som om det var hans Lig. Men længe holdt Rygtet sig, at Condianus Sextus endnu var i Live og forklædt flakkede om i Lilleasien; mange Hoveder, der lignede hans, blev sendte til Rom, uden at Nogen dog vidste, om det rette var derimellem, og Aaringer efter at Commodus var død fremstod Prætendenter, der foregav at være den endnu levende Sextus Qvintilius og gjorde Paastand paa Faderens og Onkelens Ejendomme.

Commodus bemægtigede sig altsaa dette Landslot. Ved hans Foranstaltning blev det forskjønnet og udvidet, det maatte give Plads for hans talrige Hofstat, deriblandt et Harem paa 600 Mennesker, og en Afdeling af Prætoriankohorten, flere tusind Mand, der vaagede over Kejserens Person. Herude maatte han ogsaa kunne tilfredsstille sin Passion for Dyrekampe og Væddekjørsel og opførte derfor i Forbindelse med Slottet et Amfi-

---

[1]) Lampr. *Comm.* cap. 4.

theater og et Stadion; ham skyldes fremdeles de storartede Badeanlæg med deres Kamre og hvælvede Badehaller, til hvilke en særlig Ledning førte Vand fra en af Kampagnens Akvædukter, og herude forglemte han mindst af Alt at hylde sin Yndlingsheros Hercules, Guden, hvis Navn han helst vilde bære, og hvis Attributer, Køllen med Løveskindet, han lod bære foran sig ved Processioner i Rom. Med sine Luxusbygninger til forskjellig Brug naaede Villaen fra den appiske Vej helt ud til *via Latina*, en Strækning af henved en halv Fjerdingvej, og indtog et Areal af mere end 150 Tdr. Land.

Men: „*magna domus, parva quies*" kunde Commodus have sat over Portalen paa sit Landslot. Thi Hvile og Fred, idetmindste i Sindet, fandt han ikke her. Endnu var der ikke hengaaet to Aar siden hans Overtagelse af Styrelsen, men de Store havde noksom víst ham deres Misfornøjelse, og hans 12aarige Regering forløb i saa at sige stadig Frygt for at miste Liv og Throne. „Denne Dolk sender Senatet Dig", hed det ved det første mislykkede Attentat paa hans Liv, og fra hin Dag — forsikrer Herodian — hadede Kejseren denne Forsamling af Rigets Dignitarer og laante Øre til alle Beskyldninger mod Enhver, der ved Fødsel, Rigdom eller Kundskaber hævede sig frem i Staten[1]).

Der er i det kapitolinske Musæum, i *stanza degli Imperatori*, en Buste af Commodus, der viser ham som halvvoxen; det er et fint lille Ansigt med store Øjne, en smukt tegnet Mund med fyldige, noget aabentstaaende Læber, et Billede ganske anderledes tiltalende end hint berømte af den unge August i Vatikanet, der med de dybtliggende Øjne under de rynkede Bryn,

[1]) Herod. I cap. 8.

tynde og sammenknebne Læber røber Eneherskeren, som allerede tynges af sit Kald og grunder over de Vanskeligheder, det vil berede ham. Saaledes skal Commodus have sét ud som 14aarig Dreng[1]. Antoninus Pius' Dattersøn og Marcus Aurelius' Søn, der „af Naturen“, hedder det, „slet ikke var ond, men tvertimod yderst godmodig“[2], maaske lidt enfoldig, hvem Faderen holdt saa usigelig meget af, og til hvis Undervisning han hidkaldte de dygtigste Lærere. Man maa være forud indtaget for — som en tydsk Kunstkritiker[3] — at kunne se noget „Uhyggeligt“ i dette lokkede Barneansigt, og man tror ikke ret, hvad der fortælles hos Lampridius: at Commodus som 12 Aars Barn befalede, at en Slave, der havde opvarmet hans Badekammer for stærkt, skulde kastes i Ovnen, hvorefter man maatte brænde Skin-

---

[1] *Mus. Capitol.* vol. II tav. 48. Busten, der oftere ses kopieret i Bronze og Marmor af de romerske Billedhuggere, blev funden i Aaret 1701 i Ruinerne af en Villa mellem Genzano og Civita Lavinia, der antages at have tilhørt Antoninus Pius, og hvor man samtidig opdagede et Billede af Faderen, Marcus Aurelius som Dreng. Med hvad Ret den nævnte Buste iøvrigt udgives for et Billede af Commodus, skal lades usagt. Kunstkjendere synes ikke nærmere at have begrundet deres Antagelse (l. c. pag. 45), og man har ogsaa Vanskelighed ved at gjenfinde dets barnlige, godlidende Træk i de mere bekjendte Buster, der vise Kejseren som fuldvoxen Mand. — Et lignende Billede af et ungt Menneske, iklædt en Art Harnisk, der findes i *Gall. degli Uffizj* i Florents, antages ligeledes at fremstille Commodus som halvvoxen (Dutschke, *nordital. Bildwerke* III pag. 94—95).

[2] *ἀλλ', εἰ καί τις ἄλλος ἀνθρώπων, ἄκακος*, lyde de paagjældende Udtryk (Dio Cassius LXXII, 1), der mere ordret kunne gjengives med, at Commodus „var saa lidet ond, som noget Menneske kunde være det“; iøvrigt er en Forfatter i det 4de Aarhundrede, Lampridius, af en anden Mening og forsikrer, at Commodus var „*a prima statim pueritia turpis, improbus, crudelis, libidinosus* osv. (*Comm.* cap. 1), men Lampridius har næppe Krav paa særlig Troværdighed.

[3] Stahr, *Torso* vol. II p. 437.

det af en Bede for ved Lugten at indbilde ham, at hans Ordre var efterkommet[1]).

Men i Modsætning til hin Buste, der ogsaa som Kunstværk er af betydeligt Værd, have vi en anden i Vatikanet, der viser Kejseren som fuldvoxen Mand. Commodus er her fremstillet som Hercules Romanus med Løvehuden om Hovedet og Dyrets Poter sammenbundne i en Sløjfe om Brystet; paa højre Skulder bærer han Køllen, medens den venstre aabne Haand viser Hesperidernes Æbler, den Løn, som Hercules jo vandt i Kampen mod Dragen. Trækkene ere ogsaa her regelmæssige, Haar og Skjæg fyldigt og krøllet; dette Ydre vilde være mandigt og tiltalende, som passende for Den, der gjaldt for at være Roms smukkeste Mand, dersom ikke de store fremstaaende Øjne under de halvt nedfaldende Øjelaag gav Udtrykket noget paa én Gang Sløvt og Grumt[2]).

Saaledes maa vi forestille os Commodus paa Qvintiliernes Villa: den vilde, ubændige Jæger, der med Køllen øver sin Styrke paa Mennesker og Dyr, der ikke kan faa nok af at se Blod flyde, og som — i Modsætning til Faderen, der forbød Gladiatorerne at kæmpe med andre end stumpe Vaaben — lænker de Kæmpende sammen, naar de tøve med at fælde hinanden; han, for hvis Brutalitet selv den store Hob føler Angst, saa at den ikke tør møde til sine Yndlingsfornøjelser i Theater og Cirkus, af Frygt for at Kejseren kunde finde paa at nedlægge dem med sine Bueskud, ligesom Hercules fældede Stymfaliderne.

---

[1]) Lampr. *Comm.* cap. I.

[2]) Busten, der i Aaret 1874 blev fundet paa Esquilinerbjerget i Rom, hører til de bedste Commodus-Billeder, der kjendes; den omtales nærmere af en romersk Kunstkjender, P. E. Visconti, i en Afhandling i Tidsskriftet „*Bullett. della commis. Archeolog. municipale*“, anno III Nr. 1 (Roma 1875) p. 3—15.

Vistnok har Commodus jævnlig havt sin Residens paa dette Landslot. Siden hin Dag, da en forhenværende Soldat havde rejst en Opstand imod ham og villet dræbe ham ved en Fest i Rom, viste han sig sjælden i Hovedstaden, men opholdt sig mest paa et Landgods i Byens Nærhed[1]). Om hans Færd herude bliver der dog ikke synderligt at meddele. Tidens Beretninger dreje sig væsentlig om hans Optræden i Cirkus og paa Arenaen, om hvor mange Dyr han kunde fælde, med hvilken Kraft og Behændighed — Bedrifter, der stundom synes lidet trolige, som naar det fortælles, at Kejseren paa én Dag dræbte hundrede Løver i Amfitheatret, hver med et eneste Bueskud[2]), eller at han med sit Spyd gjennemborede en Elefant med saadan Kraft, at Spidsen stak ud paa den modsatte Side[3]).

Med Regeringssager tør vi næppe finde Kejseren beskjæftiget. Statens Styrelse var overladt til hans mægtige Frigivne, og selv siges han at have været saa lad, at han ofte forsynede flere Ordrer med kun en enkelt Underskrift, og at mange af hans Breve kun indeholdt det ene Ord: *Vale*[4]), — en Karrighed med Sproget, der dog ikke forhindrede ham fra ved forefaldende Lejlig-

---

[1]) *ἐν προαστείοις* (ɔ: i Forstæderne), hedder det hos Herodian (I cap. 11 in f.), og med det samme Udtryk (*ἐν προαστείῳ*) betegnes Qvintiliernes Villa (ibid. cap. 12), hvor Kejseren — efter hvad der meddeles af Dio Cassius (LXXII, 13: *ἐν τῷ Κυϊντιλίῳ προαστείῳ ὄντα*) — opholdt sig, da Folket ilte ud fra Rom for at forlange hans Yndling Cleanders Hoved (jfr. ogsaa den nævnte Bog cap. 16 og 24, hvor Stedet blot benævnes „Landslottet udenfor Byen“ — *ἐκ τοῦ προαστείου*). Paa disse Kildesteder maa der vel bygges, naar nyere Forfattere, der lejlighedsvis berøre saadanne Detailler, udtale, at Qvintiliernes Villa var Commodus' Yndlingsopholdssted (se bl. A. Reumont l. c. I p. 510, R. Burn, *Rome and the Campagna* p. 417, Nibby l. c. III p. 730).

[2]) Herod. I, 15.

[3]) Lampr. l. c. cap. 13.

[4]) ibid.

hed at tilskrive Senatet med den pompøse Indledning, der kjendes fra Dio Cassius: „Herskeren Cæsar Lucius Ælius Aurelius Commodus, Augustus Pius, Felix, Sarmaticus, Germanicus Maximus, Brittannicus, Verdens Fredbringer, den Uovervindelige, Hercules Romanus, Ypperstepræst, Tribun for 18de Gang, Imperator for 8de og Konsul for 7de Gang, Fædrelandets Fader, sender Konsuler, Prætorer og Folketribuner samt det lyksalige Commodianske Senat sin Hilsen“ [1]). Men iøvrigt tør vi ingenlunde forestille os Commodus her tilbringende sin Tid alene i Vellevnet og Lediggang. Samtiden har vel villet fremstille ham saaledes — „Dag og Nat“, hedder det, „var hans Sind hildet i tøjlesløse Nydelser“ [2]) — og Tidens Forfattere dvæle med Forkærlighed ved hans Extravagancer i forskjellig Retning; men vistnok er der nogen Overdrivelse i deres Skildring. Thi en Mand, der som Commodus ikke stod tilbage for Nogen i Egenskab af Bueskytte og Nævekæmper, der fandt sin Fornøjelse i at brydes med Roms stærkeste Mænd og lod sig undervise af de dueligste Parthere i Bueskydning, af Mauritanere i Landsekasten og i Behændighed sagdes at overtræffe alle sine Lærere — han har sikkert ikke bortødslet sin Kraft i Venus' eller Bacchus' Tjeneste. Enkelte Træk, der skulle illustrere hans Raffinements, synes da ogsaa ganske uskyldige eller ligefrem latterlige — som naar det fortælles, at man sjælden saae hans Bord uden Gemyser [3]), eller at han holdt af, at den eller den Elskerinde skjænkede Vinen i Bægeret for ham [4]). Lad os ogsaa erindre, at den af hans Inklinationer, der holdt sig længst i hans Gunst — den Eneste, der kjendes af Navn, Marcia, vistnok var en Kvinde af human Tænkemaade, og at det

---

[1]) Dio Cass. LXXII, 15.
[2]) Herod. I, 13.
[3]) Lampr. l. c. cap. 11.
[4]) Dio Cass. LXXII, 18.

utvivlsomt skyldes hendes Indflydelse, at Commodus' Regering forløb uden hine blodige Forfølgelser mod Menigheden, som Faderen, Marcus Aurelius, ingenlunde kunde sige sig fri for.

Et enkelt Optrin henlægges særlig til Qvintiliernes Villa. Til Commodus' mægtige Frigivne hørte en Fryger ved Navn Cleander, der som Barn var kommen til Rom og solgt som Slave. Lykken var ham gunstig, saa at han i Stedet for at blive Lastdrager paa Torvet, blev optagen i Cæsarernes Palads, hvor han voxede op med Thronarvingen og hurtig vandt dennes Fortrolighed. Den lille Commodus holdt ikke af den megen Undervisning, han vilde hellere synge og dandse, spille paa Fløjte og modellere Vaser, eller — naar han kunde komme dertil — vise sin Færdighed som Skuespiller og i allehaande Sport[1]; og det tør vel antages, at Cleander, der forstod at gjøre sig behagelig, har været en villig Kammerat ved disse Løjer, ligesom at han senere hørte til den Kreds af halv Tjenere halv Venner, der ledsagede Commodus paa Toget mod Germanerne og efter Marcus Aurelius' Død overtalte ham til at opgive det besværlige Felttog ved Donau for at nyde det ubundne Liv i Rom.

Venskabet holdt sig, da Commodus blev Kejser. Cleander fik en af hans Elskerinder til Ægte, Børnene blev opdragne hos Regenten, og selv steg han til Magt og Æresposter, saa at han blev Øverste for Kejserens Hofstat — „*a cubiculo Augusti*“, som Stillingen noget beskedent benævnes, mindende mere om en Kammertjeners end om en Hofchefs, men som efter Tidens

---

[1]) Lampr. l. c. cap. I.

Indskrifter[1]) at dømme var den højeste, der kunde naaes ved Cæsarernes Hof. Rom kjendte vel allerede, særlig fra Claudius' og Neros Tid saadanne Yndlinge, der fra Samfundets laveste Lag svang sig op til at blive Fyrstens Venner og Raadgivere — hine kejserlige Frigivne, der charakteriseres af den yngre Plinius, naar han udbryder, at „mangen Fyrste samtidig med at være Borgernes Herre var sine Frigivnes Slave: ved disses Raad og Vink lod de sig lede, gjennem dem hørte og talte de, ved Hjælp af dem søgte man Præturer, Præsteembeder og Konsulater“ [2]); men en Frigiven, der gjorde en mere hensynsløs Brug af sin Magt end Cleander, havde man endnu ikke sét. Alt maatte tjene til at mætte hans Pengegridskhed: Senatorværdigheder og Befalingsposter, Statholderskaber og Provindsstyrelse — alle Embeder, forsikrer Dio[3]), blev solgte til den Højstbydende; paa hans Bud blev Retternes Domme kasserede, Exilerede kaldte tilbage, Frigivne optagne i Senatet, og overfor hans Angivelse faldt Rigets mest ansete Mænd, selve Kejserens Svoger, der vovede at gjøre denne opmærksom paa de Misbrug, som en Yndling tillod sig i hans Navn. Saa vidt gik Cleander i sin Hensynsløshed, at han for et enkelt Aar (sandsynligvis a. 189) paa én Gang udnævnte 25 Konsuler; og efter at have ind- og afsat Befalingsmænd over Prætoriankohorten ganske efter Tykke, saa at Enkelte kun i faa Dage beholdt Posten til hans Behag, endte han med selv (i Forening med to Andre) at overtage denne, næst Kejserens den højeste Stilling i Staten — for første Gang, hedder det, saae man en Frigiven som Øverste for Kejserens Livvagt: „*libertinus a pugione*“ — Befalingsmanden af det korte Sværd, som

---

[1]) Friedlaender, *Sittengesch. Roms* (1874) I p. 188.
[2]) Plin. *paneg.* cap. 88.
[3]) Dio Cass. LXXII cap. 11.

Folkevittigheden kaldte ham med en Hentydning til, at Drab og Mord var hans fornemste Idræt[1]).

Men Cleanders Magt, der var stegen saa højt, tog en brat Ende. Rom hjemsøgtes af Hungersnød, og af denne benyttede han sig til at indkjøbe store Forraad af Korn, for naar Nøden var paa sit højeste at uddele deraf til Hæren og Folket, i Haab om derved at vinde deres Bistand til at bestige Thronen. Forinden indtraf imidlertid en uventet Tildragelse. For 7de Gang skulde Vognene kjøre rundt i Circus Maximus, da i en Pause mellem Løbene der opstod Uro blandt Tilskuerne. En Skare unge Folk, anførte af en vildt udseende Kvinde, styrtede ind paa Banen og udstødte Forbandelser imod Cleander for hans Begjærlighed og Magtsyge, der var Skyld i den Nød, hvoraf Byen hjemsøgtes; og som en Løbeild gik det igjennem de Tusinder af Tilskuere: lad os ile ud ad den appiske Vej til Qvintiliernes Villa og klage vor Nød for Kejseren. Udenfor Slottet lød Leveraab for Commodus — han var endnu populær hos Menigmand — men Smædeord imod Cleander, med Raab om at faa hans Hoved udleveret — en forvirret Larm, der først endte da Portene gik op, og det kejserlige Rytteri, der laa kaserneret herude, efter Cleanders Ordre sprængte ud og huggede ind paa Mængden. Ubevæbnet som den var kommen, kunde den ikke byde Modstand; i vild Flugt styrtede Demonstranterne tilbage til Byen, blev redne ned af Hestene eller nedsablede af Rytteriet, — ingensinde før havde *via Appia* sét et saadant Blodbad paa romerske Borgere. Men indenfor Murene tog Kampen en anden Vending; de Flygtende tyede ind i Husene, spærrede Dørene, og fra Tage og Vinduer begyndte nu en Regn med Stene ned over Angriberne, saa at Hestene gled ud og

---

[1]) Lampr. l. c. cap. 6.

kastede Rytteren af; og da Garnisonen i Rom kunde skjønne, hvilket Udfald Kampen maatte faa, kom den Borgerne til Hjælp, — Roms Gader gjenlød af Kampen mellem Kejserens Tropper.

Om Alt, hvad der saaledes passerede, anede Commodus Intet. Ingen havde underrettet ham om Opløbet, og den Del af Slottet, hvori han opholdt sig, laa — som alt berørt — for langt borte fra Vejen, til at Støjen kunde naa derhen. Men en af Kejserens Slægtninge tog Mod til sig og ilte ud for at give Meddelelse om det Forefaldne. „Herre, Du dvæler her i Ro og aner ikke, at vi ere stedte i den yderste Fare, Cleander har væbnet Hær og Folk imod Dig — de, Du har overøst med Velgjerninger, ere nu dine Fjender“ [1]. Trods sin fysiske Styrke var Commodus let at forskrække; rystende kaldte han sin Yndling hid, og næppe var denne traadt ind, førend en Slave afhuggede hans Hoved og viste det frem paa en Stang for den ventende Skare. En lignende Skjæbne havde Cleanders lille Søn, der opholdt sig herude, og med saadan Kraft blev Barnet kastet ned i Slotsgaarden, at det døde paa Stedet. Mængdens Vrede var nu kølnet; paany lød Leveraab for Commodus, medens Cleanders Lig slæbtes i en Strikke gjennem Gaderne og mishandledes, indtil det forsvandt i Kloakerne (a. 189).

Saaledes skildrer Samtiden — med nogen Afvigelse i Enkelthederne — denne Episode [2]. Den bidrog ikke til at gjøre Commodus mere menneskelig; tvert imod blev han end mere mistroisk og grusom, omgav sit Slot med stærkere Vagtposter og lod ikke nogen Mand af Betydning komme for sig; kun Gøglere og letfærdige Personer hørte til hans stadige Kreds. Tog han en enkelt Gang ind til Rom, var det for at overvære en Vædde-

[1]) Herod. I, 13.
[2]) Dio Cass. LXXII, 13; Herod. I, 12—13.

kjørsel i Cirkus eller for selv at jage paa Arenaen. Dio Cassius omtaler en saadan Forestilling i Theatret, hvor han i sin Egenskab af Senator var tilstede; Kejseren havde nys fældet en Struds — endnu løb den om med blødende Hals, da han i sit Jagtkostume træder hen foran Senatorernes Loge med Sværdet i den ene Haand og det bloddryppende Hoved i den anden. „Han sagde vel Intet“, bemærker Dio, „men rystede Hovedet med en underlig Grinslen, som vilde han betyde os, at han nok kunde være til Sinds at gjøre ligedan med os“. „Og visselig“, tilføjes der, „vilde Mangen, der var ved at le — thi Latteren laa os nærmere end Graad — være falden for hans Sværd, hvis ikke jeg havde givet mig til at tygge paa Bladene af min Laurbærkrands og opfordret mine Sidemænd til at gjøre ligesaa, for ved den stadige Bevægelse af Kjæberne at betvinge vor Latter“. Commodus behagede dog at opgive sin Spøg og selv at sætte Mod i de ængstede Herrer[1]).

Endnu en Katastrofe blev Kejseren Vidne til fra sit Landslot. Herude saae han Aaret før sin Død (a. 191) Himlen gløde over Rom, og hørte berette, at der, uden at Nogen vidste hvordan, pludselig var opstaaet Ild i en af Stadens smukkeste Bygninger, det store Fredens Tempel — opført af Vespasian efter Jerusalems Ødelæggelse — og at Flammerne havde fortæret alle Kostbarheder, som Byens Borgere plejede at deponere her som et fortrinsvis sikkert Sted, saa at Mangen hin Nat blev bragt til Tiggerstaven. Over *via sacra* bredte Ilden sig til Palatinerbjerget, hvor Apollos Tempel tilligemed det saakaldte *domus Tiberiana* med sin rige Bogsamling blev et Bytte for Luerne; ogsaa Pragtbygninger paa Forum Romanum grebes af Flammerne, og med saadan Hurtighed, at Vestalinderne maatte bære

---

[1]) Dio Cass. LXXII, 21.

Roms Skytsbillede, det hellige Palladium, utilsløret ud af Templet — for første Gang, hedder det, siden Gudindens Billede var ført af Æneas fra Troja til Italien, fik man denne Helligdom at se[1]).

Ved Budskabet om denne Ulykke ilte Commodus til Rom, men hverken han eller menneskelig Magt overhovedet formaaede at faa Bugt med Ilden; Dage og Nætter vedblev den at rase, indtil der i de paagjældende Kvarterer ikke var Mere for den at fortære og stærke Regnskyl hjalp til at slukke den.

Videre tør vi næppe indlade os paa en Omtale af, hvad der kan være foregaaet paa Qvintiliernes Landslot. Ikke her, men sandsynligvis i Cæsarernes Palads paa Palatinerbjerget fandt Kejseren sin Død. Senatet jublede ved Budskabet om, at det var lykkedes en Fægtemester Narcissus at kvæle den 31aarige Tyran (a. 192), og tog strax Hævn for alle de Ydmygelser, der vare tilføjede det under hans Regering. Commodus blev erklæret for en Fadermorder og Fjende af Fædrelandet, man vilde slæbe hans Lig gjennem Gaderne og kaste det i Tiberen; hans Navnetræk blev beordret borttaget fra alle Bygninger, hvor det fandtes, Billeder og Statuer nedrevne og sønderhuggede. — Intet maatte minde om den Hersker, der var en „Svøbe for Menneskeheden“ — *hostis generis humani*[2]), „mere grum end Domitian, mere skamløs end Nero“[3]). I disse Dekreter tør vi søge Grunden til, at saa faa Billeder af Kejseren ere ladte os tilbage: foruden hint alt omtalte, der viser ham som Hercules, blandt utvivlsomme og mere bekjendte en Buste, der

[1]) Herod. I, 14.
[2]) Eutrop. VIII, 17.
[3]) Lampr. l. c. cap. 19.

i Aaret 1841 blev funden i Ostia og nu har sin Plads i *Braccio nuovo* i Vatikanet.

Hvorledes det er gaaet med Qvintiliernes Villa efter Commodus' Død, lader sig næppe oplyse. For at gjøre Paastand paa Ejendommen, fremstod Forskjellige og udgav sig for hin Sextus Qvintilius, der sagdes at være styrtet med Hesten, men efter Rygtet endnu flakkede om i Lilleasien; men Ingen af dem synes at have kunnet godtgjøre Identiteten; Kejser Pertinax afslørede en af disse Prætendenter som en Bedrager ved at tiltale ham paa Græsk, et Sprog, som Sextus Qvintilius talte som sit Modersmaal, men hin ikke forstod. Maaske Slottet i det 3dje og 4de Aarhundrede er bleven benyttet som Sommer-Residens for enkelte Cæsarer; nys har man fundet Rør af en Vandledning, der vare mærkede med Kejser Gordianus' Navn[1]) — uvist, hvilken af de trende, der (a. 238) hed saaledes — og Villaen viser ogsaa Tilbygninger, der røbe det hurtige og usolide Arbejde, som var ejendommelig for Constantinernes Tid. Om Slottet da fremdeles er bleven benævnt Qvintiliernes, eller om det har baaret Navn efter den Kejser, som beboede det, skal lades usagt[2]). Ved Gothernes Belejring

---

[1]) *Bullett. dell' Inst.* 1851 p. 28.

[2]) Canina (l. c. pag. 134) anfører en Bemærkning af en Forfatter i det 4de Aarh., Flavius Vopiscus, hvorefter et Billede af Kejser Tacitus (a. 275) blev opstillet *„in Quintiliorum"* (*vita Floriani* cap. 3: *imago ejus posita est in Quintiliorum*), og slutter heraf, at Villaen, ogsaa efter at Commodus havde taget den i Besiddelse bar Navn efter Qvintilierne; men denne enestaaende Notits kan næppe være afgjørende, naar henses til — hvad er ladt ubemærket af Canina — at en samtidig Forfatter, Spartianus, i en Biografi af Kejser Pescennius Niger (a. 193) bemærker,

af Rom i det 6te Aarh. (a. 537) maa det sikkerlig have lidt. Netop her mellem *via Appia* og *via Latina* — hvor to af Kampagnens Vandledninger krydse hinanden, siger Procopius[1]). anlagde Gotherne en befæstet Lejr for at afskære Rom al Tilførsel fra Campanien, og herfra gjorde de Strejftog ud i Egnen, plyndrende og ødelæggende, indtil Pesten i Rom tvang dem til at drage bort.

Iøvrigt har Villaen i Middelalderen delt Skjæbne med saa mange af *via Appia*'s mere fremtrædende Ruiner; dens solide Murværk maatte tjene til Fundament for de romerske Baroners Fæstningstaarne. I hine Aarhundreder, da Lehnsvælden florerede, har den kunnet fortælle om Fejder og Udplyndringer, om Overfald paa fredelige Pilegrimme, der ad den appiske Vej drog til Brindisi for at indskibes til Østerland; den saae Savellierne i Kamp med Gaëtanierne om det nærliggende Cæcilia Metellas Gravmæle „*capo di bove*", Slægten en Tid lang som Herrer over begge Ruiner, indtil den fortrængtes af Orsinierne, der havde sat sig fast i et Ruinkomplex lige overfor ved *via Latina*. Endnu i det 15de Aarhundrede, da Kirken eller en gejstlig Orden var Ejer herude[2]), lader der sig paavise Omdannelser af Murene til Fæstningsanlæg; da blev saaledes det smukke Nymphæum eller Vandspring nærmest Vejen forsynet med Murkrone og Skydehuller. Senere Aarhundreder skjærmede ikke Villaen mod Ødelæggelse; her var jo Alt, hvad en Bygherre kunde ønske sig:

at man saae et Portræt af denne indlagt med Mosaik i en Søjlehal *in hortis Commodianis* (cap. 6: *hunc in Commodianis hortis, in porticu curva, pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus, sacr(a) Isidis ferentem*), hvorved vistnok kun kan være sigtet til den omhandlede Villa.

[1]) Procop. *de bell. Goth.* VI cap. 3.

[2]) Riccy l. c. pag. 113.

Marmor i Overflødighed og af de sjældneste Sorter, og Alt, hvad der kunde bruges, maatte da afgive Materiale til de fyrstelige Boliger i Rom, medens det omliggende Terræn henlaa udyrket som Græsgange for Kvæget — „*tenute*“, som man kalder saadanne Strækninger paa Kampagnen, der ere overladte til deres naturlige Væxt[1]).

Medens Kirken var Ejer af Ruinerne, foretoges de første Udgravninger. I Aaret 1780 fik to Englændere, Hamilton og Jenkins, Tilladelse til her at søge Kunstskatte, og faa Steder paa Kampagnen viste sig saa indbringende for Roms Musæer som dette, om end ikke ved egentlig epokegjørende Fund, saa dog ved Mængden af Skulpturer af forskjellig Art, der bragtes for Lyset. For blot at nævne nogle af de mere bekjendte, der ved denne Lejlighed indlemmedes i Vatikanets Kunstsamling, erindres den smukke Statue af Musen Euterpe i *Galleria de' Candelabri*, flere Statuetter af Børn med Satyrmaske eller Fugle i Haanden, en særlig smuk Buste af Lucius Verus som ung[2]), en anden af Kejser Diocletian, en Tiger med et Gedehoved i Kløerne i *sala degli animali*, foruden adskillige Sarkofager med ejendommelig Udsmykning. Det heldige Udfald af disse Udgravninger bragte faa Aar senere (Maj 1789) Pave Pius VI til selv at gjøre et Forsøg, og i Løbet af dette og det følgende Aar fandt man, foruden nogle Fauner og Silener, der have smykket Brønde og Fontæner paa Villaen, bl. A., en Gruppe af tre Silener, siddende paa Hug og bærende en mægtig Vandkumme paa Skulderen[3]), endvidere et fint udarbejdet Billede af Søvnen, fremstillet som et vinget

[1]) Reumont, *della Campagna di Roma* (Firenze 1842) p. 43.
[2]) *Mus. Pio Clem.* t. VI, tav. 51 jfr. p. 65.
[3]) ibid. t. VI tav. 4.

Barn, hvilende med Valmueblomster og Murmeldyret ved sin Side[1]), og en yndefuld Statuette af en lille Dreng, der leger med en Svane. Ved samme Lejlighed erholdt man ogsaa et særlig smukt Hoved af Epikur[2]), en Faun, som giver et Barn at drikke, og enkelte Sarkofager med fortræffelig bevarede Hautrelieffer, den ene visende Portræterne af et Ægtepar, der tager hinanden i Haanden til Afsked[3]), og den anden Nereiderne, der ridende paa Delfiner bringe Vaaben til Achilles[4]). Faa Aar senere (1792) bragte nye Udgravninger bl. A. tvende Grupper af et Barn, der kvæler en Gaas — et Sujet, der synes at have været yndet af den Tids Kunstnere, og hvoraf der ogsaa findes en ganske lignende Fremstilling i det kapitolinske Musæum — den smukke Statue af Venus i Vatikanet, der af Visconti antages for en Kopi efter et bekjendt Arbejde af Praxiteles[5]), og desuden Hoveder af Sokrates, Cicero og Antinous, og en særlig smuk Buste af Isis, der skyldes en fremragende Kunstner[6]), samt endel Billeder i Mosaik fra Gulve og Vægge.

Hvor indbringende imidlertid hine Udgravninger kunde være for Roms Musæer, bragte de dog Videnskaben kun ringe Udbytte; kun dér, hvor man troede at faa materiel Løn for sit Arbejde, gravede man ned og ændsede herved ikke, at Meget blev ødelagt

---

[1]) ibid. t. III tav. 44 jfr. p. 57.

[2]) ibid. t. VI, tav. 34, jfr. p. 51.

[3]) Saaledes mener Visconti (*Mus. Pio Clem.* t. VII p. 23), hvorimod Zoëga her vil se Indgaaelsen af en Ægtepagt mellem to romerske Ægtefolk. Iøvrigt omhandles Billederne paa Sarkofagen, der findes i *Gall. lapidaria* i Vatikanet, nærmere af Gerhard og Platner (*Beschr. der Stadt Rom* II, 2 p. 36 med Bilag p. 4—7.

[4]) *Mus. Pio Clem.* t. V tav. 20 jfr. p. 39.

[5]) ibid. t. I tav. XI jfr. p. 18—19.

[6]) ibid. t. VI, tav. 16 jfr. p. 26.

eller forkom. I Slutningen af forrige Aarhundrede (1797) kjøbte imidlertid Torlonierne Ejendommen, der af Paven blev oprettet til et Marquisat, og deres Rigdomme skyldes det, at der i Aarene 1828—29 under Nibbys Ledelse blev foretaget en mere omhyggelig Undersøgelse, ved hvilken man — som alt berørt — fik fuld Vished om Ruinernes Bestemmelse.

Torlonierne, der til deres forskjellige feudale Titler ogsaa føre den smukke som Marquier af „*Roma vecchia*“, ere fremdeles Ejere af Qvintiliernes Villa.

At give en mere detailleret Skildring af det vidtløftige Ruinkomplex maa være forbeholdt særlig Fagkyndige. Nibby og Canina have vel Begge paa Grundlag af deres Undersøgelser forsøgt sig paa en Redegjørelse[1]), men hvad de oplyse er ikke synderlig skikket til at vejlede En paa selve Terrænet; der synes heller ikke at være Overensstemmelse mellem dem om, hvortil de forskjellige Bygningsdele sandsynligvis have tjent.

Saa meget synes Archæologerne dog nu at være enige om, at de anselige Murrester, der ses nærmest Vejen bag ved Gravmælerne, ikke udgjøre Dele af selve Villaen, men Tilbygninger til denne, saaledes at hvad der ligger til Venstre for Beskueren, lige overfor de tvende Gravhøje for Brødrene Horatius, er Resterne af et Tempel, opført af Commodus til Ære for Hercules og Muserne, medens en høj Murtinde mere til Højre, der

[1]) Nibby l. c. III pag. 730—733, Canina l. c. pag. 135—139 jfr. tav. XXXII—XXXIV med Forklaringen pag. 21—23. Hvad der anføres om Ruinerne i topografiske Værker af Forfattere udenfor Italien indskrænker sig til en flygtig Bemærkning, jfr. Westphal l. c. pag. 18 og 22 og Gell, *topography of Rome and its vicinity* (London 1834) vol. I p. 144 og vol. II p. 259.

bærer Spor af at have været omdannet til Fæstningstaarn, udviser et saakaldet Nymphæum. Af saadanne Nymphæer eller Kildebygninger: rundbyggede, fortil aabne, til Nymferne indviede Haller, med et Springvand eller deslige i Midten, fandtes der adskillige i Rom, der ved deres Størrelse og pragtfulde Udsmykning væsentlig bidrog til at give Byen sit ejendommelige Skjønhedspræg. Mellem det anførte Nymphæum og Tempelruinen henlægger Canina Indkjørselen til Villaen fra *via Appia*, gjennem en stor aaben Hal, baaren af korinthiske Søjler, af hvilke man her har fundet større Brudstykker.

Noget tilbage for disse Murrester mener Canina paa en Strækning af flere hundrede Skridt at kunne paavise Spor af den overordentlig store (efter hans Tegninger henved 200 Meter lange og 100 M. brede) rektangulære Forgaard eller Peristyl, omgiven af en Kryptoportikus, ɔ: en til Siderne aaben men foroven dækket Søjlegang, der adskilte Villaens Forbygninger fra den egentlige Beboelseslejlighed. Gjennem Peristylet kom man ind i en mindre, firkantet Gaard, Forhallen eller Atrium, med Opholdsværelser til Siderne. Som Canina har forestillet sig denne Forhal, har den været pragtfuldt udsmykket med Rækker af fritstaaende Søjler og Statuer imellem dem, Gulvet indlagt med forskjelligfarvet Marmor i Mosaik. Af al denne Herlighed er der nu saa at sige intet Spor, hvorimod Terrænet — som alt bemærket — endnu i 1828, da Nibby foretog sine Udgravninger, var bogstavelig talt oversaaet med Marmorfragmenter af enhver Art.

Oppe paa Lavaskrænten, der fra Albanerbjergene strækker sig ned til Cæcilia Metellas Gravmæle, ses endelig Villaens mest imponerende Rester: høje, favnetykke Mure, opførte i flere Etager og hvilende ligesom paa Buer, idet de endnu kun for en Del ere udgravede af Grønsværet. Man har troet, at disse Mure, der vise sig gjennembrudte af mægtige Aabninger.

have været Udsigtstaarne paa Hovedbygningen[1]) — Kejserens Opholdsværelser paavises i noget lavere Murværk umiddelbart til Venstre herfor; men rimeligere maa man her søge Rester af de storartede Thermer, som Commodus knyttede til sin Bolig. En sikker Levning fra disse er den halvrunde Ruin med en mægtig Bueaabning i Midten og tvende mindre paa Siderne, der lader sig tilsyne midt paa Skrænten og udgjør den bedst bevarede Del af Villaen. Her ser man endnu Rester af de Marmorfliser, hvormed Hallen indvendig var beklædt, og kan ret beundre det smukke nætformede Murværk — det saakaldte *opus reticulatum*[2]), der er benyttet ved Opførelsen. En egen Akvædukt bragte Vandet op til Badehallen; endnu ses en lang Række Buer af Ledningen, der fra det saakaldte *Tor di mezza via* ved Via Latina skiller sig fra Aqua Claudia.

Føje vi til det Anførte, at der til Højre i Terrænet, i sydvestlig Retning ud fra den nævnte Badehal, ses Rester af en Væddeløbsbane (Stadion), der synes at have været indrettet for et kun ringe Antal Tilskuere, og at man i nogle lavere Mure ud imod *via Appia nuova* mener at have gjenfundet et Amfitheater, er hermed forsøgt at give i korte Omrids en Orientering imellem Villaens forskjellige Dele.

Som mere end et saadant Forsøg tør det imidlertid heller ikke udgives. Tilvisse er det fristende at færdes herude mellem Ruinerne, at skraane over Kampagnen til *via Latina*, men det er et Ønske, der sjælden kan ventes opfyldt. Thi det bør jo vel erindres, at her forbi den 5te Milepæl, henved $1^1/_2$ Mil fra Rom, er man i Regelen saa temmelig alene[3]), og om man end

---

[1]) Nibby, *viaggio antiqv. ne' contorni di Roma* vol. II p. 239.

[2]) *Via Appia* I pag. 174.

[3]) Det Indtryk, som adskillige Forfattere hjembringe fra deres Ture paa Kampagnen, er stundom noget modsigende. Medens saaledes Beulé

ikke har Noget at befrygte af de malerisk udseende Skikkelser, der i Spidshat og Lædergamasker færdes mellem Ruinerne — thi Kampagnens Hyrder ere fredelige Folk, er Hyrdehunden derimod en Fjende, man maa gaa af Vejen for; den tillader ikke noget Besøg paa sine Enemærker, men giver aarlig adskillige Videbegjærlige Mærker af sit Bid. Nogle Gange om Vinteren skifter imidlertid Sceneriet Ydre herude; da holder det romerske Aristokratis Vogne i Række langs Vejen, medens der jages inde imellem Ruinerne. — Commodus vilde have forarget sig over disse blodløse Jagter, hvor man nu ogsaa her forsøger at indføre den Sport, at der jages ikke efter et levende Vildt, men efter en død Bælg.

(*Fouilles et découvertes* — Paris 1873 — I pag. 244) ved at omtale Caninas og de Rossi's Undersøgelser paa Via Appia udbryder: „*Aujourd'hui la via Appia est un véritable lieu de pèlerinage. les chevaux et les voitures la parcourent comme dans l'antiquité*“, skildres Ensomheden og Farerne ved en Tur paa Vejen af den før nævnte Forfatter Adolf Stahr, som om det ikke er muligt at formaa en Kudsk til at kjøre længere ud end til det saakaldte Casal Rotondo ved den 6te Milepæl, end sige at man skulde turde vove Forsøget alene og til Fods. (Ad. Stahr og Fanny Lewald, *ein Winter in Rom* — Berlin 1869 — pag. 186).

VIII.

DIGTEREN PERSIUS' OG FLERES VILLAER.

I Nærheden af Qvintilierne havde flere af Roms mægtige Familier deres Landslotte. For ikke at tale om det lige overfor ved *via Latina* liggende, saakaldte *Sette Bassi* eller *Roma vecchia di Frascati*, hvis Omtale maa være forbeholdt en Skildring af denne Vej, henvises her til nogle lavere Mure til Højre ved vor Vej, der utvivlsomt ere Rester af en større Villa. Hvad der ses nærmest Vejkanten og fortrinsvis tildrager sig Opmærksomhed, fordi der mellem Murvæggene endnu findes Fragmenter af den gamle Indlægning med forskjelligfarvet Marmor, hører dog næppe til Landstedet, men udgjør Levningerne af en Badeanstalt, som efter Caninas Formodning er bleven opført af en eller anden driftig Entreprenør til Bekvemmelighed for de Vejfarende[1]). Om hvem der har ejet det bagved liggende Landslot, eller hvorledes dette har været indrettet, lader der sig næppe udtale nogen Mening. Overfor Villaens Midtparti, nærmest ved Vejen, ses imidlertid

---

[1]) *Annali dell' Inst.* 1852 p. 278—279.

Ruinerne af et større Gravmæle, og dér har man nys fundet forskjellige Kunstsager, bl. A. Fasces for en Konsul, hugne i Marmor i Kejsertidens 2det eller 3dje Aarhundrede; maaske det da tør antages, at en af Villaens Besiddere, der er bleven stedet til Hvile i dette Gravmæle, har beklædt Stillingen som Konsul. Forøvrigt ligge de omhandlede Mure udenfor den Grænse, der blev afstukken for Caninas Undersøgelser i Aarene 1850—53, og fremtidige Udgravninger kunne derfor mulig bringe fyldigere Oplysning.

Ogsaa Folk af ringere Kaar havde deres Landsteder eller Smaagaarde ved den appiske Vej, men for dem har Opholdet herude næppe været uden adskilligt Besvær. Martial spotter saaledes en vis Bassus, der ejede en Villa ved den 8de Milepæl, nær et Tempel, som var opført af Kejser Domitian til Ære for Hercules, men hvis Jord var saa ufrugtbar eller slet dyrket, at han fra Byen maatte hente Gemyser og Frugt, Fjerkræ og Æg og hvad man ellers plejede selv at kunne producere paa Landet. Digteren viser os ham, som han kommer kjørende hjem fra Rom gjennem *porta Capena*, over Almofloden, hvor Cybeles Præster tvætte Gudindens Billede og deres egne blodbestænkte Knive i Flodens Vand, forbi Horatiernes Gravhøje og det nævnte Tempel, og udbryder:

„Der kjørte Bassus paa en svært bepakket Vogn,
Forsynet med den Herlighed, som Landet gi'r:
Kaalhoveder af bedste Sort paa Vognen laa,
Charlotter, Purrer, herlig Løg og Kopsalat
Samt Roen, som er tjenlig for en slappet Bug."

Og videre detailleres Forsyningen af Fødevarer: „en Stang behængt med Fugle smaa, samt Haren snappet af en gallisk Jægerhund, og Pattegrisen, som ej Bønner tygge kan" —

„Hans Tjener gik ej heller fri foran hans Vogn,
Men bar forsigtigt Snese Æg, indsvøbt' i Hø", —

og Digteren slutter med det spydige Spørgsmaal:

„Men kjørte han til Byen? Nej, paa Landet, Ven!"[1]).

Hvem iøvrigt denne Bassus har været, maa henstaa uoplyst. Navnet var til enhver Tid meget almindeligt og blev baaret baade af Fornemme og Ringe[2]). Næppe sigtes der dog til hin Poet af Navnet, hvis Produkter — efter Martials Mening — vare saa slette, at de fortjente „at dele Skjæbne med Deucalion eller Phaëton"[3]) — kastes i Vandet eller brændes; men derimod gjenfinde vi vor Bassus i den Ligebenævnte, som Martial driller i et andet Epigram, naar han skildrer ham det herlige Ophold paa Faustinus' Landgods ved Bajæ, hvor der ganske vist ikke var unødige Myrtegange og kunstfærdig klippede Buxbomhække, men hvor man havde fuldt op af Alt, hvad en Landmand kunde ønske sig, saa at selv den Ringeste paa Gaarden kunde spise saa meget, han lystede: „den mætte Tjener uden Misundelse fylde Gjæstens Bæger" . . . „men du, Bassus, ser ikke Andet end Laurbærtræer fra dine Vinduer og lider Hunger for Stadsens Skyld"[4]).

1) Martial. III, 47, i Meislings Oversættelse.

2) En engelsk Filolog, Barker, har i nogle Artikler i Tidsskriftet *Classical Journal* (Nr. LX p. 306 ff., Nr. LXI p. 77 ff. og Nr. LXII p. 245 ff., for henholdsvis Decbr. 1824, Marts og Juni 1825) omhandlet de mange Forskjellige af Navnet „Bassus", der kjendes fra Indskrifter eller af Omtale hos de gamle Forfattere; deres Tal udgjør henved hundrede.

3) Martial. V, 53.

4) ibid. III, 58.

Til Grundejerne ved denne Strækning af den appiske Vej hørte fremdeles Digteren Aulus Persius; men ham tør vi næppe betegne som en Mand i ringere Kaar, siden han — efter hvad Biografen oplyser — efterlod sin Moder og Søster 2 Millioner Sestertier (ca. 250.000 Kroner) foruden et betydeligt Bibliothek, som han tilligemed en Sum Penge testerede en Ven — ikke at tale om den lille Samling Digte, der først blev udgiven efter hans Død, men da fandt rivende Afsætning. Hans Ejendom laa ved den 8de Milepæl, og her døde han (a. 62) af et Maveonde, ikke fuldt 28 Aar gammel, og blev sandsynligvis ogsaa stedet til Hvile her. Hvad der iøvrigt vides om den bekjendte Satiredigter, er ikke meget og skyldes nærmest en kort Biografi, der i Reglen gaar under Historieskriveren Suetonius' Navn (næppe af anden Grund, end at denne har efterladt os lignende smaa Levnedsskildringer af Tidens Digtere), men langt sandsynligere hidrører fra en af de flere Skoliaster, der allerede tidlig begyndte at ledsage Persius' dunkle Digte med oplysende Kommentarer og ved Udarbejdelsen af hans Vita har kunnet bygge paa samtidige Optegnelser[1]). — Persius var født den 4de December a. 34, tre Aar før Kejser Tiber døde, i en lille Bjergby Volaterræ i Etrurien, af ansét og formuende Familie. Sex Aar gammel mistede han sin Fader, og efter at have nydt Undervisning til sit 12te Aar i sin Fødeby — Dage, han maaske mindes, naar han i en af sine Satirer fortæller, hvorledes Skolebørnene morede sig med at indgnide Øjnene med Olivenolie for at give dem et forlæst og anstrængt Udseende, og hvor langt hellere de vilde spille Tærning og Top, kaste Nødder gjennem en Krukkehals og dsl., end føje en pedantisk

[1]) Jahn, *Satirae Persii, proleg.* p. CXXXV ff.

Lærer med i Slægts og Venners Paahør at deklamere den stolte Cato's Ord i Døden[1]) — kom han med sin Moder til Rom. Her modtog han Undervisning i den Tids Hovedfag. Rhetorik og Grammatik, eller — som de mere anskuelig kunne omskrives — Veltalenhed og Litteratur, af tvende højt ansete Lærere, Verginius Flavus og Remmius Palæmon, af hvilke den Sidste dog, trods det Ry, han nød for sin overordenlige Hukommelse og forbavsende Lærdom — selv pralede han med, at med ham var den videnskabelige Forskning født, og med ham vilde den dø[2]) — ikke var synderlig agtet paa Grund af sit forargelige Levned og sin Begjærlighed efter Penge, saa lidet endog, at Kejserne Tiber og Claudius aabent erklærede, at til ham turde Ingen betro sine Børns Opdragelse. Om Palæmon har øvet nogen uheldig Indflydelse paa sin unge Elev, skal lades usagt: det er næppe rimeligt — Persius' tunge, alvorsfulde Sind var ikke anlagt for Letsindigheder, men har der været nogen Tid, da Fristelserne lokkede ham, maa det have været i meget ung Alder, da han 16 Aar gammel ombyttede Barnets purpurbræmmede Toga med Mandens ufarvede. Muntre Kammerater flokkede sig da om ham, frit kunde de nu lade Blikket løbe rundt i Suburra's Gyder; men — „i hine Aar", tilføjer Digteren, „da Livets Vej er vildsom og det uerfarne Hjerte tvivlraadig banker: ja, da ilte jeg til Dig" [3]) . . . Denne „Du", som Digteren apostroferer, og hvis Pris han besynger i den mindst kunstlede og derfor ogsaa bedst lykkede af sine smaa Satirer, er Stoikeren Annæus Cornutus, en af Tidens højt ansete Filo-

---

[1]) Pers. *Sat.* III, 43 ff.

[2]) Sueton. *de viris illustr.* ed. Reifferscheid p. 117: *arrogantia fuit tanta, ut . . . secum et natas et morituras litteras jactaret.*

[3]) Pers. *Sat.* V, 34 ff.

sofer, en Mand af stræng, hæderlig Charakter, frimodig og uafhængig i sin Optræden, ogsaa overfor Kejser Nero, hvis Uvilje han derfor ikke undgik. Med denne Mand, der da var dobbelt saa gammel som Persius, knyttede denne det nøjeste Venskab; han blev Cornutus' ivrigste Elev og Tilhører — „ingensinde veg han fra hans Side", hedder det[1], og lige til det Sidste var han sin Lærer taknemmelig, fordi, som han siger: „ved dit Visdomsord min Krogvej uformærkt blev lige, ved Fornuften bøjedes mit Sind"[2]. Maaske Sejren har kostet nogen Overvindelse: *vinci laborat animus* — „mit Sind arbejder for at bøjes", tilstaar Digteren[3], men engang vunden blev den til Gjengjæld fuldstændig og varig; thi fra hin Dag, da Persius sluttede sig til Annæus Cornutus, sagde han Verden og dens Distraktioner, ogsaa de uskyldige, Farvel; 17 Aar gammel blev han en Hjemfødning, et Stuebarn, der ligesom Mesteren higede efter at „blegne over Bøger ved natlig Lampe"[4]. „Filosofien", bemærker Seneca, „er en stræng Herskerinde; den nøjes ikke med den Tid, Du anviser den, men tilmaaler Dig din Fritid"[5], — Persius indrømmede den slet ingen Fritid.

Men saa fortrinlig denne nære Omgang med Filosofen kunde være til at danne et bravt og rettænkende Menneske, var den dog lidet skikket til at give Impulser hos Den, der ønskede at revse Tiden og dens Daarskaber i sine Satirer. Til det Formaal vilde det have været langt tjenligere, om Persius, i Stedet for saa overvættes at fordybe sig i Stoicismens Læresætninger,

---

[1]) *A. Persii Flacci vita* (ed. Jahn l. c. p. 234).
[2]) Pers. *Sat.* V, 37 ff.
[3]) ibid. V, 39: *et premitur ratione animus, vincique laborat.*
[4]) ibid. V, 62.
[5]) Seneca, *Epist.* 53, 10.

havde levet med i Verden, med egne Øjne iagttaget Menneskene og deres Skrøbeligheder, — om han, ligesom sin Forgænger Horats var færdedes mellem Fornemme og Ringe, paa Torve og Gader, havde tittet ind i de Fattiges Rønner og i de søjlebaarne Paladser. Nu derimod var den virkelige Verden ham fremmed; kun af Bøger eller Samtale med Lærer og Venner lærte han den at kjende.

Det er da ogsaa den Anke, der først og fremmest lader sig rette imod de 6 smaa Digte eller Satirer, som Persius har efterladt: at de med Undtagelse af den første, der mere konkret spotter over Tidens æsthetiske Smag, over Fornemmes og Ringes Mani for at ville gjælde for Skjønaander og vinde Bifald ved Oplæsning af egne, daarlige Produktioner, give saa overmaade lidet Indblik i Livet, som det virkelig rørte sig paa hans Tid, af Gjøren og Laden hos den Tids Mennesker, deres Daarskaber og Naragtigheder, al den Brøst i Samfundet, hvoraf Tacitus og Juvenal give saa grelle Billeder. I Stedet for en saadan mere real Poesi, beaandet, saa godt Digteren formaaede det, af et frejdigt og muntert Humør: „kan vi ej lé vor Daarskab ud, bort græde vi den ikke" — hedder det jo — bydes der os i hans Satirer ræsonnerende, i Reglen temmelig tørre og ensformige Betragtninger over Sætninger i Stoikernes Ethik og om, hvor taabelig man handler ved ikke at indrette sig efter dem i Livet. Vi opfordres til Selvprøvelse og Selverkjendelse: det gamle *γνῶθι σεαυτόν* (Sat. 4), Digteren vil berigtige vore Forestillinger om Forsynet og advarer os mod de uværdige Bønner til Guderne om timelige Goder, som man vilde skamme sig ved at lade en retskaffen Mand høre paa (Sat. 2); han docerer for os, at den Vise alene er fri (Sat. 5), at man bør leve i Overensstemmelse med Naturen, o. dsl. — Altsammen Noget, der forlængst var kjendt fra Stoikernes Lære. For at mildne Alvorstonen er der ganske vist indflettet Træk af

Livet[1]), særlig saaledes, at Persius i Form af en Dialog, som det iøvrigt kan være vanskeligt at finde Rede i, idet man aldrig ret véd, hvor den begynder eller hvor den ender, polemiserer mod en eller anden Modstander, der gjør sin Materialisme gjældende og ikke vil lade sig overtyde om Nytten af at følge hans Lære:

„Min Visdom er mig nok. Jeg ej misunder
Arcesilas og alle de Soloner,
De Skolefuxer, som med Hov'det hænge
Og stirre idelig paa Jorden" . . .[2]),

indvendes der til Ex.; men de Lyder, der lægges denne Anta-

---

[1]) Exempelvis hidsættes følgende Verslinjer angaaende de oven berørte Bønner til Forsynet:

„Kun: Dannished, et godt og ærligt Navn!
Fremsiges højt, at Naboen kan høre det,
Men for sig selv og udi Skjæget mumles:
Gid snart min Farbrors sidste Gisp jeg høre,
Hvor skal jeg gjøre ham et prægtigt Ligtog!
Gid Herkules saa naadig være mig,
At mod min Spade maa en Gryde Penge skratte!

og saaledes fortsættes der, indtil Digteren deklamerer:

„Nej, lad os offre Guderne, hvad ej
Den store Messalas surøjede Søn
Paa sine store Fade kan dem bringe:
I Sjælen grundlagt Ret og Pligt;
Hvert Fold i Hjertet rent og helligt, og
En ædel Barm igjennemtrængt af Dyden.
Kom, lad mig bringe dette til et Tempeloffer,
Da skal min Haandfuld Mel antages vel."

Pers. Sat. II, 8 ff. og 71 ff. Oversættelsen er Oluf Worms, hvilken ganske vist paa adskillige Steder er saare fri i sin Gjengivelse af Digteren, ogsaa paa Tankens Bekostning — dette dog ikke i de Brudstykker, som der her og i det Flg. er fundet Anledning til at fremdrage.

[2]) ibid. III, 78 ff.

gonist i Munden, ere slet ikke særegne for den Tid, i hvilken Digteren levede, men Skrøbeligheder fælles for enhver Tids Mennesker: Vellevnet og Magelighed, Forfængelighed og Havesyge; stundom kan det slet ikke siges at være nogen Lyde — som naar Digteren ivrer mod Handelsmanden, der af Omsorg for sin Hamp og sit Ibenholt, sin Røgelse og Coërvin ikke har Stunder til at beskjæftige sig med hans Problemer og haster afsted for at komme først til at læsse Peberet af den tørstige Kamel[1]). Udbyttet af at læse Persius er derfor overmaade ringe for den, der i hans Digtning søger Kjendskab til hin Tids Liv og Mennesker; han har ikke draget nye Omraader ind under den romerske Satire, ikke tilført den noget nyt Stof. Træffende hedder det i saa Henseende hos en tydsk Filolog, der har indlagt sig særlig Fortjeneste ved en romersk Litteraturhistorie: lad os glemme, hvad Biografen meddeler om ham, stryge nogle Smaanotitser og et Par Navne, og vi ere i Forlegenhed med at afgjøre, om vi skulle henføre disse Satirer til Lucilius' eller Trajans Aarhundrede, til Kejser Augusts eller Justinians[2]).

Sandsynlig har Persius' digteriske Virksomhed været knyttet til denne Villa. Fra Barnsben af var han vænnet til Landet, Livet i Rom tiltalte ham ikke, — for ham var et Landsted ikke nogen Trang til at kunne være med, men Ønsket om dér at

---

[1]) Pers. Sat. V, 132 ff.

[2]) Teuffel, *Studien und Charakteristiken* p. 403.

leve i uforstyrret Ro: der er da heller ingen Antydning af, at han skulde have ejet nogen anden Bolig end denne ved den appiske Vej, hvor han døde i saa ung en Alder ved Vinterens Begyndelse (d. 24de Novbr.). Men lige meget hvor Digteren er bleven inspireret af sin Muse — stærkt betagen af den ville vi næppe nogetsteds finde ham: „han skrev sjælden og med Besvær“ — *et raro et tarde scripsit*, hedder det hos Biografen[1]), og frasét nogle Smaadigte, der blev tilintetgjorte, indskrænker det litteraere Efterladenskab sig da ogsaa til de 6 smaa Satirer, som en nær Ven besørgede udgivne efter hans Død. Digterisk Inspiration, en saadan indre overstrømmende Trang, som et halvt Aarhundrede senere bragte Juvenal til ikke at kunne andet end at revse Samfundet med sin Satires Svøbe, var ham ikke forundt. I saa Henseende oplyser Biografen os ogsaa om, at Lysten til at skrive Satirer egentlig først paakom ham, efter at han havde læst den 10de Bog af Lucilius' Satirer, et Afsnit af dennes Digtning, der iøvrigt (saavidt det kjendes af Omtale) nærmest var af litterær-historisk Indhold — *lecto Lucilii libro vehementer satiras componere instituit*[2]). Uden Bekjendtskabet med Lucilius, den yngre Scipio Africanus' Ven og Protegé, der paa saa djærv og vittig Maade harcellerede sin Tids Personer og Sæder[3]), var Persius altsaa ikke bleven Satiriker; af Naturen var han snarere kaldet til at være Filosof.

I en anden Retning tør vi derimod finde ham adskillig beskjæftiget med sin Digtning. — Formen voldte ham den største Vanskelighed. Atter og atter har han fremtaget sit Manuskript, vejet og prøvet de enkelte Udtryk, ikke for at danne vel-

[1]) Jahn l. c. pag. 236.
[2]) ibid. pag. 238.
[3]) Via Appia I, pag. 194—198.

klingende, formskjønne Vers — sligt ansaa han overflødigt for sin Muse — eller udtale Stoicismens Sandheder med jævne, naturlige Ord, men han har filet og rettet for at vælge netop de mindst gangbare Udtryk eller bruge gængse i en helt ny Betydning, danne sælsomme Billeder og Metaforer, de besynderligste Vendinger og Ordforbindelser. For enhver Pris gjaldt det ham om at være dybsindig og original, og da Tankerne ej vilde slaa til, anvendte han den yderste Flid paa at gjøre sit Sprog aparte, men rigtignok saaledes, at det blev knudret og tungt, maniereret og uskjønt. „Han mener“, „det vil sige“ — *id est*, *hoc dicit*, kunde der da ogsaa alt tidlig af Glossatorerne føjes til et dunkelt Udtryk i saa at sige enhver af hans Verslinjer [1]).

Men ikke nok med denne stilistiske Særhed, hvorved Persius dog ikke kan siges at have indført noget egentlig Nyt, idet en lignende Skrivemaade længe havde været i Brug hos Forfattere af den stoiske Skole [2]), led han af en sær Mani for at sige det mest Mulige i de færreste Ord. Smaaordene ere ham særlig imod: Bindeord udelades, andre Partikler bortkastes, skjøndt de netop skulde vise Nexus i Sætningsbygningen, og ved denne Ordkarrighed har han da ogsaa opnaaet som ingen anden romersk Digter at virkeliggjøre Horats's Ord: *brevis esse laboro, obscurus fio* — „jeg bestræber mig for at være kort og bliver utydelig“. Og den Vanskelighed, Læseren som Følge heraf har ved at forstaa ham, forøges ved, at hans Tanke ikke gaar sindig og ordnet frem,

---

[1]) *Scholia antiqua* (ed. Jahn l. c. pag. 243 ff.).

[2]) Allerede Cicero (*de orat.* II, 38, 159) omtaler den som en *genus sermonis non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum* — „en Foredragsform, der ikke var klar, jævn og flydende, men mager og haard, sammentrængt og kunstlet“.

men bevæger sig i de besynderligste Spring; en Tanke afbrydes, inden den er ført til Ende, eller optages og udvikles videre, naar Læseren tror, at den forlængst er afsluttet; kort: Persius synes paa enhver Maade, ikke mindre ved Planen i sin Digtning end ved det sproglige Apparat at have lagt an paa at gjøre sin Digtning saa utilgjængelig som mulig. Det er da ogsaa en oftere anført Anekdote — uvist iøvrigt, med hvad Hjemmel den fortælles[1]) — at Kirkefaderen Hieronymus (a. 340—420) i sin Fortvivlelse over Persius' Satirer kastede dem i Ilden med de Ord: „Nu, vil han ikke forstaas, skal han heller ikke læses!"

Videre er der ingen Anledning til her at komme ind paa disse Satirer. Skulde Nogen føle Lyst til at læse dem, mangler det ikke paa Vejledning i de talrige Kommentarer, der fra den tidlige Middelalder ere skrevne og fremdeles endnu skrives til Forstaaelse af ham som Satiriker. Enkelte af dem tælle lige saa mange Sider, som Digteren Verslinjer[2]). Man vogte sig imidlertid i sit Valg, — maa Forsigtighed nemlig ikke paabydes, naar det ses,

---

[1]) Jahn, l. c. *proleg.* pag. LI.

[2]) Saaledes til Ex. i en Udgave af Hauthal (vol. I, Leipz. 1837), hvor der til de 33 Sider, som de omhandlede Satirer optage, er føjet mere end 400 Sider vejledende Anmærkninger; og den nævnte Forfatter beklager dog til Slutning at „saa mange Steder endnu behøvede og fortjente en ret grundig historisk-kritisk Belysning", men undskylder sig med et Ord af Cornelius Nepos (*Attic.* XI, 3): *difficile est omnia persequi et non necessarium* — „det er vanskeligt at tage Alt med og heller ikke nødvendigt" (l. c. p. 474). Endnu fyldigere ere dog de Kommentarer, hvormed en Forgænger, Passow, ledsagede sin Udgave af Persius' Satirer (vol. I, Leipzig 1809): alene til den første af dem, omfattende 135 Verslinier, henved 200 Sider kritisk Apparat (l. c. p. 185—370) — unægtelig: *velle suum cuique est, nec voto vivitur uno* — „Enhver sit Hoved har, Enhver sit Sind for sig" (Pers. *Sat.* V, 53).

at en flittig Forsker, der triumferende smigrer sig med, at nu endelig er det lykkedes ham at opklare alle dunkle Steder hos sin Yndlingsdigter, imødegaas af en ny og i egen Formening grundigere Kjender, der nedriver den hele Bygning med den tilintetgjørende Bemærkning, at Forgængeren netop ved sin Forklaring har víst, at han ikke forstaar et Ord af sin Digter — „om ham kan man sige: *facit intelligendo, ut non intelligat*" [1]).

Kunde vi iøvrigt have aflagt et Besøg i Persius' Hjem, vilde vi sikkert have forefundet en sympathetisk Personlighed, en smuk ung Mand af blidt, næsten undseligt Væsen, maaske noget drømmende og tungsindig, i hvert Fald alvorsfuld, med en oprigtig Følelse for Alt, hvad der var Sandt og Godt. Biografen tilføjer, at han var „blufærdig som en Jomfru" — *verecundiae virginalis* [2]), og der er næppe Grund til at tvivle om hans Udsagn, skjøndt det unægtelig maa undre os i Persius' Satirer at finde Udtryk og Billeder, der ere i den Grad platte, at man vanskelig forstaar, hvorledes de kunde være komne ham, der levede saa afsondret fra Verden, for Øre, end sige at han med sin Blufærdighed har kunnet bekvemme sig til at føre dem i Pennen — saa meget mindre, som disse Obscøniteter ingenlunde, som hos Martial til Ex., danne en Pointe, hvorom Tanken drejer sig eller tjene til at give denne et mere anskueligt Udtryk, men slet og ret ere smagløse Omskrivninger af, hvad der ligesaa virkningsfuldt lod sig sige med gængse urbane Ord. Iøvrigt roses Digteren for at have været en kjærlig Søn og Broder, og en lignende Ømhed viste han overfor en Faster, der hørte til

---

[1]) Heinrich, *Persius Satiren* (Leipzig 1844) p. 65.
[2]) Jahn, l. c. pag. 236.

den lille Husstand — hans Opførsel i Familieforhold skal have været mønsterværdig: *pietatis . . . exemplo sufficientis*[1]).

Ikke mindre vilde vi sikkert have følt os tiltalt af den Kreds. der kom sammen med Digteren i hans Hjem. Der var saaledes en Ven fra Ungdomsaarene, Digteren Cæsius Bassus, den af Roms Lyrikere der ifølge Quintilians Udsagn havde størst Krav paa at blive læst næst efter Horats[2]), omtalt iøvrigt ogsaa fordi han, ligesom den ældre Plinius, omkom ved det store Udbrud af Vesuv a. 79. Fremdeles den langt ældre M. Servilius Nonianus, en Mand, der nød høj Anseelse ikke blot for den Retsindighed og Uegennytte, hvormed han havde styret Statens højeste Embeder. men ogsaa for sine Studier af Roms Historie. særlig fra de sidste Aartier under Republiken, og af hvis Veltalenhed der gik saa stort Ry. at da Kejser Claudius — efter hvad det hedder sig — en Dag ved at høre Støj udenfor sit Palads spurgte om Grunden og fik at vide, at Nonianus holdt et offenligt Foredrag, gik han strax ud og stillede sig op blandt Tilhørerne[3]). — Gjennem Cornutus blev Persius bekjendt med Senecas Brodersøn, Digteren Annæus Lucanus, men skjøndt denne synes i høj Grad at have yndet sin Vens Digtning, var Bekjendtskabet mellem dem næppe synderlig fortroligt. Annæus Lucanus hørte til Neros nærmere Omgang, han var lunefuld og forfængelig. og om han end i Theorien hyldede Stoikernes Lære. fulgte han den kun daarlig i Gjerning. — tilstrækkelig karakteriseret som Den, der under den store Sammensværgelse af Lucius Piso mod Nero angav sin Moder som medskyldig. for at redde sig selv. I den bekjendte Statsmand Thrasea Pætus fandt Per-

[1]) Jahn, l. c. pag. 236.
[2]) Quintil. *institut. orat.* (ed. Halm) X, 1, 96
[3]) Plin. *Epist.* I, 13.

sius derimod en samstemmende Ven og Beskytter; med denne, der var en ligesaa begejstret Tilhænger af Stoicismen som han selv, og højagtet som faa af Tidens Mænd, sluttede Digteren et Venskab, der ikke var mindre nøje end det, der knyttede ham til Cornutus; og det er ikke den mindste Ros for hans Egenskaber som Menneske, at han, uansét den store Forskjel i Alder, i henved ti Aar var Thrasea Pætus' kjæreste Omgangsfælle. Med Seneca synes Persius ikke at være kommen i nærmere Forbindelse; først i senere Aar lærte han ham at kjende, men uden at forstaa hans ejendommelige Begavelse; vanskelig vilde vel ogsaa Digteren med sin ideelle Livsanskuelse have kunnet sympathisere med en Mand, der saa behændig forstod at forlige Filosofiens Leveregler med Livets Krav. Endnu nævnes enkelte Andre: unge Videnskabsmænd, Læger og Filosofer, der hørte til den nærmere Kreds, men om disse Mænd, der omtales med saa megen Anerkjendelse: *viri doctissimi et sanctissimi*[1]), kjendes nu kun Navnet.

Som bemærket, døde Persius i ung Alder paa denne Villa ved den appiske Vej (a. 62). Her tør vi da se Vennerne komme sammen for at tage Bestemmelse om det litterære Efterladenskab. De vidste vel, at et saadant maatte findes; ved enkelte Lejligheder havde Persius læst op for dem af sine Satirer, og efter en Bemærkning af Biografen (der dog synes at være kommen til os i noget defekt Stand) skulde Digteren Annæus Lucanus ved en saadan Lejlighed ikke have kunnet tilbage-

---

[1]) Jahn, l. c. pag. 235.

holde sin Beundring, men udbrudt: „ja, dette er sand Poesi — mine Digte derimod kun Fjas og Tant“ [1]). Hvad Vennerne fandt, var dog ikke Meget: foruden nogle Smaadigte fra Ungdomsaarene (til Forherligelse af den ældre Arria, hvis berømte Ord: „Pætus, det smerter ikke“, da hun rev Dolken ud af sit Bryst og overrakte den i samme Øjemed til sin Mand, da var paa Alles Læber) en lille Tragedie, nogle Rejseoptegnelser, hidrørende mulig fra en Rejse, som Persius havde foretaget sammen med Thrasea Pætus, og de omtalte 6 smaa Satirer, der dog øjensynlig ikke dannede noget afsluttet Hele, men var paatænkt forøgede ved Tid og Lejlighed. Selv havde Persius Intet udgivet. Hvad der end vil kunne indvendes mod hans Muse — af Forfængelighed eller Vindesyge lod den sig ikke lokke frem;

„Ses mindste Glimt af Haab om falske Guld,
Strax Ravnen bliver Digter, Skaden Digterinde“,

spotter Persius Samtidens Mani for at ville optræde som Skjønaander [2]); men Bebrejdelsen rammer ikke ham, og lige saa lidt hørte han til dem, der følte sig smigrede ved „at peges paa med Fingeren og høre sige: se, dér gaar han, og for et hundrede frisérte Drenge at være Skolelektie“ [3]) . . .

Som nærmeste Ven paahvilede det Annæus Cornutus at drage Omsorg for Udgivelsen af de efterladte Smaadigte, og han opfyldte for saa vidt ogsaa denne Pligt, som det skyldes ham, at der blev foretaget en Ændring i den sidste Satire, hvorved Sam-

---

[1]) Reifferscheid l. c. pag. 73: *quin illa esse vera poemata diceret, sua ipse ludos faceret.*

[2]) Pers. *sat. prolog.* 12 ff. i Worms Oversættelse.

[3]) ibid. I, 28 ff.

lingen fik en passende Afslutning, ligesom der ogsaa efter hans Forslag blev rettet et enkelt Vers i den første Satire, der i den Form, hvori det var nedskrevet af Digteren, let kunde være bleven opfattet som en Fornærmelse mod Kejser Nero. Selve Udgivelsen: Besørgelsen af de første Afskrifter og Forhandlingen med en Forlægger, overlod Cornutus derimod efter Ønske af Cæsius Bassus til denne, og saaledes udkom da — uvist naar, men vistnok meget kort efter Persius' Død — de 6 smaa Satirer, medens hvad der iøvrigt var efterladt af litterære Smaaarbejder, efter Cornutus' Raad blev tilintetgjort.

Blev nu disse Digte læste? gjorde de Lykke? — Utvivlsomt maa Spørgsmaalet besvares med Ja. Man morede sig vel ikke ved Persius som ved Horats, saae ikke sin egen Brøst saaledes stillet for Øje, som nogle Decennier senere hos Juvenal, men man følte, at i hans Selskab var man sammen med en god og ideel Natur og nød den digteriske Klædning, han iførte Stoicismens Lære som sand og ægte Poesi. Herfor tør vi vel næppe paaberaabe den anførte Ytring af Digteren Annæus Lucanus, thi hverken i Ros eller Dadel kjendte denne Maadehold; hans Dom var afhængig af, hvorledes den Paagjældende var ham til personligt Behag; men Biografen forsikrer, at „ikke saasnart var den lille Digtsamling udkommen, førend den vakte almindelig Beundring og fandt rivende Afsætning" — *editum librum continuo mirari homines et diripere coeperunt*[1]). Hermed stemme ogsaa forskjellige Ytringer hos Tidens Forfattere. „Skjøndt Persius kun har efterladt os en enkelt Bog, vandt han ved den dog megen og sand Hæder", er-

---

[1]) *Vita Persii* (Jahn l. c. pag. 237).

klærer Quintilian[1], og en lignende Anerkjendelse tildeles ham af Martial, der spotter en Forgænger paa Epigrammernes Omraade og forsikrer, at Persius ved sit lille Bind Digte har opnaaet langt større Berømmelse end denne ved et omfangsrigt Epos[2]. Enkelte af hans Vers synes ogsaa at have vundet Indpas som en Art Tankesprog eller bevingede Ord; *in sacro quid facit aurum?* — „hvortil gavner vel Guld i et Tempel?" reciterede saaledes Kejser Alexander Severus, naar man bebrejdede ham, at han ikke anvendte en eneste Unze Guld til Udsmykningen af de Templer, han lod opføre. Men skulde Persius have manglet noget i at blive anerkjendt af sin Samtid — Juvenal synes til Ex. ingenlunde at have fundet Behag i hans Digtning — opnaaede han det i de følgende Aarhundreder, da Kirkefædrene Tertullian, Lactantius, Augustinus og andre frydede sig ved hans Digtning og gav ham Plads ved Siden af Lucilius og Horats som Roms betydeligste Satiredigter. Og som Kirkefædrene, saaledes ogsaa Middelalderens Munke: i ham fandt de en skjemtende Digter, der ikke var kaad og letfærdig, men som opfyldt af den bedste Hensigt indprentede Visdom og Dyd; ham kunde de bruge til deres Formaal; vindicere ham ligesom Seneca under Navn af en hemmelig Tilhænger af de Christnes Tro. I Klostrets stille Celler blev han da læst og kommenteret, beundret og afskreven — i saa mange og sirlige Haandskrifter som ingen anden romersk Digter. Ikke mindre Forkjærlighed vistes der ham senere af de egenlige Sproggranskere. Hvilken vid Mark var ikke her for allehaande subtile Undersøgelser om Forstaaelsen

[1] Quintil. *Inst. orat.* X, 1, 94: *Multum et verae gloriae, quamvis uno libro Persius meruit.*

[2] Martial IV, 29, 7—8 (i Meislings Oversæt.):
„Heller end Marsus, som snakkede bredt i et langt Amazondigt,
Nævner man Persii Navn, digted' han ogsaa kun lidt."

af dette eller hint forblommede Udtryk, for Udredningen af en vanskelig Konstruktion, — hvilket rigt Materiale at fortabe sig i til Granskning af disse sælsomme Troper og Metaforer, at udgrunde, hvilken af mange Læsemaader der var den „eneste“ rette. Persius vilde have frydet sig, om han havde sét de Tusinder af Sider, der i Tidernes Løb ere skrevne til Fortolkning af hans Digte, følt sig smigret ved at høre en Velynder forsikre, at en Oversættelse af hans Satirer, ja — det var at ansé for „Blomsten af alle filologiske Studier, til hvis Tilvejebringelse alle andre ædle Kræfter maatte forene sig for at lade det Skjønne fremtræde som Frugt af det Gode“ [1]). Men med sit fredsommelige Sind maatte han ogsaa have græmmet sig ved al den bitre Strid og Polemik, hans dunkle Tale har affødt mellem de Kyndige, der — for at bruge et af deres egne Udtryk — som „Larver over Foraarsbladene“ [2]) ere faldne over hinandens Kommentarer og bebrejde den Ene den Anden „i hvert Ord at vise, at han Intet forstaar af sin Digter“ [3]), eller at det „mangler den forsøgte Kommentar paa Alt: Lærdom og Skarpsind, Nøjagtighed og utrættelig Samlerflid“ — ikke mindst hint Ubestemmelige „filologisk Sands“ [4]).

Nuomstunder vil Persius næppe finde mange Læsere; efter at have været beundret i Aarhundreder kjendes hans Digtning snart kun af Navn. Enkelte ville vel endnu i hans Vers finde skjønne, dybsindige Tanker — „mange mesterlige, mageløse Steder“, som det hedder hos en dansk Velynder (Worm) [5]), men

---

[1]) Passow l. c. pag. 160.
[2]) Hauthal l. c. pag. 496: „*wie die Raupen über die Frühlingsblätter*“.
[3]) Heinrich l. c. pag. 62, 65.
[4]) Passow l. c. pag. 150.
[5]) *Persius' Satirer*, Indledning pag. 11.

mere og mere synes et Omslag at gjøre sig gjældende, og man erkjender, at det Værd, der for vor Tid tilkommer hans Satirer, væsenlig kun er af litterær-historisk Art: en Prøve paa det Kunstleri i Skrivemaaden, der omtales i et Brev af Seneca[1]) som ejendommeligt for Neros Tidsalder — den ene Retning højtravende, svulmende, overlæsset og bred, den anden knudret og kunstlet, sammentrængt og tung. I saa Henseende har den førnævnte tydske Filolog Teuffel ikke ringe Fortjeneste ved i en Artikel, der vel nærmest er skrevet for Fagkyndige, men er læselig for Enhver, at have paavist de mange Mangler, der klæbe ved Persius' Digtning[2]): i Modsætning til tidligere Tiders overdrevne Begejstring skyr han ikke at udtale, at med sin Mangel paa Opfindsomhed og skabende Kraft maa Persius anses mere for en Versemager[3]) end en egentlig Digter, og at der ikke kan siges at være tilføjet Litteraturen noget Tab ved, at det ikke forundtes ham at skrive ti eller tyve i Stedet for sex saadanne Satirer; i det Lidet han producerede, var han alt begyndt at gjentage sig selv, sine Tanker ikke mindre end de søgte Ord og Billeder[4]).

---

[1]) Seneca, *Epist.* 114.

[2]) Teuffel l. c. pag. 396 ff.

[3]) Hvilken Formastelse, om Sligt var bleven udtalt blot for 50 Aar siden! En tydsk Lærd i forrige Aarhundrede, Manso, bekjendt bl. A. for sine omfattende Studier i de gamle Sprog, var saa dristig i en Charakteristik af fremragende Digtere hos forskjellige Nationer at frakjende Persius medfødt Digtertalent, men en af Tidens mest bekjendte Fortolkere af Persius, den ovennævnte Passow († 1833), faldt da ogsaa strax over ham med den Erklæring, at hans *„ganze Aufsatz von den gemeinsten Standpunkten und der allermangelhaftesten Kenntniss des Persius zeugt“*. (Passow l. c. pag. 101 N. 24).

[4]) Teuffel l. c. pag. 401. Ved Siden af dennes Afhandling henvises i den nyere Litteratur til en Artikel af en fransk Forfatter, Martha, der i et At-

Af Persius' Villa er der — som man ogsaa maatte vente sig — for Tiden ikke Spor; en nøjere Bestemmelse af dens Beliggenhed end den, der anføres af Biografen, „ved den 8de Milepæl“ [1]), lader sig derfor ikke opgive. Man har vel ment, at et større Gravmæle, opført paa etrurisk Vis i Form af en Høj, af hvilket der endnu ses Rester paa højre Side af Vejen umiddelbart ved det nævnte Tempel for Hercules, skulde være Digterens Hvilested, og henviser i saa Henseende til, at denne netop var fra Etrurien, hvor slige højsatte Mindesmærker for de Døde vare saa almindelige, men hidtil have Udgravninger paa Stedet ikke bragt Nogetsomhelst for Lyset, der kunde referere sig til Digteren, og da tilmed Stensætningen i Fundamentet synes at hidrøre fra en ældre Tid end den, i hvilken Persius levede, tør vi næppe søge hans Hvilested her, saa meget mindre som Biografen slet ikke omtaler et Gravmæle for ham, hvad han dog næppe vilde have undladt, dersom dette havde været af saa anselige Dimensioner som det omhandlede [2]). — Heller ikke et mindre, særlig godt bevaret Gravmæle paa den modsatte Side af Vejen, der er let kjendeligt ved, at der mellem tvende Søjler er anbragt en stor Niche, bestemt til et Billede for den Afdøde, tør antages for at være Digterens Grav. Nibby, der jo ellers er en Autoritet i slige Spørgsmaal, har vel ment at kunne betegne Monumentet saaledes — endog „*senza taccia*

---

snit af et større Skrift (*Les moralistes sous l'Empire Romain*, Paris 1872) omhandler Persius' Betydning som stoisk Digter. Martha nærer endnu noget af den gamle Forkjærlighed for Persius, og i Modsætning til Teuffel er han af den Anskuelse, at dersom der havde været forundt denne en længere Levetid og hans Aand var bleven beriget med større Kjendskab til Livet, vilde han mulig have faaet Plads mellem Roms ypperste Digtere (l. c. pag. 154).

[1]) *vita Persii* (Jahn l. c. pag. 233): *decessit ad octavum milliarium via Appia in praediis suis.*

[2]) Canina l. c. tav. XLII.

di leggerezza", som han siger[1]), og henviser i saa Henseende til Bygningsstilen, der hidrører fra Kejsertidens første Decennier, og Beliggenheden faa Skridt fra den 8de Milepæl. Men dette Grundlag synes dog noget skrøbeligt at bygge paa, naar der iøvrigt ikke er fundet Noget til Bestyrkelse af hans Antagelse, og vi gjør derfor rettest i at henregne ogsaa dette Monument blandt de mange paa *via Appia*, om hvilke der ikke for Tiden lader sig give sikker Oplysning[2]).

Den appiske Vej byder altsaa næppe noget Minde om Persius. Derimod kunde der spørges, om ikke Roms Musæer kunne opvise et Billede af ham. Det var jo saa naturligt, om man i hine Aarhundreder, da Begejstringen for hans Digtning var saa overvættes, gjerne vilde anskueliggjøre sig hans Træk i et eller andet Billede af en ung Mand med et fromt og alvorligt Ydre, om hvilket der ellers Intet lod sig oplyse. Hidtil synes man dog ikke at have været heldig med disse Forsøg. En romersk Lærd, Kardinal Sadoleto, kom i det 16de Aarhundrede i Besiddelse af en Marmortavle, der i ophøjet Arbejde viste et smukt udført Profil-Billede af en yngre, skjægget Mand med en Krands af Efeublade om Hovedet; og paa Grund af dette Digtersymbol og noget vist Beskedent, som Kardinalen mente at opdage i Ansigtets Udtryk, antog han strax Basrelieffet for et Billede af Persius[3]). Tidens Kunstkjendere delte hans Anskuelse, og det

---

[1]) Nibby, *Analisi della carta de' dintorni di Roma* vol. III p. 553.

[2]) Ved Udgravningerne i 1850—53 fandt Canina her et Brudstykke af en togaklædt Statue, der antages at have havt sin Plads i Nichen paa det omtalte Gravsted, men saa vidt man kunde skjønne af det lille Fragment, er den paagjældende Statue udført i en langt senere Tid under Kejserdømmet, end den, da Persius levede.

[3]) Anaglyfen — som saadanne Basrelieffer kaldes med et græsk Ord — findes nu i Villa Albani (Morcelli-Fea-Visconti, *descript. de la Villa*

lille Billede gjaldt da længe for et Portræt af Digteren, saa at det stukket i Kobber kom til at pryde Udgaver af hans Satirer — indtil Winckelmann med sit mere øvede Øje fandt ud, at Anaglyfen umulig kunde opfattes som en Mand i saa ung en Alder som Persius, men med de skarpe Træk viste en Mand paa mellem de 40 og 50, ligesom at det omhyggelig soignerede Haar og Skjæg heller ikke passede for en alvorlig Mand paa Neros Tid, — et Exempel blandt mange, tilføjer Winckelmann, paa hvor uhjemlede Navnene ere paa mange Portrætskulpturer, der gjælde for at være af berømte Mænd[1]). I nyere Tid har man villet udgive Anaglyfen for et Billede af Kejser Hadrian, men skjøndt den ganske vist, frasét den noget krumme Næse, har adskillig Lighed med de mere bekjendte Buster af denne, er der dog næppe tilstrækkelig Hjemmel herfor[2]). — Ikke bedre er det gaaet med en Buste i Villa Albani, der i moderne Bogstaver bærer Indskriften Persius[3]), og med et Hoved paa en Hermesstøtte i det kapitolinske Museum[4]); begge vise en yngre Mand med et ret smukt, men noget ubetydeligt Ydre, krøllet Haar og Skjæg, og antages ligeledes for Portræter af Persius, uden at der dog kan anføres Noget til Støtte herfor, lige saa lidt som man kan efterspore, hvem der først har døbt Billederne saaledes[5]). Særlig det sidste har en saa paafaldende Lighed med et

---

Albani Nr. 960); den er afbildet hos Zoëga, *bassiril. antichi di Roma* (1808) t. II tav. CXV.

[1]) Winckelmann, *Werke* VI, I p. 255.

[2]) Bernouilli, *röm. Ikonogr.* I pag. 288.

[3]) Morcelli-Fea-Visconti l. c. Nr. 122.

[4]) *Mus. Capitol.* vol. I tav. XXXIX; iøvrigt er Billedet langt bedre gjengivet paa en Tavle i *Annali dell' Inst.* for 1866 (tav. O fig. 1).

[5]) I den anførte Fortegnelse over Kunstværker i Villa Albani hedder det blot (pag. 23): *on l'a pris pour le portrait de Perse*, og ikke mere oplysende i Texten i *Mus. Capitol.* (l. c. pag. 27), hvor Busten omtales

Hoved paa en Hermesstøtte i Vatikanet, paa hvilken der med gamle græske Bogstavtræk er indhugget *AAKIB* (ɔ: Alkibiades)[1], at det utvivlsomt maa antages for et Billede af den berømte Græker, og da Busten i Villa Albani siges — den findes intetsteds afbildet[2]) — at være hin i Vatikanet overmaade lig, maa vistnok ogsaa denne fremstille et Alcibiades-Hoved. Persius vilde næppe have følt sig smigret ved i sit Ydre at blive taget for den livsglade, letfærdige Græker.

---

under Overskriften Persius: *dicono che questo busto rappresenta Aulo Persio Flacco.*

[1]) Visconti, *Mus. Pio Clement.* VI tav. 31, p. 45; iøvrigt ere begge de her nævnte Billeder stillede sammen paa den anførte Tavle i det archæologiske Instituts Aarbøger for 1866.

[2]) *Annali dell' Inst.* 1866 p. 229, Noten 2.

IX.

KEJSER GALLIENUS' LANDSLOT.

Ved endnu en Villa paa denne Strækning af den appiske Vej indtil Albanerbjergene ere vi henviste til at søge Oplysning fra Kejsertiden.

Mellem den 8de og 9de Milepæl ses til Venstre en ejendommelig Rundbygning, indskaaren af fire Nicher og dækket foroven af et spidst Tag. Det er det saakaldte „*Torraccio*“ — eller „*Palombaro*“, som Ruinen ogsaa kaldes, fordi den stadig er omkredset af store Flokke af Kampagnens Duer, der have bygget deres Reder under Taget. Man har villet udgive den for et Gravmæle over Kejser Gallienus[1]), om hvem det berettes, at han blev stedet til Hvile ved den 9de Milepæl paa den appiske Vej; men nuomstunder synes Archæologerne dog lidet stemte for denne Antagelse, idet hverken Bygningens Konstruktion eller Beliggenhed ret passer med et Monument for den nævnte Kejser, og man erkjender, at det ikke

[1]) *Annali dell' Inst.* 1852 p. 297.

for Tiden er muligt at give anden Oplysning om Ruinen, end at den sandsynligvis er opført i Kejsertidens senere Aar — uvist iøvrigt i hvilket Øjemed — og at den allerede i det 10de Aarhundrede var omdannet til en Kirke — „*in honore s. Mariæ Dei Genitricis*", som det hedder i de gamle Optegnelser[1]).

Et Gravmæle for Kejser Gallienus søges derimod paa den modsatte Side af Vejen i en ganske anderledes fremtrædende, men stærkt medtagen Ruin umiddelbart ved Stedet for den 9de Milepæl. Det tykke Murværk er paa den Side, der vender ind imod Rom, gjennembrudt af en uregelmæssig, flere Favne høj og bred Aabning, og Ruinen faar derved et eget sønderrevet Udseende, som om der kunde være skudt Breche i den med Fæstningsskyts. Med noget Besvær naar man op i Aabningen, og ser derfra ned i det store Rum, der er omsluttet af saa solide Murvægge. Som Canina har forestillet sig denne Ruin, har den været et Mindesmærke af imponerende Dimensioner, beklædt med Marmor og dækket af en Kuppel, lignende Cæcilia Metellas Gravmæle ved den 3dje Milepæl, men til Forskjel fra dette omgivet af en Række fritstaaende Søjler med Statuer imellem[2]). Af denne Udsmykning henligger der endnu Adskilligt paa selve Stedet: kannellerede Søjler og Pilastre med Kapitæler og Fodstykker, men Alt sønderslaaet og forvitret, saa at det er uden andet Værd end at kunne tjene til Oplysning om Tiden for Monumentets Tilblivelse.

Bag det omtalte Gravmæle er Kampagnen paa en Strækning af flere hundrede Skridt dækket af Murrester: isolerede Dysser og lavere Jordvolde, af hvilke de røde og gule Sten titte

[1]) Nibby, *Analisi della carta de' dintorni di Roma*. II pag. 535
[2]) Canina, *la prima parte della via Appia*. tav. XLV.

frem, og det antages[1], at man her har Rudera af et større Landslot, der ejedes af Kejser Gallienus. Som disse Levninger nu præsentere sig, byde de kun lidet for Øjet, og selv de Kyndige indrømme, at der ikke heraf lader sig give nogen Oplysning om Villaens Plan og Udstrækning, hvilken sidste dog nærmest synes at have gaaet i Retningen fra Nord til Syd. Men endnu for mindre end hundrede Aar tilbage (1792) var Terrænet anderledes interessant; da afdækkede man her en mindre Rundbygning, smykket med Søjler og Billedstøtter, og fandt disse saa at sige ganske uskadte[2]). Hvilke disse Kunstskatte have været, eller hvor de ere blevne af, vides nu ikke ret; de Strækninger paa Kampagnen, hvor Udgravningerne fortrinsvis fandt Sted, vare ofte undergivne Fleres Raadighed, Grændserne tvivlsomme, og for at undgaa Reklamationer søgte man da at hemmeligholde Stedet for sit Fund eller opgav et urigtigt. Udgravningerne blev imidlertid foretagne af den førnævnte Maler Gavinus Hamilton, der faa Aar forud (1780) paa lignende Maade havde udbyttet Qvintiliernes Villa; han drev en betydelig Handel med Kunstværker, og sandsynlig ere da de fundne Billedstøtter blevne førte til England — „*trasportato l'oggetto in Inghilterra*“ som det hedder i de efterladte Optegnelser om saa Meget, af hvad der i Slutningen af forrige Aarhundrede blev udgravet paa Kampagnen, uden at der gives nærmere Oplysning om Findestederne[3]). Kun et enkelt Billede lykkedes det at bevare for Rom: den berømte Diskuskaster, der af Pave Pius VI blev erhvervet for Vatikanets Skulptursamling og endnu findes i den saakaldte Biga-Sal. Statuen er noksom bekjendt: en ung, kraf-

[1]) Se Noten pag. 263.
[2]) Riccy, *dell' antico pago Lemonio*, pag. 122, Note 1.
[3]) Via Appia I pag. 108.

tig bygget Mand — der ikke, saaledes som hin end mere beundrede Komposition af Billedhuggeren Myron, af hvilken der findes en saa fortrinlig Kopi i *Palazzo Massimi* i Rom, er fremstillet netop i det Øjeblik, da han med løftet Arm lige er i Færd med at slynge Skiven ud i Rummet — men rolig staaende, med Hovedet noget fremstrakt, holder sin Diskus i venstre Arm ind til Siden og med Blikket ligesom beregner den Retning han skal give Skiven, og Kraften, hvormed den skal slynges af sted[1]). Statuen antages for en Kopi efter et Billede af en græsk Billedhugger Naukydes (omtrent 400 Aar f. Chr.), blandt hvis Arbejder en Diskuskaster særlig omtales[2]); den blev funden saa at sige ganske uskadt, og er hel nøgen; kun Haaret er ombundet af et smalt Baand, maaske til Tegn paa, at den fremstillede Person før havde sejret i en lignende Dyst.

Denne Billedstøtte skulde altsaa have prydet en eller anden Bygning paa Kejser Gallienus' Landslot ved den appiske Vej. Hvad der iøvrigt vides om dette, er saare lidet: den Villa nemlig, der af Trebellius Pollio særlig benævnes „*horti nominis sui*" [3]) og i hvilken Kejseren skal have givet saa yppige Gjæstebud for sin Hofstat, maa utvivlsomt søges paa Esqvilinerbjerget, nær den nuværende *porta maggiore*, hvor Slægten *Licinii* tidligere

---

[1]) Visconti, *Mus. Pio Clem.* vol. III tav. XXVI jfr. p. 34. Iøvrigt er den omtalte Statue tilligemed de mange andre Billeder af Diskuskastere som kjendes i Marmor eller fra Tegninger paa Fresker og Vaser, nærmere behandlet af den tyske Forf. Krause i hans *Gymnastik und Agonistik der Hellenen* I, p. 439—465, hvor der tillige findes en udførlig Fremstilling af, hvorledes den hele Sport gik for sig, med Hensyn til hvilken her kun mærkes, at der ikke blev kastet efter et bestemt Maal, men at Kunsten bestod i at slynge den tunge Metal- eller Stenskive saa langt som muligt.

[2]) Plin. *hist. nat.* (ed. Sillig) XXXIV, s. 19 (80) *Naucydes Mercurio et discobolo [et] inmolante arietem censetur.*

[3]) Treb. Pollio, *vita Gallieni* cap. 17.

havde et rigt udsmykket Landslot. I den høje, dekagone Kuppelbygning, der fremtræder saa malerisk oppe paa Højen, naar man kommer kjørende med Jernbanen til Rom, og som, efter at være gaaet under saa forskjellige Benævnelser som Badeanlæg, en Basilica og andet, senest — men uden bedre Føje — er bleven opfattet som et Tempel for *Minerva medica*[1]), ser Canina Resterne af en pragtfuld, kuppeldækket Spisesal, som er bleven opført af Kejseren eller af hans Fader, der ved Adoption af Licinierne var kommen i Besiddelse af denne Ejendom[2]).

---

[1]) Nærmest fordi man urigtig antog, at en smuk Statue af Gudinden — den saakaldte Giustinianiske Minerva — der nu har sin Plads i *Braccio nuovo* i Vatikanet (Bunsen, *Beschr. der Stadt Rom.* II, 2 p 91—92), sammen med et Billede af Æsculap var funden her.

[2]) Canina, *Roma ant.* I p. 136 ff., II tav. LXXV og LXXV A, jfr. ogsaa Reumont: *Gesch. der Stadt Rom* I p. 583.

Efterat Jordan i Kønigsberg har paabegyndt Udgivelsen af sin voluminøse *Topogr. der Stadt Rom im Alterthum* (det senest Publicerede, 1ste Binds 2den Afdeling, er udkommet i 1885), der i indgaaende Detailundersøgelse overgaar Alt, hvad der tidligere i saa Henseende er fremkommet, synes Caninas Antagelse dog mindre sikker, og man søger fremdeles at udfinde den oprindelige Bestemmelse for den oven omtalte Kuppelbygning. Jordan er vel enig med de italienske Archæologer om at søge de saakaldte *horti Gallieni* paa det anførte Sted paa Esqvilinerbjerget (l. c. II p. 130, 518), men efter hans Mening tør der ikke udsiges noget Afgjørende om det foregivne „Minervatempel“, forinden Ruinen er bleven nøjere undersøgt. Indtil da ansér han det for rimeligst at antage den for et Nymphæum, opført i det 3dje Aarhundrede af Kejsertiden, og bestrider særlig et Argument, hvorpaa Canina støtter sin Antagelse om Bygningens Art, nemlig at den middelalderlige Betegnelse af denne: „*Galluzze*“ eller „*Galluzzio*“, skulde være en Forvanskning af Navnet Gallienus, idet denne Betegnelse langt snarere maa opfattes som et nomen appellativum, dannet af et eller andet italiensk Egennavn, paa lignende Maade som til Ex. Appellativet *capuccio* (Kappe), der ogsaa forekommer som Benævnelse paa Ruiner i Rom — nemlig for de saakaldte *sette Sale*, mægtige Vandbeholdere paa Esqvilinerhøjen til Forsyning for de nærliggende Titusthermer (Bunsen l. c III, 2 p 228—229) — af et ældre Personnavn *Ca-*

Antages imidlertid de anførte Ruiner ved den 9de Milepæl at forestille en Villa for Kejser Gallienus — og Canina finder dette „meget sandsynligt" [1]) — er det næppe for dristigt at slutte, at Landstedet ogsaa til sine Tider er bleven beboet af ham, og vi maa da søge, saa vidt det sparsomme Materiale tillader det, at knytte en Charakteristik af Kejseren til Stedet.

Under vanskelige Forhold tiltraadte Gallienus Herredømmet (a. 260). Ved Rhinen var der Opstand af Franker og Germaner; de Første trængte over Pyrenæerne ned i Spanien, bemægtigede sig Tarragona og andre af Halvøens Byer, medens Germanerne paa deres Side drog over Alperne ind i Norditalien, helt ned i Umbrien og for en Tid satte sig fast i Ravenna, hvor endnu ingen Fjende var sét, siden hint Aar, da Hannibals Broder Hasdrubal led det store Nederlag ved Metaurusfloden (a. 207 f. Chr.). Ikke bedre saae det ud i Østen, hvor Gother og Skyther paa talrige Smaaflaader satte over det sorte Hav og plyndrede i Lilleasien og Grækenland; det berømte Tempel for Diana i Ephesus, der efter at være ødelagt adskillige Gange tilforn paany stod rejst, straalende

puche, — med mindre man da vil anse Ordet „Galluzze" for en Omdannelse af et i gammel Italiensk forekommende Udtryk *calucs* eller *caluco* (maaske af det latinske *caducus*), der betyder Ruiner (Jordan l. c. II p. 131, 405 og Nachträge p. XIII)

[1]) Canina, *la pr. parte della via Appia* p. 187: *può credersi con molta probalità che la indicata fabbrica appartenesse a Gallieno.* — Mere fyldestgjørende Grunde for denne Antagelse end de, der fremgaa af, at Murværket i de omhandlede Ruiner hidrører fra Kejsertidens 3dje Aarhundrede, og at det umiddelbart foran disse liggende store Gravmæle efter den af Aurelius Victor (*Epit. de Caesar.* cap. 40) givne Stedsbestemmelse for Kejser Gallienus' Gravsted maa antages for at være dennes, anfører Canina ikke; og saa længe Ruinerne ikke ere helt udgravede, kan der vel heller ikke præsteres Vidnesbyrd derfor.

som et af Verdens syv Underværker med sine 127, tresindstyve Fod høje ioniske Marmorsøjler — en Gave fra Asiens Fyrster — og smykket med Grækenlands Kunstskatte og Lilleasiens Rigdomme, gik da for stedse til Grunde (a. 262). Fjærnere mod Øst truede et nygrundet Dynasti i Persien med at ville rive Herredømmet over Orienten til sig; allerede havde Perserne bemægtiget sig Syrien og Armenien, og Gallienus' Fader, der havde søgt at standse deres Fremtrængen, var bleven slagen i Kampen og sad nu som Fange hos Perserkongen Sapor. Dertil kom, at mange Befalingsmænd i Provindserne erklærede sig for uafhængige og lod sig hylde som Cæsarer af deres Soldater — „de 30 Tyranners Tid", som Trebellius Pollio kalder dette Decennium under Gallienus[1], ihvorvel Tallet paa dem, der optraadte som Modkejsere ligeoverfor den retmæssige Hersker, saavidt de kjendes af Navn, næppe udgjorde mere end 19. — Forhold som disse var Gallienus slet ikke voxen; han var magelig og nydelsessyg, fremfor Alt kom det ham an paa at pleje sin Bekvemmelighed og leve for sine Fornøjelser — *abdomini et voluptatibus natus* — „født for Fraadseri og Vellevnet", som det hedder hos Biografen[2]. Slag i Slag indløb der Budskab om de Tab, der tilføjedes Riget: „Nu er Gallien tabt — nu Ægypten, nu Lilleasien", meldte man ham, men Gallienus vendte sig med en Spøg til de Omstaaende: „Vi kunne vel leve foruden Ægyptens Hør og Syriens Salpeter!" — Tabet af en Provinds bekymrede ham, som Pollio siger, ikke mere, end om han havde mistet et gammelt Klædningsstykke[3]. Særlig forargedes man over, at han ikke foretog noget Skridt for at befri sin Fader fra Fangenskabet

---

[1]) Treb. Pollio l. c. cap. 16: *orbem terrarum triginta prope tyrannis vastari fecit.*

[2]) ibid. cap. 16.

[3]) ibid. cap. 6.

hos Perserkongen. Sorgen var almindelig, thi man vidste — ialtfald efter hvad Rygtet fortalte — at den 70aarige Kejser ikke blev behandlet saaledes, som det skyldtes hans Stilling, men at han, betynget af Lænker over sin Purpurdragt, var til Spot for Mængden, og at, naar Kong Sapor steg til Hest, morede det ham at sætte Foden paa Nakken af en romersk Imperator[1]); selv Nationer, der stod Romerfolket fjærnt, Iberer og Baktrier ved Indiens Grændse, tilbød Gallienus Hjælp til Befrielse af hans Fader, men Kejseren forblev ligegyldig, — snarere var han glad over at være unddragen denne Mentor, hvis strænge Sæder — siges det — var en stadig Protest mod hans eget dissiperede Liv[2]); og naar man trængte ind paa ham med Forestillinger, afviste han dem med et af sine sædvanlige Spørgsmaal: „Hvad skulle vi have til Middag idag, hvormed har man tænkt at more mig, hvilke Lege forberedes der i Cirkus?"[3]) Omsorgen for det Materielle gik altid foran Rigets Interesser. Og dobbelt maatte denne Tilsidesættelse af Statens Tarv vække Harme, fordi Gallienus ingenlunde var uden Evner som Statsstyrer; i Øjeblikke, naar hans Vrede sattes i Bevægelse, kunde han vise en ikke ringe Kraft og Energi; han var personlig modig, og som Faderens Medregent havde han i yngre Aar udmærket sig i

---

[1]) Aur. Victor *Epit. de Caesar.* cap. 32. Sandsynlig er dog denne Beretning og hvad der iøvrigt, særlig hos Kirkefædrene, fortælles om den Maade, hvorpaa Valerian blev behandlet i Fangenskabet hos Kong Sapor (til Ex. at hans Hud efter Døden blev trukket af ham og udstoppet med Hø stillet til Skue i et persisk Tempel) at anse som en Opdigtning af de Christne — „*die Vergeltung für die von Valerian angeordnete Christenverfolgung*", bemærker Mommsen i det nys udkomne 5te Bind af sin romerske Historie (*die Provinzen von Cæsar bis Diocletian*, Berlin 1885, p. 431, Note 1).

[2]) Treb. Pollio, l. c. cap. 3.

[3]) ibid. cap. 9.

Krigene i Gallien og Illyrien[1], om vi end næppe tør tro en Beretning hos en byzantisk Forfatter fra det 11te Aarhundrede, hvorefter han i Nærheden af Milano skulde med 10,000 romerske Soldater have besejret 300,000 af de krigerske Germaner[2]) Men saadanne Øjeblikke af Daadskraft — „*subitae virtutis audacia*", som de kaldes[3]) — vare af ringe Varighed, og Gallienus vendte tilbage til sit epikuræiske Liv, „tilbringende sin Tid med Intet at bestille, med Narrestreger, Futiliteter eller Forargeligheder" — *aut nullas, aut luxuriosas, aut ineptas et ridiculas res agens*[4]).

Kunde vi have sét Kejseren paa dette Landslot, vilde vi da ogsaa have fundet ham indrettet med en Luxus, der vakte Forargelse selv hos den Tids Romere. Særlig hans Maaltider og deres Anretning vakte Anstød; Kejseren spiste kun paa guldindvirkede Duge, brugte gyldne Skaale og Fade, indlagte med Ædelstene, drak kun af lige saa kostbare Bægre — Glas holdt

[1]) Eutropius IX, 8: *juvenis in Gallia et Illyrico multa strenue fecit.*

[2]) Zonaras (*Corp. script. hist. Byz.*, XII cap. 24), som dog synes at henføre den anførte Sejr til den Tid, da Gallienus efter Valerians Fangenskab herskede ene over Riget. Foreligger her imidlertid ikke en Misforstaaelse — om en Overdrivelse kan der næppe være Tvivl — saa at der er Tale om et Slag vundet af en af Gallienus' Feltherrer, synes det dog rimeligere at henføre en saadan Sejr over Germanerne til et af de Aar, da Gallienus endnu var Medregent med Faderen (jfr. iøvrigt Tillemont (*hist. des Emp.*, Bruxelles 1693), der omtaler Kampen som stedfunden baade Aar 256 og 260 (vol. II p. 731 og III p. 938), og Gibbon (*hist. of the Rom. Emp.*, London 1791), der ikke knytter den til noget bestemt Aar, men berører den som stedfindende forinden a. 260 (1 p. 419); i det anførte 5te Bind af Mommsens romerske Historie, hvor Frankers og Germaners Indfald i Riget under denne Periode nærmere omhandles (p. 149—151), er den anførte Kamp ikke særlig nævnt.

[3]) Treb. Pollio l. c. cap. 7, id. *trig. tyranni* cap. 8.

[4]) ibid. cap. 10.

han for simpelt; stedse vexlede han Vin og tog ingensinde ved et Maaltid to Bægre af den samme Sort. Ofte spiste hans Elskerinder med ham i samme Sal, og ved hans Bord fattedes ingensinde et mindre, hvor Narre og lystige Personer havde deres Plads for at kunne opmuntre ham under Desserten. Selv viste han sig med Haaret opbundet i et Næt eller bestrøet med Guldstøv, ofte med en Straalekrone om Hovedet — at forestille Solguden var et af hans Ønsker; og medens Romerne vare vante til at se Rigets Hersker, i hvert Fald i Hovedstaden, iført den traditionelle Toga, viste han sig for Folket i Purpurkappe eller i en langærmet Kjortel, indvirket med Guld og Palmeblade, Bælte og Spænder besatte med Ædelstene. Andre Egenheder, som Tiden tog Forargelse af, finde vi ganske vist besynderlige, men saare uskyldige — som naar det fortælles, at han ved Foraarstid lod sig berede et Leje af Rosenblade, eller at det morede ham at bygge Slotte af Æbler; gjerne tilgive vi ham ogsaa, at han forstod at modne Meloner ved Vintertid og kunde byde sine Gjæster friske Druer og Figen paa de Tider af Aaret, da Naturen ikke frembragte dem — „en ynkværdig Opfindsomhed" — *miseranda sollertia* kalder Pollio et saadant Raffinement [1]).

Iøvrigt forhindrede denne Omsorg for det Materielle ingenlunde Kejseren i at have Smag for mere aandige Nydelser. Selv hans Modstandere, der næppe kunne nævne hans Navn uden at fordømme ham som „det mest ryggesløse Menneske" — „et Uhyre af Skjændsel" [2]) og dsl., maatte indrømme, at han var fremragende som Taler og Digter, vel bevandret i Videnskab og Kunst — *in omnibus artibus clarus*

[1]) Treb. Pollio l. c. cap. 16.

[2]) ibid. cap. 5: *homo luxuriosissimus*, cap. 14: *labes improbissima*.

hedder det[1]. Samtiden giver os ikke nærmere Oplysning om, hvorledes denne Begavelse lagde sig for Dagen — „det vilde blive for vidtløftigt at omtale alle de Digte og Taler, i hvilke han udmærkede sig fremfor sin Tids Poeter og Rhetorer“[2], bemærker Biografen; kun af en Bryllupssang, som blandt hundrede lignende blev erklæret for den bedste, citeres nogle Strofer, der synes at have dannet et Omkvæd[3]. Dog, som der tilføjes: „Et forlanges af en Taler og Digter, noget Andet af en Hersker“, og Gallienus' litterære Talenter forhindrede ikke, at Riget i de 8 Aar, han styrede det, mere og mere gik sin Opløsning imøde, yderligere medtaget af Jordskjælv og Oversvømmelser, Hungersnød og en langvarig Pest, der lagde Byer og Provindser øde og til sine Tider (a. 262) skal have bortrevet endog 5000 Mennesker daglig i Rom[4].

Skulde Nogen have Grund til at glæde sig i disse Aar, maatte det være de Christne; for dem var Gallienus' Styrelse en Befrielse af Nøden. Nys var der under hans Fader udgaaet et Edikt (a. 257), der ikke blot indskærpede Forbudet mod Ud-

---

[1]) Treb. Pollio l. c. cap. 11.

[2]) ibid.

[3]) ibid.: *Ite, ait, o pueri, pariter sudate medullis*
Omnibus inter vos: non murmura vestra columbae.
Brachia non hederae, non vincant oscula conchae

reciterede Kejseren, idet han tog sine Brødres nyformælede Sønner i Haanden. I en noget afdæmpet Gjengivelse vilde det lyde: „Gak bort, Børn, og elsk med samme Inderlighedens Varme, lad eders Hvisken ikke være mindre øm end Duens, eders Arme slyngede fast om eders Brud ligesom Vedbenden om Egen, — værer En i eders Kys ligesom Muslingen med sin Skal“.

[4]) Zonaras l. c. XII. 21. Iøvrigt maa Tillemont (l. c. III p. 963) og Gibbon (l. c. I p. 455) være Hjemmel for det ovenanførte, paafaldende store Tal.

øvelsen af de Christnes Tro, konfiskerede Kirkens Ejendele, men ramte dem paa den føleligste Maade ved at forbyde dem at komme sammen i deres Katakomber. Ediktet blev gjennemført med den største Strænghed; Pave Sixtus II (a. 257—258), der havde dristet sig til at handle imod Forbudet, blev i *coemeterium Praetextati* ved den appiske Vej, hvor han celebrerede Messen, overrumplet af Kejser Valerians Soldater, og Dommen lød paa, at han tilligemed sine Diakoner skulde falde for Sværdet paa selve den biskoppelige Stol, hvor han havde handlet imod den udstedte Ordre. Ogsaa dette Martyrium er af Pave Damasus besunget paa en Tavle, hvoraf der nys er fundet Fragmenter i den pavelige Krypt i Calixts Katakombe[1]. Og som man gik til-

[1] Indskriften, der fremdeles har sin Plads bag Alteret i Pavernes Krypt i Coemeterium Calixti, hvor Sixtus II efter sit Martyrium blev stedet til Hvile, lyder:

Tempore quo gladius secuit pia viscera Matris
Hic positus rector coelestia jussa docebam.
Adveniunt subito, rapiunt qui forte sedentem.
Militibus missis, populi tunc colla dedere.
Mox sibi cognovit senior quis tollere vellet
Palmam, seque suumque caput prior obtulit ipse.
Impatiens feritas posset ne laedere quemquam.
Ostendit Christus, reddit qui Praemia vitae
Pastoris meritum, numerum gregis ipse tuetur.

(de Rossi *Roma sotterr.* vol. II p. 26, tav. A. 1),

og dens Indhold lader sig gjengive saaledes:

„Paa en Tid, da vor Moders fromme Hjerte blev gjennemboret af Sværdet, forkyndte jeg, Kirkens Styrer, som er stedet til Hvile her, de himmelske Bud; pludselig bleve vi overrumplede, og man greb mig, der just sad paa den biskoppelige Stol. Brødre i Troen gav deres Hoveder til Pris for de udsendte Soldater; Oldingen saae strax, hvo der i hans Sted attraaede at vinde Martyriets Palme, og han var den Første til at byde sig selv frem, for at Fjendens ubændige Grumhed ikke skulde lade det gaa ud over nogen Anden. Christus, som be-

værks imod Pave Sixtus, bar man sig ad med mangfoldige af Rigets Mænd og Kvinder, der ikke vilde afsværge deres Tro, i Provindserne ikke mindre end i Rom — Biskoppen i Carthago, den meget omtalte S. Cyprianus, var blandt deres Tal; Kirken regner denne og den foregaaende Forfølgelse under Kejser Decius (a. 250), den 7de og 8de i Rækken, som de mest ondartede. Men ikke saasnart havde Gallienus tiltraadt Eneherredømmet, førend der oprandt lykkelige Dage. En af hans første Regeringshandlinger bestod i at ophæve Faderens Edikt, og over hele Riget udgik der Ordre om, at alle Ejendele, der i det forløbne Treaar vare fratagne Kirken, skulde gives tilbage til denne, medens samtidig Reskripter til de enkelte Biskopper gav disse Tilladelse til at udføre deres Hverv som hidtil og indrømmede Menigheden den samme frie Brug af Kirkegaardene, som den havde nydt forinden Forfølgelsen fandt Sted[1], — for første Gang nød de Christne en Beskyttelse, der vel ikke ligefrem ophævede de gamle Straffebestemmelser mod Udøvelsen af deres Tro, men faktisk satte dem ud af Kraft. Hvorvidt Gallienus i saa Henseende er bleven ledet af en naturlig Humanitetsfølelse — han roses for sin Højmodighed: ingensinde lod han Nogen gaa fra sig med et ubønhørt Ønske, hedder det[2] — eller om hans Hustru Salonina, der sagdes at ære de Christnes Tro, har paavirket ham, maa lades usagt; men skjøndt der sikkerlig var Mange, som under de forskjellige Ulykker, der hjemsøgte

---

lønner Livets Opofrelse, peger hen paa Sjælehyrdens Fortjeneste og værner selv om sin Hjord".

[1]) Eusebius, *Hist. eccles.* VII, 13 (ed. Valesius, 1746, pag. 298).

[2]) Zonaras XII, 25 (i den latinske Oversættelse, der er vedføjet Bonnerudgaven fra 1842): *animo liberali fuit, atque omnibus gratificari studuit, neque quemquam voti impotem dimisit*

Riget, søgte at paavirke ogsaa ham til strænge Forholdsregler mod de Christne, holdt hans Gunst imod dem sig uforandret. Om ingen Anden maa derfor de have kunnet istemme den Ros, der tillægges Kejseren paa en Triumfbue, som af Bypræfekten Marcus Aurelius Victor blev rejst til hans Ære paa Esqvilinerbjerget, idet der læses følgende Linjer:

GALLIENO . CLEMENTISSIMO . PRINCIPI CVIVS . INVICTA VIRTVS . SOLA . PIETATE . SVPERATA . EST [1] . . .

— „til Ære for den meget milde Hersker Gallienus, hvis ubesejrede Tapperhed alene blev overgaaet af hans Fromhed.“

Mere detaillerede Træk lade sig ikke knytte til denne Villa, der — som berørt — end ikke nævnes af de gamle Forfattere. Kejserens sidste Øjeblikke fik den ikke at se: borte fra Rom, under Belejringen af Milano, faldt han for en af sine egne Soldater. Omstændighederne berettes noget forskjelligt, men hvad enten Drabet er foregaaet paa den ene eller anden Maade — Førerne i Hæren vare misfornøjede med Gallienus, og for uden Opsigt at skille sig af med ham lod de ved Nattetid udsprede det Rygte, at Fjenden gjorde et pludseligt Udfald; i den Forvirring, der opstod, blev da Kejseren dræbt af en eller anden af sine Undergivne (a. 268). Hans Lig blev ført til Rom og jordfæstet under Gravmælet ved den 9de Milepæl [2]. Og vistnok er Ligbegjængelsen foregaaet med al brugelig Pomp, siden Senatet, hvor meget det end havde

[1] Canina, *Roma ant.* III pag. 119, di IV tav. CCLVI.

[2] Aur. Victor *Epit.* cap. 40: *quod (Gallieni sepulcrum) ab urbe abest per Appiam millibus novem.*

imod Kejseren, ikke kunde Andet end optage ham blandt Gudernes Tal.

Et Aarhundrede efter Gallienus' Død har Villaen næppe existeret, i hvert Fald ikke i den tidligere Tilstand. Her ved den nævnte Milepæl omtales nemlig paa Konstantinernes Tid en Station eller et Bedested paa Via Appia — „*ad nonum*“, som den kaldes i en Vejroute, det saakaldte *Itinerarium Burdigalense s. Hierosolymitanum*, forfattet af en Pilgrim, som i det 4de Aarhundrede foretog en Rejse fra Burdigala (Bordeaux) til det hellige Land, — og til Brug for denne Station antages en Del af Gallienus' Landslot at være bleven benyttet[1]). I hvilket Omfang denne Omdannelse har fundet Sted, lader sig ikke oplyse, idet Ruinerne ere altfor medtagne, til at der kan skjelnes mellem de forskjellige Tidsrum for Bygningsdelenes Tilblivelse; men for de Rejsende paa *via Appia* har Stationen næppe været af synderlig Betydning. I det anførte Itinerarium, hvor den første Gang omtales, gjøres der nemlig en Forskjel mellem „*mansio*“ og „*mutatio*“, saaledes at det første betegner en Mellemstation, der uden at være en By eller Landsby — thi i saa Fald benævnes den „*civitas*“ — var forsynet med Gjæstgivergaarde til Natteophold for de Vejfarende, medens en „*mutatio*“ kun var beregnet paa Skifte af Heste; det her omhandlede Sted benævnes udtrykkelig „*Mutatio Ad Nono*“[2]), og sandsynlig er det da bleven indrettet til Brug for den kejserlige

---

[1]) Canina, *la pr. parte della via App.* p. 189; Westphal (*die röm. Kampagne* p. 19) ser i de omhandlede Ruiner udelukkende Rester af Stationen „*ad nonum*“.

[2]) *Vetera Roman. itineraria* ed. Wesselingius pag. 612.

Post, der altsaa her kunde erholde friske Forspand, inden den naaede den næste Station „*civitas Aricia*" i Albanerbjergene.

Endnu en Bemærkning maa føjes til om Gallienus, idet den knytter sig til en Indskrift, der er funden ved den omhandlede Villa og antages at vedrøre en af hans Befalingsmænd. Naar der, som anført, af den byzantinske Forfatter Zonaras gives Kejseren et saa rosende Vidnesbyrd: at han var mild og højsindet, i den Grad endog, at han ikke straffede dem, der vakte Oprør imod ham eller konspirerede med hans Fjender, stemmer denne Ros ikke synderlig med den Maade, hvorpaa han omtales af den oftere paaberaabte Trebellius Pollio, hvis Charakteristik af Kejseren, der næppe er Grund til at underkjende[1]). Gallienus var vel ingenlunde grusom, og heller ikke havde han som mangen af sine Forgængere Passion for blodige Skuespil paa Arenaen — tvært imod: med et vist godmodigt Lune kunde han ofte lade Naade gaa for Ret og til Misfornøjelse for Tilskuerne fritage en dødsdømt Forbryder for en sikkert ventet Straf; men naar det gjaldt Forseelser mod ham selv eller Angreb paa hans Myndighed, synes han ikke at have kjendt Skaansel. Pollio anfører i saa Henseende et Brev, som Kejseren egenhændig skrev til en af sine Feltherrer, Celer Verianus, efter at denne havde besejret Statholderen i Pannonien, Ingenuus, der havde ladet sig hylde som Modkejser af Legionerne i Møsien. „Det

---

[1]) *The historians who wrote before the elevation of the family of Constantine, could not have the most remote interest to misrepresent the character of Gallienus* — bemærker Gibbon (l. c. I pag. 444 N. 156).

er mig ingenlunde nok", skriver Gallienus, „at Du lader ombringe alle dem, som have ført Vaaben imod mig, thi ogsaa Kampens Skjæbne kunde jo have berøvet disse Livet. Nej. Du maa dræbe overhovedet alle Mandfolk, saa vel Børn som Oldinge, om Sligt kan lade sig gjøre, uden at der vækkes Uvilje mod mig" . . . „Ingenuus er bleven hyldet som Kejser — derfor: *lacera. occide, concide* — hug ned, dræb og lad forgaa! Du forstaar min Stemning, sæt Dig da ind i min Vrede, naar Du læser denne Ordre, som jeg egenhændig skriver Dig til" [1]).

Om denne Verianus mener Canina at kunne paavise et Vidnesbyrd paa en Tavle, der er funden umiddelbart ved Gallienus' Landslot, og som formentlig hidrører fra et eller andet Monument til hans Ære. T. FL T. F . . . SODALI . . . VERIAN . . . PROCOS . . . PROVIN . . . staar at læse i fem Linjer under hinanden paa de fundne Brudstykker [2]). Som man ser, er der ikke Meget at bygge nogen Formodning paa: en *T. Fl. T. F.*, formodentlig Titus Flavius, Titus' Søn, nævnes i Forbindelse med en Verian, der synes at have beklædt Stillingen som Prokonsul i en eller anden Provinds; men hvilken denne Provinds har været, eller naar Tavlen er bleven opsat, fremgaar ikke af de bevarede Smaafragmenter, lige saa lidt som disse, netop ved den Omstændighed, at de afgjørende Endebogstaver (et „*o*" eller „*us*" i Navnet Verian) fattes, tillade at slutte, om Monumentet — der sandsynlig har været et Gravmæle — er bleven rejst af en Titus Flavius til Ære for Verianus, eller omvendt. Efter Caninas Formening maa Indskriften imidlertid „passende" antages at gjælde hin

---

[1]) Treb. Pollio, *trig. tyr.* cap. VIII.
[2]) Canina l. c. (*appendice I*) p. 231.

Celer Verianus, til hvem Gallienus skrev det anførte Brev[1], og saa længe de i Epigrafien særlig Kyndige ikke ses at have fremsat nogen anden Hypothese — Navnet Verianus hører til de meget sjældne — kan Caninas Antagelse vel staa ved Magt, og Provindsen Møsien antages at have været nævnt i et af de tabte Fragmenter.

---

[1]) Canina l. c. pag. 190: *questa lapide ... opportunamente può appropriarsi a quel Celere Veriano, a cui Gallieno scrisse.*

X.

BOVILLÆ.

Ved den 11te Milepæl, omtrent to Mil fra Rom, løber den nye Postvej til Albano — *via Appia nuova*, som den kaldes — ind paa den gamle *via Appia*, og følger herfra dennes Retning ud til Albanerbjergene. Stedet er betegnet ved en større Forpagtergaard, det første Gjæstgiversted paa denne Strækning af Vejen, *osteria delle Frattocchie*; dér vil man i Reglen kunne faa Vogn til at kjøre den halvanden Fjerdingvej, der endnu er tilbage til Albano, hvorfra man da med Jernbanen paa mindre end en Time kan være tilbage i Rom.

Ved den nævnte Milepæl afsluttede Canina sine Udgravninger paa Via Appia. I Løbet af halvtredje Aar, fra December 1850 til April 1853, havde han faaet Vejen ryddeliggjort paa den opgivne Strækning fra Serviliernes Gravmæle ved den 4de Milepæl ud til Frattocchie, afdækket de nærmest liggende Monumenter og for en Del beskyttet disse ved Stengjærder eller Hegn mod Overlast fra de tilgrændsende Lodsejere; og den Opgave, der saaledes var stillet ham, havde han bragt til Løsning uden at overskride det forholdsvis ringe Beløb, 16,000 Scudi (omtrent 65,000 Kroner), der var stillet til hans Raadighed, — en Sparsommelig-

hed, der ikke kan Andet end forbavse, naar det betænkes, at Ryddeliggjørelsen af Vejen saa at sige overalt maatte foretages med den største Varsomhed, for at ikke Noget skulde forkomme eller ødelægges, og at mange af de afdækkede Mindesmærker, der blev rystede i deres tusindaarige Leje, maatte underkastes en Udbedring for ikke helt at styrte sammen.

Men fordi der kun kunde virkes med saa smaa Pengemidler, tør Canina ingenlunde betragte Udgravningerne paa denne første Strækning af Vejen for blot tilnærmelsesvis tilendebragte. Intetsteds er det lykkedes ham at trænge ned til den oprindelige Vejbane; thi de Rester af en gammel Brolægning, der ere saa fremtrædende netop her mellem den 10de og 12te Milepæl: store polygone Fliser med dybe Furer af Vognhjulene og indrammede af ophøjede Fortov ved Siderne, er langtfra ikke — som man saa gjerne vil forestille sig — den Flisebro, paa hvilken Republikens Stormænd kjørte til deres Villaer i Albanerbjergene, og som i saa høj Grad vakte Procopius' Beundring[1]), men hidrøre fra den tidlige Middelalder, forinden Færselen ved Saracenernes Hærgen af Kampagnen i det 9de Aarhundrede helt var forsvunden fra Vejen. Særlig beklager dog Canina, at han med Hensyn til saa mange Mindesmærker har maattet indskrænke sig til at fremsætte Formodninger og Antydninger, hvor en mere dybtgaaende Udgravning maatte antages at have kunnet bringe nøjagtig Oplysning, ligesom at han har maattet modstaa enhver Fristelse til at undersøge Ruiner, der laa Vejen nær nok til at have bidraget til dennes Charakter, men udenfor den snævre Grændse, der var afstukken for hans Undersøgelser, — og at han endelig kun ved meget faa Monumenter har kunnet følge et Exempel, der i Be-

[1]) *Via Appia* I p. 12—13.

gyndelsen af Aarhundredet blev givet af Billedhuggeren Canova med Hensyn til Serviliernes Gravmæle: nemlig at lade Brudstykker af Indskrifter og Ornamenter, der i og for sig vare af ringe Værd, forblive ved den Ruin, til hvilken de maatte antages at henhøre, i Stedet for at føre dem bort til Samlingerne, hvor de kunne henligge i Aaringer, uden at Nogen faar dem at se. Canina haaber da ogsaa, at det snart maa forundes Andre at fortsætte det Arbejde, som det blev overdraget ham at paabegynde; og som særlig lønnende for Kunst og Archæologi mener han at kunne henvise til den første Strækning af Vejen fra *porta Appia* i Kejser Aurelians Bybefæstning ud til Cæcilia Metellas Gravmæle, idet de høje Mure, hvormed Vejen her er omgjærdet, have været til Hinder for de planløse Udgravninger, som baade af Fremmede og Indfødte fandt Sted i saa stor en Udstrækning i Slutningen af forrige Aarhundrede [1]). — Canina haabede forgjæves; endnu 30 Aar efter hans Død (1856) har Ingen taget Arv i hans Arbejde.

Nogle hundrede Skridt længere frem paa Vejen, ved den 12te Milepæl, fører en Sti til Højre hen til en større Samling Ruiner, blandt hvilke en Cirkusbygning og midt for dennes sydlige Side en ottesidet Bygning, hvilende paa et Fundament af utilhugne Sten, er særlig fremtrædende. Det er Ruinerne af en af Latiums urgamle Byer, B o v i l l æ [2]). En Romer paa

---

[1]) Canina l. c. p. 9, 96.

[2]) I de gængse Beskrivelser af Kampagnen henføres Stedet for Bovillæ til det anførte Osteri *delle Frattocchie* ved den 11te Milepæl (Westphal, *die röm. Kampagne* p. 19; Gell, *Topogr. of Rome and its vicinity* I, p. 50, jfr. ogsaa Pauly *R.-Enc.* I, 2 (1866) p. 2460), men topografisk nøjagtig er denne Bestemmelse ingenlunde. De Ruiner, der for Tiden kunne paavises af Byen, særlig den anførte Cirkusbygning, af hvilken

Ciceros Tid har maattet se paa den med velvillige, men medlidende Øjne. Byen var stor, da Rom laa i sin Vugge, og den havde víst sig som en trofast Allieret paa en Tid, da den unge Republik trængte til Støtte. Her havde hin Kvinde eller Guddom, Anna Perenna, sit Hjem, der bragte Folket Føde, da det hungrede paa det hellige Bjerg — Ovid skildrer Sagnet, saaledes som han selv havde hørt det fortælle[1]) — og særlig havde Bovillæ ydet trofast Hjælp, da Volskerne, æggede af den landflygtige Coriolan, greb til Vaaben mod Rom og dens Forbundsfæller. Byen var da beskyttet af stærke Mure, den havde vaabenøvet Mandskab i Mængde, og længe værgede den sig tappert fra sine Mure, gjorde et Udfald og anrettede et stort Blodbad paa Belejrerne. Men Coriolan rastede ikke, før han havde Byen i sin Magt, nyt Mandskab blev kaldt hid til Erstatning, og store Belønninger udlovedes til dem, der først besteg Murene. Omsider lykkedes Angrebet, og Bovillæ maatte bøde dyrt for sin Modstand: alle vaabenføre Mænd blev nedhuggede eller førte bort som Fanger, og Coriolan siges herfra at have hjembragt et større Bytte end fra nogen af de Stæder, han alt havde frataget Roms Forbundsfæller (a. 488 f. Chr.)[2]).

der endnu ses tydelige Omrids tilligemed en Række Buer af de saakaldte „*Carceres*“: Opholdskamre for Vogne og Heste, forinden Løbene tog deres Begyndelse — maa nemlig søges ved den 12te Milepæl, naar man ad den ovennævnte Sti drejer ind paa Kampagnen; og skulde fremtidige Udgravninger mulig bringe yderligere Levninger af Staden for Dagen, maa disse ikke ventes udgravede i Retningen ind ad mod Rom, men ud imod Albano til, idet Bovillæ, forinden den blev erobret af Volskerne under Coriolan, strakte sig helt hen til den 13de Milepæl, sandsynlig med Bygninger paa begge Sider af den henved 2 Aarhundreder senere anlagte appiske Vej (Canina l. c. pag 206–7, id. *Roma ant.* vol. VI tav. LI).

[1]) Ovid. *Fasti* III, 661 ff.

[2]) Dionysius, VIII cap. 20.

Efter hin Erobring rejste Bovillæ sig ikke mere; fattig paa Mennesker og Midler sank den i Betydning, saa dybt, at Cicero med en vis Ynk mindes den som en Stad, der, fordum rig og blomstrende, nu — ligesom Labicum og Gabii — næppe talte Mænd nok til at lade sig repræsentere ved de aarlige Fester (Feriæ Latinæ) i Albanerbjergene[1]. Men saa uanselig Byen end var, knyttede der sig ved Siden af Befolkningens Heltemod fremdeles en vis Nimbus til den. Her havde nemlig Julierne deres Hjemstavn — eller rettere: i Bovillæ ærede de Traditionen om Slægtens Oprindelse fra Nabostaden Albalonga, efter at denne var lagt øde af Kong Tullus Hostilius, og Bovillæ traadt i det gruslagde Albalongas Sted[2]. — *Albani Longani Bovillenses* kalde Indvaanerne sig fra den Tid paa forskjellige Indskrifter[3]. Af Cæsarerne i Juliernes Æt blev der da ogsaa víst Bovillæ særlig Opmærksomhed; i Byens Cirkus fejredes Lege til deres Ære, ligesom det senere var Tilfældet til Forherligelse af Clau-

---

[1]) Cicero, *pro Plancio* 9. 23.

[2]) Hvorvidt Julierne oprindelig have været hjemmehørende i Bovillæ, eller om en Gren af Slægten er dragen did efter Albalongas Ødelæggelse — medens en anden vandrede til Rom og bosatte sig dér — lader sig næppe oplyse (se med Hensyn til den nærmere Detail: Klausen, *Aeneas und die Penaten* II p. 1108—9). Hos den nævnte Forfatter vil man ligeledes finde en nærmere Omtale af et ejendommelig formet, meget gammelt Stenalter, som ved de senest foretagne Udgravninger i Bovillæ (ved Aaret 1820) blev fundet i Ruinerne af Byens Theater. Indskriften beretter, at det paagjældende Alter ifølge albanske Retsregler er bleven opsat af Julierne til Ære for en gammel latinsk Skytsgud Veiovis (VEDIOVEI PATREI GENTEILES JVLIEI | LEEGE ALBANA DICATA), og hidrører utvivlsomt fra en Tid, der ligger forud for Stadens Erobring af Coriolan (l. c. pag. 1084 ff.). Iøvrigt siges det ommeldte Alter allerede at være forsvundet, men Gell, der maa staa som Hjemmel for denne Meddelelse, har kunnet oplyse sin Text med en Afbildning af det (l. c. I pag. 218).

[3]) Orelli, *Inscr.* Nr. 119, 2252 og flere.

dierne i Antium, Neros Fødeby; Tiber opførte her en Helligdom — et saakaldet *sacrarium* — for Slægten og rejste en Billedstøtte for sin Stedfader August, og da dennes Lig førtes fra Nola i Campanien til Rom, blev Baaren som en Hyldest til den gamle Hjemstavn bragt ind i Bovillæ, hvorfra romerske Riddere den næste Morgen afhentede Liget for at stede det til Hvile i Mausolæet paa Campus Martius.

Vistnok have flere af Roms mægtige Familier havt deres Villaer i Bovillæ. Det tør formodes med Hensyn til Antistierne, Arruntierne og Vatinierne, for hvis Vedkommende man har fundet Indskrifter fra Gravmæler i Nærheden af Byen[1]; lejlighedsvis nævner Cicero ogsaa en *fundus Bovillanus*, der tilhørte hans Broder eller dem Begge i Forening; og efter Navnet at dømme kunde man jo være fristet til at henlægge denne Ejendom til Bovillæ[2]. Om hine formentlige Villaer vides imidlertid ikke det allermindste, og ikke bedre ere vi hjulpne ved, at en Indskrift nævner en *Cascellianus fundus* — eller *Fund. Casacellence Via Appia Mil. XIII*, som den ogsaa benævnes[3]) — ved den 13de Milepæl, idet der ikke kjendes nogetsomhelst Træk af Slægten Cascellius' Historie — bekjendt iøvrigt for sine Retslærde — der lader sig henføre til denne Sommerbolig:

[1]) Pratilli, *Via Appia* (Napoli 1745) p. 74—75.

[2]) Saaledes til Ex. Canina l. c. pag. 210. Med langt mere Føie henlægges dog dette *Bovillanum* til Egnen ved Ciceros Hjemstavn i Arpinum (Orelli *Onomast.* (1838) II p. 97), men iøvrigt er det uden Interesse nærmere at komme ind paa Spørgsmaalet, idet Alt, hvad der vides om denne Ejendom, indskrænker sig til en Bemærkning af Cicero i et Brev til Broderen om, at han har hørt, at han ikke agter at skille sig ved Landgodset, hvormed der saa følger nogle Raad med Hensyn til at bringe det i en bedre Stand (Cic. *ad Qv. fratr.* III, 1, 2, 3).

[3]) Canina l. c. p. 212, N. 18.

mulig dog et større Monument, der netop har sin Plads ved den nævnte Milepæl til Venstre ved Vejen, tør regnes for Familiens Gravmæle.

Derimod nævner Cicero i Forsvarstalen for Milo en Titus Sextius Gallus, der skal have ejet et Landsted i Bovillæ. Til denne selv kjende vi rigtignok ikke Andet end, at han omtales som en hæderlig og fortræffelig ung Mand — *in primis honestus atque ornatus adolescens*[1]) — hvad, naar der spørges om politisk Sympathi, i Ciceros Mund vil sige det Samme som, at han hyldede konservative Anskuelser; derimod var hans Villa Stedet for en opsigtvækkende Begivenhed, — her blev nemlig Ciceros forbitrede Fjende, Folketribunen fra Aar 58, Publius Clodius dræbt af Titus Annius Milo.

Sammenstødet mellem Clodius og Milo kom ingenlunde uventet. Hver Mand i Rom havde i Aaringer været Vidne til den Forbitrelse, der herskede mellem dem — et Fjendskab, der egenlig ikke synes at være opstaaet af Antipathi, thi de vare højst beslægtede Naturer: dristige og hensynsløse Partigængere, der ikke skyede nogen Voldshandling for at sætte deres Planer igjennem — men nærmest at være fremkaldt ved, at ligesom Clodius a. 58 havde ladet sig bruge af Magthaverne Pompejus og Cæsar til at faa den noget besværlige Cicero fjærnet fra Rom, saaledes lod Milo sig i det følgende Aar, da Clodius i sit Overmod begyndte at blive ogsaa Pompejus for byrdefuld, benytte af denne til at faa Cicero kaldet tilbage fra Exilet. Som Ciceros Ven blev Milo Clodius' Fjende; og mere af Omstændighederne end af egentlig Tilbøjelighed blev han Forkæmper for

---

[1]) Cicero, *pro Milone* 31, 86.

det aristokratiske Senatsregimente, Optimaterne, medens Clodius fremdeles optraadte som Fører for et meget yderliggaaende Demokrati, og ved Agitationer blandt Folkets laveste Lag, Slaver og Frigivne, søgte at fremme sin egen Magtstilling. Som alt antydet førtes Striden mellem dem ikke for lukkede Døre, men aabenlyst paa Torve og Gader. Gjentagne Gange havde Clodius belejret Milo i hans Bolig, søgt at storme hans Palads ved Tiberen, og vel havde denne forsøgt at drage sin Uven til Ansvar for Domstolene, men da der ikke var noget at opnaa ved en retslig Forfølgning, idet en Undersøgelse blev forhindret af Clodius Venner, tog Milo ikke i Betænkning at føre Kampen med samme Vaaben. Ogsaa han lejede væbnede Gladiatorskarer, og saa at sige daglig blev Roms Borgere Vidne til blodige Fejder mellem disse væbnede Bander, der paa deres Herrers Vegne søgte at hindre Valghandlinger eller hvad Andet, der ikke faldt i deres Smag. — vi have jo sét, hvorledes Cicero anmoder Atticus om Hjælp til Beskyttelse af Arbejderne ved Gjenopførelsen af hans Palads paa Palatinerbjerget[1]).

Særlig a. 53, da Clodius søgte Præturen og Milo Konsulatet for det følgende Aar, blussede Striden imellem dem op med forøget Styrke. Kun som Konsul kunde Milo holde sig mod sine Fjender, og kun i en Provinds haabe at fri sig for sin Gjæld — det kostede jo at udruste disse væbnede Skarer, ikke at tale om, hvad der gik med for at vinde Vælgerfolkets Stemmer ved pragtfulde Fester, Uddeling af Gaver og dsl. Men ikke mindre var det Clodius magtpaaliggende at forhindre sin Antagonist fra at blive valgt. Med en Overordnet som denne vilde hans Prætur blive stækket og betydningsløs. han

[1]) Via Appia II p. 75.

vilde ikke kunne gjennemføre sine alt bebudede Forslag om at give Frigivne og Slaver, der levede i en vis Frihed, statsretlig Ligestilling med Roms frie Borgere, og ad denne Vej haabede han at vinde Fordele og Indflydelse for sig selv. „Om det var lykkedes Clodius at opnaa Præturen, sandelig“, udbryder Cicero, „hverken eders Hustruer eller Børn havde været beskyttede mod hans Attraa!“ „Vilde han ikke her i Byen have hvervet en Hær af Slaver for ved deres Hjælp at tilvende sig Alles Ejendele?“ [1]) . . . „Allerede havde han jo udarbejdet Forslag, der vilde have gjort os til vore Slavers Tjenere“ [2]). Hver for sig gjorde de da Alt for at hindre hinandens Valg. Atter saae man Gadekampe og Brandstiftelser — „saa at sige daglig flød der Blod“, forsikkrer Dio [3]) — og mere end en af Roms høje Øvrighedspersoner geraadede i Fare og blev saaret under Udøvelsen af sine Embedspligter; ogsaa Cicero havde, efter eget Udsagn, nær ladt Livet, da han ved en Lejlighed vilde tale til Folket for Milo [4]).

Et Sammenstød, der maatte ende med den Ene eller den Andens Død, kunde vanskelig undgaas. At dette imidlertid skulde ske ved et tilfældigt Møde, borte fra Rom, og Milo være Drabsmanden, havde man dog næppe tænkt sig. Fra Clodius stammede hine Brandstiftelser og Overfald — det var ham, der først havde gjort Roms Gader usikre med sine Gladiatorer. Han havde jo intet mere at miste i Folks Omdømme! Hvis blot en Tiendedel af de Beskyldninger er sande, som Cicero retter imod ham, var der ikke nogen Forbrydelse mod Person

---

[1]) Cic. *pro Mil.* 28, 76.
[2]) ibid. 32, 87.
[3]) Dio Cassius XL, 48.
[4]) Cic. *pro Mil.* 14, 37.

eller Ejendom, som han ikke havde begaaet[1]). Højt og lydelig havde han ogsaa erklæret, „at Konsulatet kunde man vel ikke fratage Milo, men nok Livet“, og til sine Venner opgivet Dagen, da dette vilde ske: „i Løbet af 3, højst 4 Dage vilde Milo være ombragt“[2]) . . . „Netop Tredjedagen efter, at han havde udtalt sig saaledes“ — fremhæver Cicero — „indtraf Katastrofen“[3]).

Hvad der ved denne Lejlighed foregik paa den appiske Vej, er stillet os levende for Øje. Ikke blot omtales Sammenstødet med en Række Biomstændigheder i den Tale, som Cicero holdt — eller rettere senere nedskrev — til Forsvar for sin Ven, men yderligere har en lærd Grammatiker, Asconius Pedianus, kastet Lys over den i de Kommentarer, hvormed han — dog først paa Kejser Claudius' eller Neros Tid — ledsagede Ciceros Taler.

Morgenen den 17de Januar (a. 52) havde Clodius efter Sædvane tilbragt i Rom og blandt Andet været tilstede som Vidne ved Oprettelsen af et Testamente, i hvilket en romersk Architekt, Cyrus, indsatte ham og Cicero til Arvinger efter sig. Op ad Formiddagen forlod han Byen og tog ud til Aricia, med hvis Dekurioner — eller Byraadsmedlemmer, som de kunne kaldes — han havde en Sag at forhandle. Han rejste til Hest, uden Bagage og Tjenerskab, og uden at være ledsaget af sin Hustru Fulvia, men med et Følge af 30 bevæbnede Slaver, foruden nogle faa Venner, der hørte til hans nærmere Kreds. Den følgende Morgen begav han sig til sit Landslot i Albanerbjergene — en pragtfuld Bolig med Façade ud imod den

[1]) Cic. *pro Mil.* 27, 73—75.
[2]) ibid. 9, 26.
[3]) ibid. 16, 44.

appiske Vej — om hvis Størrelse vi kunne danne os en Forestilling ved at høre, at den i sine Kjælderhvælvinger med Lethed kunde huse et Mandskab paa tusind Bevæbnede[1]) — og tænkte at tilbringe Natten dér. Da man imidlertid hen paa Eftermiddagen underrettede ham om, at Cyrus var død, opgav han sit Forehavende og vendte strax tilbage til Rom. En Times Tid senere — Kl. 3 efter vor Tid — mødte han udfor Sextius Gallus' Ejendom, Milo, der rejste til sin Fødeby Lanuvium, hvor han i Egenskab af Overøvrighed (eller *dictator* — som han benævnes) skulde indsætte en Flamen (Præst) i sin Bestilling. Milo rejste i Vogn sammen med sin Hustru Fausta — en Datter af Diktatoren Sulla, som han nys (a. 55) havde ægtet — og paa fornemme Herrers Vis var han ledsaget af stor Oppakning og talrigt Tjenerskab, tildels bevæbnede Slaver, hvis Tal efter hans Modstanderes Udsagn skulle have udgjort tre Hundrede.

Tilfældig syntes man saaledes at være stødt sammen paa den appiske Vej. De to Modstandere passerede hinanden rolig forbi — Clodius som den Svagere, der ikke vilde indlade sig paa en Kamp, hvis Udfald maatte være usikkert, og Milo forstandig nok til ikke ved et aabent Overfald paa alfar Landevej at forspilde sine Udsigter til Konsulatet — „jeg véd", bemærker Cicero, „hvor bekymret og ængstelig en Kandidat er, naar det gjælder at søge hin Post" [2]). Men ikke saaledes Følget. To af Roms berygtede Gladiatorer, Eudamus og Birria, dannede Bagtroppen i Toget; de søgte Klammeri med Clodius' Slaver og tvang ved deres Drillerier disse til at indlade sig med dem.

---

[1]) Cic. *pro Mil.* 20, 53: *quo in fundo propter insanas illas substructiones facile mille hominum versabatur valentium.*

[2]) ibid. 16, 42

Clodius, der vilde bringe Orden til Veje, gjorde omkring og red ind mellem Urostifterne, men ikke saa snart havde han víst sig, før Birria gjennemborede hans Skulder med sit Spyd; der opstod et almindeligt Haandgemæng, under hvilket Clodius' Slaver bragte deres saarede Herre ind i det nærliggende Herberg i Bovillæ. Hvilken Udvej skulde Milo gribe i denne Situation? Ulykken var sket: Clodius overfalden og saaret af hans Folk. Paa den ene Side virkede Frygten for den Mishandledes ufortøvede Hævn, om han lodes i Live, paa den anden Side Respekten for Lovene. Frygten vandt Overhaand, og saaledes skete, hvad der ikke kunde forsvares: Milo lod Gjæstgivergaarden storme af sine Folk, Clodius trække frem af sit Skjul og paa den appiske Vej hugge ned af sine Slaver. — Efter sket Gjerning drog Milo videre til sin Fødeby for at udføre sin Gjerning, medens Clodius' Lig, gjennemboret af talrige Spydstik, blev liggende paa Vejen, indtil en romersk Senator, Sextus Tedius, der vendte tilbage fra Landet, senere paa Eftermiddagen fandt det og i sin Vogn lod det bringe til Rom.

Saaledes skildrer Asconius Pedianus dette Optrin i de værdifulde Kommentarer, hvormed han har ledsaget Ciceros Tale for Milo [1]). Denne, resumerer han, havde ikke paabudt noget Angreb paa Clodius' Følge, men maaske heller ikke gjort, hvad der stod i hans Magt for at forhindre det, og da det først var kommet saa vidt, at hans Fjende laa saaret af hans Folk, havde han foretrukket at benytte Lejligheden og helt skille sig af med denne Modstander [2]). Vistnok kommer denne Fremstilling Sandheden meget nær, og den har — ved Siden af det

[1]) Ascon. *in Milon.* (Orelli 1833 p. 32—33.

[2]) ibid. p. 33 og 42: „*sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum ei forte occurrisse; ex ea rixa servorum tandem ad caedem perventum.*

Tryk, som Pompejus' Ønske om en Domfældelse unægtelig udøvede — været bestemmende for Dommerne, naar de med saa overvejende Majoritet kjendte Milo skyldig i Drab.

Noget anderledes søger Cicero i den anførte Tale at forklare os Begivenheden. Selve Faktum — at Clodius var bleven ihjelslagen af Milos Folk — lod sig jo ikke benægte, allerede af den Grund, at Milo selv intet Øjeblik havde fragaaet Gjerningen, og heller ikke turde Cicero indlade sig paa at følge et Raad, som blev givet ham af hans Venner, og lægge Hovedvægten i sit Forsvar paa, at Milo i Virkeligheden havde udført en saare fortjenstfuld Handling ved at befri Samfundet for en saa farlig Forbryder som Clodius. Derimod gik han ud paa at fremstille Sagen, som om der her paa den appiske Vej var bleven beredt den Anklagede et Baghold af hans Fjende, denne havde angrebet ham, og Milo kun gjort Brug af sin Ret til lovligt Nødværge.

Lad os mærke os Omstændighederne, under hvilke Begges Rejse gik for sig — lyder Ciceros Opfordring til de beskikkede Dommere; saadanne afgive altid et vægtigt Vidnesbyrd, her ere de afgjørende. Clodius vidste, at Milo den 18de Januar maatte foretage en uopsættelig Rejse til sin Fødeby, og Dagen forud drog han selv fra Rom for at passe ham op paa et Sted „berygtet for sine Stimænd, særlig skikket til Overfald". Ellers foretog han altid sine Rejser til Vogns sammen med sin Hustru; hvor han end drog hen, var han ledsaget af en Skare letfærdige Piger og græske Yndlinge, — dennesinde rejste han alene og til Hest, men med et Følge af udvalgte, haandfaste Folk [1]). Og nu dette hastige Opbrud fra Landslottet i

[1]) Cic. *pro Mil.* 10, 28; 19, 50; 21, 55.

Albanerbjergene, hvor han havde tænkt at tilbringe Natten — hvad var vel Meningen med denne Forandring af en tagen Beslutning? Et Bud, siges der, skal være kommen til ham paa hans Villa og bragt Meddelelse om, at Cyrus — Architekten — var død. „Men var dette nogen Grund til at ile saa hovedkulds til Rom, at foretage en Rejse ved Nattetid?"[1]) Den foregaaende Dags Morgen havde Clodius jo været hos den Afdøde — „jeg var selv tilstede, har forseglet Testamentet i Forening med ham" — og havde taget Afsked med ham, som han laa i saa at sige de sidste Trækninger. „Men selv om han som Arving kunde have Grund til at tage ind til Rom, hvad havde der vel været tabt ved, at han først den næste Morgen tidlig naaede Byen?"[2]) — „Nej, langt snarere — som jeg skjønner — har hint Bud, i Stedet for at melde Cyrus' Død, skullet underrette ham om, at Milo nærmede sig."[3]) — Men nu Milo, som beskyldes for at have foretaget denne Rejse netop i den Hensigt at ombringe sin Fjende — hvor tilfældig kom han ikke afsted? hvor lidet forberedt var han ikke til at indlade sig paa en Kamp! Om Formiddagen havde han overværet en Forhandling i Senatet og var forbleven dér til Mødets Slutning; saa gik han hjem, skiftede Klæder og Sko, og blev yderligere opholdt i at at komme afsted, ved at hans Hustru — som det nu engang er Kvinders Vis („*ut fit*") — ikke var fuldt rejsefærdig[4]). „Vel var han aldrig saa helt uforberedt, at han jo var saa at sige tilstrækkelig beredt imod hin"[5]) — „stedse maatte det jo staa for hans

[1]) Cic. *pro Mil.* 19, 49.

[2]) ibid.

[3]) ibid. 18, 48.

[4]) ibid. 10, 28: *paulisper, dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est.*

[5]) ibid. 21, 56: *nec vero sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus.*

Tanke, hvor forhadt han var sin Modstander, hvor dumdristig denne"[1]) — men iøvrigt bestod hans Følge kun af svage unge Piger og Drenge[2]), mod Sædvane havde han endog sin Hustrus unge Tonekunstnere (*pueri symphoniaci*) med sig. Hvorledes kunde han da tænkes mindre rustet til en alvorlig Dyst — „hvad maatte ikke i højeste Grad være ham til Hinder? Klæderne eller Kjøretøjet eller Ledsagersken . . . indsvøbt i sin Rejsekappe — hvilende i Vognen — saa at sige lænkebundet af sin Hustru!"[3]).

Saaledes detaillerer Cicero Omstændighederne og berører i faa Ord selve Katastrofen. Clodius' Slaver havde begyndt Angrebet. Fra et ophøjet Sted ved Vejen udkastede de deres Spyd mod den fredelig Forbifarende og dræbte hans Kudsk, og da Milo med Kappen slaaet tilside sprang ud af Vognen og forsvarede sig modig, styrtede hine Forvovne med dragne Vaaben hen imod Vognen og nedlagde flere af hans Folk. Ved Synet af Striden ilte Milos øvrige Tjenerskab hid, og da de antog, at deres Herre var dræbt, og havde al Grund til at tro saaledes, idet de havde hørt det af Clodius' egen Mund — nu ja, „saa gjorde de, uden at det blev befalet dem, uden at Milo vidste det, uden at han endog var nærværende, hvad Enhver ved en saadan Lejlighed vilde have ønsket gjort af sine Slaver"[4]).

[1]) Cic. *pro Mil.* 21, 56.

[2]) ibid. 10, 28: *muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu.*

[3]) ibid. 20, 54: *Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset?*

[4]) ibid. 10, 29: *fecerunt id servi Milonis . . . neque imperante, neque sciente neque praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.*

„Saaledes som jeg her har fremstillet Eder Begivenheden," slutter Cicero dette Afsnit af sin Tale, „er den i Sandhed gaaet for sig; den, der stræbte en Anden efter Livet, er bleven fældet, over Vold sejrede Vold, eller rettere: Dumdristigheden blev overvundet af Modet" [1]).

Hvorvidt denne Fremstilling havde kunnet gjøre Indtryk paa Milos Dommere, maa lades usagt; som berørt hørte de nemlig ikke Ciceros Tale i den omhyggelig udarbejdede Form, hvori vi kjende den, men hvad der lød for deres Øren hin 8de April (a. 52), da han som eneste Forsvarer tog Ordet for den Anklagede, var overmaade mat og lidet heldigt i Formen. Ikke saa snart havde Cicero begyndt sin Tale, førend der opstod Hujen og Raab af Clodius' Tilhængere, der vilde forhindre ham i at fortsætte; Cicero kom ud af Fatning: de usædvanlige Omgivelser (Pompejus havde besat Forum med Soldater), den Tumult, der opstod, da Militæret huggede løs paa Urostifterne først med flad, men — da dette blev taget for Spøg — med skarp Klinge, gjorde ham ydermere forsagt; for Angst kunde han ikke faa Ordene frem, saa at han efter Dio Cassius' Udsagn kun fik sagt saare lidet af, hvad han egenlig vilde have fremført [2]). Men senere, under roligere Forhold, udarbejdede han med Flid og juridisk Kunst en Forsvarstale saaledes, som han havde ønsket at kunne holde den for sin Ven. Ængstelsen er vegen for Tilliden — „Vaabnene hist henne, Soldaterne og deres Befalingsmænd, de bebude os ingen Fare, men Beskyttelse" [3]) —

[1]) Cic. *pro Mil.* 11, 30.
[2]) Dio Cass. XL, 54
[3]) Cic. *pro Mil.* 1, 3.

der er den vante Verve, de rhetoriske Blomster og Ordstillinger, hans Talekunsts hele Teknik; og steg han end sikkert i Virkeligheden ned af Talerstolen uden anden Sindsbevægelse end den, Frygten havde indjaget ham, saa slutter han nu med de Taarer, der paa Papiret saa let staa til hans Raadighed: „for Taarer kan jeg ikke tale mere, men ved Taarer vil denne Mand ikke forsvares“ . . . „lyksaligt det Land, som optager ham, utaknemligt det, som forstøder ham, ulykkeligt det, som mister ham“ [1]) Det er denne Tale, som af de gamle Veltalenhedslærere blev beundret som et Mesterstykke af oratorisk Kunst[2]), og som ganske vist ogsaa hører til Ciceros bedste Foredrag, ihvorvel den ved sine Gjentagelser og sin Mangel paa anskuelig Komposition[3]) langtfra i samme Grad vil tilfredsstille vor Tids Smag.

Af det Tempel for den gode Gudinde (*Bona Dea*), hvor Clodius modtog sit første Saar, er der ikke længer Rester tilbage, og ej heller af den Villa, paa hvis Grund det siges at ligget[4]). Naar Canina dog ligefuldt mener — „med megen Sandsynlighed“[5]) — at kunne angive Beliggenheden, maa dette

---

[1]) Cic. *pro Mil.* 38. 105

[2]) Ascon. *in Milon.* pag. 42: *scripsit . . . ita perfecte ut iure prima haberi possit.*

[3]) At en anden Anskuelse deles af Velyndere af Ciceros oratoriske Kunst behøver næppe at bemærkes; „*die lichtvolle Anordnung der Beweisführung*“, hedder det til Ex. i en Recension af et Skrift (*de Hermagora rhetore* i *Zeitschr. f. Alterthumswissensch.* 1843 p. 429 ff.), i hvilken der nærmere dvæles ved Tekniken i den omhandlede Tale.

[4]) ibid. 31, 86.

[5]) Canina. l. c. pag. 213.

nærmest støttes paa hans Antagelse om at kjende Findestedet her i Bovillæ for en Indskrift, der omtaler Istandsættelsen af en Helligdom for den nævnte Gudinde[1]).

Fra Frattocchie ud til Albanerbjergene er der ikke flere Villaer at dvæle ved. Vejen højner sig jævnt op imod Bjergene, og dens Omgivelser faa et mere smilende Udseende ved frodige Vingaarde og Køkkenhaver. Ved Indkjørselen til Albano kaste vi Blikket tilbage ad Vejen: snorlige, som trukken efter en Lineal ligger *via Appia* helt ned til Cæcilia Metellas Gravmæle — en lysende Stribe, indrammet af Kampagnens graagrønne Tæppe.

[1]) Orelli, *Inscr.* Nr. 1515.

Rettelser.

S. 28. Lin 2 f o. „Krypt“, læs: „Krypter“.
S. 31, Lin. 1 f. n. „ibid. 86“, læs: „ibid. 87“.
S. 39, Lin. 2 f. n. læs: „foreskrev[5]. Betænk dog, i hvilken Grad denne Lære er falsk!“
S. 169, Lin. 1 f. n. „Modstandernes“, læs: „de Straffedes“.
S 172, Noten 1 „*congretationibus*“, læs: „*congregationibus*“.
S 180, Lin. 3 f. o. „Skelettet“, læs: „Liget“.

VIA APPIA

VIA APPIA

DENS HISTORIE OG MINDESMÆRKER

AF

POUL ANDRÆ

otio prodimur
(Plin. paneg. c. 82)

TREDIE BIND

KJØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (JACOB HEGEL)
FR. G. KNUDTZONS BOGTRYKKERI
1889

FORORD.

Med det foreliggende Bind tager jeg Afsked med mine Studier fra den appiske Vej. Grunden er ganske vist for en Del den, at det ikke er lykkedes mig at vinde en saa stor Læsekreds for mit Arbejde, som jeg kunde ønske, men dog nok saa meget, at min Interesse for Æmnet i Aarenes Løb har begyndt at tabe sig, — og med Interessen ogsaa Lysten til at foretage de Besøg paa selve Stederne, der efter den Maade, hvorpaa Vejen behandles af mig, ere ikke mindre fornødne end Kjendskabet til Literaturen. Jeg havde ønsket i dette Bind at kunne medtage en Skildring af Vejen gjennem de pontinske Sumpe til Terracina, idet jeg da uden det hidtidige Ophold ved Udgivelsen havde kunnet føre Læseren ned til en Egn, der forekommer mig særlig interessant, og med hvilken jeg er kjendt fra et længere Besøg: Bugten omkring Formiæ; men 10 Aar ere forløbne, siden jeg besøgte de pontinske Sumpe, mine Indtryk derfra ere udviskede, og Turen hører ikke til dem, som man i ældre Aar ønsker at gjentage. En Skildring af Egnen ved Formiæ, der skulde have udgjort Indholdet af et 4de Bind af *Via Appia*, vil derfor — om jeg maatte naa at faa den udgivet — fremtræde paa anden Maade end som et Afsnit af den appiske Vej.

Forøvrigt benytter jeg Lejligheden til paany at henvise til det Forord, der ledsagede 1ste Bind. Hvad jeg dér har bemærket om Charakteren af mit Arbejde: at det ikke tilsigtede at være en lærd Undersøgelse og ikke heller lagde an paa at give en udtømmende Fremstilling af Alt, hvad der i Retning af Indskrifter, Kunstsager og desl. kunde tjene til at kaste Lys over Vejen og dens Mindesmærker, gjælder ogsaa dette 3die Bind; de, der kun finde Behag i den strenge Videnskabelighed, ville vel fremdeles føle sig skuffede, men kunne iøvrigt være forvissede om, at de ikke i Literaturen ville finde en mere fyldig Fremstilling af, hvad der ogsaa i snevreste Forstand — med Hensyn til Vejbanen, Vejlegemet eller, hvad man nu vil kalde det — vedrører den appiske Vej paa Strækningen gjennem Albanerbjergene, end den, der bydes i det foreliggende Afsnit.

Forf.

VIA APPIA.

TREDIE AFSNIT:

ALBANERBJERGENE.

INDHOLD.

TREDIE AFSNIT: ALBANERBJERGENE.

I.

PUBLIUS CLODIUS' VILLA.

Før som nu vare Albanerbjergene et af Mellemitaliens skjønneste Landskaber. De skovklædte Højder om Nemi- og Albanersøen, den styrkende Luft, man nød herude mere end tusinde Fod tilvejrs, kølet om Dagen af Brisen fra Havet, om Natten af det friske Pust fra Apenninerne, — den vide Udsigt: henover Tibersletten til Bjergene, ned til Kysten og Havet fra Pynten ved Civita-vecchia til Monte Circeio ved Terracina, — disse Goder i Forening lokkede Hundreder af Roms rige Familier til at søge Sommerophold i denne Egn. Dertil bidrog ogsaa den nære Beliggenhed ved Hovedstaden. Paa en Time eller to kunde man ad de flisebelagte Veje være inde til Forretninger paa Forum, og dog var man Byen saa fjærn, at man kunde unddrage sig al dens Tvang og Besvær, — hine selskabelige Smaabyrder, der berøres i et Brev af den yngre Plinius, naar han spørger sin Ven: „Hvormed har Du vel tilbragt Tiden idag?“, og Svaret lyder: „Jeg har været med ved en ung Mands Iklædning af Toga virilis, man har bedt mig til Bryllup og Trolovelse; hin har begjært min Bistand ved et Testamente, denne et Raad, en Tredje anmodet mig om at føre sin Sag“. o. s. fr. — lutter Kjedsommeligheder, der bringe

den litterære Romer til at prise sig lykkelig, naar han kan fly Bylivets Plager og paa sin Villa i Laurentum nyde et Otium, der stemmer overens med hans Smag: „Intet høre, Intet sige, som det ærgrer ham at have hørt eller sagt“ [1]), — nyde sit eget Selskab, *„secum morari“*, saaledes som Seneca anbefaler.

Alt paa Ciceros Tid stod denne Bebyggelse i fuld Blomst. Her ikke mindre end ved Stranden ved Cumæ og Bajæ kunde man „have et helt lille Rom omkring sig“ [2]). For at begynde med Cicero selv havde denne ved det nuværende Frascati — Villa Ruffinella betegner nærmere Stedet — det mest bekjendte af sine Landslotte, „Tusculanum“, tidligere Diktatoren Sullas Ejendom, udstyret med Kunstværker og Luxusbygninger og Taleren saa kjært, at han ligner det med „de Saliges Øer“, — „blot at tænke paa denne Bolig gjør mig glad“ [3]). Nær ham residerede Sejrherren over Mithridates, den rige Lucullus, i et Slot, hvis overdaadige Indretning vakte Tidens Forargelse; og ikke mindre pragtfuldt boede Pompejus' Protegé, Konsulen for Aaret 58 Aulus Gabinius, og Ciceros tuskulanske Villa saa nær, at da denne under Exilet blev ødelagt af Publius Clodius, kunde han omplante sjældne Træer og Buske fra Villaen i sin egen Ejendom. — Til disse Samtidige føje vi en anden af Pompejus' Venner, Lucius Luccejus, den fornemme Litterat, hvem Cicero med Bemærkningen: „et Brev rødmer ikke“ — *epistola non erubescit* — saa indstændig anmodede om at skrive hans Konsulats Historie, „og deri, beder jeg Dig, rose mig, ikke blot saa meget, som mine Gjerninger kunne fortjene“, . . . „men lidt mere, end Sandheden maaske giver Ret til“ [4]); en noget ældre Celebritet, Lucius Crassus, „Taleren“ — *Orator,* som han kaldtes, men ogsaa „Palatiner-

---

[1]) Plin. *Epist.* I, 9.
[2]) Cic. *ad Attic.* V, 2, 2: *habuimus in Cumano quasi pusillam Romam.*
[3]) ibid. I, 11, 3.
[4]) Cic. *ad famil.* V, 12, 3.

bjergets Venus"[1]), fordi hans Bolig i Rom — hvad der et Aarhundrede før Christus endnu var noget Usædvanligt — var prydet med Søjler af hymættisk Marmor; fremdeles Sullas Stedsøn, Marcus Æmilius Scaurus, bekjendt bl. A. for det pragtfulde Theater, indrettet til 80,000 Tilskuere og smykket med 3000 Statuer, som han lod opføre i Rom, men atter nedrive, da det havde tjent til Skueplads for de Festligheder, hvormed han som Ædil (a. 58) forlystede Romerfolket. Ogsaa Ciceros Medbejler i Veltalenheden Hortensius, en af Tidens rige Epikuræere, saavelsom hans „Fader og Skytsgud", Konsulen for Aaret 57 Lentulus Spinther, der med saa heldigt Udfald virkede for Hjemkaldelsen fra Exilet, hørte til Tusculums Sommerbeboere. Her møde vi endelig Cæsars Drabsmand Brutus, den tidligere omtalte Asinius Pollio, der døde paa sin Villa i Tusculum[2]), og en anden af Cæsars Fortrolige, Lucius Cornelius Balbus, „den Ældre" *(Major)*, som han kaldtes, til Adskillelse fra Brodersønnen, der bar samme Navn og ligeledes var en Spanier af Fødsel; Cicero forargedes over denne Parvenu fra Gades, der ved Cæsars Gunst var sat istand til at bo saa prægtigt i det fornemme Naboskab; en lignende Bebrejdelse mødte ham selv hos de højbaarne Herrer: han — en *homo novus* — i Diktatoren Sullas tusculanske Villa.

Ikke mindre bebyggede vare Højderne om Albaner- og Nemisøen, de tætte Skove, hvor Jagtens Gudinde nød urgammel Hyldest. Endnu findes udstrakte Ruiner af det fæstningslignende Landslot, som Publius Clodius lod opføre paa Skrænten, der fra den appiske Vej skraaner op mod Castel-Gandolfo, og af den mindre opsigtvækkende Villa, der i umiddelbar Nærhed husede

---

[1]) Plin. *hist. nat.* (ed. Sillig) XXXVI. 3. 3: *M. Brutus in urgiis ob id Venerem palatinam appellaverat.*

[2]) *Via Appia* I, 141 ff. Jeg benytter Lejligheden til at rette en Trykfejl det anførte Sted (p. 153. Lin. 6 f. n.) ved at bede læst Albaner- i Stedet for Sabinerbjergene.

Pompejus, mener man ligeledes at kunne paavise Ruiner i den nuværende Villa Barberini. I „*Albanum Pompeji*“ møde vi senere Ciceros Svigerson Cornelius Dolabella, Triumviren Antonius og flere Cæsarer af Juliers og Claudiers Æt, men fremfor Nogen Kejser Domitian, der ombyggede Clodius' og Pompejus' forenede Lystslotte og indrammede Albanersøen med opsigtvækkende Pragtbygninger, saa at hans „*Albanum*“ med sit Tilbehør af Theater og Væddeløbsbane, Tempel og Thermer, en befæstet Lejr for Prætorianerne og andet Mere omsluttede det hele Terræn mellem Albano og Castel-Gandolfo, Aricia og Palazzuola — en Udstrækning af mere end en dansk Mil, og saaledes det mest grandiose af Kejsertidens Landslotte, Hadrians tiburtinske Villa end ikke undtagen.

Heldigvis vedrører det nu ingenlunde en Skildring af Via Appia at dvæle ved alle disse Albanerslotte; kun forsaavidt de ligge i umiddelbar Nærhed af Vejen, falde de ind under den givne Ramme. Derfor henvises en Omtale af de mange Villaer ved det gamle Tusculum ligesom den hele Bebyggelse paa den Bjergaas, der over det skovrige *mons Algidus* strækker sig ned til det gamle *Velitrae* (Velletri), til Vandringen ad andre Vejrouter; heller ikke den nordostlige Side af Albanersøen, Egnen omkring det gamle Albalonga, saa lidt som Nemisøen, ved hvis Bredder bl. A. Cæsar opførte en pragtfuld „*villa Nemorensis*“ [1]), af hvilken man mener endnu at kunne paavise Fundamenter i Søen, høre ind under Via Appia's Enemærker.

Dersom vi tør tro Cicero, naar han saa lidenskabelig angriber sine Modstandere, var hans mangeaarige Fjende, Tribunen

---

[1]) Cic. *ad Attic.* VI. 1. 25.

fra anno 58 Publius Clodius, en af Albanerbjergenes passionerede Bygherrer, og en Bygherre, hvem det ikke var godt for Nogen at have til Nabo, men som hverken ænsede Guders eller Menneskers Ret, de Levendes eller Dødes Boliger, naar han kunde vinde Terræn til Udvidelse af sin Ejendom. *„Albanum“* kaldes denne oftere[1]), og mere bestemt angives Stedet i Ciceros Omtale af Sammenstødet med Milo paa den appiske Vej, saa at vi tør antage, at den har ligget ved den 13de Milepæl, mellem denne og Pompejus' Albanervilla ved Indkjørselen til det nuværende Albano. Til Slottet hørte mægtige Substruktioner, der med Lethed kunde huse et Mandskab af tusinde Bevæbnede; en Del af Bygningerne stødte lige op til Vejen[2]), men iøvrigt synes Slottet at have været opført i Terrasser paa det Højdedrag, der fra Kampagnen skraaner op imod Castel-Gandolfo, saaledes at Clodius kunde holde Udkig med de Forbidragende og med Udsigt til en heldig Afgjørelse, hedder det[3]), falde over en Modstander.

Med denne Omtale passe Forholdene i Terrænet ganske vel. Netop her ved den 13de Milepæl ses tilvenstre for Vejen anselige Substruktioner, opførte af store Kvaderstensblokke, der paa en Strækning af mere end en halv Fjerdingvej kunne følges ud imod Albano[4]); og drejer man ind paa en af de mindre Veje, der faa hundrede Skridt fra Byporten føre op til Fyrst Torlonias Ejendom i Castel-Gandolfo, vise Vignerne paa begge

[1]) Cic. *pro Mil.* 17, 46; 18, 48.

[2]) ibid. 19, 51; 20, 53.

[3]) ibid. 20, 53.

[4]) Overfor et lille Kapel for Jomfru Maria ere de anførte Substruktioner særlig fremtrædende; her ses ogsaa nogle hvælvede Aabninger, der nu ere opfyldte af Sten og Grus, saa at man ikke kan trænge ind i dem, men som maa antages at have ført ind til Villaens Forbygninger. Længere ud imod Albano dækkes Ruinerne af de høje Mure om Vignerne, og kun enkelte store Peperinblokke komme til Syne over dem.

Sider betydelige Murrester, hvis ejendommelige Stensætning — det oftere omtalte *opus reticulatum* — øjensynlig røbe dem som Levninger fra Fortiden. At finde Plan og Sammenhæng i dette Murværk fordrer ikke blot særlig Indsigt, men ogsaa en egen Divinationsgave; uden en saadan vilde det næppe have været Archæologerne muligt af Ruiner, der ere saa stærkt medtagne og spredte over saa stort et Terræn, at danne sig en Forestilling om Bygningernes oprindelige Udseende. Den nærmere Redegjørelse skyldes en af Roms nulevende Fortidskjendere, Senator Pietro Rosa, der, forinden det overdroges ham at forestaa Udgravningerne paa Palatinerbjerget og Forum Romanum, var beskjæftiget med topografiske Studier i Albanerbjergene [1]). Efter hans Undersøgelser — om Udgravninger har der saa at sige ikke været Tale — synes der fra hine hvælvede Substruktioner at være udgaaet to mægtige Fløje, formodentlig Opholdssteder for Slaver og Tyende, der strakte sig op imod Castel-Gandolfo og dér omsluttede den egentlige Hovedbygning, som antages at have havt sin Plads paa den fremspringende Pynt ud imod Søen, hvor det pavelige Sommerslot nu er beliggende [2]). Unægtelig bliver det en forbavsende Udstrækning for dette Bygningskomplex, og der kan vistnok spørges, om ikke en Del af de Ruiner, der udgives som hidrørende fra Clodius' Albanerslot, maa tilskrives en senere Tid, særlig Keiser Domitians, hvis Albanum strakte sig om Søens hele vestlige Side forbi Castel-

---

[1]) Med Undtagelse af en kort Afhandling om Beliggenheden af et Tempel for Diana Nemorensis ved Nemisoen (*Monum. dell' Inst.* 1856 p. 5 ff.) har Rosa ikke udgivet Noget om sine Undersøgelser i Albano og Omegn; der foreligger fra hans Haand kun nogle Kort og Tegninger, som uden Text ere optagne i *Monumenti inediti* (vol. V) og senere forklarede dels af den nys afdøde Sekretær ved det archæologiske Institut i Rom, Henzen (*Bullett. dell' Inst.* 1853 p. 3 ff.), dels af Canina (*Monum. dell' Inst.* 1854 p. 95 ff.).

[2]) *Bullett. dell' Inst.* 1853 p. 9—10.

Gandolfo; hist og her i det omhandlede Terræn — det saakaldte *pascolare di Castel-Gandolfo* — ses nemlig den netformede Stensætning gjennemdraget med vandrette Lag af Teglsten, og denne forbedrede Konstruktion var vistnok ganske ukjendt i Republikens Aar[1]). Cicero fremhæver imidlertid oftere Clodius' „afsindige" Byggelyst[2]) og kalder det gamle Albalongas Helligdomme til Vidne paa, hvorledes han i sin Passion end ikke skaanede den ærværdige Bys fredlyste Steder, Gudernes Lunde, Altere og Grave[3]), og herefter synes unægtelig Slottets Bygninger at kunne have strakt sig meget langt omkring Søen.

Forøvrigt er det for saa vidt af mindre Interesse at dvæle ved dette Albanerslot, som der næppe lader sig knytte nogen Episode af Clodius' bevægede Liv til det. Kun ved en enkelt Lejlighed omtales hans Besøg herude, hin 18de Januar a. 52, da han faldt for Milos Gladiatorer paa den appiske Vej; som andetsteds berørt[4]), var det hans Hensigt at tilbringe Natten paa Slottet, men ved Budskabet om, at der var tilfaldet ham en Arv i Rom, vendte han uformodet tilbage til Byen. Vi maa da foreløbig opgive at gjøre Bekjendtskab med denne ejendommelige Personlighed, saa uansélig i sit Ydre, lille og spinkel, feminin af Udseende — *„pulchellus puer"*, som han spottes[5]) — men snu og energisk, dristig og hensynsløs, uden Frygt for Guder og

---

[1]) I de Planer, der ere vedføjede Caninas Omtale af Ruinerne (*Roma ant.* VI, tav. IX, jfr. *Monum. dell' Inst.* 1854 tav. 24), er Villaens Udstrækning ansat betydelig mindre, saaledes navnlig at Hovedbygningen ikke henlægges til Pynten ved Castel-Gandolfo, men midtvejs mellem denne By og den appiske Vej; Længden af de ovennævnte Fløje udgjør imidlertid c. 2000 Fod og Façaden ud imod Søen c. 3000 Fod, saa at det Areal, der har været omsluttet af Bygningerne, udgjør mere end 100 Tdr. Land.

[2]) Cic. *pro Mil.* 20, 53; 31, 85.

[3]) ibid. 31, 85.

[4]) *Via Appia* II, 285 ff.

[5]) Cic. *ad Attic.* I, 16, 10.

Mennesker — „som Borger en Catilina, som Tribun en Saturninus“. I Brevene til Atticus er han ofte paa Omtale, særlig i Aarene 59 og 58, da Cicero nærede en saa levende Frygt for det Exil, der beredtes ham i Anledning af hans Stordaads Dage; men om Clodius udklækkede sine Planer paa Albanervillaen eller i sin Bolig paa Palatinerbjerget, om det var hist, at han plejede de hemmelige Underhandlinger med Pompejus og Cæsar, meddeles ikke. Derom kunde Brevene fra Atticus snarere have givet Oplysning, thi til denne indløb jo den idelige Anmodning om at holde den fraværende Cicero underrettet om Alt, hvad Clodius paatænkte og foretog, og Atticus, der var saa pligtopfyldende i sit Venskab og med sit vindende Væsen en kjær Gjæst ogsaa hos Clodius og hans Søster, „Furien“, der ikke mindre end Broderen skreg paa Hævn over den kaadmundede Taler, har næppe forsømt at meddele denne, hvad han vidste. Saa meget tør dog ikke betvivles, at det Liv, der er blevet ført paa Albanerslottet, ikke har været meget decent; Clodius' Hjem har ikke hørt til de Boliger, der som det nærliggende Albanum Pompeji kun saae Dyd og Ærbarhed indenfor sine Mure; tværtimod: paa sine Udflugter fra Byen, „hvor han end drog hen“, var han efter Ciceros Udsagn [1]) ledsaget af en Skare letfærdige Piger og græske Yndlinge, en *„stuprorum sacerdos, sororis adulter“* osv. [2]), hvis forargelige Levnet Tiden er enig om at fordømme. Men hvilke Orgier der end ere blevne fejrede paa Albanerslottet, mindskede de ikke hans Energi og Vilje; til det Sidste var han en Handlingens Mand, saare langt fra at finde Behag i det magelige Vellevnet, i hvilket en Lucullus og Hortensius tilbragte deres senere Leveaar.

---

[1]) Cic. *pro Mil.* 10, 28; 21, 55.
[2]) Cic. *pro Sextio* 17, 39.

I sit Ægteskab med Fulvia efterlod Clodius en lille Søn, som ved Moderens Ægteskab med Triumviren Antonius fik denne til Stedfader. Antonius synes at have næret Godhed for Barnet, og vi se saaledes af et Brev, han tilskrev Cicero kort efter Cæsars Død, at det laa ham paa Sinde, at hans Myndling ikke skulde opvoxe under den Forestilling, at det Fjendskab, der havde hersket mellem hans Fader og Taleren, var at anse som et Had mellem Slægter, der førtes over paa Børnene. Selvfølgelig undlod Cicero ikke at imødekomme en saa mægtig Herskers Ønske, og under mange Komplimenter — „Ingen er mig for Tiden dyrebar som Du“ . . . „af mine Øjne, paa min Pande maatte Du kunne læse, hvor højt jeg har Dig kjær“ [1]), hed det faa Maaneder forinden de filippiske Taler bleve holdte — forsikrede han, at alene Hensynet til Republiken havde bragt ham til at nære Uvilje mod den Afdøde . . . dersom denne endnu levede, vilde der ikke være nogen Grund til Uenighed mellem dem, saameget mindre kunde der da være Tale om et fjendtligt Forhold mellem Familier. Forøvrigt synes den unge Publius Clodius ikke at have opfyldt de „gode Forventninger“ [2]), som Stedfaderen nærede til ham: i senere Aar forfaldt han til Lediggang og Udsvævelser og vakte Forargelse ved sin stærke Passion for et berygtet Fruentimmer. Senere Slægter mindes ham blandt berømte Mænds vanslægtede Børn — *qui a parentibus claris degeneraverunt* [3]); han døde ved at forspise sig i et af Tidens Lækkerier.

Sandsynlig har denne Publius Clodius været den sidste Besidder af Albanerslottet i den Gren af Claudiernes berømte Slægt, der bar Tilnavnet „de Smukke“ (*Pulchri*), og Ejendommen er ved

[1]) Cic. *ad Attic.* XIV, 13 B, 1.
[2]) ibid. XIV, 13 A, 2: *optima in spe puer.*
[3]) Val. Max. (ed. Halm) III, 5, 3.

hans Død gaaet over til en Sidelinie, Claudii Nerones. Paa denne Maade kan Kejser Tiber, der var en Søn af en Claudius Nero, være bleven Besidder af Slottet, og da Pompejus' Albanervilla ligeledes tør antages at være tilfalden ham som Adoptivsøn af Kejser August, har han mulig været den Første, der forenede begge Albanerslotte paa samme Haand[1]). Til Kejserens Ophold herude kjende vi kun lidet; de skjønne Omgivelser synes ikke at have mildnet hans Sind, tværtimod: det 20de Regjeringsaar, som han tilbragte her, hørte til hans blodigste Tid; derfor, hedder det, kom han ej fra det Albanske til Rom for at overvære Festlighederne paa Tyveaarsdagen af sit Herredømme, fordi han maatte skamme sig ved de Domfældelser, han lod udgaa herfra[2]). Ogsaa Efterfølgerne Caligula og Nero opholdt sig paa et „Albanum". Lejlighedsvis oplyser Seneca det om den Første i det Trøstebrev, han sendte Kejser Claudius' Frigivne Polybius, der sørgede saa overvættes over en Broders Død i ung Alder. Filosofen minder om den Sjælsstyrke, hvormed saa mange af Republikens store Mænd og Forgængere blandt Cæsarerne bar lignende Tilskikkelser, og advarer Polybius imod at ligne Kejser Caligula, „dette Menneske, der i Sorg saa lidt som i Glæde forstod at opføre sig fyrsteligt", som ved sin Søsters Død unddrog sig Alles Ojne og end ikke overværede hendes Jordefærd, men paa sit Albanerslot søgte Trøst ved Tærningspil og lignende

[1]) Nogen anden Hjemmel for det oven berørte Successionsforhold end den, at Linien Claudii Pulchri efter vort Kjendskab til Slægtens Medlemmer synes at være uddød med den ovennævnte P. Clodius, og at Kejser Tiber omtales som Besidder af et „Albanum" (Dio Cassius LVIII, 24), lader sig næppe anføre fra de gamle Forfattere, og jeg henviser derfor med Hensyn til en Antagelse, der, uden at den ses at være modsagt, er den gængse blandt Archæologerne, bl. A. til Nibby *Analisi* I, p. 92, og *Monum. dell' Inst.*, 1854, p. 100.

[2]) Dio Cass. LVIII, 24.

Tant. „Fjærnt være Dig et saadant Exempel!“ I sin litterære Beskjæftigelse maa Polybius søge Lægedom — „endnu dybere sænke sig i Studierne, for at Sorgen ikke skal finde nogen Sprække, ad hvilken den kan trænge ind i Sjælen“ [1]).

---

[1]) Seneca, *consol. ad Polyb.* cap. 36, 37.

II.

ALBANUM POMPEJI.

I.

Den, der har besøgt Albano, mindes vistnok de smukke Spadsereveje, det saakaldte Galleria di sotto og di sopra, der fra Byporten i Albano og Kapucinerklostret ved Søen føre op til Castel-Gandolfo. Hvor begge Veje mødes, ligger en af Albanerbjergenes fyrstelige Boliger, Villa Barberini, med en Have og Olivenlund, der langs med Galleria di sotto strækker sig helt ned til Albano. Slottet selv byder intet Mærkeligt: en uskjøn Bygning, opført i det 17de Aarhundrede, mindende i det Ydre mere om et Fængsel end om en Sommerbolig; her er hverken Balkoner eller Altaner, ingen kølige Loggiaer, hvorfra man, saaledes som i Villa d'Este ved Tivoli, nyder Udsigten over Kampagnen og Bjergene; Barberiniernes Vaabenmærke, Bierne, der krybe om under Tagskjægget, er den eneste Udsmykning.

Villa Barberinis Ry skyldes imidlertid ikke heller dens Hovedbygning, men Haven med de brede Alleer af hundredaarige Stenege, hvorfra man nyder en saa enestaaende Udsigt over Kampagnen. At spadsere her en Sommermorgen hører til de Glæder, hvoraf man længe nyder Godt. Mellem de knudrede Stammer, der hvælve sig til et Løvtag over Hovedet, ser man

ud over Sletten: saa langt Øjet rækker, en solbelyst Flade, nærmest mere frisk i Farven med et lysegrønt Anstrøg, længere borte ensformig graanende, ombølget ligesom af et let blaanende Slør. Forude rejse sig de høje Murtinder af Savelliernes Borg, hist og her et enligt Vagttaarn, længere borte spiller Solen paa Kirkekuplerne i de smaa Kystbyer Nettuno og Pratica — det gamle Lavinium — yderst i Horizonten lysner Havet som en blændende Stribe. Med denne solbelyste Udsigt, med Følelsen af den Varme, der bølger hen over Sletten, nyder man dobbelt Køligheden og Halvmørket under det tætte Løvtag, og man er Villaens Ejere taknemlig for den Omhu, hvormed der værnes om de gamle Stenege; hvor Stammerne ere altfor medtagne, fyldes de ud med Plomber af Gibs — frodig Vedbend dækker over den udbedrede Skade — og mere end én Gren, der truer med at falde til Jorden, holdes oppe af stærke Jernarme.

Villa Barberini byder dog paa Mere end sine mørke Alleer og den vide Udsigt over Kampagnen. Træd ud paa Terrassen foran Træerne, og man opdager, at ligesom Semiramis' hængende Haver er den opført paa et Underlag af Mur — ikke en fast sammenbygget Masse, men et hvælvet Galleri, der i en Længde af 250 Fod og mere end 20 Fod højt strækker sig hen under Grønsværet[1]). Nu er Galleriet ryddeliggjort, saa at man kan spadsere helt igjennem det, og man forbavses ved at se, hvor fortrinlig det har holdt sig; saa at sige ingen af de store Peperinblokke, hvormed det delvis er rejst, er falden ud, end ikke i Hvælvingen, der endnu viser Rester af den ydre Puds: Kasetter i Stuk, omgivne af sirlige Arabesker. Ud imod Kampagnen er Muren gjennembrudt af store buede Aabninger, medens den modstaaende Væg er fuldstændig lukket. Højere oppe i Haven ved Galleria di sopra findes Levninger af et lignende, øvre Galleri,

[1]) Piranesi, *Antichità d'Albano e di Castel-Gandolfo,* tav. IX og XII.

men dette har forlængst mistet sin Hvælving og Muren ud imod Kampagnen, saa at kun en enkelt Væg staar tilbage, indskaaren af høje Nicher og nogle bueformede Aabninger, der siges at føre ned til Vandet, men snarere ere Forbindelsesgange, der have kommuniceret med Bygninger, der laa paa den øverste Del af Brinken ud imod Søen.

Utvivlsomt udvise hine Gallerier Rester af det pragtfulde Albanerslot, som Kejser Domitian ifølge mange Vidnesbyrd hos de gamle Forfattere opførte paa de højtliggende Skrænter ved Albanersøen, — *„arx Albana"*, som Slottet derfor kaldtes[1]). Materiale og Stensætning svare ganske til, hvad der findes i lignende Anlæg fra Kejserens Tid: et saare omhyggeligt opus reticulatum af smaa, kileformet tilhuggede Peperinsten, hvis kvadratiske Endeflader ere netformet sammenføjede og gjennemdragne med vandrette Lag af større Teglsten; man har ogsaa forlængst i Villaen fundet Indskrifter, bl. A. paa Blyrør, der angive disse som hidrørende fra Domitians Albanerslot[2]). For saa vidt er der ingen Uenighed mellem de Kyndige. Men Spørgsmaalet bliver dernæst, om vi i Villa Barberini ogsaa tør søge Stedet for Pompejus' Albanerslot, eller om dette maa henlægges til den modsatte Side af Vejen i den nuværende Villa Doria, der ligeledes viser Ruiner af en større romersk Villa. Et sikkert Svar lader sig næppe for Tiden give, og hvad der anføres for den ene eller anden Antagelse, beror da ogsaa nærmest paa et Skjøn. Af Ciceros Omtale[3]) — og ham skyldes den væsentlige Oplysning — se vi kun, at Slottet laa overmaade nær ved Clodius', mellem dette og den første Station paa Via Appia (Aricia). Ejendommen benævnes stedse „Albanum Pompeji" og ingensinde efter hin

---

[1]) Tacit. *Agricola* cap. 45; Juv. IV, 145; Martial IX, 102, jfr. Dio Cassius LXVII, 1: *ὥσπερ τινὰ ἀκρόπολιν.*

[2]) Nibby, *Viaggio antiq.* II, p. 87.

[3]) Cic. *pro Mil.* c. 19 og 20.

By „Aricinum"; og da det gamle Aricias Territorium i Retningen mod Albano strakte sig meget langt — hen til den lille Kirke S. Maria della Stella i Byens Forstadsgade, hvor Pius IX's Viadukt tager sin Begyndelse[1]) — berettiger denne Benævnelse i Forbindelse med Ciceros Omtale os til at søge Pompejus' Albanerslot indenfor Grænserne af det moderne Albano. Men om det forøvrigt har ligget i den øvre Del af Byen, paa Skrænten mellem Albanersøen og den appiske Vej (Villa Barberini), eller paa den modsatte Side af Vejen, i Linien mellem den nuværende Villa Altieri og den gejstlige Stiftelse Gesù e Maria (Villa Doria), derom lader sig, som foran berørt, Intet udsige, forinden der er foretaget langt nøjere Undersøgelser i Terrænet. Hidtil er der ikke fremkommet Noget, der taler mere for den ene Lokalitet end for den anden, thi naar forskjellige Kunstsager, der ere fundne i Fyrst Dorias Albanervilla, i dennes Samling i Rom udgives som hidrørende fra Pompejus' Albanerslot (til Ex. paa Fodstykket af en Centaur, en Bacchusskikkelse og flere Skulpturer Indskriften: *„trovato in Albano nell' antica Villa di Pompeo"*, er dette næppe Andet end den gængse Lyst til at pynte Antikviteter med historiske Navne.

Men i hvilken af de anførte Villaer Pompejus' Albanerslot nu end rettelig maa søges[2]), vilde det paa begge Steder have ligget i

[1]) *Bull. dell' Inst.* 1851 p. 130.

[2]) Medens der siden Pratillis Dage (*Della via Appia riconosciuta e descritta da Roma a Brindisi*, Napoli 1745, p. 74) — bortsét dog fra en enkelt Forfatter (Chaupy, *découv. de la maison de camp. d'Horace* II, p. 85) — ikke ses at være nogen Uenighed om Beliggenheden af Clodius' tidligere omtalte Albanerslot, og Tvivlen kun drejer sig om, hvor langt det har strakt sig op imod Castel-Gandolfo, og om, hvorvidt de Substruktioner, der ses langs med Galleria di sotto, kunne betragtes som Rester af hans Villa (saaledes som det antages til Ex. af Nibby, *Analisi* I. p. 93), staa Meningerne meget delte angaaende den nærmere Beliggenhed af Pompejus' Albanerslot. Ældre Archæologer som Gell (*Topogr. of Rome and its vicinity* I, p. 275), Westphal (*röm. Kampagne* p. 24), Nibby

umiddelbar Nærhed af den appiske Vej; og det tør sikkert antages, at det jævnlig har modtaget Besøg af sin Ejer, langt oftere end ved de enkelte Lejligheder, der særlig omtales af de gamle Forfattere.

Opholdet i Rom behagede ikke Pompejus. I Aaringer havde han været borte fra Italien, Partier og Personer vare blevne ham fremmede, og ubehjælpsom i det politiske Liv forstod han ikke at finde sig til Rette mellem dem. Nu stod han i de første Dage af Aaret 61 udenfor Roms Mure og ventede, at han blot behøvede at vise sig for at se Folk og Senat ile ham imøde og opfylde alle hans Ønsker. Til Ingens Navn knyttede der sig jo Berømmelse som til hans; alt for 5 Aar siden, da han drog bort mod Østens Fyrster (a. 66), havde Cicero prist ham som en ny Alexander: „Soldat som Dreng, i Ungdommen Feltherre, havde han ført flere Krige end Andre læst om, erobret flere Provinser end Nogen begjært!“ [1]) Hvor meget mere da ikke

l. c. I, p. 94, *Viagg. antiq.* II, p. 117) henlægge det til den nedre Del af Albano i den nuværende Villa Doria, og til deres Anskuelse synes den nys afdøde Epigrafist Henzen — uden iøvrigt, lige saa lidt som de Forannævnte, at indlade sig paa nogen Begrundelse („*come ci pare piu probabile*“, *Bull. dell' Inst.* 1863, p. 12) — at have sluttet sig i en Redegjørelse, han gav det archæologiske Institut i Rom angaaende de Undersøgelser, som Senator Rosa havde foretaget i Albanerbjergene. Canina derimod (*Monum. dell' Inst.* 1854, p. 99) og Rosa selv — saaledes som han nys i Rom udtalte til Forfatteren — holde bestemt paa Villa Barberini som Stedet for Pompejus' Albanerslot, og herfor vil ogsaa kunne anføres, at der i Villaens nedre Del langs med Galleria di sotto lader sig paavise Rester af Mure, hvis mindre omhyggelige Stensætning utvivlsomt hidrører fra en ældre Tid end Domitians, medens de senest foretagne Udgravninger i Villa Doria, af hvilke man ventede sig saa interessante Oplysninger, saa langt fra at have bragt noget Vidnesbyrd fra Pompejus' Leveaar, udvise, at alt det afdækkede Murværk hidrører fra et meget begrænset Tidsrum af Kejserdømmet mellem Domitian og Antoninerne. Indtil videre synes saaledes Villa Barberini at maatte have Fortrinet som Stedet for det omhandlede Albanum.

[1]) Cic. *pro lege Manil.* X, 28.

nu, da han havde besejret Kongerne Tigranes og Mithridat, underlagt Rom Millioner af Mennesker, fyldt dets Skatkammer med Guld og Kostbarheder. Og saa vendte han tilmed tilbage fra disse Bedrifter som den lydige Borger, der til Beroligelse for Aristokratiets Herrer havde hjemsendt Hæren i Brindisi og ledsaget alene af Venner og Klienter, „som kom han hjem fra en almindelig Rejse“ [1]), stod udenfor Portene for at afvente Senatets Bestemmelse om det højtidelige Indtog. Men Pompejus havde ikke været mange Dage foran Rom, forinden han mærkede, at den Herskermagt, som han manglede Dristighed til selv at tage, vilde man ikke godvillig indrømme ham. Hvor han henvendte sig med sine Ønsker, mødte han Kulde og Modstand. Hos de fornemme Herrer — repræsenterede af Mænd som en Qvintus Catulus, „Senatets Ypperste“ [2]), Taleren Hortensius, Brødrene Marcus og Lucius Lucullus, Cato og Ligesindede — var Intet at opnaa. Saare ugjerne havde de sét, at Anførselen mod Sørøverne og Mithridat var falden i hans Haand, og nu — efterat de saa heldig havde kuet Catilinas Opstandsforsøg og derved tillige Demokratiets Førere, Cæsar og Crassus, der mistænktes for at staa bagved som Anstiftere, laa det ganske udenfor deres Interesse at vise Imødekommen mod den, der med Tilsidesættelse af deres udkaarede Hærfører havde erholdt en saa udstrakt Kommando. To Ønsker fremfor andre var det Pompejus magtpaaliggende at faa opfyldte. I Asien havde han truffet Foranstaltninger og Indretninger, lovet Fyrster og Stæder Belonninger, — disse Foranstaltninger maatte han have godkjendt, hvis ikke Glansen skulde vige fra hans Navn i Osten. Og ikke mindre laa det ham paa Sinde at kunne indfri et Lofte, han havde givet Soldaterne om at skaffe dem Agerland i Italien. Men i

---

[1]) Plut. *Pomp.* cap. 43.

[2]) Vellejus Paterc. II, 43: *Quintus Catulus, omnium confessione senatus princeps.*

begge Retninger led hans Ønsker Skibbrud. „Det sømmede sig ikke“, indvendte Lucullus ved Indbringelsen i Senatet af det asiatiske Anliggende (a. 60), „at komme saaledes, som om Pompejus var Hersker i Rom, og begjære Godkjendelse under Et af Anordninger, som Mangen ikke nærmere kjendte“ . . . „hver enkelt maatte prøves for sig, og Senatet afgjøre, hvilke der vare de bedste: de, der i sin Tid vare trufne af ham, men omstødte af Pompejus, eller de, der nu forelagdes til Billigelse“ [1]). De togaklædte Herrer sagde hinanden drøje Ord: „Bedre i umoden Alder at befale end i overmoden at svælge“, riposterede Pompejus, da Lucullus bebrejdede ham, at stedse før Tiden havde han trængt sig frem til en Overkommando. Understøttet af de konservative Herrer sejrede imidlertid Oppositionen, og Lucullus satte igjennem, at der skulde afstemmes over hver enkelt Foranstaltning for sig; men herved aabnede der sig Udsigt til en Mangfoldighed af Fortrædeligheder, og Pompejus foretrak at lade Sagen falde. Ikke bedre gik det med hans Bestræbelser for at vinde Folket for sine Ønsker. Tomme Æresbevisninger: i Theater og Cirkus til Ex. at maatte vise sig i de Triumferendes fulde Dragt eller i purpurbræmmet Toga med Laurbærkransen om Hovedet, indrømmede man ham vel gjerne, og med sin Lyst til Glimmer satte Pompejus Pris paa saadan Pynt, men de væsentlige Ønsker lodes upaaagtede. Ved en Ven blandt Almuetribunerne fik han sit agrariske Forslag bragt for Folket, men Mængden viste det ingen Interesse; ogsaa her blev det bekæmpet af Aristokratiet, og for ikke at lide et nyt Nederlag maatte Pompejus lade ogsaa denne Sag falde (a. 60). Saaledes stod han Aaret efter sin Hjemkomst magtesløs mellem Partierne, ude af Stand til at føre noget af sine Ønsker igjennem. Den stakkels Pompejus, bemærker Cicero, „vor store Ven, der hidtil ingensinde

---

[1]) Dio Cass. XXXVII, 49.

har mødt ilde Tale, men svælget i Ros og Bifald med ligesom en Glorie omkring sig — han staar nu legemlig og aandelig nedbrudt uden at vide, hvorhen han skal vende sig" [1]).

Til disse Skuffelser kom Krænkelser af mere personlig Art. Man spottede over denne „Sampsiceramus" [2]), denne „Overhersker" [3]), der gav sig Mine som en asiatisk Fyrste og ingensinde viste sig i Rom uden i stort Optog med en togaklædt Skare, men i det politiske Liv famlede saa holdningsløst omkring, at „Cnejus Cicero" [4]) ogsaa af den Grund blev et Øgenavn for hans Optræden. Og hvad angik de højtpriste Bedrifter i Osten: mere end 1500 erobrede Byer og Fæstninger, 12 Millioner Mennesker underkastede Roms Herredømme og andet Mere, hvorom Tavlerne ved hans Triumftog saa prangende fortalte, lod de Kyndige ham høre, at hans Sejre mindre skyldtes hans egne Fortjenester end Modstandernes Uduelighed, den Overmagt, hvormed han stedse optraadte, samt endelig de af hans Forgængere udfoldede Anstrengelser. „I hele den asiatiske Krig", bemærkede Cato, „var der af Pompejus jo kun blevet kæmpet imod fejge Kvinder" [5]), og endnu bitrere udtalte en Krigskyndig som Lucius Lucullus sig: „Det var jo Pompejus' Vis

---

[1]) Cic. *ad Attic.* II, 21, 3: *Itaque ille amicus noster, insolens infamiae, semper in laude versatus, circumfluens gloria, deformatus corpore, fractus animo, quo se conferat nescit* — en Bemærkning, der rigtignok er skrevet nogle Maaneder senere, i Begyndelsen af Aar 59, da Pompejus havde sluttet sig til Cæsar som sin Hjælper i Nøden, men som er lige anvendelig i det omhandlede Aar 60.

[2]) ibid. II, 14, 1: *Ille noster Sampsiceramus* (Navnet paa en lille Fyrste i Emesa i Cølesyrien, der var bleven besejret af Pompejus, og hvis Underkastelse denne formodentlig har omtalt for Senatet som en stor Bedrift, hvorover man da har moret sig).

[3]) ibid. II, 3, 1: *Epicrates.*

[4]) ibid. I, 16, 11.

[5]) Cic. *pro Mur.* XIV, 31.

som en lad Grib at styrte sig over det af en Anden fældede Vildt" [1]). Lignende Bebrejdelse maatte han høre af Metellus Creticus, Quintus Catulus, Crassus og Flere: hvor de havde saaet, havde han høstet. Dommen om ham som Feltherre synes med andre Ord blandt de nærmeste Samtidige at falde sammen med den, der ogsaa fældes af Nutiden: en modig Soldat, en erfaren og forsigtig Befalingsmand, men som Kriger, ikke mindre end som Statsmand, uden enhver højere Begavelse [2]).

Intet Under, om Pompejus under disse Forhold foretrak at holde sig borte fra Rom. Han var forfængelig og herskesyg, en Marius og Sulla i samme Person, „ikke bedre, kun mere dulgt" [3]). Beruset af sin let erhvervede Berømmelse kunde han ikke finde sig i Dadel og Modsigelse; ogsaa i Rom vilde han hyldes som en Halvgud, indtage en Særstilling med Ingen over, Ingen ved Siden af sig.

Men ihvorvel det nu saa ofte hedder, at Pompejus var „borte fra Byen", „udenfor Murene", „paa sine Villaer og Godser i Italiens skjønneste Egne" og deslige [4]), tør vi dog ingenlunde altid søge ham netop paa Slottet i Albanerbjergene. Pompejus var nemlig en meget formuende Mand, og ved Arv eller paa anden Maade havde han erhvervet Jordegods rundt om i Italien, foruden det nævnte: Ejendomme ved Tusculum og i Etrurien, længere mod Syd ved Kysten af Latium, i Kampanien ved Cumæ og Bajæ, i Kalabrien ved Tarent og mulig endnu flere Steder. Særlig omtales et Suburbanum lige udenfor Roms Mure, de saa-

---

1) Plut. *Pomp.* cap. 31.

2) Mommsen, *röm. Gesch.* (1882) III p. 11: *Ein einsichtiger, tapferer und erfahrener, durchaus vorzüglicher Soldat war er doch auch als Militär ohne eine Spur höherer Begabung.*

3) Tac. *Hist.* II, 38: *Post quos Cn. Pompejus occultior, non melior.*

4) til Ex. Dio Cass. XXXVIII, 17; XL, 45; Plut. *Pomp.* cap. 26: *εἰς ἀγρόν*, cap. 48: *ἐν ἀγροῖς καὶ κήποις*, cap. 53; *Cato* cap. 30, cap. 45; Appian. *bell. civ.* III, cap. 14 (ed. Bekker vol. 2 p. 660): *ἐν κήποις*.

kaldte *horti superiores* [1]), der fra et højereliggende Terræn — uvist iøvrigt, om Eskvilinerbjerget eller *collis hortorum* (Monte Pincio) — strakte sig ned i Dalen; fra Villaen havde man en vid Udsigt over Rom og Kampagnen, den var omgivet af en Række Tilbygninger, saa at Pompejus her, ligesom Clodius paa sit Albanerslot, kunde huse et stort Antal Bevæbnede. Paa denne Ejendom maa vi søge ham, naar det siges, at han opholdt sig *in hortis*, „udenfor Ringmuren“, „i Forstaden“ og deslige [2]), og navnlig synes han at have valgt Stedet til Ophold, naar han paa nært Hold vilde iagttage Stemninger og Partimanøvrer i Rom. Her var han saaledes at træffe i det Halvaar, der forløb, inden han efter Hjemkomsten fra Østen holdt sit højtidelige Indtog i Rom (Sept. 61), og her — skulle vi se (og ikke paa Albanerslottet, saaledes som det oftere antages) — maa han ligeledes søges i de skæbnesvangre Januardage anno 49, da Budskabet om, at Cæsar var gaaet over Rubicon, naaede Rom, og Senatet, hvor meget det end mistvivlede om hans Indsigt og Lykke, maatte ty til ham som Forsvarer af Byen og Republiken mod den frygtede Enehersker.

II.

I Foraaret 58 møde vi Pompejus for længere Tid paa Landslottet i Albanerbjergene. Ved Cæsars Mellemkomst havde han opnaaet, hvad han ikke ved egen Hjælp kunde sætte igjennem, sét sine Foranstaltninger i Asien godkjendte og uden smaalig Prøvelse, saaledes som det blev forlangt, da han selv lod Sagen

[1]) Ascon. *in Milon. argum.* og § 67, ed. Orelli (1833), V, 2 p. 37 og 50.

[2]) til Ex. Cic. *Orat. philip.* II, 27, 67 og 52, 108 (*in hortos Pompeji*); Dio Cass. XLI, 3: ἔξω τοῦ πωμηρίου; Plut. *Cato* cap. 44, cap. 48 (εἰς τὸ προάστειον).

bringe frem i Senatet; yderligere var der forskaffet ham en agrarisk Lov, der i Alt, hvad der vedrørte hans Interesser, stemmede med det Forslag, han Aaret forud forgjæves havde søgt at føre igjennem. Uden at rødme kunde han saaledes se sine Veteraner i Øje, — som Formand for den Kommission, der forestod Uddelingen af Jorden, skaffede han henved 20,000 Borgere, for Størstedelen Soldater, der havde tjent under hans egne Faner, Agerland i Kampanien. Maaske han i Forbundet med Cæsar ogsaa har opnaaet nogle pekuniære Fordele; ved en Beslutning af Folket erholdt Kongen af Ægypten, Ptolemæus Auletes, Anerkjendelse af sit Herredømme, og det Vederlag, der i den Anledning maatte erlægges til Magthaverne, siges at have udgjort 6000 Talenter[1] — henved 30 Mill. Kroner, af hvilke dog vistnok kun en ringere Del er tilflydt Pompejus, der jo heller ikke havde samme Brug for Pengene som hans Kollega i Triumviratet. Den personlige Satisfaktion nød endelig Pompejus at se en skinsyg Modstander, Forgængeren i Krigen mod Mithridates, Lucius Lucullus, kaste sig for Fødderne af Cæsar og træt af Modstanden offentlig erklære paa Grund af sin Alder — han var dog kun faa Aar ældre end Pompejus selv — at maatte trække sig tilbage fra det politiske Liv[2]. For saa vidt tilsmilede Lykken ham saaledes paany; de Indrømmelser, der maatte gjøres Cæsar: Statholderskabet i begge Gallier med den fornødne Militærkommando for et Tidsrum af fem Aar, syntes kun et ringe Vederlag for den Bistand, der var ydet.

For at sikre de Foranstaltninger, der vare trufne til fælles Bedste, maatte der imidlertid tages nogle Forholdsregler. Paa Konsulerne for det kommende Aar (a. 58) mente man vel at kunne stole: Lucius Piso, en Svigerfader til Cæsar, forøvrigt en

---

[1]) Sueton. *Cæsar* cap. 54.
[2]) ibid. cap. 20.

Cyniker og en Drukkenbolt, og Aulus Gabinius, ikke bedre anskreven i sit Privatliv — „en Skamplet paa Menneskeheden“ efter Ciceros Udtryk[1]) — men højt betroet hos Pompejus siden hin Dag (a. 67), da han som Folketribun indbragte Forslaget om dennes Anførsel i Krigen mod Sørøverne. Men naar deres Embedstid var udløben, og Cæsar over alle Bjerge paa sit Togt i Gallien, kunde Senatspartiet paany rejse Hovedet — saare ugjerne havde det indrømmet ham den ønskede Militærkommando — og forsøge at omstøde de juliske Love. Enkelte Mænd, der vare altfor oppositionslystne som Marcus Cato, eller altfor uberegnelige saaledes som Cicero, maatte da for en Stund fjærnes — helst paa den blideste Maade, men i fornødent Fald med mindre Læmpe. Overfor Cato blev Formen den skjønneste: Kun en Mand af hans ubestikkelige Redelighed, hed det, kunde man betro den vigtige Mission at bringe Cyperns rige Kronskat — henved 7000 Talenter (35 Mill. Kroner) — til Rom; „ved de Andres Hænder klæbede Guldet fast“ [2]). Noget anderledes med Cicero. Han vilde ikke forstaa de velmente Vink om paa ærefuld Maade at fjærne sig for en Tid ved at modtage til Ex. en Post som Befalingsmand under Cæsar, en Sendelse til Kong Ptolemæus i Ægypten og deslige, og ikke heller kunde han bekvemme sig til at holde inde med sine Suk og Klager over Republikens sørgelige Tilstand. Der maatte da gribes til skrappere Midler, og den Mand, der i fornødent Fald skulde føre Angrebet, var funden i den tidligere omtalte Publius Clodius, der begjærlig søgte en Lejlighed til at hævne sig paa Taleren, fordi denne saa ganske umotiveret var optraadt som Vidne imod ham under en Sag, der var rejst i Anledning af hans Forsøg paa at opnaa et Stævnemøde med Cæsars Hustru under Festen for den gode Gudinde.

---

[1]) Cic. *pro domo* IX, 23: *homo post homines natos . . . contaminatissimus.*
[2]) Plut. *Cato* cap. 34.

Cicero saae den truende Fare — den voldte ham søvnløse Nætter — Faren for, at hin 5te December, „Stadens Fødselsdag eller dog dens Redningsdag“ [1]), af hvilken han lovede sig en uforgængelig Berømmelse — „har Verden nogensinde havt større Daad at opvise, skal denne roses og jeg dadles, fordi jeg har valgt noget Ringere til Gjenstand for min Pris“ [2]) — skæbnesvangert skulde vende sig imod ham. Men han stolede paa Pompejus; Venskabet mellem dem var jo tilsyneladende saa hedt, at Roms kaade Ungdom spottede og i sine Drikkelag kaldte Triumviren med Ogenavn „Cnejus Cicero“ [3]); og ikke én Gang, men gjentagende havde denne lydelig udtalt, at hin Dag i December havde Taleren „reddet Staten og den hele Jordekreds“ [4]). For hver ny Trusel, som Clodius udstødte, tyede Cicero da til sin Ven og gik beroliget fra ham. „Clodius truer mig fremdeles, men Pompejus forsikrer, at dermed har det ingen Fare — ja tilføjer endog, at før kunde man dræbe ham selv, end han vilde taale, at der blev krummet et Haar paa mit Hoved!“ [5]) Og efterhaanden som Angrebet rykkede nærmere, da Clodius alt var adopteret af en Plebejer for det følgende Aar at kunne beklæde Posten som Almuetribun, lød de samme beroligende Forsikringer. „Pompejus har talt med ham og — som han selv siger mig, thi andet Vidne har jeg ikke — eftertrykkelig foreholdt ham, at man vilde bebrejde ham den skjændigste Troløshed, dersom han taalte, at jeg skulde have Noget at frygte af den, som han selv havde væbnet imod mig ved at tillade hans

---

[1]) Cic. *pro Flacco* 40, 102.

[2]) Cic. *ad Attic.* I, 19, 10: *si est enim apud homines quidquam, quod potius sit, laudetur; nos vituperemur, qui non potius alia laudemus.*

[3]) ibid. I, 16, 11: *usque eo, ut . . . barbatuli juvenes, illum in sermonibus Cnaeum Ciceronem appellent.*

[4]) ibid. I, 19, 7.

[5]) ibid. II, 20, 2.

Optagelse som Plebejer" [1]). *Vide cui fidas* — „Se til, hvem Du lider paa", bad den forsigtige Atticus, og Cicero lover, at han vel skal vide at se sig for, „jeg forstaar Dig" — *cavebo, quae sunt cavenda* [2]), men naar det gjaldt hin Hædersdag, lod han sig besnære af alle skjønne Ord. „Pompejus taler, som jeg kun kan ønske mig det, guddommeligt" — *divinitus* [3]) . . . „dersom Appius og hans Broder (Clodius) skulde handle imod deres Ord — nu, da vilde hele Verden faa at se, at Intet var ham mere dyrebart end vort Venskab" [4]).

Saa indtraadte en af de første Maaneder i Aaret 58 det Befrygtede. Clodius forelagde et Udkast til en Lov, hvorefter den, der uden Lovmaal og Dom havde ladet en romersk Borger henrette, skulde unddrages Jord og Vand, med andre Ord forvises fra det civiliserede Samfund. Cicero var ikke nævnt ved Navn, og der var heller ingen Grund til at udpege netop ham; ved at lade Catilinas Medskyldige henrette havde han jo ikke handlet paa egen Haand, men som Øvrighed kun fuldbyrdet, hvad der var blevet besluttet af Senatet. For saa vidt burde han have forholdt sig rolig og afventet, om Forslaget skulde blive vedtaget af Folket og dernæst bragt til Anvendelse imod ham selv. Men Angsten betog ham — Frygten for Exilet „værre end en levende Begravelse" — og uden at betænke, at han derved gik sine Fjenders Ærinde, klædte han sig i Sæk og Aske og satte Slægt og Venner i Bevægelse for at anraabe Folket om Beskyttelse. „Ja blinde, stokblinde" — *caeci, caeci* — „vare vi hin Dag, da det Indfald paakom mig at anlægge Sørgeklæder og bede Folket om Bistand, hvad, saalænge Sagen ej vedrørte mig ved Navn, ikke kunde

---

[1]) Cic. *ad Attic.* II, 21, 2.
[2]) ibid. I, 17 10.
[3]) ibid. II, 21, 6.
[4]) ibid. II, 21, 2: *ut omnes intelligerent, nihil sibi antiquius amicitia nostra fuisse.*

Andet end vække et uheldigt Indtryk" [1]), — saaledes betænkte han først, da det var for sent.

Hvor var imidlertid Pompejus nu, da hans Løfter skulde indfries? Ja, ligesom oftere, naar Et eller Andet foregik i Rom, hvorfra han ønskede at holde sig borte, var han i disse Foraarsdage taget ud til sin Villa i Albanerbjergene [2]). Derude haabede han at kunne lade Bevægelsen drive hen over sig, at undgaa Overhæng af Cicero og hans Venner og den lidet behagelige Situation nu at maatte udtale sig misbilligende om en Handling, som han tidligere havde prist som Republikens Frelse. Ganske opnaaede han dog ikke sit Ønske. En Deputation fra Senatet begav sig ud til Slottet for indstændig at opfordre ham til at tage sig af den Mand, „hvis Velfærd", som de erklærede, „var uadskilleligt fra Republikens" [3]). Enkelte af disse Mænd ere os bekjendte — lad os da erindre dem, siden de hørte til Albanerslottets Besøgende: L. Lentulus Crus, en ivrig, men borneret Aristokrat, en af de Forblændede eller Egennyttige, der som Konsul (a. 49) virksomst arbejdede paa Bruddet mellem Cæsar og Pompejus; Q. Fabius Sanga, lidet omtalt, men formentlig af Fabiernes ansete Slægt, L. Manlius Torquatus — „Faderen", som han kaldes i Modsætning til Sønnen af samme Navn — „en saare patriotisk Mand" [4]), og Marcus Lucullus, en Broder til den mere bekjendte Lucius, Sejrherren over Mithridat, og i Modsætning til denne en Ven og Beundrer af Cicero. Det lykkedes Deputationen at faa Audiens, men Modtagelsen var saare unaa-

---

[1]) Cic. ad. *Attic*, III, 16, 5.

[2]) Dio Cass. XXXVIII, 17: „Pompejus" . . . „var stadig bortrejst"; nærmere bestemmes Stedet af Plutarch (*Cic.* cap. 31): „Pompejus opholdt sig paa sit Landgods i Albanerbjergene" (*εν ἀγροῖς περὶ τὸν Ἀλβανόν*), jfr. ogsaa Cic. *in Pison.* cap. XXXI, 77: *in Albanum.*

[3]) Cic. *in Pison.* XXXI, 77.

[4]) Cic. *pro Sulla* XII, 34: *amantissimus patriae.*

dig: „Det maatte være Konsulernes Sag“, indvendte Pompejus, „at fremkomme med Forslag i Senatet; dersom dette bemyndigede hine til at forsvare Republiken, nu — i saa Fald vilde ogsaa han gribe Sværdet, men uden Bemyndigelse indlod han sig ikke i Kamp med en væbnet Tribun!“ [1]) Svaret lød kort og affærdigende, og noget skuffede trak de fornemme Herrer sig tilbage; de vidste vel, at hos Konsulerne var Intet at opnaa, men at Clodius forlængst havde sikret sig deres Bistand ved at give dem Løfte om sin Hjælp til at erholde Rigets indbringende Provinser efter endt Embedstid.

Et sidste Skridt vilde Cicero selv forsøge. En Foraarsmorgen begav han sig ud til „Albanum“ — ene, i lukket Vogn eller Bærestol, som vi tør formode, for ikke at blive kjendt paa den befærdede Vej. Hvad har han ønsket at forebringe? — Intet Sikkert lader sig udsige, Cicero har ikke betroet os sine Tanker ved denne Lejlighed. Men dersom Pompejus skulde henvise ogsaa ham til at søge Bistand hos Konsulerne, kunde han svare, at nys havde han tilligemed sin Svigersøn været hos den ene af disse, Piso, men at denne uden Omsvøb havde erklæret, at paa Konsulerne maatte han ikke gjøre Regning; Gabinius var trykket af Gjæld, uden en indbringende Provins kunde han ikke holdes oppe; af Senatet kunde de ikke vente deres Ønske opfyldt, derimod havde Clodius lovet dem sin Bistand, dersom de vilde støtte hans Forslag, — „i saa Henseende“, tilføjede Piso, „vilde han slutte sig til sin Kollega“ . . . „Enhver maatte sørge for sig selv, saa godt han kunde“ [2]). Omtrent saaledes vare Ordene faldne, saa vidt de da kunde forstaas, thi det behagede Konsulen at modtage Cicero og dennes Svigersøn halvpaaklædt, med ombundet Hoved; Rusen lugtede ham ud af Halsen — det kom af den Medicin, han

[1]) Cic. *in Pison.* XXXI, 77.
[2]) ibid. VI, 12.

havde taget, der lugtede af Vin, undskyldte vel Piso — men snart jog hans modbydelige Opkastninger begge Audienssøgende bort [1]). Yderligere kunde Cicero ønske at dvæle ved den Deltagelse, hans Skæbne vakte i Rom, skildre, hvorledes 20,000 Borgere havde fulgt hans Exempel og anlagt Sørgeklæder, Venner og Klienter, romerske Riddere og fornemme unge Mænd, tilskyndede dertil af en Søn af Pompejus' Kollega i Triumviratet, Publius Crassus, men hvorledes de blev haanede af Clodius og hans Skare med Skjældsord og Stenkast. Og skulde Pompejus mulig lade forstaa, at hint anmassende Vers: *Cedant arma togae, concedat laurea laudi* — „Lad Sværdet vige for Togaen, Sejren tilkomme Fortjenesten!" [2]) — havde bragt noget Skaar i Venskabet, som om Cicero var indbildsk nok til at sætte sin Berømmelse over hans — nu, i saa Fald vilde han overtyde ham om, at disse Ord jo ikke i mindste Maade tog Sigte paa ham, „det største og guddommeligste af alle Mennesker, der nogensinde havde været til eller vilde existere" . . . Nej, umulig kunde Pompejus være saa grum af den Aarsag at ville hævne sig, „jeg vil ikke sige paa en af sine største Venner — en Consular — en Borger — en Fribaaren, men blot paa et Menneske" [3]).

Med disse Betragtninger har Cicero kunnet underholde sig undervejs. Snart laa Albanerslottet for ham, nu kom det store Øjeblik, da han skulde staa Ansigt til Ansigt med Pompejus; bristede Haabet ogsaa dennesinde, var der ingen Frelse at vente — som et „levende Lig" skulde han vandre fredløs omkring.

Paa Albanum havde man truffet sine Forholdsregler. Saa lidet som Nogen ønskede Pompejus at modtage Cicero eller nogen af hans Venner, man havde endog bildt ham ind, at der vilde

---

[1]) Cic. *in Pison.* VI, 13.
[2]) Cic. *de offic.* I, 22, 77.
[3]) Cic. *in Pison.* XXX, 74 og 75.

blive attenteret mod hans Liv af denne, og der var derfor givet streng Ordre om ikke at indlade ham. Desto mere maa det undre os, at det lykkedes Cicero ikke blot at komme ind paa Slottet, men som det synes — idetmindste efter en senere Relation — ubemærket, uanmeldt lige ind i Pompejus' Opholdsværelse. Uheldigvis har Ingen meddelt os, hvad der blev forhandlet mellem de Tvende; Atticus var i Rom, og Cicero har saaledes mundtlig kunnet udøse sit Hjærte for ham. Men det Dramatiske i Situationen: at Cicero kastede sig paa Knæ for Pompejus, og at denne lod ham ligge for sine Fødder med de afvisende Ord: „Mod Cæsars Vilje formaar jeg Intet", berøres adskillige Aar senere af Cicero selv. Under Kampen mellem Pompejus og Cæsar vejer han sine Følelser for og imod enhver af de Kæmpende og charakteriserer Pompejus: „Hin Anden, netop ham, der, som Du véd, da jeg engang laa knælende for hans Fødder, ikke værdigede at rejse mig op, men erklærede, at mod Cæsars Ønske formaaede han Intet at udrette" [1]).

Saaledes forløb denne lille Episode paa Albanerslottet. Nu, efter henved to Aartusinders Forløb, staar den jo afbleget, uden alle nærmere Træk; vi tør kun supplere Skildringen med det Ene, at hin Dag har Cicero ogsaa kunnet gjøre Bekjendtskab med det forstenende Medusablik, hvormed Pompejus kunde skræmme en besværlig Gæst i Jorden. Men sikkert har Samtiden gjort den til Gjenstand for megen Omtale, og der har været adskillige Rygter i Omløb, ogsaa det mindre sandsynlige, at Pompejus slet ikke modtog den Besøgende, men i det Ojeblik, han saae ham træde ind, smuttede ud ad en Bagdør [2]).

---

[1]) Cic. *ad Attic.* X, 4, 3: *Alter, is, qui nos sibi quondam ad pedes stratos ne sublevabat quidem, qui se nihil contra huius voluntatem aiebat facere posse.*

[2]) Plut. *Cic.* c. 31.

Faa Dage senere (i Begyndelsen af April 58) forlod Cicero Rom. Paa sit Albanerslot har Pompejus hørt om denne Afrejse, der foregik ved Nattetid for at undgaa Overlast af Clodius og hans Skare, om det store Følge, der ledsagede den Bortdragende, og Vennernes Forsikring til denne: „i Løbet af faa Dage at ville blive kaldt tilbage under alle Æresbevisninger“ — *saepe triduo summa cum gloria dicebar esse rediturus*[1]).

Næppe anede Pompejus, at han Aaret efter selv skulde række Haanden hertil.

III.

Vistnok forblev Pompejus den største Del af Aaret (58) paa Slottet i Albanerbjergene. Herude nød han, om ikke Hvedebrødsdagene, saa dog det første Aars lykkelige Ægteskab med Cæsars Datter Julia, en Forbindelse, der vel fra først af mindre skyldtes Tilbøjelighed end politiske Hensyn, men ved Julias Ynde og milde Væsen, og uansét den store Forskjel i Alder — Bruden var mere end 20 Aar yngre end sin Mand — snart blev et virkeligt Inklinationsparti, saa lykkeligt, at man bebrejdede Pompejus, at han blev ganske blødagtig ved den Ømhed, hans Hustru viste ham[2]). Og dobbelt maatte han glæde sig over denne Forbindelse, fordi hans Hustru i foregaaende Ægteskab, Mucia — af den bekjendte Slægt, der bar Tilnavnet Scævola — ingenlunde havde víst Troskab imod ham; under den lange Fraværelse i Østen begunstigede hun Flere, bl. A. Cæsar, og Pompejus, der ogsaa borte fra Hjemmet var et Mønster paa en Ægtefælle, maatte lade sig skille fra hende; yderligere var der mødt ham et lille Uheld i Ægteskabs-

---

[1]) Cic. *ad Qr. fratr.* I. 4, 4.

[2]) Plut. *Pomp.* c. 48.

sager, da han kort efter Hjemkomsten friede til en Niece af Cato, men denne erklærede ikke at ville være besvogret med en Mand, hvis politiske Optræden stemmede saa lidet med hans egen.

Bortsét fra Lykken i Hjemmet var der dog ingen Grund til at misunde Pompejus. Under Cæsars Fraværelse var det overdraget ham at vaage over Hovedstaden og varetage Triumvirernes Interesser, men denne Opgave laa langt over hans Kræfter. I Felten med Kommandostaven i Haanden forstod han at byde og herske; dér viste han Mod og Snille, Hurtighed og Energi, forenet med Omsigt, saa at han betænksom overvejede alle Chancer uden at lade sig lokke paa Afveje; dertil kom, som der fremhæves, „den store Erfaring“ ... „det enestaaende Held“ [1]. Men iklædt Fredens Toga var det, som om hans Syn blændedes. Borte var Modet og den selvsikre Optræden, Initiativet og Klogskaben; stedse maatte Andre fremme hans Ønsker, og hans Attraa var som et Barns rettet paa Skinnet, paa, hvad der i Øjeblikket lovede Beundring og Bifald, et fejret Navn, selv om det laa nok saa langt borte fra hans Maal. I sin politiske Optræden viste han sig tilmed forlegen og raadvild, sjeldent tog han Ordet, og gjorde han det stundom i de Spørgsmaal, som satte Sindene i Bevægelse, udtalte han sig tvetydig og ubestemt, saa at Ingen ret vidste, hvad der laa under de mange Ord [2]. „Der er intet Jævnt og Ligefremt hos denne Mand“, bemærker Cicero, „hverken Kraft eller Frimodighed — intet Aabent og Ret-

[1]) Cic. *pro lege Manil.* X, 28.

[2]) Betegnende i saa Henseende er en oftere fremdraget Ytring af Cicero om det Indtryk, man fik i Rom af den første Tale, som Pompejus holdt til Folket efter Hjemkomsten fra Asien. „Hvorledes Pompejus' første Tale var beskaffen, har jeg allerede skrevet Dig til“: *non jucunda miseris, inanis improbis, beatis non grata, bonis non gravis* — „den bød ikke Menigmand nogen Trøst, lod de Ildesindede uden Frygt, vakte ingen Behag hos de Formuende og forekom Aristokraterne uden Fynd; Resultatet blev saaledes: den lod Alle utilfreds“ — *itaque frigebat* (*ad Attic.* I. 14, 1).

skaffent i den Rolle, han spiller i Statslivet"[1]). Kort: hvor stor Berømmelse der end knyttede sig til hans Navn, skjøndt Cæsars Svigersøn og Stedfortræder i Rom, var han uden virkelig Indflydelse — en Kolos paa Lerfødder, som man kun behøvede dristig at støde til for at bringe den til at vakle og falde.

Rom fik det hurtig at sé. Næppe var Cæsar dragen bort til sin Provins, før der opstod Uorden i Rækkerne, og urolige Hoveder trængte sig frem for at drive Politik paa egen Haand. Clodius havde netop de Egenskaber, der fattedes Pompejus: Dristighed og Energi, fremfor Alt ingen Sky for at bruge Vold og Magt til Gjennemførelsen af sine Ønsker. Maaske han ikke har været tilfreds med det Vederlag, der er blevet ydet for hans Tjenester, han har begjært Penge, og de ere blevne nægtede — det Nærmere er os ubekjendt — men Penge havde han nødig, og kunde de ikke erholdes med Læmpe, maatte han tage dem med Magt. Blandt de Trofæer, der vistes frem ved Pompejus' Triumfindtog (a. 61), var ogsaa en ung Armenerfyrste, en Søn af Kong Tigranes, der efter Højtideligheden ikke blev dræbt, men given i Bevogtning til en af Triumvirens Venner, en Lucius Flavius — den Samme, der Aaret forud som Almuetribun havde indbragt Forslaget om Agerland for Pompejus' Soldater og derfor formentlig skulde belønnes med en indbringende Kostgænger. Som rimeligt var, længtes den unge Tigranes efter Friheden, og mod passende Vederlag lovede Clodius at forskaffe ham den. Ved et Gjæstebud ytrede han Ønske om at se Kongesønnen hos sig, Tilladelsen blev givet, men efter endt Fest vendte Tigranes ikke tilbage, og hvor meget Pompejus end insisterede paa hans Udlevering, forblev han i sit nye Hjem. Lykkelig slap han bort

---

[1]) Cic. *ad Attic.* I, 13, 4: *nihil come, nihil simplex, nihil ἐν τοῖς πολιτικοῖς honestum, nihil illustre, nihil forte, nihil liberum.*

fra Rom, Skibet var allerede i rum Sø, da det under en Storm blev slaaet ind mod Kysten og Prinsen tvungen til at stige iland i Antium. Budskabet om Uheldet naaede samtidig begge Parter, og skyndsomst ilede de hid for at bemægtige sig Fangen. Ved den 4de Milepæl paa den appiske Vej[1]) kom det til et Sammenstød mellem deres Mandskab; med Nød og næppe slap Flavius tilbage til Rom, og paa Albanerslottet modtog Pompejus Underretning om, at blandt de Dræbte var ogsaa en af hans nære Venner, Ridderen Marcus Papirius. Hvorledes det videre gik Armenerfyrsten, er os ubekjendt, og hans Skæbne har næppe heller interesseret Rom, men dette Brud mellem to Mænd, der nys havde staaet hinanden saa nær, den Ydmygelse, der var tilføjet den store Pompejus, Sejrherren i tre Verdensdele, i en Skjærmydsel foran Roms Mure, — det var et frydefuldt Skuespil for Senatets Herrer. Og dobbelt glædede de sig ved at blive Vidne til den Afmagt, som Pompejus udviste; kun med væbnet Haand kunde han tugte sin Modstander — saalænge denne beklædte Folketribunatet, var han unddragen retslig Forfølgning — men med sin Sky for at handle imod Lovene turde Pompejus ikke indlade sig paa en saadan Yderlighed; der var ikke Andet for end i Tavshed at bide Vreden i sig, og yderligere havde han den Tort at høre sine Standsfæller spotte: det var den fortjente Straf for den Troløshed, han havde vist imod Cicero[2]). Snart kunde Pompejus ikke vise sig paa Roms Gader uden at udsættes for Molest af Clodius og dennes Gladiatorer; Clodius truede med at ville nedrive hans Bypalads ligesom Ciceros paa Palatinerbjerget og paa den ryddede Tomt rejse en Søjlehal for Folket — ja, tør vi tro Cicero, paagreb man endog en af

[1]) Ascon. *in Milon.* § 37 (Orelli p. 47—48).
[2]) Plut. *Pomp.* cap. 49.

hans Slaver med den Dolk, der skulde have fældet Triumviren ved et Senatsmøde i Castors Tempel. I Exilet følte Cicero sig ganske kry ved Tanken om den Modstand, han havde vist den oprørske Tribun: Ingen, mente han, kunde da nu beskylde ham for at have været fejg hin Dag i April, da han ved Nattetid flygtede bort fra Rom, siden man saae „Republikens første Borger“ [1] . . . den, hvem endnu ingen fjendtlig By havde modstaaet, søge Beskyttelse mod en væbnet Tribun ikke ved Lovene men ved at holde sig inden fire Vægge [2]).

For saa vidt bød Opholdet i Rom kun ringe Glæde. Mangen Gang maatte Pompejus ønske sig tilbage til Felten, hvor han fandt Hyldest og Anerkjendelse, hvor „alle Vaaben laa under for hans Højmod og Tapperhed“ [3]). Med sine Venner raadslog han om, hvad der var at gjøre, men det Raad, han modtog, at bryde med Cæsar saa fuldstændig, at han endog lod sig skille ved dennes Datter, tiltalte ham ikke. Derimod mente han i Cicero at kunne finde et Afløb for Clodius' Vrede, og at Taleren uansét den haarde Behandling paa Albanerslottet vilde modtage ogsaa en Gunst, der kom fra hans Haand, kunde næppe være tvivlsomt; allerede Maanedsdagen efter Afrejsen havde den Forviste tilskrevet ham et Brev, som vi rigtignok ikke kjende, skjøndt det i Afskrift blev sendt til Atticus, men som vistnok har været meget underdanigt. Frem og tilbage blev der da forhandlet med Cæsar om en Tilbagekaldelse fra Exilet, en særlig Afsending rejste til Gallien for at forestille ham Pompejus' Ønske, og skjøndt Cæsar ingenlunde var stemt for et saa snarligt Ophør af Forvisningen, lykkedes det dog at faa hans Samtykke. I Begyndelsen af August a. 57 landede Cicero i Brindisi — „paa

---

[1]) Cic. *post red. in Sen.* II, 4: *princeps civitatis.*

[2]) id. *de har. resp.* XXXIII, 49: *cui nulla hostium diutius urbs unquam fuit clausa . . . obsessus est ipse domi.*

[3]) ibid.

sine Skuldre bar Italien ham til Rom" [1]) — og efter 15 Maaneders Fraværelse holdt han den 4de September gjennem Porta Capena sit højtidelige Indtog i Byen, hilset paany af alle Velsindedes Jubel og Haandklap. Fra sine Vinduer har Pompejus kunnet se ham drage forbi, men næppe hørte han til dem, der her paa den appiske Vej bød den Fejrede sit Velkommen; i det udførlige Brev, hvori Cicero strax underretter Atticus om sin Modtagelse, nævnes han ikke, og denne Tavshed er talende. Synderlig opfordret til Lykønskning kunde Pompejus da ej heller føle sig, — ikke Ciceros Vel, kun sit eget havde han for Øje.

Iøvrigt havde Pompejus i hine Sommerdage fornemt Besøg paa sit Albanerslot: en Hersker fra Faraonernes Rige, Kongen af Ægypten Ptolemæus Auletes, der faa Aar forud (a. 59) ved Triumvirernes Bistand havde faaet sit Herredømme anerkjendt. Det holdt haardt at faa det store Vederlag — henved 30 Mill. Kroner — presset ud af de fattige Ægyptere; trykkede af Skatter og Paalæg gjorde de Oprør og jog deres Konge fra Landet, og som naturligt var, søgte denne til Rom for at faa det dyrt kjøbte Herredømme tilbage.

Nu — en Konge som Gjæst, om end nok saa fornem, af Ptolemæernes gamle Dynasti, var ikke Noget, der kunde smigre Pompejus; han havde sét kronede Hoveder nok for sine Fødder, selv i Østen været smykket med deres fornemste Insignier. Men denne Ptolemæer var en Konge, der kunde bruges til at fremme hans Ønsker. I de Aaringer, han havde været borte fra Felten, var Lauren visnet paa hans Pande, Blad for Blad faldet af Kransen, og dobbelt føleligt var Tabet, fordi Cæsar ved sine Sejre i Gallien flettede saa friske Laurbær om sit Hoved. Til ny Berømmelse kunde imidlertid Ptolemæus Auletes hjælpe, derfor

---

[1]) Cic. *post red. in Sen.* XV. 39.

modtoges han med aabne Arme og fandt tilligemed det store Følge gjæstfri Optagelse paa Albanerslottet[1]).

Til en Gjenindsættelse af Kongen i Riget behøvedes der imidlertid en Beslutning af Senatet, og yderligere maatte Pompejus, om han skulde opnaa, hvad det herved ene kom ham an paa, selv blive den Heldige, hvem man vilde betro Hvervet. Men heller ikke paa det Sidste turde der sikkert gjøres Regning; der var nemlig Andre, til Ex. Aarets Konsul Lentulus Spinther, der ikke mindre begjærlig higede efter Posten, — ikke fordi de som Pompejus lod sig friste af Magt og Berømmelse, men i Haab om de rige Sportler, der ikke kunde udeblive ved en saadan Expedition, — og Lentulus Spinther var en af Aristokratiets fuldtro Støtter.

Først og fremmest gjaldt det da om at vinde de fornemme Herrer. Ordener og Titler havde Ægypterkongen vel næppe, og selv om han havde havt dem, hvad brød vel en romersk Senator sig om en Konges Udmærkelsestegn. En Mand som Cato fandt det jo under sin Værdighed at rejse sig op for Kongen, da denne paa Rejsen til Rom aflagde ham et Besøg paa Rhodus, men viste ham sin Bevaagenhed ved at byde ham en Siddeplads ved Siden af sig[2]). Det gjaldt om Penge eller Penges Værd, helst de første, — thi næppe Mangen, tør vi formode, har som Ciceros Ven, Senatoren Cajus Anicius, ladet det bero med en Bærestol, om end nok saa prunkende, saa at man i den kunde lade sig føre omkring af otte Portører, ledsage af et Følge af 100 Sværddragere og saaledes anstigende vække Opsigt paa Stranden ved Bajæ[3]). Men paa Kontanter skortede det netop Kongen — Millionerne til Cæsar havde tømt hans Kasse; der maatte derfor laanes, ikke blot hos Aagerkarle

[1]) Dio Cass. XXXIX, 14, jfr. Cic. *pro Rabir. post.* III, 6.
[2]) Plut. *Cato* cap. 35.
[3]) Cic. *ad Qv. fr.* II, 10, 2.

af Profession, en Cajus Rabirius til Ex., der synes at have drevet Forretningen i stor Maalestok, men hos Enhver, der havde Noget at undvære, — vistnok, dengang ikke mindre end nu, har man hørt driftige Spekulanter lade forlyde, at hvo, som ønskede Penge anbragt mod høj Rente, kunde henvende sig til denne eller hin, der besørgede Anbringelsen[1]).

Dersom vi havde kunnet se ind i den Fløj af Albanerslottet, hvor Ptolemæus Auletes residerede, hvilket Interiør kunde da ikke være udmalet! Herude gik Transaktionerne for sig[2]). Ptolemæus XI., „den nye Bacchus“ eller deslige hed det under Forskrivningen; dette Navn alene gjorde dog næppe Papiret fint, men naar der kunde tilføjes: udstedt paa *Albanum Pompeji*, maatte Pompejus jo være interesseret i, at Kongen sattes istand til at opfylde sine Forpligtelser. „Ingen behøvede da“, bemærker Cicero, „at spørge om, hvortil Pengene skulde bruges; de vare jo givne ikke til en Røver, men til en Konge, og til en Konge, med hvem der paa Capitolium var sluttet Forbund af det romerske Folk“[3]). Og skulde en Creditor mulig endnu føle sig lidt ængstelig, kunde Ptolemæus kjærtegne, bede, trygle om hans Bistand — „Kongen var altfor indsmigrende, Laangiveren altfor godtroende“, hedder det[4]) — maaske ogsaa lade falde et Vink om, at Nægtelsen af yderligere Forstrækninger kunde medføre Tabet af, hvad der allerede var ydet.

Vi kjende ikke Navnene paa de Personer, der ydede Ptolemæus deres Bistand, men vistnok have adskillige af Roms fornemme Herrer ønsket at benytte denne Lejlighed til en indbringende Forretning. Tør vi tvivle til Ex. om den unge Marcus Cœlius — „*vir ingeniose*

---

[1]) Cic. *pro Rabir. post.* II, 5: *nec suam solum pecuniam credidit, sed etiam amicorum*, jfr. IX, 25.

[2]) ibid. III, 6: *factaeque syngraphae sunt in Albano Cn. Pompeji.*

[3]) ibid. III, 6.

[4]) ibid. II, 5: *nihil autem erat illo blandius, nihil hoc benignius.*

nequam" [1]) — han, der var Spiller og Ødeland, med til enhver Sport, hvorved der var Noget at tjene. Et Rygte fortalte (a. 51) i Rom, at Kongen var død, og ganske forskrækket henvender Cœlius sig til Cicero, der som Statholder i Cilicien kunde formodes at vide bedre Besked: „Man siger, at Alexandrinerkongen er død — det skal være ganske vist — skriv mig dog ret udførlig: hvortil Du raader, hvo der staar i Spidsen for Forretningerne, i hvilke Omstændigheder Riget befinder sig" [2]). Og efter de Anstrengelser, Cœlius havde udvist for at se Kongen tilbage i Behold paa sin Throne, tør det antages, at de Beløb, han har forstrakt, have været større end, at han kunde taale at miste dem; det hed sig endog, at han havde Del i Mordet paa Formanden for et Gesandtskab, der af Ægypterne var afsendt til Rom for at bede dem fritagne for at faa deres Plageaand af en Hersker tilbage [3]).

Lad os tilføje, at naar Ptolemæus havde Pengene, øste han dem ud med rund Haand. En Mand af Betydning havde større Vanskelighed ved at afslaa de kongelige Gaver end ved ikke at faa dem paanødte; „Kongens Sendebud bekæmpe mig aabenlyst og uden Sky med Penge", forsikrer Cicero [4]), og end mindre Hensyn behøvede de at tage overfor de fleste af hans Standsfæller.

For saa vidt gjorde Pengene ogsaa deres Virkning, som Senatet virkelig besluttede, at Kongen med Vaabenmagt skulde føres tilbage i sit Rige. Men Missionen gik Pompejus forbi; Hvervet blev bestemt for den af Aarets Konsuler, hvem Cilicien vilde tilfalde som Provins, og Ciceros gode Ven Lentulus Spinther blev den Heldige. Forgjæves havde altsaa Pompejus optaget

---

[1]) Vellej. II, 68.
[2]) Cic. *ad famil.* VIII, 4, 5.
[3]) Cic. *pro Coelio* X, 23.
[4]) Cic. *ad famil.* I, 1, 1: *Ammonius, regis legatus, aperte pecunia nos oppugnat.*

Kongen som Gjæst, gjort ham til sin Husven og Fortrolige; og hvilken Husven i dette Hjem, der ej havde set Andet end Dyd og Ærbarhed indenfor sine Døre: en Fyrste, der selv i det letfærdige Ægypten vakte Forargelse ved sit uordentlige Levnet. I Slutningen af Aaret (a. 57) brød Ptolemæus op fra Albanerslottet; Kreditorerne gned sig i Hænderne, nu mente de at have Pengene med Rente tilbage i deres Lomme. — Rabirius tog ikke i Betænkning ved Afskeden at forstrække Kongen med de yderligere Midler til Rejseomkostninger for ham og hans Følge [1]).

Men Kreditorerne glædede sig for tidlig. Den Afgjørelse, som Pompejus ikke havde formaaet at ordne efter sit Ønske, behagede det Guderne at omstøde, og netop her i Albanerbjergene gjorde de deres Jærtegn. Næppe var Lentulus Spinther afrejst, førend Lynet omstyrtede en Statue af Jupiter paa Albanerbjerget (Monte Cavo). Ved at slaa efter i de sibyllinske Bøger fandt man, hvad man ønskede: et Orakelsprog, der forkyndte, at Rom var udsat for Fare, naar det med Vaabenmagt gjenindsatte en fordreven ægyptisk Konge; en Folketribun, der misundte Lentulus Spinther den indbringende Mission, undlod ikke at læse det belejlige Sprog op for Folket.

Paany (Jan. 56) kom „Alexandrinersagen“ for i Senatet [2]). Frem og tilbage blev der forhandlet om, hvorledes Kongen nu skulde føres tilbage, ved en eller flere Kommissærer, ledsagede af Lictores eller ikke; Ændringsforslag blev stillede og forkastede. Forhandlingerne trak ud paa Natten — et endeløst Virvar, indtil man fandt paa den simple Udvej slet ikke at gjenindsætte Kongen, men overlade ham til sin Skæbne, — „ikke“, saaledes som Cicero

---

[1]) Cic. *pro Rabir. post.* III, 6.
[2]) Cic. *ad famil.* I, 5 a, 3: *res Alexandrina.*

forklarer Lentulus Spinther, der jo var stærkt interesseret i Afgjørelsen, „fordi Senatet egentlig troede paa det foregivne Orakelsprog, men fordi de kongelige Gaver vakte Uvilje og Misundelse“ [1]). Med andre Ord: Cato fik dog Ret, da han paa Rhodus forsikrede Kongen, at om end Nilen flød med Guld, vilde han ikke have Nok til at slukke de romerske Stormænds Pengetørst [2]).

Saaledes havde Ptolemæus forgjæves bortødslet sit Guld; altfor sent ærede han Cato som „en Vismand“. Cæsar var imidlertid en mere rettænkende Skyldner. Ved Sammenkomsten i Lucca (April 56) fik han Sagen ordnet med sine Kolleger, og opnaaede Pompejus end ikke at faa opfyldt sit Ønske om selv at tilbageføre Kongen — hvad der nu ogsaa var ham af mindre Værd, idet Overenskomsten mellem Magthaverne sikrede ham Konsulatet for det følgende Aar — nød han dog den Satisfaktion, at Ptolemæus trods Senat og Orakelsprog blev gjenindsat i sit Rige; et Magtsprog bemyndigede hans gode Ven, Statholderen i Syrien Gabinius til med Vaabenmagt at føre Kongen tilbage, og det følgende Aar saae de misfornøjede Ægyptere denne paany i Ptolemæernes Palads i Alexandria. Men yderligere maatte der selvfølgelig betales for den ydede Hjælp; det Vederlag, som alene Gabinius modtog, siges at have udgjort 10,000 Talenter — omtrent 50 Millioner Kroner [3]). Hvortil saa store Summer vel kunde bruges? fristes man til at spørge. Lad os ikke tro, at det drejede sig om Smaabeløb ved Opførelsen af disse Landslotte, der efter en Samtidigs Udsagn kunde have Udstrækning som Byer [4]) og smykkedes med de ypperste Kunstværker; ogsaa Gabinius hørte til Albanerbjergenes extravagante Bygherrer med

---

[1]) Cic. *ad famil.* I, 1, 1.
[2]) Plut. *Cato* c. 35.
[3]) Plut. *Anton.* cap. 3.
[4]) Sall. *Catil.* c. 13: *villae . . . in urbium modum exaedificatae.*

en Villa ved Tusculum, der „ragede op næsten til Skyerne“ [1]), og i Sammenligning med hvilken selv Lucullus' Tusculanerslot, der dog i Afbildning var víst frem for Folket som en forargelig Pragtbygning, „kun var at anse for en Bondehytte“ [2]).

Yderligere er Ptolemæus Auletes' Skæbne ikke knyttet til Rom. Hans Tilbagekomst til Ægypten bragte næppe ægyptiske Papirer i bedre Kurs; forgjæves rejste Kreditorerne til Alexandria for at faa deres Fordringer dækkede, — „endnu har man ikke hørt“, forsikrer Cicero, „at Nogen har faaet saa Meget som en Hvid paa sit Gjældsbrev“ [3]); Cœlius maatte trøste sig med det fælles Skibbrud. Ti Aar senere (a. 45) saae Romerne i deres By en Datter af Kongen, den skjønne Cleopatra, der ligesom Faderen fandt gjæstfri Modtagelse hos en romersk Stormand, i Cæsars Palads paa den anden Side Tiberen. Men ærgerligt maa det unægtelig have været for Kreditorerne at høre om de overdaadige Fester, hvormed hun vakte Opsigt i Roms Selskabsliv; hvor Meget der end var presset ud af de stakkels Ægyptere, havde hun jo endnu Nok til at kunne bedaare en Epikuræer som Antonius med Gjæstebud af hidtil ukjendt Ødselhed.

IV.

Maaske vi faa Maaneder efter, at Kong Ptolemæus havde forladt Rom, tør se Cicero aflægge et Besøg paa Albanerslottet

[1]) Cic. *pro domo* XLVII, 124: *ad coelum tamen exstruit villam in Tusculano.*

[2]) Cic. *pro Sextio* XLIII, 93: *tugurium ut jam videatur esse illa villa.*

[3]) Cic. *ad famil.* VII, 17: *nec tibi in mentem veniebat eos ipsos, qui cum syngraphis venissent Alexandream, nummum adhuc nullum auferre potuisse.*

(April a. 56)[1]. Han havde spist til Middag hos sin Svigersøn, Furius Crassipes, og efter Maaltidet lod han sig bringe ud til Pompejus, — ikke saa meget synes det for at tale med denne som for at træffe en af hans Husvenner, Lucius Luccejus, med hvem det var Taleren magtpaaliggende at staa paa en god Fod, idet han — som han senere skrev til Luccejus — brændte af en saa overvættes, men efter hans Skjøn ingenlunde forkastelig Attraa efter at se sig berømmet i hans historiske Skrifter[2]. Luccejus var imidlertid bortrejst, saa at Cicero ikke fik sit Ønske fremført; derimod traf han Pompejus, og havde han her paa Slottet for to Aar siden maattet lide den Ydmygelse at ligge bedende for Triumvirens Fødder, uden at denne saa meget som rejste ham op, nød han nu den skadefro Glæde at se Pompejus i saare nedtrykt Stemning. Uvilje og Chikanerier fortrædigede ham fremdeles; nys var der paa Forum mødt ham et saare ubehageligt Optrin, da han vilde tage Ordet for Milo, der var anklaget for voldelig Adfærd ved Afholdelsen af et Folkemøde. Næppe havde Pompejus rejst sig, før han modtoges med Spektakel og Haansord, og saaledes vedblev man, saalænge han havde Ordet. „Hvo lader fattige Borgere omkomme af Hunger?“ — „Hvo ønsker selv at gaa til Alexandria?“ raabte Clodius og hans Skare, og Mængden istemte „Pompejus!“[3]. Med samme Spot gjenlød hans Navn mellem Forums Marmorsøjler, naar

[1]) Cic. *ad Qv. fratr.* II. 6, 2. Dersom der i det paagjældende Sted (med Orelli til Ex.) læses: *Eo die coenavi apud Crassipedem. Coenatus, in hortos ad Pompejum lectica latus sum,* gjælder det omhandlede Besøg ganske vist ikke Albanerslottet men Pompejus' Villa udenfor Roms Mure; andre Udgaver af Ciceros Breve læse imidlertid Sætningen saaledes: *Eo die coenavi apud Crassipedem in hortis. Coenatus ad Pompejum* osv., og i saa Fald er Muligheden af, at Besøget fandt Sted paa Albanerslottet, jo ikke udelukket.

[2]) Cic. *ad famil.* V, 12, 1.

[3]) Cic. *ad Qv. fratr.* II, 3, 2.

Clodius gjorde Løjer med hans Ydre og Vaner eller hentydede til hans Inklinationer, der skulde være i Strid med Lovene[1]).

Ikke venligere var Modtagelsen i Senatet. „Lentulus Marcellinus er en fortræffelig Konsul“, bemærker Cicero, „kun har jeg det imod ham, at han optræder altfor stødende mod Pompejus, — ihvorvel Senatet rigtignok ingenlunde hører det ugjerne“ [2]). Overfor Kollegaen i Triumviratet, Crassus, var Forholdet endelig saa spændt, at Pompejus i Samtale med sine Venner udtalte sin Frygt for, at denne stræbte ham efter Livet. Og saa — kunde Pompejus have tilføjet i dette Møde med Cicero — kommer hertil, at Du, hvis Vel jeg har fremmet ved Tilbagekaldelsen fra Exilet, at Du, for at gjøre Dig behagelig hos mine Fjender, nys har formaaet Senatet til at tage Beslutning om paany at ville behandle Cæsars agrariske Lov, denne Lov, der, som Du véd, skyldes mit Ønske, og hvortil mine Interesser ere knyttede. Det er Dig jo heller ikke ubekjendt, at i Alt, hvad jeg har virket for dit Vel, har jeg handlet efter Aftale med Cæsar; se derfor til, om Du ikke vil paadrage Dig ogsaa hans Uvilje, at trække Dig ud af denne Sag. Omtrent saaledes udtalte Pompejus sig faa Uger senere til Ciceros Broder og viste sig da i høj Grad fortørnet paa Marcus[3]), men hin Dag paa Albanerslottet maatte han bide Vreden i sig; „han gav ikke paa nogen Maade tilkjende, at han var vred paa mig“, bemærker Cicero[4]), der strax lod Budskabet om det Mod, han ved sit Forslag i Senatet havde víst, flyve til sin fornemme Velynder, Statholderen i Cilicien Lentulus Spinther: „Kunde jeg vel“, spørger

---

[1]) Plut. *Pomp.* cap. 48.

[2]) Cic. *ad Qv. fratr.* II, 6, 4 og 5: *Consul est egregius Lentulus, ... Marcellinus autem hoc uno mihi quidem non satisfacit, quod eum nimis aspere tractat: quamquam id senatu non invito facit.*

[3]) Cic. *ad famil.* 1, 9, 9.

[4]) ibid: *quum mihi nihil ostendisset se esse offensum.*

han. rette et stærkere Angreb mod disse Mænds befæstede Borg, mere glemme min Landflygtigheds Dage, bedre ihukomme, hvor kjækt jeg fordum handlede!“ [1]). Glæden blev kun stakket, — Ingen var hurtigere til at sadle om end Cicero selv, da Cæsar lod sit Mishag forlyde.

For Pompejus stod da nu, som for fire Aar siden, kun den Udvej aaben at ty til Cæsar, den mægtige Ven, der havde anvist ham saa mislig en Post. Faa Dage efter at man i Senatet havde rokket ved de juliske Love, forlod han Rom (11 April 56) og drog til sin Svigerfaders Vinterkvarter i Lucca. Dér saae han Italien hylde sin kommende Hersker; foran dennes Bolig talte man flere end 200 Senatorer og 120 Lictores, ogsaa Roms fornemme Damer bragte ham deres Hyldest; did var allerede Crassus rejst, nu mødte ogsaa Pompejus med Ønsket om Konsulat og Provins, — ved Cæsars Hjælp haabede han at styrte Cæsar selv.

Destoværre har Ingen meddelt os Enkelthederne ved denne Sammenkomst, og vi ere derfor ikke istand til at forklare, hvad der bevægede Cæsar til at optræde saa højsindet overfor sin Kollega. Ydmyget og hjælpeløs kom Pompejus til ham, et Ord af Cæsar, og Forbindelsen mellem dem vilde have været brudt — Pompejus ligesom Lucullus have udspillet sin Rolle i det politiske Liv. Men endnu mere end for fire Aar siden imødekom Cæsar sin Svigersøns Ønsker. Maaske rent personlige Grunde have været bestemmende: Cæsar har ikke kunnet taale at se en elsket Datter sørge ved sin Ægtefælles Ydmygelse, mulig har han ment i Galliens Underkastelse at have en civilisatorisk Opgave, der maatte løses, forinden han bragte Orden i Roms indre Forhold, — kun saaledes tør vi spørge, intet Nærmere vides. Men saa Meget tør vi sige os selv, at med det

---

[1]) Cic. *ad famil.* I, 9, 8: *num potui magis in arcem illius causae invadere aut magis oblivisci temporum meorum, meminisse actionum?*

Maal ene for Øje, der tillægges ham af Samtiden: hurtigst muligt at naa Herredømmet i Rom, var det et ufatteligt Misgreb at ruste en skinsyg Medbejler med ny Magt, og det bar bitre Frugter for Cæsar selv, at han opsatte sin italienske Revolution til Aaret 49 istedetfor at sætte den i Værk allerede Aar 56; Sejren vilde da have været langt lettere[1]).

Paany fik Pompejus Hær og Kommando. For 2den Gang skulde han og Crassus i Forening beklæde Konsulatet — ogsaa i Kunsten at mægle var Cæsar en Mester — og efter endt Embedstid styre en af Republikens i militær Henseende vigtigste Provinser: begge Spanier. Forynget og styrket vendte han tilbage til Rom. Paa Hjemrejsen gjorde Ciceros Broder ham sin Opvartning paa Sardinien, og i den Samtale, der her førtes mellem dem, lød det helt anderledes, end da han for faa Uger siden traf sammen med Broderen paa Albanerslottet. „Ja netop Dig ønskede jeg at se, Du kunde ikke være kommen mere belejlig“ ... „Dersom Du ikke af al Magt bestræber Dig for at bringe din Broder Marcus paa andre Tanker, skal Du staa mig til Regnskab for, hvad Du har lovet mig i hans Navn“. Og yderligere — saaledes refererer Cicero denne Samtale[2]) — mindede Pompejus om Alt, hvad han havde virket til mit Bedste, hvor ofte han havde udtalt sig om det Fortjenstlige ved Cæsars Love og Foranstaltninger, og hvilke Tilsagn Qvintus i saa Henseende havde givet paa mine Vegne — kort: „Pompejus beklagede sig bitterlig og bad mig indstændig opfordret til ikke at træde op i en Sag, der i saa høj Grad angik Cæsars Interesser og Værdighed“[3]). Behøve vi at tilføje, at Vinket virkede øjeblikke-

[1]) Mommsen, *röm. Gesch.* (1882) III, p. 322.

[2]) Cic. *ad famil.* I. 9, 9: *„Te, inquit, ipsum cupio: nihil opportunius potuit accidere; nisi cum Marco fratre diligenter egeris, dependendum tibi est, quod mihi pro illo spopondisti.“*

[3]) ibid.

lig: „Nej, bort med disse Grundsætninger for en hæderlig og retskaffen Mand“ — *valeant recta, vera, honesta consilia* . . . „det er paa Tide, at jeg bliver Ven af mig selv“, saaledes lyder det i fuld Oprigtighed til Atticus[1]); overfor Lentulus Spinther behøvedes derimod mange Ord og Omsvøb til at forklare, hvad der bevægede ham til saaledes pludselig at svigte den gode Sag.

Til de Goder, som Pompejus opnaaede i Forbundet med Cæsar, hørte ogsaa det, at han ikke længer saa ængstelig behøvede at sky Opholdet i Rom. Om Cæsars Tryllestav har formaaet at lægge en Dæmper paa Clodius, eller om denne har faaet Nys om de trufne Aftaler og skjønnet, at som Konsul kunde Pompejus blive ham til Nytte, maa lades usagt, men Clodius gjorde mange Tilnærmelser, — saa stærke, at Rom, der nu paa 2det Aar var Vidne til deres Gadefejder, i Foraaret 56 nød det Særsyn at høre ham hædre — eller, for at bruge Ciceros Udtryk: „vanære“ — Pompejus med sine Lovtaler: „Nu levede han i den inderligste Forstaaelse med denne Mand, den Eneste i denne By, der var Rigets Berømmelse værdig“[2]). Saa magtpaaliggende var det Clodius at opnaa en ønsket Sendelse til Galaterkongen Brogitarus eller til Byzans for dér at inddrive et Tilgodehavende, at han gjerne havde udsonet sig ogsaa med Cicero og indrømmet denne Alt, hvad han begjærede, naar Cicero blot ej vilde træde op imod hans Ønsker. Til hine Foraarsmaaneder a. 56 tør vi da henlægge nogle af de „tusinde Besøg“, som Clodius siges at have aflagt paa Albanerslottet[3]). Lad os tilføje, at den Fornøjelse at se Clodius falde for Milos Gladiatorer faa Tusinde Skridt fra Slottet paa den appiske Vej

---

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 5, 1 og 3.
[2]) Cic. *de harusp. resp.* XXIV, 51.
[3]) Cic. *pro Milon.* XX, 54: *millies in ea [ɔ: villa Albana] fuerat.*

nød Pompejus ikke; hin Dag i Januar a. 52 opholdt han sig paa en Villa i Etrurien.

Ogsaa af sin Kollega Crassus modtog Pompejus Besøg paa *Albanum.* Forholdet mellem dem var vel fremdeles langtfra hjerteligt, men den fælles Embedsstilling kunde ikke Andet end føre dem sammen [1]), og saaledes tør vi i Foraaret 55 se dem drøfte herude et Forslag om Indskrænkninger i den overhaandtagende Luxus, en Reform, hvortil Begge for saa vidt passende kunde tage Initiativet, som de, skjøndt overmaade rige, levede paa en i Forhold til deres Formue beskeden Fod. Forslaget fandt dog ingenlunde Bifald hos de fornemme Herrer. Fremfor Alle kunde Taleren Hortensius, der var en stor Epikuræer — en af de Herrer „Fiskefraadsere“, som Cicero kalder ham [2]) — slet ikke finde sig i en Forandring af sin tilvante Levevis; ham tilkom Æren af først at have bragt Paafugle paa Bordet, i hans Fiskedamme fandt man de lækreste Muræner; det morede den gamle Herre at holde Vandet i Bassinerne opvarmet i den rette Temperatur, at tilberede den kunstige Føde, og saa til Gjengjæld have den Fornøjelse at se Muræenerne svømme hen og æde af hans Haand eller, naar han spadserede i sine Dyrehaver, høre Vildtet komme springende ved hans Kalden [3]). Paa disse Smaafornøjelser vilde han ikke give Afkald, saa lidt som paa den luxuøse Indretning af sine Landslotte, hvor til Ex. et enkelt Maleri efter Plinius' Forsikring kostede mere end 20,000 Kr. [4]), og han optraadte derfor med stor Iver imod Forslaget. „Det sømmede sig de Fornemme i et mægtigt Rige at leve paa en stor Fod“, — de Herrer Forslagsstillere, tilføjede han, gav selv et priseligt Exempel ved

[1]) Cic. *ad Attic.* IV, 11, 1.
[2]) ibid. I, 19, 6: *hos ego piscinarios dico.*
[3]) ibid. II, 1, 7.
[4]) Plin. *Hist. nat.* (ed. Sillig) XXXV, 11, 40.

højsindet Gjæstfrihed og den Pragt, hvormed deres Boliger vare indrettede [1]). Nærmere at komme ind paa egen Levevis behagede hverken Pompejus eller Crassus, Forslaget blev taget tilbage, og Hortensius, der i fremrykket Alder fuldtud var istand til at nyde Livets Goder, kunde fremdeles kultivere sine Fiskedamme, vande de sjeldne Planter i sin Have med Vin, — ogsaa fælde Taarer ved en lækker Muræenes Død.

Yderligere Episoder lade sig næppe knytte til Pompejus' Albanerslot, i hvert Fald ikke i de Aaringer, der forløb, indtil Borgerkrigen udbrød [2]). Ikke her — som det stundom ses anført [3]) — men paa Villaen udenfor Murene maa vi søge ham hin Dag i December (a. 50), da Konsulen C. Claudius Marcellus ved det falske Budskab om, at Cæsar var rykket ind i Italien, ilede hid og ledsaget af Senatet overrakte ham et Sværd med Opfordring til at overtage Republikens Forsvar. Ikke heller var *Albanum Pompeji* Vidne til det stormende Optrin faa Dage senere (7. Januar 49), da man bød ham stampe de lovede Legioner frem af Jorden, bebrejdede ham hans Mangel paa Fremsyn og falske Tale, men efter Forslag af Cato endte med at betro ham den uindskrænkede Kommando over Roms Hær- og Sømagt, — rigtignok med den lidet smigrende Begrundelse, „at det maatte være dens Sag, der havde hidført en stor Ulykke, ogsaa at se til at afhjælpe den“ [4]). Derimod modtog Albanerslottet

---

[1]) Dio Cass. XXXIX, 37.

[2]) Vistnok har Pompejus ogsaa i de mellemliggende Aar jævnlig opholdt sig paa sit „*Albanum*“ — Ciceros Breve (til Ex. *ad Qv. fratr.* III, 4, 2, *ad Attic.* VII, 5, 3 og VII, 7, 3) give Antydning herom — men alle Smaatræk, der kunde tjene til at give Opholdet Liv og Farve, fattes ganske.

[3]) Reumert, *Gesch. der Stadt Rom* I, p. 155, smh. med Plut. *Pomp.* c. 59.

[4]) Plut. *Pomp.* c. 61.

i de kritiske Januardage a. 49 et Besøg af Cicero. Hvorom Samtalen har drejet sig, oplyses ikke, men nys havde Begge været sammen i timelang Forhandling paa Ciceros Villa i Formiæ, og sandsynlig ere de samme brændende Spørgsmaal blevne drøftede her som hist — Alternativet: at bryde med Cæsar eller indrømme dennes rimelige Forlangende, Chancerne ved en mulig Kamp — Pompejus fremdeles tillidsfuld, ladende ringe om Modstanderen [1], men Cicero tvivlende: „paa Krigslykken kan Ingen stole“ [2]. Men ikke mindre har Cicero ønsket at virke for sine personlige Anliggender, lige magtpaaliggende uansét den truende Fare: Triumfen efter Felttoget i Cilicien og Spørgsmaalet om, hvilken Kommando der skulde tilfalde ham i den mulige Borgerkrig, — fremfor Alt ikke, som paatænkt, noget Statholderskab paa Sicilien: „Nej, bliver mit abderitiske Imperium mig altfor byrdefuldt, rykker jeg ind ad den første, den bedste Port, jeg faar Øje paa“ [3], — selv Triumfen kunde dog kjøbes for dyrt. Lad os tilføje, at Cicero undgik den frygtede Kommando; som Tilsynsførende med Udskrivningen i Kampanien fik han et Hverv, der — som han haabede — ikke vilde indvikle ham i Vanskeligheder.

Faa Dage senere var Krigen erklæret. Cæsar overskred Grændsen for sin Provins, og Pompejus opgav at forsvare Rom og rømmede ved Nattetid Byen. „Republiken er ikke bag Mure og Vægge, men overalt, hvor Roms Arne og Altre lue“ [4], lød hans Farvel til de Modløse, og til den, som tøvede med at følge ham,

[1]) Cic. *ad Attic.* VII, 8, 4: *vehementer hominem contemnebat.*
[2]) ibid. *ξυνὸς Ἐνυάλιος (communis Mars i. e. anceps belli exitus*, Orelli *Onomast.* III, p. 67).
[3]) ibid. VII, 7, 4: *audio constitutum esse Pompeio et ejus consilio in Siciliam me mittere, quod imperium habeam. Id est Ἀβδηριτικόν ... Itaque, si hoc imperium mihi molestum erit, utar ea porta, quam primam videro.*
[4]) ibid. VII, 11, 3.

det advarende Ord, at: „hvo, der ej var med ham, var imod ham“ [1]). Men borte var Tilliden til hans Indsigt og Lykke; en Panik greb Rom ved Budskabet om hans Flugt: „Kunde vel Nogen handle mere modløst, mere ubesindig“ — *nihil timidius, nihil perturbatius!* udbryder Cicero [2]), og de fornemme Herrer istemte hans Veraab.

Siden hin Nat, da Pompejus forlod Rom, gjensaae han ikke Italien. Faa Uger senere (Midten af Marts a. 48) indskibede han sig til Grækenland — Hæren var alt sat over — dér haabede han at kunne føre Krigen imod Tyrannen, „denne Phalaris i Grumhed“ [3]), „der betragtede Roms Huse og Templer ikke som sit Fædreland, men som et Bytte“ [4]). Men Lykken fulgte ikke hans Vaaben; „Forsynets Veje ere vanskelige at raade“, filosoferede Cato; „saa længe Pompejus handlede slet og uretmæssig, fulgtes han af Lykken, senere, da han kæmpede for Frihed og Fædreland, svigtede den ham“ [5]). Paa Sletten ved Pharsalus tvang Cæsar ham til Kamp (August 48), og Nederlaget var afgjørende, — Pompejus' Hær var ikke blot slagen, men tilintetgjort, henved Halvdelen var falden eller saaret, medens Resten, henved 20,000 Mand, den følgende Dag overgav sig til Sejrherren. Endnu stod vel betydelige Stridskræfter til Pompejus' Raadighed; i Spanien og Nordafrika rustede man for ham, fra Ægypten og Lilleasien kunde han drage Hjælpetropper til sig, han havde tilmed en fyldt Krigskasse og var Herre paa Søen med en Flaade, der var Cæsars tifold overlegen. Men uden Bistand af Lykken formaaede Pompejus ikke at kæmpe. Fra Thessalien indskibede han sig

---

[1]) Plut. *Pomp.* c. 61.
[2]) Cic. *ad Attic.* VII, 13 a, 2.
[3]) ibid. VII, 12, 2.
[4]) ibid. VII, 13 a, 1.
[5]) Plut. *Cato* c. 53.

til Lesbos for at optage sin Hustru og en yngre Søn, der vare bragt i Sikkerhed paa Øen, og efter nogen Omflakken satte han Kursen over Havet til Alexandria, hvor han haabede at finde Beskyttelse hos Ægyptens unge Konge, en Søn af hin Ptolemæus Auletes, der havde nydt Gjæstevenskab paa Albanerslottet. Men Kongens Raadgivere turde ikke modtage saa farlig en Fremmed: „Modtage vi ham“, hed det, „faa vi Cæsar til Fjende og Pompejus til Herre“ . . . „Fornuften tilraader at byde ham stige iland og dernæst at bringe ham af Dage“ — „en Død bider ikke“, tilføjede en af disse Raadgivere [1]). Et Fartøj blev udsendt for at modtage Pompejus, men kun en lille Fiskerbaad, saa at man fra Skibet anede den Modtagelse, der forestod. Med nogle faa Ledsagere steg Pompejus i Baaden; han, der ikke kunde finde sig i at være en Cæsars Ligemand, gav sig en ægyptisk Fyrste i Vold: „Hvo, der træder ind til en Tyran, kommer han end nok saa fri, bliver han den Andens Slave“, lød hans Afskedsord til Cornelia [2]), — selv synes han saaledes at have forudsét sin Skæbne.

Tiden har skildret os Enkelthederne ved den triste Sejlads [3]): de mørke Miner, Tavsheden i Baaden, — kun med et Nik besvarede man Pompejus' Spørgsmaal; stille sad han hen og læste over paa en Tale, som han vilde holde for den unge Konge.

Fra Skibet fulgte Cornelia og Vennerne Baadens Fart; allerede holdt de deres Mistanke for ugrundet, da de saae brogetklædte Hoffolk løbe sammen ved Stranden som til festlig Modtagelse. Ved Landstigningen greb Pompejus en Slaves Haand for lettere at staa op, men næppe havde han rejst sig, før en Høvedsmand, der havde tjent i hans Hær, bagfra gjennemborede ham

---

[1]) Plut. *Pomp.* c. 77.
[2]) ibid. cap. 78.
[3]) Plut. *Pomp.* cap. 79, Dio Cass. XLII, 4, Appian. *bell. civ.* II, cap. 84 ff. med nogen Afvigelse i Enkelthederne.

med sit Sværd; de Andre styrtede til med deres Vaaben, og uden at sige Noget, uden at sætte sig til Modværge hyllede Pompejus Ansigtet i sin Toga og lod sig fælde af sine Drabsmænd.

Saaledes døde „den store Pompejus“ den 29. Sept. 48, Dagen efter at han havde fyldt sit 59. Aar. Budskabet om hans Død kom næppe overraskende til Rom; fra det Øjeblik man vidste, at han havde søgt Beskyttelse i Ægypten, var hans Skæbne forudsét. I nogle Linier til Atticus berører Cicero hans Endeligt: „Jeg kan ikke Andet end beklage hans Skæbne; stedse har jeg nemlig kjendt ham som en retskaffen Mand, af rene Sæder og fast Charakter“ [1]), — en mere mager Ligtale kunde ikke være holdt.

I Sandet ved Havet fandt Pompejus sin Hvile; en lille Stendysse betegnede Stedet. Men hans Hustru Cornelia fik Cæsars Tilladelse til at føre hans Rester til Italien, og hun bisatte dem i et pragtfuldt Mindesmærke paa Albanerejendommen [2]), til hvilken der jo knyttede sig saa mange Erindringer fra den Afdødes Liv. Maaske vi endnu kunne paavise dette Gravmæle. Faa Skridt fra Indkjørselen til Albano, dér, hvor det før omtalte Galleria di sotto drejer af til Villa Barberini, ligger tilvenstre for den appiske Vej et 70 Fod højt, taarnformet Monument, rejst paa en Underbygning af mægtige Peperinblokke. Den ydre Marmorklædning er forlængst afskallet, maaske til Brug for et Kalkværk, men Kjernen har holdt sig nogenledes uskadt, gjennembrudt af 12—15 Rækker af svære Marmorbjælker, hvis Endestykker, farvede mørke af Tiden, springe flere Fod frem foran

---

[1]) Cic. *ad Attic.* XI, 6, 5: *Non possum eius casum non dolere. Hominem enim integrum et castum et gravem cognovi.*

[2]) Plut. *Pomp.* cap. 80.

Murværket. Som Canina har forestillet sig Monumentet i dets oprindelige Udseende, var det kronet af en 30 Fod høj Pyramide og paa Façaden ud imod Vejen eller mulig helt omkring prydet med en Række Pilastre[1]). Skjøndt der ikke er fundet nogen Indskrift, der minder om Pompejus, antages Gravstedet dog almindelig for at være hans[2]). Cæsars velkjendte Højsind har ikke forment, at man hædrede hans Modstander med et opsigtvækkende Monument, og der er ej heller i den ydre Beklædning med Marmor Noget til Hinder for at antage det rejst i Republikens sidste Aartier.

Marmoreo Licinus tumulo jacet, at Cato parvo
Pompejus nullo — credimus esse deos?[3])

lyder rigtignok et tidligere anført Distikon, hvori en Digter, ukjendt hvilken[4]), ved at skue det pragtfulde Gravmæle, der dækkede Kejser August's berygtede Frigivne Licinus, medens kun et ringe Mindesmærke smykkede Catos Grav og slet intet Pompejus', spørger, om der vel er Retfærd til; men Digterens Klage faar sin Forklaring ved at gjælde Pompejus' oprindelige Hvilested i Ægypten, hvor først Kejser Hadrian siges at have rejst ham et Mindesmærke.

Endnu gjør Pompejus' Gravmæle — eller „*tomba di Ascanio*“, som den middelalderlige Benævnelse paa Stedet lyder — et imponerende Indtryk. Længe forinden man fra Via Appia faar Øje paa Albanos Kirker og Huse, rager det som en enlig Kæmpe

---

[1]) Canina, *Roma ant.* vol. VI, tav. LVII.

[2]) Nibby, *Anal.* I, p. 96; *Monum. dell' Inst.* 1854, p. 99.

[3]) *Anthol. Lat.* ed. Burmann, vol. I, p. 205.

[4]) I hvert Fald ikke, saaledes som det oftere ses anført (til Ex. af Canina i *Monum. dell' Inst.* 1854, p. 99), Varro Atacinus, idet denne var død allerede Aar 36 f. Chr., medens Licinus først døde under Kejser Tiber.

frem over Kampagnen, overgroet af vajende Pilebuske[1]). En høj Mur skiller Monumentet fra Vejen, og for at faa Adgang til det maa man ind i en af de smaa Vigner mellem denne og Galleria di sotto. Gravcellen er fremdeles tilgængelig: et lavt firkantet Rum, omtrent 12 Fod langt og 8 Fod bredt. Lidt højtidsfuld nærmer man sig Stedet, hvor Pompejus' Aske er bleven bisat, hvor der er fejret Fester til Ære for hans Manes, trykker Døren op, men rives hurtig ud af Stemningen: herinde har Ejeren af Vignen anbragt sine Høns, der opskræmmede fare En mellem Benene.

V.

Af Pompejus' Albanerslot lader der sig næppe paavise Rester. I den nedre Del af Villa Barberini, langs med Galleria di sotto, findes der vel Levninger af Mure, hvis mindre omhyggelige Stensætning øjensynlig hidrører fra en Tid, der ligger forud for Kejserdømmets, men der er næppe tilstrækkelig Hjemmel til med Canina[2]) at henføre disse Mure til en netop Pompejus tilhørende Villa; derimod kunne de, som alt berørt, paaberaabes som Data, der gjøre det mere sandsynligt, at Villa Barberini er Stedet for det omhandlede Albanerslot, end at dette skulde gjælde om den paa den modsatte Side af Vejen liggende Villa Doria.

Kunde vi iøvrigt være traadte ind i Pompejus' Albanerslot, vilde vi sikkert have fundet en stor og velindrettet Bolig, udstyret med al den Komfort, der hørte til Tidens Velvære: Værelser

---

[1]) Hos Piranesi (l. c. tav. IV) findes en smuk Tegning af Gravmælet i dets nuværende Stand og Omgivelser.

[2]) *Monum. dell' Inst.* 1854, p. 99.

til Sommer- og Vinterbrug, stor Udenomslejlighed for et talrigt Tyende, overdækkede Gallerier til Spadseregange, søjlebaarne Haller og deslige. Pompejus var jo ikke blot en meget rig Mand — ved hans Død vurderedes hans Ejendele til 14 Millioner Sestertii eller mere end 10 Millioner Kroner — men i en Menneskealder en af Roms mægtigste Mænd, og han satte Pris paa at bo og optræde med den ydre Glans, der svarede til hans høje Stilling; at hans Albanum kunde huse en ægyptisk Konge med dennes Følge, tyder da ogsaa paa, at det var en fyrstelig Bolig. Derimod var Pompejus ingen Ven af unødige og kostbare Byggeforetagender, og end mindre havde han Smag for det Raffinement i forskjellig Retning, hvormed en Lucullus, Hortensius og saa mange Andre indrettede sig paa deres Lystslotte. Luxuøse Badeindretninger, Fasanerier og Fiskedamme have derfor næppe været Tilbehør til hans Ejendom; under en Sygdom, fortælles der, blev det foreskrevet ham af Lægen at spise en Kramsfugl, en Delikatesse, der imidlertid paa den Tid af Aaret ikke kunde opdrives uden hos Lucullus, men Pompejus afviste ethvert Tilbud om at erholde den derfra med de Ord: „Skulde Pompejus da ikke kunne leve, med mindre Lucullus svælgede" [1]. Næppe heller har man i hans Værelser fundet Kunstværker og Kostbarheder, saaledes som det kunde ventes hos en Mand, der havde besejret saa mange af Østens Fyrster. Hine æventyrlige Skatte, der omtales af den ældre Plinius: Landskaber med Bjerge, Dyr og Træer, ciselerede i Guld, et Brædtspil, forfærdiget af kun to ædle Stene og dog flere Fod langt og bredt, hans eget Portræt, sammensat af lutter Perler [2], og desl. skjænkede han Statskassen eller viede dem til Guderne; paa lignende Maade forholdt han sig

[1]) Plut. *Lucull.* cap. 40.

[2]) Plin. *Hist. nat.* (ed. Sillig) XXXVII. 1. 6: *alveum cum tesseris lusorium e gemmis duabus latum pedes tris, longum pedes quattuor.*

vistnok med de historiske Mærkeligheder, der ligeledes stilledes til Skue ved hans Triumfindtog: en Festdragt, som Alexander den Store havde baaret, den store Mithridates' Throne og Scepter, Darius Hystaspis' Løjbænk og andet Mere. — „Alt røbede Overflødighed, Intet Overdaad“, bemærker Cicero om hans Bolig paa Eskvilinerbjerget[1]), og det Samme kunde vistnok siges om Slottet i Albanerbjergene.

Husets Herre endelig, den store Pompejus, tør vi forestille os ham? — Ja, til en vis Grad: en høj, statelig Herre, imponerende i Ydre og Fremtræden. Allerede som ung var der en egen Alvor og Majestæt over hans Aasyn, „ikke nærmest“, siges der, „den Skjønhed, hvormed en blomstrende Ungdom plejer at anbefale sig“, men ved Siden af det Ærværdige noget Frimodigt og Vennesælt, saa at Pompejus ligesom Atticus vandt Hjerter alene ved sit Ydre[2]) — *nihil erat mollius ore Pompeji,* bemærker Seneca[3]). Dertil kom en smukt formet Pande, store livfulde Øjne, som man lignede med Alexander den Stores, mere dog maaske fordi man vidste, at det smigrede Pompejus at høre om denne Lighed, end fordi den virkelig fandt Sted[4]); et fyldigt Haar, der vel i senere Aar graanede, men uden at han blev skaldet saaledes som Svigerfaderen Cæsar. Saa vidt Tidens Forfattere. Noget anderledes bliver unægtelig Billedet, naar Hensyn tages til Fremstillinger paa Mønter og Skulpturer, ja saa ganske forskjelligt fra det, der skyldes Plutarchs og Vellejus' Velvilje, at vore Forestillinger om Pompejus som en overlegen og majestætisk Personlighed havde været bedst tjente med, at

---

[1]) Cic. *orat. Philipp.* II, XXVII, 66: *multa et lauta suppellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis.*

[2]) Vellej. Paterc. II, 29, Plut. *Pomp.* cap. 2.

[3]) Seneca, *Epist.* XI, 4.

[4]) Plut. *Pomp.* c. 2.

intet af disse Billeder var kommet os ihænde. Thi hvilket uskjønt Ydre! Halsen kort og tyk med stærkt fremtrædende Dobbelthage, Hovedet mere rundt end ovalt, smaa Øjne, slappe Træk, Panden bred og lav, skæmmet af tre dybe Furer; særlig uskjøn er Næsen, hverken lige eller krum, men besynderlig fladtrykt ved Roden og klumpet i den nederste Del; kort: saaledes som Pompejus er fremstillet paa disse Mønter, blandt hvilke de sicilianske, der ere prægede af Sønnen Sextus omtrent ti Aar efter Faderens Død (a. 38—36), særlig maa komme i Betragtning, idet deres Udførelse staar paa Højde med Tidens Kunst[1], er hans Ydre alt Andet end imponerende, hverken aabent eller intelligent; højst vilde man deri kunne læse en vis Godmodighed, der dog modsiges af de smalle, sammenknebne Læber og de markerede Rynker i Panden.

Disse dybe Pandefurer og den uskjønne Næse gjenfinde vi paa de enkelte Portrætbuster — vel næppe mere end 2 eller 3 — der med fuld Sikkerhed kunne udgives for Billeder af Pompejus[2].

---

[1]) Bernouilli, *röm. Ikon.* I, p. 109 ff. og tav. II, Nr. 37 - 43. Mønter med Pompejus' Portræt fra hans egen Levetid gives ikke. Retten til at sætte eget Billede paa Møntstykker blev nemlig som en højeste Udmærkelse først af Alle tilstaaet Cæsar ved en Senatsbeslutning faa Maaneder forinden hans Død. Derimod findes Pompejus' Billede ganske vist paa Mønter der ligge hans Leveaar noget nærmere end de ovennævnte sicilianske, nemlig paa dem, der to Aar efter hans Død blev prægede i Spanien af Sønnen Cnejus, men Udførelsen af disse er saa mangelfuld, at der næppe kan skjænkes deres Billede nogen Tilforladelighed (Bernouilli l. c. og tav II, Nr. 36).

[2]) Den bekjendte Kolossalstatue i Palazzo Spada i Rom kommer herved ikke i Betragtning; at denne i Virkeligheden bestaar af to vilkaarlig sammenføjede Stykker, der maaske end ikke, da Statuen i det 16de Aarh. blev funden i sønderslagen Stand ved Udgravninger paa Campo di Fiore, havde Noget med hinanden at gjøre, fremgaar ikke blot af det kjendelige Brud paa Halsen, men af det paafaldende Misforhold mellem det ungdommelige Legeme og det langt ældre Hoved. Bortsét fra de dybe Rynker i Panden, der her mødes af to ligesaa skarpe Furer, der

Vi Danske ere jo saa heldige i Glyptotheket paa Ny-Carlsberg[1]) at besidde en af dem, maaske den smukkeste, i hvert Fald den bedst bevarede, — kun paa Halsen er foretaget en ubetydelig Restauration — et Kunstværk af høj Rang, rimeligvis fra Kejsertidens første Aartier. Man tage den i Øjesyn her, og man vil forbavses over, hvor slaaende Ligheden er med Billedet fra de sicilianske Mønter: det samme uskjønne og ordinære Ydre, lige indtil den lille Haardusk, der omhyggelig er kæmmet op i Panden, — en Egenhed ved Pompejus' Frisure, der omtales allerede af de gamle Forfattere[2]). Hvor Meget man vil lægge ind i dette Udvortes, bliver vel nærmest en Skjønssag; men selv uden at gaa saa vidt som en tydsk Kunstkritiker[3]), der i de smaa Øjne og deres ubestemte Blik ser Pompejus' sky og forlegne Optræden, i Pandens dybe Furer Vidnesbyrd om, at han grublede meget, men uden at kunne komme til nogen Beslutning, i den kunstig opkæmmede Haarlok Udtryk for hans Forfængelighed, o. s. v., maa man indrømme, at Busten viser Billedet af en saare dagligdags Mand, hverken fremtrædende ond eller god, og hvis væsentlige Egenskab synes at være Forfængelighed.

I sin Paaklædning var Pompejus meget soigneret, — vistnok ikke med den smaalige Omhu som Taleren Hortensius, der foran

---

stige op fra Næseroden, ere Ansigtstrækkene ogsaa ganske forskjellige fra dem, der ses paa Mønterne, — et lidenskabeligt, paa én Gang forskræmt og skræmmende Ydre, som om den Paagjældende ser ud imod en truende Fare. Nuomstunder vil Statuen næppe heller blive erkjendt for et Billede af Pompejus, men henføres til den store Samling af Statuer af Ubekjendte (Bernouilli, l. c. I, p. 112 ff.).

[1]) Katalog-Nr. 502.

[2]) Plut. *Pomp.* c. 2.

[3]) Helbig, *Mittheil. des k. d. arch. Inst.* (Rom 1886) I, p. 37—41.

Spejlet beregnede Faldet af hver Fold i sin Toga, og ikke heller med den noget feminine Elegance, hvorved Cæsar vakte Forargelse i langærmet, frynsebesat Tunica; derimod satte han Pris paa at kunne føje noget af Krigerens prunkende Dragt til den mere beskedne civile. „Jeg holder ikke af hans Soldaterstøvler", bemærker Cicero [1]), der ved anden Lejlighed spotter over den Glæde, han viste ved at kunne optræde i den brogede Dragt med Laurbærkransen om Hovedet, hvilken Folket havde forundt ham at bære ved Forestillinger i Theater og Cirkus — *Pompeius togulam illam pictam silentio tuetur* [2]). Mere Ondt lod man ham dog høre, fordi han ligesom Cæsar kun gjorde Brug af en enkelt Finger til at purre sig i Haaret; denne Omsorg for Frisuren gav Anledning til spydige Epigrammer og Tilraab paa Forum; det var en af de Gestus, oplyser Seneca os om, som en anstændig Mand ikke tillod sig [3]).

Iøvrigt var det ingenlunde hver Mands Sag at komme Pompejus paa nært Hold end sige at faa ham i Tale; at trykke en Almuesmand i Haanden, ligefrem at tiltale ham ved Navn, som det fortælles om Crassus [4]), eller geskjæftig som Cicero ile omkring og tilbyde Vælgerfolket sit Raad og sin Bistand, — var Noget, der aldeles ikke laa for Pompejus; viste han sig for Offentligheden, var han omringet af et stort og togaklædt Følge, og ønskede han at opnaa Et eller Andet hos Mængden, virkede han ved sine Venner, men holdt sig selv fornem tilbage. Var endelig en Supplikant saa heldig at opnaa en ønsket Audiens, tør det betvivles, at Modtagelsen altid blev efter Ønske. Maaske Pompejus i yngre Aar virkelig var velvillig og hjælpsom; „Ingen", hedder det, „var mere varsom end han med at falde Nogen til

---

[1]) Cic. *ad Attic.* II, 3, 1.
[2]) Ibid. I, 18, 5.
[3]) Seneca *Epist.* 52, 12.
[4]) Plut. *Crassus* cap. 3, 7.

Besvær, og Ingen mere ivrig efter at opfylde en Andens Ønske, og naar han imødekom en Begjæring, skete det altid med en Velvilje, der gjorde Gaven dobbelt velkommende“ [1]). Men senere Aar have mindsket hans Velvilje; efter al den Virak, der var mødt ham i Osten, blev han overmodig og stolt, og stedse mere følte han sig som en Halvgud, til hvem man helst med Knæfald maatte nærme sig; i hvert Fald fattes os alle nærmere Træk til at begrunde det gode Skudsmaal, der gives ham af Plutarch. Hin Deputation, der paa Albanerslottet anmodede ham om at tage Cicero i Beskyttelse, blev kort afvist, og endnu mere affærdigende behandlede han en tidligere Ven og Vaabenfælle, Plautius Hypsæus, der under en Anklage for Bestikkelse ved Embedssøgen kastede sig for hans Fødder med Bøn om Bistand: „Du fordærver mig kun mit Maaltid — det er Alt, hvad Du opnaar“, lød Pompejus' Svar, og med et Skuldertræk gik han ham forbi [2]). Selv Cicero, der stod ham saa nær, frygtede for at komme ubelejlig med sine Onsker eller Forslag. Intet var Taleren mere kjært end i Foraaret 49, da Borgerkrigen alt var i fuldt Udbrud, at kunne mægle mellem de Stridende, — en ny og glimrende Rolle for ham, „den store Mester i at behandle Sindene“ [3]) — „men, hvad der afskrækker mig“, bemærker han til Atticus, „er ikke det Farlige ved et saadant Hverv, thi naar saa mange Farer true, hvorfor skulde jeg da ville unddrage mig en saa ærefuld; men jeg frygter for at komme Pompejus ubelejlig, og at han istedetfor at yde mig Tak skal vise mig et af sine forstenende Medusablikke“ [4]). Betegnende er ogsaa den Maade, paa hvilken

---

[1]) Plut. *Pomp.* cap. 1.

[2]) ibid. cap. 55.

[3]) Quintil. *Inst. orat.* XI. 1, 85: *Summus tractandorum animorum artifex.*

[4]) Cic. *ad Attic.* IX. 7. 3: *In quo non extimesco periculum. Quum enim tot impendeant, cur non honestissimo depicisci velim? Sed vereor, ne Pompeio*

Pompejus og Cæsar søgte at vinde Cicero for sig under deres Strid, — Cæsar indsmigrende venlig: „Forund mig at se Dig i Rom, dér at kunne betjene mig af dit Raad, din Yndest, din Anseelse — din Bistand i alle Sager“[1]), Pompejus derimod kort og bydende: „Jeg venter, at Du gjør Rejsen ad den appiske Vej og skyndsomt kommer til mig i Brindisi“[2]). End mere maatte man dog lægge ham til Last, at Ingen ret kunde stole paa hans Løfter. Atticus med sit skarpe Blik havde forlængst opdaget det, Cicero fik det noksom at føle, og i sit frejdige Sprog udtaler Marcus Cœlius det rent ud: „Du véd, at han siger Et og mener et Andet“ — *solet enim aliud sentire et loqui*[3]).

I et enkelt Forhold var Pompejus dog fuldt at stole paa; hvor han end opholdt sig, kunde hans Hustru lide paa det Løfte, han havde givet om ægteskabelig Troskab. Mithridates den Stores skjønne Elskerinder fristede ham ikke, han sendte dem alle bort; og vel siges „denne sjeldne Afholdenhed“[4]) ikke at have kostet ham synderlig Overvindelse, idet han af Naturen var maadeholden og vidste at holde sine Lyster i Tømme, men dobbelt maa den regnes ham til Ære paa en Tid, da Ægteskabet ellers ikke lagde Baand paa Nogens frie Kjærlighed, og til Ex. hans Svigerfader Cæsar maatte høre, „at han var alle Kvinders Mand“. Var Pompejus imidlertid sine Hustruer tro, saa længe de levede, synes han til Gjengjæld hurtig at have glemt dem:

---

quid oneris imponam;

μή μοι γοργείην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου

intorqueat (jfr. Orelli *Onomast.* III. p. 64: *„ne mihi Gorgoneum caput horrendi et gravis monstri intorqueat“*).

¹) Cic. *ad. Attic.* IX. 6. A.: *In primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim.*

²) ibid. VIII, 11, C.: *Censeo, via Appia iter facias et celeriter Brundisium venias.*

³) Cic. *ad famil.* VIII, 1, 3.

⁴) Plut. *Pomp.* cap. 53.

han var fem Gange gift, sidst i sit 55de Aar med en af Roms fejrede Skjønheder, Publius Crassus' Enke Cornelia, der i lige Grad prises for Hjertets og Aandens Egenskaber, kyndig i Mathematik og Filosofi og dog fri for al Forfængelighed og Snærperi, „hvad ellers ofte“, tilføjer Plutarch, „følger med unge Damers Lærdom“ [1]). Saa meget var hun yngre end Pompejus, at man fandt, hun mere passende burde have været gift med hans Søn, men Forskjellen i Aar hindrede ikke Ægteskabet fra at være overmaade lykkeligt; Cornelia fulgte sin Mand paa Flugten til Ægypten, og, som vi have sét, udvirkede hun efter hans tragiske Endeligt Cæsars Tilladelse til at føre hans Rester til Hjemmet i Italien.

Endnu maa vi med faa Ord berøre Albanerslottets Skæbne efter Pompejus' Død. Ved sin Tilbagekomst fra Ægypten (a. 47) lod Cæsar Ejendommen sælge til Fordel for Statskassen, og en af Roms fornemme, men forgjældede Herrer, Ciceros Svigersøn Dolabella, kjøbte den [2]) i det Haab, at Cæsar vilde eftergive ham Kjøbesummen. Synderlig Glæde har Dolabella dog næppe havt af sin Besiddelse; det var urolige Tider, og ihvorvel han ingensinde havde víst Dygtighed som Kriger, maatte han efter Evne gjøre Fyldest i Borgerkampen; a. 46 kæmpede han imod Pompejanerne i Nordafrika, det følgende Aar mod Pompejus' Sønner i Spanien, og Aaret efter Cæsars Drab fandt han sin Død under en Tumult i Syrien.

Maaske Triumviren Antonius er succederet i Besiddelsen [3]).

---

[1]) ibid. cap. 55.

[2]) Cic. *Orat. Phil.* XIII, 5, 11.

[3]) Saaledes antages det i Reglen (Nibby, *Analisi* I, p. 95, Henzen, *Bull. dell' Inst.* 1853. p. 3, Canina, *Monum. dell' Inst.* 1854. p. 99); hvorvidt der imidlertid her-

I saa Fald tør det antages, at Livet er blevet ført lystig herude. Drukne Spillere larmede omkring i de søjlebaarne Sale, Værelserne blev til Hestestalde og Spisesalene til Skjænkestuer — „jeg ynkes over Mure og Vægge!“ Og hvilket Selskab, tilføjer Cicero, saae man ikke færdes her, hvor Pompejus' kostbare Purpurtæpper skjulte de Skjændsler, som gik for sig i lønlige Kamre: Roms laveste Udskud, Gjøglere og løsagtige Fruentimmer, en Hob saa simpel, at den ikke kjendtes ved Fornavn [1]). Saaledes omtales Lystigheden i Bypaladset og i Villaen paa Eskvilinerbjerget [2]), der ligeledes vare tilfaldne Antonius efter Pompejus' Død, og der er næppe levet mindre overstadigt, naar Triumviren opholdt sig paa Slottet i Albanerbjergene.

Slaget ved Actium skilte Antonius fra Ejendommen; sandsynligvis er den tilfalden Sejrherren Octavian, den senere Kejser, der ofte dvælede herude, uden at dog nogen Begivenhed af Interesse er knyttet til hans Albanerophold.

---

for kan paavises nogen Hjemmel hos Tidens Forfattere, skal lades usagt. Paa Ciceros Ord i en af de filippiske Taler om, at Ingen undtagen Antonius tilforhandlede sig Pompejus' Ejendomme, da disse i Efteraaret 47 kom til Auktion (II, 2, 64: *nemo praeter Antonium* osv.), kan der ikke bygges, idet ogsaa Dolabella og en Søn af Diktatoren Sulla ved samme Lejlighed — hvad andetsteds berøres af Cicero selv — erhvervede Landgodser efter Pompejus. Heller ikke lader den gængse Antagelse sig udlede af Appians Ord (*bell. civ.*, ed. Bekker, III, 14: *ὅ δὲ ἦν ἐν κήποις, οὓς ὁ Καῖσαρ αὐτῷ δεδώρητο Πομπηίου γενομένους*), idet der ved Udtrykket: *ἐν κήποις* — „Haverne“, hvor Antonius modtog Octavian faa Maaneder efter Cæsars Død, maa forstaas Villaen paa Eskvilinerbjerget.

[1]) Cic. *Orat. Phil.* XIII, 13, 28: *sed omnes tamen tantam habent similitudinem inter se, ut in eorum praenominibus errem.*

[2]) ibid. II, 27, 67; 28, 69.

III.

KEJSER DOMITIANS ALBANERSLOT.

I.

Fra Kapucinerklostret ved Albano nyder man den smukkeste Udsigt over Albanersoen. Vejen derop er noget besværlig, ad en stejl, solbeskinnet Gade, og er Maalet naaet, bliver Ens Taalmodighed sat paa Prøve. I Slutningen af Maj er Turisternes Besøg forbi, og Brødrene lade sig ikke skræmme op af Portklokkens Ringen. Omsider lykkes dog Forsøget; en trivelig Skikkelse viser sig i Døren og jager strax de Smaafyre bort, der have hjulpet med til at forstyrre hans Middagsro: „*Via — via, mascalzoni!*“ . . . de smaa Stimænd stjæle Frugten i hans Have og slaa Arme og Ben i Stykker paa dens Helgenbilleder. Iøvrigt er Broder Munk saare velvillig, klædt i den traditionelle graabrune Kutte med Sandaler paa Fødderne og Strikken med Rosenkransen om Livet. „*Il santo presepe!*“ — Krybben med Christusbarnet i et Kapel paa Platformen — „Klostrets Skat, en Gave fra Pave . . .“ Nej, hans Beretning om den har man ikke Stunder til at høre, Besøget gjælder en Sø, der er historisk som faa og berommes for sin Skjønhed.

Dernede ligger Albanersøen — *lago di Castello*, som den paa Stedet kaldes — paa Bunden af sin Kraterkjedel. Sét

heroppe fra Skrænten tager den sig lille ud, som et kunstigt Vandbassin hulet ud i Klippen, og man tror ikke ret, at den har en Omkreds af henved fem Fjerdingvej. Skjøndt ingen Vind rører sig, er Overfladen stærkt kruset; stedse er den i Uro — den forskjellige Temperatur i Luftlagene over Søen og det Lufttræk, der herved opstaar, siges at fremkalde Bevægelsen; kun meget sjeldent i tidlige Morgentimer ses Søen fuldkommen rolig. Farven er besynderlig vexlende: fra et skærende Grønt til et dybt Blaat, næsten Violet ude paa Midten; umærkelig glide Nuancerne over i hinanden, snart synes Hovedtonen grøn, kort efter blaanende som Havets.

Dette vexlende Farvespil, den afrundede elliptiske Form, indrammet af Skrænter, der ere bevoxede med frodigt Grønt, give Albanersøen dens ejendommelige Skjønhed, men en kold og uhyggelig Skjønhed, saare forskjellig fra vore hjemlige Skovsøers, der lyse og solvarme indbyde til Bad. Man har Følelsen af hemmelighedsfulde Kræfter, der virke i Dybet, og det vides da ogsaa, at Søen modtager stærke underjordiske Tilløb, saa at den uden synlig Grund kan svulme og stige, helt bortkaste sit blanke Aasyn og som en truende Vandbølge skride op over Skrænterne, bortskylle Mennesker og Huse. Saaledes fortælles det at have været Tilfældet Aar 400 f. Chr., da Rom var optaget af den langvarige Belejring af Veji. Uden forudgaaende Regnskyl eller anden kjendelig Aarsag begyndte ved Midsommertid Søen at stige, overskred sin Kraterrand og banede sig Vej over Markerne ud til Havet[1]). Rom fandt dog paa Raad mod det uforklarlige Fænomen, og strax samme Aar paabegyndtes Bygningen af den stensatte Tunnel, det saakaldte Emissarium, der i en Længde af mere end en Fjerdingvej, 5—10 Fod højt

[1]) Livius V, 15; Dionys. Halic. (ed. Kiessling) XII, X (II).

og fra 3—6 Fods Brede, leder Søens Vand nedenfor Castel-Gandolfo gjennem Bjergvæggen ud i en lille Biflod til Tiberen. Endnu tjener denne Tunnel som Afløb fra Søen, og uden at den vides i de snart forløbne halvtredje Aartusinde at være undergaaet nogen Istandsættelse[1]). Kunde Nutidens Rom paa lignende Maade magte Tiberen!

Men tilbage til Klostret, — det hører jo til Mændenes Forret at kunne faa et Indblik i det Liv, der føres herinde. Nu er der stille paa de smalle, flisebelagte Gange; Ingen søger Kølighed i den lille Klostergaard med dens Søjlegang ved Siderne; som saa mange andre er ogsaa dette Kloster inddraget under den verdslige Magt, d. v. s. viet til Undergang, og kun en halv Snes Munke have faaet Tilladelse til her at ende deres Dage. Paa Dørene til de mange Smaakamre læses et Nummer og en kort Sentens, i Reglen nogle faa Ord af Evangeliet paa Latin — *date et vobis dabitur* — men ogsaa længere Sætninger, der tale om Fortid og Kamp, inden den Paagjældende lod sig stænge inde bag disse Mure, hint Vers til Exempel:

Non dir' di me,
Se tu di me non sai;
Pensa prima di te,
E poi di me dirai,

— „dømmer ikke, at Eder ikke skal dømmes". I Læsestuen opbevares endel Brudstykker af Skulpturer, der ere fundne i Nærheden, et lille Herbarium og en Samling af Egnens Stenarter; her er ogsaa Apotheket, et Skab i Muren med Rhabarber, „Bicarbonate" og anden Lægedom, der lader formode, at det ikke

---

[1]) Piranesi, l. c. tav. I—IX.

tages altfor strengt med Ordenens Forskrift om fuld Forsagelse fra Verden og alle dens Goder. Ogsaa i sin egen lille Celle byder Munken til Besøg: et beskedent Rum med kalkede Vægge, behængt med Billeder af Paver og Martyrer, deriblandt Albanos ungdommelige Skytshelgen S. Pancrazio, henrettet med et Sværd, der er længere end han selv. I en Boghylde ses Thomas a Kempis' Opbyggelsesbøger, men — paa Bordet rigtignok Roms lille Skandalblad „*il Messaggero*", der ikke skal hjælpe til den Fred i Sindet og Sejr over Fristelsen, der prises udenfor paa Døren:

Sine labore non tenditur ad requiem,
Non sine pugna pervenitur ad victoriam,

— „uden Arbejde ingen Hvile, uden Kamp ingen Sejr".

Hvilken fortryllende Udsigt fra de smalle Vinduer! Endnu videre end fra Terrassen i Villa Barberini, hen over Kampagnens svagtbølgende Flade, glitrende i Solskinnet, ned til Kysten og Havet, hvor de nu saa øde og fattige Smaabyer Pratica, Ostia, Fiumicino dukke frem i Kystlinien; i klart Vejr skal man herfra kunne skimte de højeste Bjergrygge paa Sardinien — saaledes forsikres der i hvert Fald — men snarere gjælder dette Udsigten fra Klostret paa Monte Cavo, hvor Refraktionen ved Solens Op- og Nedgang kan være saa stærk, at man derfra faar Øje paa Tinder, der ligge mere end 40 Mil borte fra Albanersøen. Fra et modstaaende Vindue har man atter denne Sø for sig, og henover den rækker Blikket til Monte Cavo med dets puklede Tinde, forbi de smaa Bjergbyer Rocca di Papa og San Marino til de hvide Huse i Frascati, længere bort til Sabinerbjergenes blaanende Ryg, paa hvis Side Palæstrina og Tivoli træde frem som lysende Pletter.

Efter et Besøg i Klostrets Have — „*il bosco*" — hvor bredbladede Plataner, den lysegrønne ægte Kastanie og mørke Stenege

gro i broget Blanding, og hvor Skovbunden nu i Forsommeren er spraglet som et Blomsterbed, tager man Afsked med Munken og viser sin Erkjendtlighed i en passende Gave til Olie for den lille Bambino; *a rivederci* — „paa Gjensyn!“ og det tilgives, at man har forsømt at høre paa Fortællingen om den hellige Krybbe med Hyrderne paa Knæ og Køerne som Staffage i Baggrunden; foran den er nemlig anbragt Bøssen til de Frommes Bidrag, der nu har modtaget sin Skjærv.

Nuomstunder tage Albanersøen og dens Omgivelser sig saare landlige ud; helt ned til Vandet ere Skrænterne dækkede af Vinranker og Olivenkrat, der ses ingen Boliger, — et enligt Hus, det saakaldte *casa del pescatore* ved Søbredden under Marino, er den hele Bebyggelse. Men paa Kejser Domitians Tid var det anderledes; kunde vi da have kastet Blikket ud over Søen, vilde vi have fundet den indrammet som et Marmorbækken af stensatte Kajer og Anløbssteder; brede Marmortrapper førte ned til Grotter og kuppeldækkede Sale, der vare huggede ind i Bjergets Sider, til Loggiaer og søjlebaarne Haller, og hvor nu Galleria di sopra's mørke Stenege strække sig hen imod Castel-Gandolfo, rejste sig da den øverste Terrasse af Kejserens vidtstrakte Albanerslot.

Domitian var Albanerbjergenes Konge; en Bygherre som ham havde Tiden endnu ikke sét. Fra Stedet for det gamle Albalonga paa den Aas, der fra Monte Cavo skyder ned imod Søen, strakte hans *Albanum* sig om dennes sydlige og vestlige Side forbi Castel-Gandolfo op til det nuværende Marino, og under dets vidtløftige Tilbehør var hele det moderne Albano indbefattet. Nyere Undersøgelser have yderligere gjort det sandsynligt, at ogsaa Søbredden i Nord og Øst, fra Marino ned til Franziskanerklostret Palazzuola paa den anførte Aas, var inddragen under hans Albanerejendom, saa at Søen i sin hele Ud-

strækning laa omsluttet af Slottets Bygninger og med sine stensatte Bredder har havt Lighed med et stort Amfitheater, i hvilket Kejseren kunde tilfredsstille en af sine Passioner ved Opførelsen af kunstige Søslag [1]).

Arx Albana — „den højtliggende albanske Borg“ — kaldes Slottet af Digtere og Prosaister [2]), og paa lignende Maade betegnes det af Dio Cassius, naar han siger, at Kejseren havde valgt denne Bolig som et Slags Akropolis [3]). Iøvrigt synes Slottet

---

[1]) *Bullett. dell' Inst.* 1853 p. 10. Af de ovenberørte Bygninger ved selve Søbredden ses der for Tiden saare Lidet paa Strækningen mellem Marino og Franziskanerklostret Palazzuola: hist og her noget Murværk, der ofte lader sig følge ud i Vandfladen, og større Stykker af Søjler og Kapitæler, kastede om i Krattet. Derimod viser Bredden under Castel-Gandolfo og Marino endnu smukke Rester af to store Grotter, der med en Dybde af 50 Fod ere indhuggede i Søens Lavasider (den Stenart, som Romerne kaldte „*Lapis Albanus*“, Nutidens „Peperin“) — saakaldte Nymfæer, som vi nærmest maa forestille os som en Art Kuppelsale, kunstnerisk udsmykkede med Statuer og Nicher, Springvande, Badekummer og desl. I dem begge ere Væggene indvendig beklædte med Murværk *(opus reticulatum)*, og her kommer endnu adskilligt af den oprindelige Udsmykning til Syne: foruden Pilastre og Gesimser 4—6 hvælvede Nicher i den halvrunde Bagvæg (Piranesi l. c. tav. II og tav. III—V). Formodentlig har Façaden ud imod Søen været dekoreret paa en Maade, der svarede til det Indre, og man er sejlet ind i disse Grotter gjennem en søjlebaaren Portal, der — saaledes som Canina (*Roma ant.* VI, tav. LXX) forestiller sig den — var smykket med Statuer og Gudebilleder. I hvilket Øjemed iøvrigt disse Grotter eller Haller ere opførte, lader sig næppe sikkert angive: maaske have de kun været dekorative Anlæg og kølige Opholdssteder, maaske en Art Spisesale, mulig ere de indrettede, for at man her kunde tage et Bad fra Søen; paa det Sidste tyde de store Kummer, hvoraf der endnu ses Rester i den mindste, men bedst bevarede af dem — det saakaldte „*Bergantino*“ lige under Castel-Gandolfo.

[2]) Martial. IX, 102; Juv. IV, 145; Tacit. *Agricola* c. 45.

[3]) Dio Cassius LXVII, 1: *τοῦτο γὰρ τὸ χωρίον ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀλβανόν, ἀφ' οὗπερ οὕτως ὠνομάσθη, ὄν, ὥσπερ τινὰ ἀκρόπολιν ἐξείλετο.* Betegnelsen: *ὑπὸ τὸ ὄρος τὸ Ἀλβανὸν* — „nedenfor Albanerbjerget“ (det

efter Ruinerne at dømme at have været opført i fire mægtige Terrasser, der fra den appiske Vej strakte sig op til den øverste Brink ved Albanersøen mellem Kapucinerklostret og Castel-Gandolfo. Maaske vi tør se den nederste af disse Terrasser i de Substruktioner, der komme til Syne i Jordvolden mellem Villa Barberini og Spadserevejen Galleria di sotto — svære Murrester, om hvis Bestemmelse det dog næppe er muligt at have en begrundet Mening, idet der ikke er foretaget Udgravninger af Volden, hvori de findes, men som tør antages at have baaret Forbygninger ud mod Vejen, indrettede til Bolig for Slaver og Tyende. Langt betydeligere Ruiner ere bevarede af den næste Terrasse i den nedre Del af Villa Barberini: 6—8, mere end 20 Fod høje, hvælvede Kamre, adskilte fra hverandre ved brede

---

nuværende Monte Cavo) er for saa vidt uheldig, som den ikke angiver Beliggenheden af selve Slottet, men af en vistnok kun lidet fremtrædende Del af dette, der laa paa den omtalte Aas fra Monte Cavo ned imod Søen, og den har ogsaa i Forbindelse med nogle Verslinier hos Martial (V, 1), i hvilke det hedder, at Domitian fra sit Albanum nød Udsigten paa én Gang til Nemisøen (*Trivia*) og til Havet (*Thetis*):

Hoc tibi, Palladiae seu collibus uteris Albae,
Caesar, et hinc Triviam prospicis, inde Thetin —

givet Anledning til, at man (Piranesi l. c. p. 12, Nibby, *Viag. antiq.* II, p. 85—86 og p. 124) i Strid med, hvad Ruinerne udvise, har henlagt Slottets Hovedbygning — hvad der af Samtiden særlig betegnes som „*arx*“ — til den nævnte Aas ved Palazzuola, fra hvilken man ganske vist i en nogenledes høj Bygning maatte kunne se baade Havet og Nemisøen, medens dette ikke lader sig gjøre fra Skrænten ved Albanersøen mellem Kapucinerklostret og Castel-Gandolfo — medmindre man da her vilde tænke sig et overmaade højt Udsigtstaarn. Ruinerne ved Palazzuola ere imidlertid saa lidet fremtrædende, at de — om de overhovedet kunne henføres til Domitians Albanerslot, hvad efter Rosa's Udsagn til Forf. ingenlunde kan anses for sikkert — kun lade formode Tilbygninger af ganske underordnet Betydning i Sammenligning med selve Hovedbygningen paa Skrænten ved Albanersøen.

Murpiller. Nu ere disse Kamre dækkede af Jord med indlagte Blomsterbede og Mistbænke, og man spadserer hen over dem uden at ane deres Tilværelse, førend man er naaet hen til Udkanten og derfra sér dem ligesom en Række Portaabninger under sig; hist og her ere større Stykker faldne ud af de hvælvede Lofter, og Aabningen er da dækket af tykke Glasskiver, saa at man ikke længer løber Fare for at styrte ned, men iøvrigt har Stensætningen i Vægge og Piller holdt sig fortrinligt, og Kalken binder endnu saa stærkt, at hvor undtagelsesvis smaa kileformede Peperinsten ere gledne ud af Murværket, er det ikke muligt med Haanden at løsne en af de tilstødende Smaasten. I ringe Afstand fra disse Kamre ses nogle kasematlignende Kjældere, der ere ordnede i en Halvbue, og paa hvilke der endnu viser sig Spor af Trin; maaske man i dem tør se Rester af en Cirkusbygning eller Væddeløbsbane, et saakaldet Stadium, indrettet nærmest for Sport mellem Mennesker, smalt og langstrakt[1]) ligesom det, Domitian lod opføre paa piazza Navona i Rom, en Plads, der jo endnu i sit Ydre og Navn bevarer Mindet om hans Bygning — piazza Navona ved Fordrejelse af *Campus Agonis*[2]). Paa den 3dje Terrasse findes Havens smukkeste Ruin: den før omtalte 250 Fod lange Kryptoporticus, i hvilken der ses saa tydelige Rester af den indvendige Dekoration med Kasetter i Loftet, omgivne af Arabesker; selv i den varmeste Sommertid føles det køligt herinde — Temperaturen siges ingensinde at naa over 20—22° R. — men forøvrigt er den Stand, hvori Galleriet holdes, lidet tiltalende, idet det er opfyldt af Affald og allehaande Markredskaber

---

[1]) *Mon. dell' Inst.* 1854 tav. p. 95.

[2]) Kirken ved Pladsen hedder endnu *S. Agnese in Agone*; af „*in Agone*“ er dannet „*Nagona*“ og deraf „*Navona*“.

og med en Svinesti i begge Udkanter. Over denne Terrasse rejste sig endelig paa den yderste Brink ved Søen, i henved 1500 Fods Højde over Havet, Slottets egentlige Hovedbygning, „*arx*“, med Opholdsværelser for Cæsaren og hans Nærmeste. Af den Kryptoporticus, der bar denne øverste Etage, ses — som alt berørt — endnu den ene Væg i Hegnet mellem Villa Barberini og Galleria di sopra, favnetykke Mure, indskaarne af høje Nicher og af saakaldte Exedræ eller Hvilesteder med Sæder i den halvrunde Bagvæg. Saare malerisk tager denne Murvæg sig ud med de mægtige Stenege, der have fæstet Rod mellem Stenene, og hvis Grene som et Halvtag hænge ud over Gangstien; men forøvrigt give disse Ruiner jo kun et fattigt Billede af Albanerslottet i dets oprindelige Skjønhed; man maa kaste Blikket paa den lange Række af Skulpturornamenter, der ligge som Rabat ved Vejkanten: Stykker af Søjler og Kapitæler, Tavler og Friser, udhuggede i de skjønneste Mønstre af Blomster og Acanthusløv, og forestille sig, hvorledes Murene maa have taget sig ud, dækkede af denne Rigdom.

Paa disse Terrasser i Villa Barberini har altsaa den sidste af Flavierne, Titus Flavius Sabinus eller, som han efter Moderen kaldes, Domitianus vandret, — en smuk Mand i yngre Aar, slank og velvoxen, langt mere vindende i sit Ydre end Faderen og Broderen med deres noget barske og gnavne Miner. Men senere Aar skæmmede hans Ydre; under en Sygdom mistede Benene deres Førlighed, saa at han vanskelig kunde gaa, Underlivet blev stort og hængende, og i Stedet for den lette Rødme, der i Ungdomsaarene klædte ham saa godt, og som, efter hvad det hedder, forinden man lærte hans Charakter at kjende, blev holdt for en ung Mands tækkelige Undseelse[1]), traadte stærke

---

[1]) Tacit. *Hist.* IV, 40.

Blodstigninger, der gjorde ham grum og afskrækkende at se paa: „Vrede stod i hans Blik, Hovmod paa hans Pande, Skamløshed i hans Aasyn, blussende af Blod“ . . . „der kom en Gru over hver, som mødte og saae ham“ [1]). Hvorvidt Tidens Omtale svarer til Virkeligheden, skal lades usagt; der er ikke efterladt os noget sikkert Billede af Domitian, hvad dog ikke kan undre os, siden Historieskriveren Procopius forsikrer, at der paa hans Tid (det 6te Aarhundrede) i Rom kun fandtes en eneste Statue af Kejseren, hvilken iøvrigt viste den største Lighed mellem ham og Justinian [2]).

Allerede som ung, medens Faderen levede, opholdt Domitian sig paa sin Albanerejendom, men Slottet var da langtfra den pragtfulde Bolig, som det senere blev; den vordende Hersker levede i Nød og Trang, saa at han endog manglede et sømmeligt Bohave, og om Rygtet talte sandt, kunde man forevise kompromitterende Breve om de Udveje, han havde søgt for at skaffe sig et bedre Udkomme [3]). Men som Regent tog han Oprejsning, Guldet rullede rask fra hans Haand, og særlig blev han en af Roms mest byggelystne Cæsarer — en Passion, som han iøvrigt delte med sine Forgængere Vespasian og Titus, der ved deres Byggeforetagender ligeledes ønskede at bringe Rom til at glemme det juliske Dynasti over det unge flaviske. Men medens Faderen og Broderen Intet sparede paa Bygninger til offentlig Brug — Titus' Thermer og Vespasians mægtige Amfitheater (Colossæum) ere jo blivende Vidnesbyrd herom — og i Modsætning til en

---

[1]) Plin. *paneg.* c. 48: *Ad haec ipse occursu quoque visuque terribilis: superbia in fronte, ira in oculis . . . in ore impudentia multo rubore suffusa.*

[2]) Procop. *Hist. arcana.* c. 8 (ed. Dindorff — Bonn 1838 — p. 55—56).

[3]) Sueton. *Domit.* cap. 1.

Caligula og Nero nøjedes med selv at bo som rige Privatmænd, stemmede denne Tarvelighed ingenlunde med deres Efterfølgers Smag. Han, der vilde hyldes og tilbedes som en Gud, ønskede ogsaa at være til Huse som en Himlens Herre. Alene Forgyldningen paa den kapitolinske Jupiters Tempel, som han paany lod rejse efter den store Brand under Kejser Titus, kostede mere end 12,000 Talenter — omtrent 50 Millioner Kroner — „men hvo", tilføjes der som i en Klimax, „der først traadte ind i hans Palads og dér saae en Sal eller Søjlegang, en Badesal eller et Værelse for en Konkubine, maatte udbryde: „at bygge er Dig en Sygdom!" og sige, at ligesom Kong Midas vilde Kejseren, at Alt, hvad han rørte ved, skulde blive til Guld og Marmor" [1]). Den mægtige Bygning hvilede efter Statius' Forsikring „ikke paa hundrede Søjler, men paa saa mange, at de kunde bære Himlen" [2]); dér blændedes Ojet af de sjeldneste Stenarter fra alle Egne, ene Søjlernes Fodstykker vare af karrarisk Marmor — trættet af Højden formaaede Ojet næppe at naa op til Kuppelhvælvingen og den gyldne Himmels Loftsplader [3]). Intet Under, om Kejseren herfra hørte Tordenen rulle under sin Fod:

---

[1]) Plut. *Poplicola* cap. 15. Det paagjældende Sted lyder i sin Helhed (Tetens' Oversættelse): „Men Enhver, som har beundret Capitoliums Pragt, vilde dog, naar han saae en eneste Buegang eller Galleri eller Bad eller Mætresseværelse i Domitianus' Palads, være tilbøjelig til at anvende paa ham, hvad Epicharmus sagde til en liderlig Ødeland: „Du er ikke menneskekjærlig, det er en Sygdom hos Dig, Du vil gjerne give," og saaledes sige om Domitianus: „Det er ikke Kjærlighed til Guderne eller Æresyge, der besjæler Dig; men at bygge er en Sygdom hos Dig, det er din Glæde; Du vil som hin Midas have Alt af Guld og Marmor."

[2]) Statius, *Silvae* IV, 2.

[3]) ibid. IV, 2, 30—31:

. . . fessis vix culmina prendas
Visibus, auratique putes laquearia coeli.

„Saaledes stiger din Bolig i Sky, at Toppen af Slottet
Hører, af Stjerner bedækt, Tordenen under sin Fod“,

eller, som Martial forstaar at udtrykke det Samme med en Smiger til Herskeren selv:

„Slottet, som støder med Taget mod Sky, kan staa sig imod Himlen.
Ene med Ejeren dog ikke sig maale det kan“ [1]).

Uheldigvis har Statius ikke efterladt os en lignende Beskrivelse af Albanerslottet. Han nød dog den Ære at blive tilsagt til det kejserlige Taffel, og det vilde have ligget for hans brede, noget højttravende Vers at beskrive al den Pragt, hvortil han her blev Vidne, saaledes som han omstændelig har skildret os en Manilius Vopiscus' Villa ved Tibur, Polliux Felix' Sorrentinerslot og andre Samtidiges Luxusbygninger; han havde det tilmed jævnlig for Øje fra sin lille Ejendom ved Foden af Albanerbjerget [2]), en Gave formodentlig fra en eller anden Velynder. Men hverken Statius eller nogen anden af Tidens Forfattere giver os nogen Oplysning, og vi ere derfor henviste til det Lidet, hvortil vi ifølge det Anførte kunne slutte os af Slottets Ruiner, i Forbindelse med, hvad vi kunne sige os selv om Pragten ved en Bygning, der var opført af en ikke blot saa ødsel, men tillige saa smagfuld Bygherre som Domitian, og som tilmed var den Residens, han fortrinsvis yndede. Canina har ikke modstaaet Fristelsen til at give os et Billede af Slottet, saaledes som han paa Grundlag af Ruinerne i Villa Barberini forestiller sig det i sin oprindelige Skikkelse, og han viser os i en Art perspektivisk Tegning en Samling af søjlebaarne Gallerier, overbyggede af Loggiaer og

[1]) Martial. VIII, 36 (Oversættelsen her og i det Følgende er Meislings).
[2]) Statius l. c. III, 1, 61: *sub collibus Albae rus proprium.*

Udsigtstaarne — et fantastisk Feslot, bredende sig op i Terrasser fra den appiske Vej til den øverste Brink ved Albanersøen[1]).

Dersom vi tør tro Statius, var det en Lykke som ingen anden at blive stedet til Taffel hos Kejseren. Her ved det allerhøjeste Maaltid at kunne betragte Cæsaren, denne „Gudernes Udkaarne“, „Menneskehedens Haab“[2]), at kunne skue hans Aasyns ophøjede Majestæt, dette Imperatorblik, paa hvilket fjerne Barbarer strax vilde have kjendt den gudlignende Hersker, bringer hans Hjerte til at svulme af Glæde og Taknemlighed; Andre vilde maaske lade sig blænde af Salens og Taflets Pragt, af de kostbare Borde, Skaren af numidiske Slaver bag Gjæsternes Ryg — „hans Øje søger ene Cæsaren, der i majestætisk Ro dæmper Straalerne af sin egen Glans“[3]), og han beklager de Stakler, der kunne have Sans for de materielle Nydelser, „ønske at spørge og erfare, hvorfor Vildtsvinet i Umbrien ikke er saa velsmagende som det fra Etrurien, eller hvilken Strand der giver Østersen det bedste Leje“[4]). Hin Dag, han nød Æren at blive tilsagt til det „allerhøjeste Maaltid“[5]) og troede sig hensat mellem Stjernerne ved selve Jupiters Side, regner han som sit Livs skjønneste, fra den tæller han Aarene, — hidtil havde han kun vegeteret[6]). Ikke mindre Pris satte Digteren Martial paa

---

[1]) Canina. *R. ant.* VI tav. LVI.

[2]) Statius l. c. IV, 2, 15.

[3]) ibid. IV, 2, 40 ff.:

Ipsum, ipsum cupido tantum spectare vacavit
tranquillum vultus, et majestate serena
mulcentem radios . . .

[4]) ibid. IV, 5, 8 ff.

[5]) ibid. IV, 2, 6: *dominaque considere mensa.*

[6]) ibid. IV, 2, 10: . . . *Medius videor discumbere in astris*
Cum Jove . . .
. . . *steriles transmisimus annos;*
Haec aevi mihi prima dies, haec limina vitae.

en saadan Indbydelse; bød Jupiter og Cæsaren ham samtidig til Gjæst, han vilde ikke være i Tvivl om Valget, „selv om Himlen var nærmere, Palatium mere fjernet“:

> „Lad kun Andre besætte min Plads hos den himmelske Tordner,
> Saasom min egen Zeus har inviteret mig alt“ [1]).

— mere paaskjønnende kunde man ikke bringe sin Tak.

Om vi imidlertid havde kunnet overvære et af disse Gjæstebud, paa Palatinerbjerget eller Albanerslottet, havde vi næppe fundet saa glade Miner paa Alles Ansigter. *Ou il y a de la gêne, il n'y a pas de plaisir* — og der var trykket Stemning ved de allerhøjeste Maaltider. Medens Faderen og Broderen holdt af at spise i Selskab med Andre og viste sig venlige og ligefremme mod deres Gjæster, spøgede muntert med dem — den Første stundom noget djærv i sit Vid — sad Domitian skummel af Aasyn som et Skræmsel ved sit eget Bord — „en Tilskuer og Vogter over sine Gjæster“ [2]). Dristede Nogen at henvende sig til ham, lød Tiltalen: „vor Herre og Gud“ [3]); helst saae Kejseren, at man med østerlandsk Hyldest omfattede hans Knæ. „ikke Enhvers egen Undseelse“, tilføjer Plinius, „men Fyrstens Hovmod gjorde Ende paa Samtalen“ [4]). Af Hensyn til sine Gjæster var Titus saa opmærksom at spise langsomt, men i al Hast serveredes Domitians store Tafler: „den Føde, han selv ikke gad røre ved, blev mere tilkastet Gjæsterne end budt omkring“ . . . med lydelige Tegn paa Overmættelse — *plenus ipse et eructans* [5]) — nød han selv kun et Æble og en lille Flaske Vin,

[1]) Martial. IX, 92.
[2]) Plin. *paneg.* cap. 49: *non . . . spectator adnotatorque convivis tuis immines.*
[3]) Suet. *Domit.* c. 13: *Dominus et Deus noster.*
[4]) Plin. *paneg.* cap. 24.
[5]) ibid. cap. 49.

i Enrum havde han forinden indtaget sit Maaltid. Og efterat Kejseren „med synlig Uvilje havde spillet denne Komedie af en Fællesspisning“ [1]), trak han sig brusque tilbage uden at værdige nogen af de Tilstedeværende en Hilsen. Selv en saa hoffærdig Hersker som Tiber, hvem Domitian ellers gjerne tog til Forbillede i sin Optræden, undlod ikke, naar han indbød Senatets Fornemste, at modtage dem ved Døren og efter endt Maaltid at stille sig op i Midten af Salen med en Lictor ved Siden, der kunde navngive ham hver Enkelt, der tog Afsked og blev beæret med hans Farvel [2]). Kort, om vi tør tro den yngre Plinius, der ifølge sin Stilling som Senator vistnok jævnlig var Gjæst ved de kejserlige Maaltider, var Behandlingen af Rigets Fornemme stødende fra først til sidst. Og dobbelt maatte Cornelier og Calpurnier, Servilier og Quintilier med deres tusindaarige Stamtræer føle sig krænkede ved denne Mangel paa Hensyn, fordi den vistes dem af en Fyrste af ringe Slægt [3]), der ikke kunde føre sine Forfædre længere tilbage end til en Farfaders Fader, en Borger fra en lille By i Sabinerlandet, som deltog i Kampen mellem Pompejus og Cæsar og efter Slaget ved Pharsalus nedsatte sig i sin Hjemstavn for dér at drive Pengeforretninger.

Mere ubehageligt maatte det dog være, at Domitian var drilsk af Sind og i saadant Humør nok kunde falde paa at berede sine Gjæster uhyggelige Overraskelser for at more sig over deres Skræk. Adskillige Anekdoter vare i Omløb, og navnlig beretter Dio Cassius meget omstændelig, hvorledes Kejseren ved en Lejlighed indbød de Fornemste af Senat og Ridderskab til sit Taffel, modtog dem i en sortbetrukken Sal, lod dem betjene

---

[1]) Plin. *paneg.* c. 49: *aegreque perpessus superbam illam convictus simulationem.*
[2]) Dio Cassius LVII, 11; Suet. *Tiber.* cap. 72.
[3]) Suet. *Vesp.* c. 1: *sine ullis majorum imaginibus.*

af sortklædte Slaver med sorte Retter paa sorte Fade; ved Enhvers Plads stod ligesom ved Gravstederne en lille Søjle med den Paagjældendes Navn og ved Siden en brændende Kandelaber, som man brugte dem i de Dødes Boliger. Alle sad betagne af Skræk, hvert Øjeblik ventede de at føle Dodshugget falde; men Situationen var Kejseren pikant, mod Sædvane var han snaksom og underholdt sine Gjæster med allehaande Historier om Mord og Drab. Og efterat alle Dødsmaader vare holdte dem for Øje, lod han Enhver føre hjem af Folk, der vare dem ganske fremmede, og, da Angsten dér havde faaet Tid til at sætte sig, paany skræmme op af kejserlige Budbringere, — men saa kom Overraskelsen: i Stedet for den sikkert ventede Død Gaver af alle Slags, ogsaa de unge Slaver, der under Maaltidet havde indjaget dem saa stor en Skræk [1]). Unægtelig tager Beretningen sig noget anekdotemæssig ud, og den er vel ogsaa udsmykket af Tiden eller af Dio Cassius selv, men forøvrigt var det jo ingenlunde nogen usædvanlig Morskab for de enevældige Cæsarer at drive Løjer med de ærværdige Herrer Senatorer. Vi have sét, hvorledes det behagede Kejser Commodus ved en Forestilling i Theatret at træde hen foran Senatorernes Loge med Sværdet i den ene Haand og det bloddryppende Hoved af en fældet Struds i den anden og ryste dette for deres Ojne „med en Mine“, tilføjer Dio Cassius, der i sin Egenskab af Senator selv var tilstede, „som vilde han betyde os, at han nok kunde være til Sinds at gjøre ligedan med os“ [2]).

Efter endt Maaltid trak Kejseren sig tilbage i Enrum — „stedse

[1]) Dio Cassius LXVII, 9.
[2]) *Via Appia* II, pag. 224.

søgte han Mørket og ensomme Steder" [1]. *Qui solitudine delectetur aut deus aut ferus*: „den, som glæder sig ved Ensomhed, er en Gud eller en Vild", — saa bestemt et Enten-Eller lader sig dog ikke anvende paa Domitian, der ligesom Forgængeren Tiber viste en ligelig Blanding af Fortrin og Mangler. Guddommen rørte sig i ham, naar han i ensomme Stunder rastløs vaagede over sit store Riges Vel, personlig og selvstændig førte Tilsynet og saa vagtsom holdt Byens Embedsmænd og Statholdere i Provinserne i Ave, at de, selv efter hans Fjenders Udsagn, „ingensinde viste sig mere retfærdige og mindre fordringsfulde end netop under ham, medens vi senere", tilføjer Suetonius, „have sét mange af dem skyldige i enhver Forbrydelse" [2]. Ikke mindre prægedes hans Færd af Guddommen i en Række humane Reformer, naar han forbød til Ex. den forargelige Lemlæstelse af unge Mandfolk og Handelen med disse, skred ind imod bestikkelige Dommere, satte en Stopper for de falske Anklager til Fordel for Statskassen, selv tog Del i Rettens Pleje og jævnlig underkjendte Domme, der forekom ham partiske. En Gud værdigt var endelig det Svar, at „en Fyrste, som ikke straffer Angiverne, anstifter dem" [3]. Særlig maatte Rom takke ham for, hvad han til Bedste for Byen virkede i sine enlige Overvejelser, ikke blot ved en Række Byggeforetagender, der gav Tusinder af Hænder Beskjæftigelse, og blandt hvilke ikke faa tjente til Fremme af Kunst og Videnskab, men endnu mere ved hensigtsmæssige Foranstaltninger til Overholdelse af Orden og Renlighed i Staden.

---

[1]) Plin. *paneg.* c. 48, jfr. Sueton. *Domit.* c. 21: *nam ad horam somni nihil aliud, quam solus secreto deambulabat.*

[2]) Sueton. *Domit.* c. 8.

[3]) ibid. 9: *Princeps, qui delatores non castigat, irritat.*

Martial har skildret os Tilstanden i Byens Gader, forinden Kejseren skred ind, hvorledes Færdselen var spærret af de mange Smaahandlende, hvis Boder og Skure vare tilbyggede Husrækken til begge Sider af Gaden:

„Høkernes dristige Flok belemrede samtlige Gader,
Selv udi Husenes Dør fandtes der ej nogen Dør";

men Domitian skaffede Lys og Luft i de trange Gyder, Passagen blev atter fri, og „Prætoren havde ikke længer nødig paa sin Vandring gjennem Staden at lade sig gjenne ud i Gadernes Dynd":

„Se! da var det, Du bød, Germanicus! Gyderne voxe,
Hvor der var nylig en Sti, blev der en ordentlig Vej";

trygt kunde man færdes uden at frygte Stimandens Dolk i den tætteste Vrimmel:

„Kromand, Kok og Barber samt Slagteren staa nu i Døren —
Byen var nys en Butik, nu er den bleven til Rom"[1]).

Saaledes manglede Domitian langtfra fremragende Egenskaber: i Energi og Virkelyst stod han ikke tilbage for nogen af sine Forgængere. Men unægtelig skæmmedes disse Fortrin af ikke mindre fremtrædende Lyder. „Af Frygt blev han grusom, af Pengetrang rovbegjærlig"[2]), og som en „*ferus*" maatte han da charakteriseres, naar han „i lønlige Kamre, hvor bag Laas og Slaa Ingen kunde trænge ind"[3]), rugede over Paaskud til at komme Rigets Mægtige til Livs for i deres Formue at skaffe sig Midler til Dækning af sine store Udgifter, naar han fremdeles imod sit smukke Ord om en Fyrstes Pligt overfor Angiverne

---

[1]) Martial. VII, 61.
[2]) Suet. *Domit.* c. 3: *super ingenii naturam, inopia rapax, metu saevus.*
[3]) Plin. *paneg.* c. 49.

lyttede til enhver Beskyldning om Misnøje med hans Styrelse og „i den ubetydeligste Forseelse saae en Krænkelse af sin guddommelige Majestæt, der kunde medføre Konfiskation af Levendes og Dødes Formue“ [1]). Vistnok tør vi ikke fæste Lid til Alt, hvad der berettes om hans Herskesyge og Grumhed, om de Mange, der paa „den ringeste Foranledning“ [2]) for en frimodig Ytring i Tale eller Skrift maatte lade Liv og Ejendom; vore Kilder til Domitians Historie skyldes udelukkende Senatspartiet, der særlig maatte undgjælde for hans Skinsyge, og overfor deres grelle, næsten karrikerede Exempler paa hans grundløse Domfældelser maa der vel spørges, om ikke Domitian dog havde nogen Ret, naar han erklærede Fyrsternes Stilling for saare beklagelig, siden Ingen troede paa deres Udsagn om en opdaget Sammensværgelse, førend det var lykkedes at skille dem af med Livet [3]). Men utvivlsomt var hans Herredømme mere vilkaarligt og despotisk end noget, Rom hidtil havde kjendt, og særlig i senere Aar (efter Underkuelsen af den farlige, men hurtig dæmpede Opstand af en Statholder i Øvregermanien, a. 93), da han for at bruge Tacitus' stærke Udtryk, „ikke længer med Pauser og Pusterum, men uophørlig og ligesom med ét Hug ombragte Staten“ [4]), eller — som det hedder hos den yngre Plinius — „aabenlyst erklærede alle Velsindede sit Had“ [5]), maatte et stort Antal af Roms fremragende Mænd

---

[1]) Suet. *Domit.* c. 12: *Bona vivorum ac mortuorum usquequaque, quolibet et accusatore et crimine, corripiebantur. Satis erat, objici qualecunque factum dictumve adversus majestatem principis.*

[2]) ibid. cap. 10: *levissima de causa.*

[3]) ibid. cap. 21: *Conditionem principum miserrimum ajebat, quibus de conjuratione comperta non crederetur, nisi occisis.*

[4]) Tacit. *Agricola* c. 44: *Postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, rempublicam exhausit.*

[5]) Plin. *paneg.* c. 95: *antequam profiteretur odium bonorum.*

lade Livet ikke for, hvad de i Virkeligheden havde forbrudt, men for, hvad de i Kejserens sygelige Angst befrygtedes at ville forbryde; „en Fyrste“, plejede Domitian at ytre, „der ikke straffede meget, kunde vel være en lykkelig, men ingen god Regent“ [1]). — Om hine Aar maa da Tidens Udsagn gjælde, at „Rædsel betog Enhver, der blot saae hans Aasyn“ [2]), at man ej kunde tale med Cæsaren om den ligegyldigste Ting, om Vind og Vejr, uden at maatte frygte for sit Liv:

„Hvad er i Voldsomhed ligt Selvherskerens Øre, med hvem kun
Vennen med Livet i Haanden om Regn eller Hede og fugtigt
Foraar taler?“

klager Juvenal, og forsikrer, at „en adelig Olding længst er et Særsyn“ [3]).

Det er saaledes langtfra nogen sympathetisk Personlighed, der møder os her paa Albanerslottet, — mistroisk og indesluttet som Tiber, grum og hensynsløs som en Caligula og Nero, og dobbelt ulykkebringende, fordi han i Modsætning til hine viste Plan og Omsigt i sin blodige Færd — *non solum magnae sed etiam callidae inopinataeque saevitiae* [4]). Men forøvrigt maa vi bekjende, at med det uden nærmere Forstaaelse, kun i saa grove Træk nedskrevne Materiale, der er ladt os tilbage af Tidens Forfattere, bliver det saare vanskeligt for os at fælde en upartisk Dom over Domitian, og naar det Skudsmaal, der gives ham af hans Samtidige Tacitus og Plinius, ikke mindre end af Suetonius og Dio Cassius, lyder saa slet, bør der billigvis

[1]) Dio Cassius LXVII, 2.
[2]) Plin. *paneg.* c. 48.
[3]) Juv. *Sat.* IV, 86—88, 97.
[4]) Suet. *Domit.* c. 11.

tages Hensyn til den Ramme, hvori disse saae ham paa Thronen: med Forgængere som Vespasian og Titus, „Menneskehedens Fryd“, og efterfulgt af en Nerva og Trajan, „den Største og Bedste“, vare Omgivelserne lidet skikkede til at stille ham i gunstig Belysning.

I en Satire, der overskrives „den store Fisk og Domitians Gjæstebud“ [1]), knytter Juvenal en Episode af Kejserens Færd til Albanerslottet. Herud stævnede Cæsaren det kejserlige Raad og bød dem:

„Hurtigt at ile, som Noget om Katter og grumme Sygambrer
Tale han vilde, som var der fra modsatte Sider af Verden
Hovedkulds kommet et Skræk indjagende Brev med en Fjeder“ [2]).

Men da Raadsherrerne indfandt sig paa Slottet, overraskedes de ved, at den Sag, hvorom Kejseren saa presserende ønskede at høre deres Mening, kun angik, hvorledes en Fisk, der var sendt ham fra Adriaterhavet, men som var altfor stor til at kunne rummes paa noget af hans Fade, skulde serveres paa hans Bord. Juvenal navngiver os Medlemmerne af dette kejserlige Raad, og, saavidt vi kunne skjønne, talte det Senatets Fornemste, saa at sige alle

---

[1]) Jahn. *Schol. vet. in Juven.* (ed. Jahn 1831) p. 216: *de piscis magnitudine, de convivio Domitiani.*

[2]) Juv. *Sat.* IV, 146 ff. (Her og i det Følgende i Kjærs Oversættelse). Udtrykket „Brev med en Fjeder“ trænger til den Forklaring, der gives af Skoliasten (Jahn l. c. p. 228), hvorefter der, naar et Budskab til Rom forkyndte Sejr over en Fjende, fæstedes „Laurbær“ (*laurus*) til Brevet, men i Tilfælde af Nederlag en „Fjeder“ (*penna*), hvad dog formodentlig maa forstaas saaledes, at det var Budbringerens Stav, der var omvunden med enten Laurbær eller Fjeder.

Mænd, der havde beklædt Konsulatet, men iøvrigt, hensét til Hæderligheden, et saare blandet Selskab: paa den ene Side Roms Bypræfekt — Pegasus, som hans noget aparte Navn lød, idet han, der var Søn af en Skibsfører, bar Navn efter Gallionsfiguren paa sin Faders Skib [1]) — en ansét og dygtig Jurist, Grundlæggeren af en egen Skole af Retskyndige; begge Acilius Glabrio, Fader og Søn, den Sidste senere mistænkt som Tilhænger af Kristendommen, Cornelius Fuscus, formodentlig af Corneliernes berømte Slægt — *claris natalibus* [2]) — og endnu Flere, mod hvis Retsind der efter Tidens Maalestok næppe var noget Væsentligt at indvende. Men ved Siden af disse præsenteres os en Pompejus, som „blot ved en Hvisken saa sagte kan bibringe Døden“ [3]), en Crispinus, „Uhyret“, som „engang i sit Fædreneland med Papyrus var kiltet“ [4]), og fremfor Nogen den blinde Catullus Messalinus, Kejserens onde Aand, „Dødbringeren“ [5]), der i saa stærke Udtryk fordømmes af den yngre Plinius: „Blind forenede han en blodtørstig Natur med Blindhedens Lidelser; kjendte hverken Skam eller Undseelse, følte aldrig Medlidenhed og blev derfor desto oftere“, tilføjes der, „af Kejseren slynget mod den første den bedste Hædersmand ligesom et Vaaben, der ogsaa er blindt“ [6]). Endnu nævnes Forsamlingens vittige Hoved, Vibius Crispus, „en behagelig Olding, hvis Sæder lignede hans Blidhed i Sind og Veltalenhed“ [7]), ialfald

---

[1]) Jahn, *Schol. vet. in Juven.* pag. 223.
[2]) Tacit. *Hist.* II, 86.
[3]) Juv. IV, 110.
[4]) id. IV, 2 og 24.
[5]) id. IV, 113.
[6]) Plin. *Epist.* IV, 22: *Non verebatur, non erubescebat, non miserebatur: quo saepius a Domitiano, non secus ac tela, quae et ipsa caeca et improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur.*
[7]) Juv. IV, 81—84.

efter det Skudsmaal, der gives ham af Juvenal, men ellers henregnet til de ved Penge og Magt mere bekjendte end fortjente Mænd, i det Hele en munter gammel Herre, af hvem man mindedes adskillige vittige Indfald, som til Ex., at han paa Spørgsmaal af en Audienssøgende, om der var Nogen inde hos Kejseren, med en Hentydning til dennes Passion i ledige Timer at spidde Fluer med en Naal paa Væggen, gav til Svar: „*ne musca quidem*“ — „end ikke en Flue!“ [1])

Med disse Mænd drøftede altsaa Domitian paa Albanerslottet det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes der skulde forholdes med den Fisk, der ikke kunde finde Plads paa noget af de kejserlige Fade. Den blinde Catullus istemte særlig sin Beundring: „Vendt tilvenstre han strømmed' med Ord, mens Udyret laa ham tilhøjre“ [2]); en Anden saae i den et Varsel om en stor og herlig Triumf, „der fanges vil sikkert en Konge“, en Tredie foreslog:

. . . „Den skjæres i Stykker.“ „Nej aldrig
Slig Vanære den lide“, Montanus nu svared', „et højt Fad
Lad os den skaffe, som slutter med passende Kant om det vide
Rumfang“,

og dette Forslag, der vandt Kejserens Bifald, giver da Juvenal Anledning til den noget pathetiske Spot:

„Frem da med Leret og Hjulet i Hast! men fra Dagen idag maa
Cæsar! din Hoflejr altid af Pottemageren følges“ [3]).

Videre har Juvenal ej forsøgt at lade sit Lune udmale os

---

[1]) Suet. *Domit.* c. 3.
[2]) Juv. IV, 119—121.
[3]) Juv. IV, 126; 130—133; 134—135.

Situationen; om selve Gjæstebudet faa vi Intet at høre — maaske Domitian har været drilsk nok til at sende sine Raader bort uden at lade dem smage paa den beskuede Delikatesse — ikke heller om, hvad Cæsaren selv bemærkede, og denne manglede dog ikke sin Faders bidende Vid, som han nok holdt af at lade gaa ud over sine Omgivelser. Spørges kunde der da, om Anekdoten ogsaa er sand? — Ja, vistnok har Juvenal selv troet paa den: „Ej digtes der skal, men Sandhed berettes", lyder hans Forsikring [1]); men os forekommer den unægtelig noget fordægtig, ikke blot fordi den, saavidt vi kunne skjønne af de Optrædende, maa være foregaaet i Kejserens første Regeringsaar (vistnok a. 85), da han endnu ikke lagde an paa at fortrædige Rigets Fornemme, men fordi Anekdoter med en ganske lignende Pointe fortælles om tidligere Cæsarer, — om Caligula til Ex., der ogsaa ved en Lejlighed i al Hast lod nogle af Senatets Fornemste kalde til sig men, da disse ved Nattetid indfandt sig hos ham og ventede Meddelelse om en vigtig Statssag, overraskede dem ved at lade Forhænget til det Værelse, hvori de vare forsamlede, pludselig slaa til Side og præsenterede sig for dem i Skuespillerkostume for under Musik og Sang at foredrage dem en af sine nye Danse [2]). Sandsynlig er Satiren kun at anse som en karrikeret Illustration af den Mangel paa Hensyn, som Domitian viste Roms Autoriteter baade ved at begjære deres Mening om Ubetydeligheder og ved at kalde dem til sig i sin Privatbolig istedetfor, i et Embedslokale i Rom. I begge Henseender bestyrkes dette af den yngre Plinius, der priser Kejser Trajan for den Agtelse, han viste Senatet, medens

---

[1]) Juv. IV, 35: *res vera agitur.*

[2]) Sueton. *Calig.* cap. 54.

„fordum vort Raad blev forlangt om at forøge Gladiatorernes Tal, om Oprettelsen af et Haandværkslav“, eller „om slet Ingenting“ — *ad summum otium*[1]) — og som i et Brev til en Ven forarges over Herskerens Luner, naar denne ved Domfældelsen af en Vestalinde for Utugt kaldte Pontifikalkollegiet til at afsige Kjendelse ikke efter nedarvet Skik til den ypperstepræstelige Embedsbolig i Rom (*Regia*), men til sit Landslot i Albanerbjergene[2]). Endnu mindre end som „bogstavelig sand“[3]) tør Satiren dog gjælde som Vidnesbyrd om, at Domitian satte overvættes Pris paa Bordets Glæder. Den yngre Plinius tillægger ham rigtignok ogsaa denne Lyde[4]), men da der iøvrigt ikke hos Tidens Forfattere findes nogen Antydning heraf, tør vi snarere antage, at Domitian netop var maadeholden i Mad og Drikke. Derimod ses det, at Kejserens daglige Levevis afveg endel fra den gængse, til Ex. i den Henseende, at medens man ellers plejede først at bade højt op paa Dagen forinden Hovedmaaltidet (*coena*), tog han sit Bad tidlig paa Formiddagen og holdt derefter sit væsentlige Maaltid[5]), og herved forklares da ganske naturlig, at han ved sine store Gjæstebud kun nød saa Lidet. Men i Smaat som i Stort maatte nu engang Domitian undgjælde i Plinius' Panegyrik, for at Trajan end mere lysende kunde træde frem paa den mørke Baggrund.

---

[1]) Plin. *paneg.* c. 54, *Epist.* VIII, 14: *quum senatus aut ad summum otium aut ad summum nefas vocaretur.*

[2]) Plin. *Epist.* IV, 11.

[3]) Saaledes hos Imhof i en Monografi om Domitian (*T. Flavius Domitianus* p. 75): *Dass hiernach* [de ovenanførte Citater af Plin. *paneg.* c. 54 og *Epist.* VIII, 14] *die Anekdote, welche uns Juvenal in der vierten Satire aufbewahrt hat, buchstäblich wahr ist, kann . . . nicht zweifelhaft sein.*

[4]) Plin. *paneg.* c. 49.

[5]) Suet. *Domit.* c. 21.

II.

Dersom vi tør tro en fejret Smagsdommer som Quinctilian, var Domitian en af Tidens ypperste Digtere. „Hvad kan vel være mere ophøjet og dybsindigt, i alle Henseender mere fortrinligt end netop de poetiske Arbejder, til hvilke han i Ungdommen viede sig!" . . . „Men for hvem skulde vel ogsaa Minerva, hans fortrolige Gudinde, hellere aabne Kunstens Helligdomme, hvo maatte vel herligere kunne besynge Krigene end den, der saa lykkelig har ført dem?" — Gjerne vilde Qvinctilian dvæle ved Kejserens digteriske Berømmelse, „men nu fordunkles jo denne Ros ved Glansen af Fyrstens øvrige Fuldkommenheder" . . . „Guderne agtede det for Lidet, at han kun skulde være den største blandt Digterne, og kaldte ham derfor bort fra de paabegyndte Studier til Omsorg for Verden" [1]. Ikke mindre beundrende er Digteren Martial, der hylder Cæsaren som „de 9 Søstres Herre", dedicerer ham hele Bøger af sine Digte:

„Dig sender jeg Bogen, Du frelsende Værn, Du Beskytter for Alle" [2].

og føler sig lykkelig ved at blive læst af en Kjender, hvis Pande i lige Grad smykkes af Sejrens og Musernes Laurbær.

Uheldigvis kjende vi ikke de *„coelestia carmina"* — eller „allerhøjeste Digte", som det i Hofsproget maa forstaas — der

[1] Quinctil. *Jnst. orat.* (edit. Halm) X, I, 91--93: *Hos nominarimus, quia Germanium Augustum ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque dis visum est esse eum maximum poetarum; quid tamen his ipsis eius operibus, in quae donato imperio juvenis secesserat, sublimius, doctius, omnibus denique numeris praestantius? quis enim caneret bella melius quam qui sic gerit? . . . cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervae? dicent haec plenius futura saecula, nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista praestringitur.*

[2] Martial. V, 1.

efter Martials Forsikring fortjente Plads ved Siden af den store Virgils [1]), men tør kun formode, at de vare af episk Indhold, omhandlende Kapitoliets Brand i Decemberdagene a. 68, da Domitians Liv var udsat for saa stor en Fare. Derimod vides det noksom om Martial og Quinctilian, at de ej tog det for nøje med Sandheden, naar det gjaldt om at sige deres Herre Behageligheder — hin en fattig, indvandret Spanier, der for at vinde et nødtørftigt Udkomme smigrede alle Magthavere, denne ganske vist ikke af samme Grund, thi han var en velstaaende Mand og højt ansét som Lærer i Veltalenheden, men af Svaghed eller Frygt, maaske ogsaa af Taknemlighed, fordi Domitian blandt anden Naade havde betroet ham Opdragelsen af begge sine Adoptivsønner. Deres Ros tør da antages at have været mere velment end sand.

Ganske anderledes lyder ogsaa Historikernes Dom. I Ungdomsaarene — indrømmes det vel — syslede Kejseren med Digtekunsten, men uden Anlæg og Tilbøjelighed for Poesien, ene og alene for at skjule sine ærgjerrige Hensigter; og ikke saasnart havde han opnaaet Magten, før han bortkastede den besværlige Maske og „viste Poesien ligesaa megen Ringeagt, som den tidligere havde været ham en ganske fremmed Beskjæftigelse“ [2]). Heller ikke denne Dom synes dog synderlig paalidelig, og endnu mindre fortjener Biografen Tiltro, naar han bebrejder Domitian, at han overhovedet var blottet for al Interesse for Kunst og Videnskab. Saare besynderligt lyder det i hvert Fald, naar det ligesom til Begrundelse for denne Paastand anføres, at Kejseren

---

[1]) Martial. V, 5: *Ad Capitolini coelestia carmina belli,*
grande cothurnati pone Maronis opus.

[2]) Tacit. *Hist.* IV, 86; Sueton. *Domit.* c. 2: *Simulavit et ipse mire modestiam, inprimisque poeticae studium, tam insuetum antea sibi, quam postea spretum et abjectum.*

ingensinde selv anvendte nogen Umage paa Læsningen af historiske eller digteriske Arbejder — hans Forgænger Tibers Livserindringer og Aktstykker ene undtagne — og ikke heller gav sig af med Udarbejdelsen af skriftlige Øvelser[1]). Til slig literær Virksomhed kunde en Hersker, der saa utrættelig syslede med Reformer i sit store Rige, der næsten som en Tekniker forestod sine talrige Byggeforetagender, umulig finde Stunder. Det maatte være Nok, at han satte Videnskabsmanden i Stand til at foretage sine Studier og iøvrigt viste Kunst og Poesi sin Beskyttelse; og i begge Retninger fortjener Kejseren langt større Anerkjendelse, end Samtiden lader ham blive tildel. Lad os i saa Henseende erindre, at blandt de Bygninger, han først lod opføre efter den store Brand, der havde hjemsøgt Rom under Kejser Titus (a. 80), vare Byens Bibliotheker, og selv efter sine Fjenders Udsagn søgte han med den største Bekostning at erstatte de tilintetgjorte Literaturskatte, lod Exemplarer bringe sammen fra alle Egne, hvor de kunde erholdes, eller sendte Lærde til Alexandria for dér at afskrive og supplere. Musikens Venner maatte glæde sig over et lukket Theater, det saakaldte Odeum, som han ligeledes i de første Regeringsaar lod opføre af sin berømte Architekt, Colosseums Bygmester Apollodorus, og denne Musikhal, der kunde rumme mellem 10—11,000 Tilhørere, nævnes endnu i det 4de Aarhundrede som en af Roms smukkeste Bygninger.

Ikke mindre Bevaagenhed vistes der Digterne. Domitian skyldes nemlig Indstiftelsen af den saakaldte kapitolinske Agon (a. 86),

---

[1]) Sueton. *Domit.* c. 20: *Liberalia studia imperio initio neglexit . . . nunquam tamen aut historiae, carminibusve noscendis, operam ullam, aut stilo vel necessario dedit. Praeter commentarios et acta Tiberii Caesaris nihil lectitabat.*

en Væddekamp, der var dannet efter Forbillede af de berømte græske Festlege, omfattende Musik og Sang, Poesi og Veltalenhed, ogsaa Legemsidræt af forskjellig Art, og som vandt større Ry end nogen anden Fest i Rom. Fra fjerne Provinser drog man hid for at kunne tage Del i denne Væddestrid, thi her i Verdens Hovedstad paa selve Capitolium at krones som den Ypperste, i Overværelse af Rigets højeste Myndigheder at modtage Kransen, flettet af Egeløv og Olivenblade, af Kejserens egen Haand, var en Udmærkelse, der gjaldt for den højeste, der kunde vederfares Tidens Digtere og Kunstnere. Til Kejserdømmets seneste Aaringer holdt disse Digterkroninger sig uforandret paa Kapitolium, og langt hen i Middelalderen levede Erindringen om dem; paany bleve de da fejrede, ogsaa i Rom, hvor blandt Andre Petrarca Paaskesøndag den 8de April 1341 kronedes som Digter i Senatssalen paa Kampidogliet[1]). Sikkert vil man indrømme, at det ikke manglede Domitian paa Blik for, hvad der kunde slaa an hos Tiden.

Ogsaa Albanerslottet blev Vidne til saadanne Digterkroninger. Til Ære for Minerva lod Domitian Gudindens Fødselsdag fejre herude ved en Fem-Dages Fest i hvert Aars Marts Maaned, ved hvilken sceniske Forestillinger, Væddekampe mellem Digtere og Rhetorer, Gladiatorfægtninger og desl. kom til Opførelse[2]). Festen nød vel langtfra samme Ry som hin paa Capitolium, der kun holdtes hvert 4de Aar, men foregik iøvrigt

---

[1]) Gregorovius, *Gesch. der Stadt Rom,* VI. p. 211.

[2]) Sueton. *Domit.* cap. 4: *Celebrabat et in Albano quotannis Quinquatria Minervae, cui collegium instituerat, ex quo sorte ducti magisterio fungerentur, ederentque eximias venationes et scenicos ludos, superque oratorum ac poëtarum certamina.*

med lignende Pomp. Et eget Kollegium for Gudinden forestod Arrangementet, Kejseren var selv tilstede, formodentlig iført den samme prunkende Dragt, i hvilken han førte Forsædet ved den kapitolinske Agon, og af hans Haand modtog den Sejrende Prisen, en Krans, der ej som den kapitolinske var flettet af naturligt Løv men af gyldne Blade.

Der fattedes saaledes ikke Tidens Digtere Lejlighed til at lade sig høre og glimre, og ikke heller kunde de klage over Mangel paa Interesse for deres Kunst. Men saa langt var ogsaa Domitian fra at være en literær udannet Mand, at vi se, at han kjendte sine Klassikere, Homer til Exempel, hvem han træffende forstod at citere, ligesom der ogsaa omtales et lille Skrift, forfattet af ham som Kejser: en Afhandling om „Haarets Pleje“ — *libellus de cura capillorum*[1]) — sandsynligvis af humoristisk Indhold, siden Kejseren var skaldet, og Bogen er rettet til en Ven, der ikke var mere haarfager end han selv.

Af det Theater, som Domitian lod opføre til de omtalte Forestillinger, paavises der endnu Rester i den øvre Del af Villa Barberini, umiddelbart ved Indgangen fra Galleria di sopra. Det hører dog til de Skatte, der holdes under Laas og Lukke, og der behøves en særlig Tilladelse fra Fyrst Barberini i Rom for at faa Adgang dertil. Man kunde have sparet sig selv Umagen og Opsynet Ulejligheden med at lede om Nøglen til en Dør, som endnu Ingen har begjært aabnet, for sluttelig at maatte bryde Laasen fra. Hvad der er at se, er nemlig overmaade Lidet: en snever, halvrund Korridor, i hvilken man kun kan

[1]) Sueton. *Domit.* cap. 18.

trænge faa Skridt frem, og i hvis Vægge der er endel Kasetter med Reliefbilleder i Stuk — formodentlig henhørende til Minervas Kultus. — forøvrigt Grus og Sten lige op til Loftet og Mørke og Fugtighed som i en Katakombegang. Udenfor i Haven sés under Grønsværet ligesom Hvælvingen af en Trappe, der antages at have ført op til en øvre Etage eller maaske til den ophøjede Loge, hvorfra Kejseren overværede Festen.

Opdagelsen af dette Theater skyldes den førnævnte Senator Rosa, og han regner den selv for et af sine interessanteste Fund i Albanerbjergene. Den Glæde, han heraf ventede sig, blev dog kun ringe. I Tanken forestillede han sig, hvorledes det lille Hoftheater var indrettet og udstyret, formodede det dekoreret med særlig Pragt; men skjøndt en fuldstændig Udgravning ikke vilde have kostet mere end faa Tusinde Francs, have Barberinierne ikke været at formaa til at anvende dette ringe Beløb, og saalænge Villaen besiddes af den nuværende Fyrste, siges der ikke at være Udsigt til at faa Andet frem, end det Lidet, som Rosa selv her lod udgrave for mere end 30 Aar tilbage. *Quod non fecere Barbari, fecerunt Barberini* — „hvad Barbarerne have skaanet, have Barberinierne plyndret", lyder et Fortidsord om Slægten, — Nutidens Barberinier synes ikke at kunne gaa fri for en lignende Bebrejdelse: skjøndt dette Landslot har tilhørt dem i Aarhundreder, er der saa at sige Intet foretaget for at lære dets Fortid at kjende.

Her i Villa Barberini er altsaa Stedet, hvor Digtere og Kunstnere kappedes om at forherlige Minervas Fødselsdagsfest med det Bedste, de formaaede. Statius hørte til de Lykkelige, der vandt Prisen for sine Sange[1]); tre Gange modtog han den

---

[1]) Statius, *Silvae* III, 5, 28—30:

. . . Ter me nitidis Albana ferentem
Dona comis, sanctoque indutum Caesaris auro.

gyldenbladede Krans af den Haand, „som fjerne Barbarer, Geter og Armenier, Perseren og Inderen begjærlig higede efter at kjende og trykke“ [1]), og dobbelt maatte han føle sig stolt ved denne Udmærkelse, fordi han senere ikke havde samme Held med sine Sange paa Kapitolium. Men herude havde han jo ogsaa et Emne, der ret maatte ligge for hans Muse: at besynge den gudlignende Herskers Regering og Bedrifter, hans Fester og Byggeforetagender, Skjønheden og Mildheden, der var saa stor, at om Naturen havde villet adlyde Cæsarens Love, havde han afskaffet Døden — „indestængt skulde den sukke i sin mørke Hule, Parcerne uden Arbejde bortkaste deres Tén“ [2]). Faa kunde tolke Kjærligheden til Landsfaderen saa overstrømmende som han; i den Ode, han forfattede ved Afsløringen af dennes Rytterstatue paa Forum Romanum, lader han Fader og Sødskende, Vespasian og Titus, i natlige Timer stige ned fra Himlen for at omarme hans Billede: *una locum cervix dabit omnibus astris* [3]) — „alle i Forening ville hine Stjerner hvile paa dit Aasyn“.

Iøvrigt kjende vi ikke nærmere de Digte [4]), for hvilke Statius vandt Prisen i dette Theater, men ganske uinteresseret har Kejserens Indbydelse næppe været, og dennes egne Bedrifter, Skuespil og Fester, Person og Hus have været et staaende Thema paa Albanerslottet, ligesom Forherligelsen af den kapitolinske Jupiter

---

[1]) Statius, *Silvae* III, 4, 61—63.

[2]) ibid. V, 1, 168:

. . . Caeco gemeret Mors clausa barathro,
Longius et vacuae posuissent stamina Parcae.

[3]) ibid. I, 1, 95:

Ibit in amplexus natus, fraterque paterque,
Et soror: una locum cervix dabit omnibus astris.

[4]) ibid. IV, 2, 66:

Cum modo Germanas acies, modo Daca sonantem
Proelia Palladio tua me manus induit auro.

var det paa Kapitolium. Denne Lyst til at høre sig selv rose bør dog ikke særlig bebrejdes Domitian; selv en Fyrste som August, der prises saa højt for den Interesse, han viste Poesien, opfordrede ligefrem Tidens Digtere til at berømme hans egne Gjerninger.

Om Statius' Samtidige Martial ligeledes tog Del i disse Væddekampe og i saa Fald vandt Prisen, skal lades usagt; men gjaldt det om at beundre Cæsarens Bedrifter, kunde vanskelig Nogen tage det op med ham. I Martials Digtning er der ingen Dyd som Regent og Menneske, uden at den jo tillægges Domitian: i dennes 15aarige Regering sér han Rigets lykkeligste Aar, under hvilke Rom nød en Frihed som ingensinde før:

„Naar var det krigerske Rom saa stort og saa skjønt som i din Tid?
Var udi Kejserens Old Friheden større end nu?“ [1])

Og naar Cæsaren er fraværende i Felten, kan han ikke finde Udtryk stærke nok til at tolke Folkets Længsel efter Tilbagekomsten af den milde Hersker og Fædrelandets Fader:

„Du, som er Statens Pilâr, Du Jorderigs Hæder, o Cæsar!
Og i hvis Frelse man sér Gudernes skjærmende Haand“,

. . . .

„Kom da, vor Gud! Vi bede derom! Sine Fjender misunder
Romastaden, om selv Laurer i Bunke der kom“ [2]).

Endnu behændigere end Statius forstaar han at indflette sin Smiger, som naar der tilføjes hine Vers:

„Skal da Barbaren betragte saa nær Alverdeners Herre?
Skræmmes han end ved dit Syn — Cæsar! han nyder det dog“ [3]),

[1]) Martial. V. 19.
[2]) id. II, 91 og VII, 5.
[3]) id. VII, 5.

— kort: naar ikke enhver af Martials Smaasange tolker Cæsaren sin ærefrygtsfulde Hengivenhed, naar der — som Digteren undskylder i Indledningen til den 8de Bog, der dediceres Kejseren, — paa enkelte Steder er forsøgt nogen Afvexling ved at tilføje Spøg, saa er det sket „ene af den Grund, at din guddommelige Beskedenhed ikke i hvert enkelt Digt skulde finde en Ros, der lettere kan trætte Dig end tilfredsstille os“ [1]).

Ja, det var netop Spørgsmaalet, som Martial burde have gjort sig selv, om ikke denne overdrevne Smiger langtfra at være Kejseren til Behag maatte vække hans Uvilje; til Ære for Domitian bør det nemlig ikke lades uberørt, at han ingensinde vides at have opfordret til, end sige paaskjønnet og belønnet denne Lovprisning, og det skjøndt Martial i mangfoldige af sine Digte, ligefrem eller tilsløret, lader forstaa, at han lever i Trang, og at det mægtige Rom, hvis Glans overstraaler alle tidligere Seklers, dog har én Mangel: „en eneste kun, men den er ikke saa ringe“:

„Armod søger en Ven uden at vinde sig Tak“ [2]).

Regnen skyllede ned gjennem Taget paa hans fattige Bolig, „næsten den skylledes bort“, og da en Velynder sendte ham Tagsten til Tækning af Huset, fattedes der ham selv Klæder paa Kroppen:

„Medens Du dækked min Gaard, Stella, staar Ejeren bar“ [3]).

---

[1]) Martial. *dedic. ad lib.* VIII: *Ne coelesti verecundiae tuae laudes suas, quae facilius te fatigare possunt, quam nos satiare, omnis versus ingereret.*

[2]) id. V. 19, den metriske Oversættelse er fremdeles Meislings; hos Martial lyde de paagjældende Verslinier saaledes:

Est tamen hoc vitium, sed non leve, sit licet unum
Quod colit ingratas pauper amicitias.

[3]) id. VII, 36.

End ikke den lille Gunst, hvorom han beder Kejseren, at maatte tage Vand til Husbehov fra Aqua Marcia:

„Huset i Byen er tørt og klager paa Mangel af Vædske,
Skjøndt ej langt fra mit Hus risler den martiske Strøm;
Dersom, o Cæsar! Du skjænker mig Vand til mine Penater,
Elsker jeg det, som en Regn, eller som Musernes Væld“ —[1])

synes Domitian at have forundt ham; ogsaa ved denne Lejlighed maatte Digteren nøjes med at beundre Mildheden i det allerhøjeste Afslag:

„Ak, hvor naadig og god, slet ikke formørket af Vrede,
Ret med de mildeste Blik læste han ikke min Bøn,
. . .
Er han saa mild i sit Nej, hvad er han da i sit Ja?“[2])

Heller ikke Statius synes at have nydt Godt af Kejserens Munificens; der er nemlig ingen Grund til at antage, at det lille Landhus, som han ejede ved Foden af Albanerbjergene, skulde have været en Gave netop fra Cæsaren[3]); mismodig forlod ogsaa han Rom for at drage hjem til sin Fødeby.

Men utvivlsomt var det ogsaa en daarlig Tjeneste, der vistes Domitian ved denne overvættes Virak. Med den for Øje maatte Mænd som Tacitus og den yngre Plinius, der Begge personlig kunde tale med om Kejserens Tyranni og derfor ikke dristede sig til i Kejserens Levetid at publicere noget af deres Skrifter, fristes ligesom til Modvægt at skildre hans slette Egenskaber med dobbelt stærke Farver og — hvad der ikke mindst bidrager til at stille

---

[1]) Martial. IX, 19.
[2]) id. VI, 10.
[3]) Saaledes bl. A. af Riccy, *Memor. di Alba-Longa*, p. 142.

Domitian i et saa ugunstigt Lys — ganske undlade at oplyse os om de vistnok ikke lidet undskyldende Omstændigheder, særlig deres Standsfællers Optræden overfor Cæsaren, hvilke efterhaanden bragte Vespasians Søn og Titus' Broder til i saa Meget at minde dem om Tibers og Caligulas Dage.

III.

Til Albanerslottets Luxusbygninger hørte fremdeles et Amfitheater, indrettet til de brugelige Kampe mellem Dyr og Mennesker. I yngre Aar synes Domitian egentlig ikke at have havt Smag for disse blodige Skuespil, det siges endog, at al Udgydelse af Blod var ham i den Grad imod, at han paatænkte et Forbud mod de brugelige Ofringer af Oxer til Guderne[1]); men Alderen har afstumpet hans Følelser, og ogsaa han fandt Behag i Fornøjelser, der nu engang vare Tidens, og paa hvis blodige Charaktér man næppe har sét med andre Øjne, end vor Tid betragter til Ex. Jagtens Glæder. Selv fandt Kejseren dog ingen Fornøjelse i at vise sin Styrke paa Arenaen — Minerva og ikke Hercules var hans fejrede Guddom — og med sit noget misdannede Legeme var han ogsaa kun lidet skikket til at tage Del i sportsmæssig Idræt; allerede i Ungdommen var legemlig Anstrengelse ham imod, med Aarene blev han lad, sjeldent saae man ham spadsere, endnu sjeldnere red han, end ikke paa Marschture i Felten, men foretrak at føres om i en Bærestol. Derimod holdt han af at vise sin Færdighed som Bueskytte, og Mangfoldige, forsikrer Suetonius,

[1]) Suet. *Domit.* c. 9: *Inter initia usque adeo ab omni caede abhorrebat, ut, absente adhuc patre, . . . edicere destinarit, ne boves immolarentur.*

have sét, hvorledes han paa Albanerslottet nedlagde Hundreder af vilde Dyr af enhver Art, og hvor behændig han formaaede at rette sine Pile, saa at de i to Skud dannede ligesom et Par Horn paa Dyrenes Pande[1]). Ogsaa i det Kunststykke at skyde efter en fjerntstaaende Slaves Haand, saaledes at alle Pilene fløj imellem de udspilede Fingre uden at saare nogen af disse, var Kejseren en Mester. At overvære saadanne Forestillinger var imidlertid næppe nogen ublandet Glæde; man maatte beundre ikke blot Cæsaren selv, men Enhver, som han lod optræde herude; thi ogsaa „paa Arenaen", hedder det, „samlede han jo Beskyldninger for Majestætens Fornærmelse og tolkede som Spot og Foragt mod sig, hvis ej ærbødig man ansaa hans Fægtere, som Skjældsord imod sig, hvad Ondt man sagde om dem"[2]), og Tiden vidste at fortælle om mere end én Tilskuer, der maatte bøde for sin Mangel paa Deltagelse for de kejserlige Idrætsmænd ved selv at optræde paa Kamppladsen.

Af den Skueplads, som Domitian lod opføre til disse Forestillinger, er der endnu anselige Rester i den øvre Del af Albano: men som saa ofte Tilfældet med Fortidslevninger i Italiens Smaabyer, ere de besynderlig indestængte, som om de helst søgtes skjulte; man maa ind i den lukkede Klostergaard foran Kirken S. Paolo, og er man dér saa heldig at træffe Vedkommende hjemme, føres man gjennem forskjellige Porte ind i en Vigne, i hvis Udkant op mod Albanersøen Ruinerne ses at dukke frem, omskyggede af Olivenkrat. Endnu i Midten af det 16de Aarhundrede henstod Bygningen saa temmelig uskadt, og man havde da Lejlighed til at beundre de smukke Propor-

[1]) Suet. *Domit.* c. 19.

[2]) Plin. *paneg.* c. XXXIII.

tioner, der viste sig i alle de enkelte Dele[1]), men siden ere store Mængder af Sten førte bort derfra og saare Meget derved styrtet sammen, saa at nu kun den Buegang, der løb udenom Tilskuerpladsen, er nogenlunde bevaret, hvorimod det Indre er altfor medtaget til, at man kan danne sig en nærmere Forestilling om Indretningen af Trapper og Gange, Anbringelsen af Sæderne og desl.[2]). Den, der interesserer sig for det Tekniske, vil iovrigt opdage, at Murværket er endel afvigende fra det, der ellers forefindes i Domitians Bygninger ved Albanerslottet, idet den udad vendende Side af Muren i Buegangen er rejst af store firsidede Peperinblokke, medens der i de Dele, der vende ind imod Arenaen, ligesom ogsaa i Skillerum til Gange og Korridorer er anvendt Tegl eller Sten af den brungule Tuf med mellemliggende Lag af større og mindre Peperinsten, et saakaldet *„opus mixtum“*, der var ejendommeligt for den senere Kejsertid[3]).

---

[1]) Riccy, *Memorie di Alba-Longa* p. 148: *„al tempo di Pio II era quasi intiero“;* om Bygningens Stand derimod, da han skrev det anførte Værk (1787): *„è a giorni nostri rovinato quasi tutto“.*

[2]) Piranesi l. c. tav. X, XI; Canina, *R. ant.* VI, tav. LVIII. Hos den førstnævnte Forfatter findes (pag. 12 ff.) en detailleret Beskrivelse af Amfitheatret, saaledes som dette saae ud i Begyndelsen af forrige Aarhundrede (forinden Piranesi selv saae det, thi han fødtes først 1748), men efter den store Ødelæggelse, der er overgaaet Ruinerne netop i de sidste Menneskealdere, er det ikke muligt at lægge denne Beskrivelse til Grund for Bygningen i dens nuværende Stand.

[3]) Paa Grund af den mindre omhyggelige Konstruktion have enkelte Arkæologer betvivlet, at Bygningen skulde hidrøre allerede fra Domitian (til Ex. Westphal: *die röm. Kampagne* p. 24); da der imidlertid ikke vides Noget om, at en senere Kejser skulde have ladet et Amfitheater opføre ved Albanerslottet, hvorimod et saadant hørte til dettes Luxusbygninger paa Domitians Tid (Juv. IV, 100: *Albana arena;* Suet. *Domit.* c. 19, jfr. Dio Cassius LXVII, 14), er det næppe beføjet alene paa Grund af den afvigende Bygningskonstruktion at henlægge Opførelsen af Theatret til noget andet Tidspunkt end Domitians Regeringstid.

En enkelt Episode er knyttet til Stedet. Blandt dem, der paa Domitians Bud maatte vise deres Færdighed paa „Albas Arena“, var ogsaa den yngre Acilius Glabrio — den Samme, som vi have sét kaldet ud til Albanerslottet for som Medlem af det kejserlige Raad at give sit Besyv med om Anretningen af den store Fisk, — en Ætling af hin Acilius Glabrio, der Aar 191 f. Chr. besejrede Syriens Konge Antiochus den Store ved Thermopylæ. Maaske har Glabrio i Bevidstheden om sin fornemme Byrd næret Frygt for, at Domitian skulde mistænke ogsaa ham for at konspirere imod hans Styrelse, og for at afværge denne Mistanke affekteret Ligegyldighed for Statssager og valgt at lægge sig efter paa fagmæssig Maade at kunne bestaa i Kampen imod vilde Dyr. Hvad enten nu hans Passion har været forstilt eller virkelig, maatte han paa Kejserens Forlangende aflægge Prøve paa sin Færdighed, og „nøgen paa Albas Arena“, forsikrer Juvenal, „han fælded' som Jæger i Nærkamp numidiske Bjørne“ [1]). Paa dette Punkt er der næppe Grund til at drage Digterens Udsagn i Tvivl; bortsét fra „de numidiske Bjørne«, der vel maa tages som en poetisk Frihed i Stedet for en Løve fra Numidien, bekræftes hans Meddelelse af Suetonius og Dio Cassius, som Begge derhos oplyse om, at Sejren — hvad venteligt var — ikke bragte Glabrio nogen Glæde, men at Domitian, der nu engang ønskede at skille sig af med en formentlig Modstander, snart fandt et Paaskud til at sende ham i Forvisning og dér lod ham ombringe under Foregivende af, at han nærede statsfarlige Planer — *quasi molitor novarum rerum* [2]), en Klage, der netop gjordes gjældende mod dem, som hyldede de Kristnes Lære.

---

[1]) Juv. IV, 99—100:

Profuit ergo nihil misero, quod cominus ursos
Figebat Numidas Albana nudus arena.

[2]) Suet. *Domit.* cap. 10.

IV.

Endnu maa med faa Ord berøres den store Militærlejr, som Domitian lod opføre for en Deling af Prætoriankohorten, der paa Albanerslottet skulde vaage over hans Sikkerhed. Af Naturen var Kejseren frygtsom, og tidligt var det forudsagt ham, at han vilde finde sin Død paa voldsom Maade: „Du kjender nok ikke Din Skæbne“, bemærkede Faderen til ham ved en Lejlighed, da han afholdt sig fra at spise Champignons ved dennes Bord, „ellers vilde Du snarere frygte Jernet“; og „siden hin Dag“, tilføjer Suetonius, „levede Kejseren i stadig Angst og Bekymring og blev over al Maade foruroliget ved den ringeste Mistanke“ [1]). *Qui a multis timetur, multos timet* — „den, der frygtes af Mange, frygter Mange“, bemærker Seneca [2]), og Domitian maatte sande hans Ord: Angsten betog ham i senere Aar som en Sygdom, intetsteds følte han sig sikker, men lod til Ex. Vægge i Gallerier og Sale, i hvilke han plejede at spadsere omkring, belægge med en Art lysende Sten for ved deres Skin ligesom i et Spejlbillede at kunne se, hvad der foregik bag hans Ryg [3]). Ikke mindre plagedes han om Natten af Hallucinationer og ængstende Drømme; slagen af Rædsel kunde han springe op og gribe Sværdet under Hovedgjærdet for at værge sig imod Skyggerne af de Dødsdømte.

---

[1]) Suet. *Domit.* cap. 14: *Quare pavidus semper atque anxius, minimis etiam suspicionibus praeter modum commovebatur.*

[2]) Seneca, *lib. de moribus* (ed. Haase) Nr. 61.

[3]) *Phengite lapide* hedder det hos Suetonius (*Domit.* cap. 14) om denne Stenart, og den ældre Plinius omtaler den i sin Naturhistorie som en Sten, der under Neros Regering blev funden i Cappadocien, haard som Marmor og hvid og gjennemsigtig endog paa de Steder, hvor den var gjennemdraget af gule Aarer, hvorfor den fik Navn af „Phengites“ [lysende Sten]. — *Hist. nat.* (ed. Sillig) XXXVI. 22. 46: *Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritia marmoris, candidus atque translucens etiam qua parte fulvae inciderant venae, ex argumento phengites appellatus.*

der truende drog forbi hans Leje, — han, som efter den yngre Plinius' Forsikring „end ikke kunde taale den rolige albanske Sø" . . . „ikke fordrage Aarernes Banken og Bragen, uden at han ved hvert Slag maatte fare sammen og røbe en skamfuld Skræk" [1]). Nervøs, overanstrengt af Arbejde — saaledes vilde Nutiden vel snarere have kaldt ham.

Om Størrelsen og Indretningen af den Lejr, som Domitian lod opføre, de forskjellige Grupper af Kamre, der gav Ophold for Befalingsmænd og Menige, Korridorer og Forbindelsesgange mellem de flere Etager, det hele Tilbehør i forskjellig Retning kunne de særlig Kyndige endnu danne sig en nøje Forestilling [2]). Men for en Lægmand, der ikke har Uger til sin Raadighed i Albano, er det en uoverkommelig Gjerning omkring i de snævre Gyder og Gaarde at ville opsøge Rester af Mure, der ere spredte over et Terræn af mere end 20 Tdr. Land og for Størstedelen saa medtagne, at kun enkelte Blokke staa tilbage; hertil kommer, at de paagjældende Beboere selvfølgelig ere ganske uvidende om Tilværelsen af de gamle Sten, der tjene som Fundament eller Stolper i deres Bygninger, men saare gjerne lede En paa Vildspor ved at udgive enhver større Blok for *„robba antica"* — i Haab om den Drikkeskilling, der ikke bør udeblive ved Beskuelsen af en saadan Mærkelighed. Man gjør da bedst i strax at opgive Ønsket om at undersøge Lejren

---

[1]) Plin. *paneg.* cap. 52.

[2]) *Bullett. dell'Inst.* 1851 pag. 34, 1853 pag. 7—9 jfr. Canina, *Roma antica* VI tav. LIX.

i dens Enkeltheder og nøjes med at tage de Dele af denne eller dens Tilbehør i Øjesyn, der endnu ere saa godt bevarede, at man kan skjønne om deres oprindelige Bestemmelse.

Som Tilfældet er med den Art Bygninger, var ogsaa denne Lejr opført i en Firkant med afrundede Hjørner og omgivet af en stensat Vold med Porte og Taarne. Af denne Vold, hvis Længdesider kunne følges paa en Strækning af 12—1300 Fod — fra Kirken S. Paolo i Byens nordostlige Hjørne og paa det Nærmeste ned til Hovedgaden — ligge de mest fremtrædende Dele i en Vigne foran den nævnte Kirke, og man faar her en tydelig Forestilling om det fæstningslignende Arbejde ved de mægtige, 4—6 Fod høje og indtil 12 Fod lange Blokke af Albanersten, hvormed Ydermuren er rejst[1]. Med lidt Opmærksomhed opdager man i Voldens indvendige Side nogle Indskæringer, der tør antages at have været Kamre til Ophold for Soldaterne; mere tydelig ses Resterne af en Portaabning, hvorimod to Taarne, der endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede henstod saa temmelig uskadte, ere fuldstændig forsvundne.

Interessantere end selve Lejren med dens spredte Murrester ere de underjordiske Reservoirs i den sydlige Længdeside, der tjente til at forsyne den med Vand. Indtil for ganske nylig var det let nok at faa Adgang til disse Bassiner, der henlaa uden Tilsyn i en Vigne, og ad en stensat Trappe kom man ned i fem mere end 30 Fod høje Hvælvinger, adskilte fra hverandre ved brede Murpiller[2]). Men siden Foraaret 1887 har Byen taget dem i Brug til sin Vandforsyning, og der maa skikkes Bud efter en Municipalbetjent for at faa Vignen aabnet. Som for

[1]) Piranesi, l. c. tav. XII.

[2]) Ibid. tav. XIV.

1800 Aar siden staar Vandet atter højt i Beholderne, klart og koldt, ledet derind fra Nemisøen, hvis Vandspejl ligger henved 100 Fod højere end Albanersøens. Den Istandsættelse, der udkrævedes, var saare ubetydelig, og man maa derfor kun undres over, at der er hengaaet saa lang Tid, inden Byen faldt paa at tage dem i Brug efter deres oprindelige Bestemmelse.

Sandsynlig tjente disse Beholdere ogsaa til at afgive Vand for de mægtige Thermer, af hvilke der ses saa imponerende Murvægge strax man fra Terrassen ved Jernbanestationen kommer op til Byens Hovedplads. *„Cello majo“ [Cellae Magni]* lyder endnu den folkelige Benævnelse paa disse Ruiner, og som oftere Tilfældet med saadanne Betegnelser, har ogsaa denne givet Anledning til Misforstaaelse, saaledes at man paa Grund af Ordligheden har villet anse dem som Tilbehør til den tidligere omtalte Albanervilla, der tilhørte den store Pompejus *Pompejus Magnus)*[1]). Men selv om Pompejus' Albanerslot imod, hvad der har Sandsynligheden for sig, henlægges til denne Side af *Via Appia* — i den nuværende Villa Doria, der er Nabo til Ruinerne — viser det saare omhyggelige Murværk, i hvilket den netformede Stensætning er gjennemdraget med regelmæssige Lag af større Teglsten, at Bygningen umulig kan hidrøre fra en Tid, der ligger forud for Flaviernes, ligesom man heller ikke i Republikens Aar kjendte Badeindretninger af saa storartede Dimensioner, som de foreliggende, efter Murenes Højde og Tykkelse og efter de rummelige Korridorer at skjønne, vise sig at have været[2]). Den folkelige Benævnelse skriver sig naturlig fra en større hvælvet Sal *[cella magna]*, der tidligere udgjorde den mest fremtrædende Del af Bygningen. Skjøndt Ruinerne ere stærkt medtagne, og det ikke

---

[1]) Riccy, l. c. p. 130.

[2]) Piranesi. l. c. tav. VII.

længere er muligt saaledes som i Begyndelsen af forrige Aarhundrede at paavise, hvorledes de kolde Bade havde deres Plads i den nedre Etage, de varme og hede i den midterste og øverste, og man endnu mindre er istand til at opdage Ovne og Badekamre, end sige Rester af de Rør, der i forskjellig Tykkelse førte Vandet op i Etagerne[1]), gjøre Ruinerne med deres favnebrede, mere end 40 Fod høje Ydermure endnu et imponerende Indtryk; den lille gejstlige Stiftelse *Gesù e Maria*, der opførtes her i Midten af forrige Aarhundrede, og for hvis Skyld saa meget af det Indre blev ødelagt, tager sig ud som et blot Legetøjshus paa det mægtige Fundament. I Albano fortælles der om en muret underjordisk Gang, der i Mandshøjde skulde føre fra Thermerne op til Lejren, men Rosa har hidtil ikke kunnet opdage denne Korridor, og man tør vel derfor betvivle dens Existens; derimod har man fundet Dele af den Rørledning, der antages at have ledet Vandet fra de omhandlede Beholdere hen til Badene.

Til Lejrens Tilbehør hørte fremdeles det Monument, der nu er omdannet til Kirken *S. Maria della Rotonda*. Som Navnet antyder, er den en Rundbygning, og i sit Ydre minder den endel om Pantheon i Rom, idet den ligesom denne er dækket af en Kuppel med en kredsformet Aabning i Midten, hvilken dog nu er lukket med en Lanterne. Sandsynlig har Bygningen været et Tempel, men om til Ære for Domitians Skytsgudinde Minerva — som det i Reglen antages[2]) — eller for en anden Guddom, lader sig næppe afgjøre, idet der, bortsét fra nogle Stykker af den gamle Mosaikindlægning af forskjelligfarvet Marmor paa Gulvet, ikke er noget tilbage af den oprindelige Udsmykning; de smukke Marmorposter ved Indgangsdøren med deres kunst-

[2]) Riccy, l. c. p. 131.

[2]) Ibid. p. 165.

færdigt udhuggede Acanthusløv vides nemlig at være bragte herhen andetsteds fra. Naar iøvrigt Bygningen, skjøndt langtfra ikke opført med den Soliditet som Lejren og de nysnævnte Badeindretninger, i det Ydre er bevaret saa vel, skyldes dette selvfølgelig Kirken, der kort efter Kristendommens Sejr tog den i Brug.

Yderligere Ruiner er der for Tiden ikke at søge af Domitians Albanerlejr og dens Tilbehør.

Saavidt man kan skjønne af Lejrens Indretning, gav den Plads for 3000 Mand, altsaa en anselig Styrke til Beskyttelse af Kejserens Person. „Men forgjæves“, udbryder Plinius, „vilde den omgive sig med Skræk, som ikke var beskyttet af Kjærlighed; Straffen bortjog og gjennembrød Magten og trængte sig gjennem de snævre og tilspærrede Adgange som gjennem aabne Porte og selvindbydende Døre“ [1]). I sin vidt drevne Forsigtighed viste Domitian sig netop uforsigtig. Han kom i Hu, hvorledes Nero paa Flugten fra Rom manglede Mod til at tage sig selv af Dage, og at en af dennes Frigivne, Epaphroditus, da Kejserens Haand rystede, var ham behjælpelig med at støde Sværdet i Struben. Domitian havde i Begyndelsen af sin Regering ladet denne Hjælper forvise, men nu lod han ham henrette for — som det hedder — at betyde sine egne Frigivne, at end ikke i en god Hensigt var det tilladt at lægge Haand paa sin Hersker [2]). Men Kejserens Advarsel havde ganske modsat Virkning af den tilsigtede. Under-

---

[1]) Plin. *paneg.* c. 49.

[2]) Sueton. *Domit.* cap. 14: *atque domesticis persuaderet, ne bono quidem exemplo audendam esse patroni necem.*

ordnede Betjente i hans Husstand begyndte at frygte for deres egen Sikkerhed og forenede sig sandsynlig med mere Højtstillede, der nærede samme Frygt, og Aaret var ikke udløbet, førend de trods al Paapasselighed fra Kejserens Side fandt en Lejlighed til ved højlys Dag at anfalde ham i hans Soveværelse. Modstanden var haardnakket, Kampen brutal; længe brødes Kejseren med sin Banemand paa Gulvet, søgte at fravriste ham Dolken og værgede sig ved med sønderflængede Fingre at udrive hans Øjne.

Saaledes endte Domitian sine Dage den 18de September Aar 96, endnu ikke 45 Aar gammel — efter i omtrent 15 Aar at have styret Romerriget med et Enevælde som ingen tidligere Hersker. *Oderint dum metuant* — „lad dem kun hade mig, naar blot de frygte mig", kunde han have valgt til sit Valgsprog, thi Frygt forstod han at vække i endnu højere Grad end Had: hans Mord skyldes da heller ikke som Forgængerne Otho's og Vitellius' nogen Opstand af Befalingsmænd i Provinserne, endnu mindre som Neros en Beslutning af Senatet, der tvertimod til det Sidste var hans underdanige Redskab, men en Revolte i hans eget Palads, fremkaldt af dem, for hvis Haand han mindst havde fortjent at falde — „indenfor de Vægge, hvor han lovede sig fuld Sikkerhed for sit Liv, indesluttede han med sig Svig og Efterstræbelse og den Gud, som hævner Misgjerninger" [1]).

Tiden har skildret os Jubelen hos Senat og Fornemme ved Budskabet om hans Død, hvorledes man omstyrtede og sønderslog hans Billedstøtter eller lod de mere kostbare smelte ind til Fordel

[1]) Plin. *paneg.* c. 49.

for Statskassen; „hvilken Fryd“, udbryder den yngre Plinius, „at støde det stolteste Ansigt mod Jorden, at svinge Jernhammeren over det, rase mod det med Øxerne, som om hvert Slag kunde forvolde Svie og Smerte!“ [1]) Og saa grundig gik jo Ødelæggelsen for sig, at der — som tidligere berørt — i det 6te Aarhundrede kun fandtes en eneste Statue af Kejseren i Rom, en Billedstøtte af Bronce ved Opgangen til Kapitoliet fra Forum Romanum, og at vor Tid ikke har noget Billede, der med Sikkerhed kan erklæres for Domitians, heller ikke i de tvende kolossale Statuer i Vatikanet og i Münchens Glyptothek, der begge vise ham nøgen som Heros med Krigskappen over Skulderen og Kommandostaven i den opløftede højre Haand. Samme Skæbne overgik de mange Triumfbuer og Æreporte med Firspand og Sejrsemblemer, som han i saa stort et Antal havde ladet rejse i alle Byens Kvarterer; de fornemme Herrer lod selv hente Stiger for at kunne nedrive Medailloner og Ærestegn, hans Navn blev beordret udslettet paa alle Bygninger, hvor det fandtes, — Intet maatte minde om den Hersker, der saa haardt havde ladet dem føle sin Magt, „hvis fæleste Billede dyrkedes med lige saa meget Offerblod, som han selv udgjød Menneskeblod“ [2]).

Menigmand tog dog næppe synderlig Del i denne Forbitrelse; snarere følte Almuen Godhed for en Hersker, der saa rigelig havde betænkt den med Brød og Fester, og Hæren, der stedse havde nydt Godt af Kejserens Rundhaandethed, lagde aabenlyst sin Vrede for Dagen og forlangte hans Mordere afstraffede, en Begjæring, som Nerva, om end ugjerne, ogsaa maatte imødekomme.

---

[1]) Plin. *paneg.* cap. 52.

[2]) Ibid.

Om Albanerslottets Skæbne efter Domitians Død lader sig intet Nøjere oplyse. Formodentlig have de nærmest paafølgende Kejsere ikke ønsket at residere i en Bolig, til hvilken der knyttede sig saa mange Erindringer om en Hersker, der var Tiden forhadt, men Egnens Skjønhed og den nære Beliggenhed ved Rom maatte snart gjøre sig gjældende, og paany drage Cæsarerne ud til den pragtfulde Ejendom; af Stempler paa Teglsten, der ere fundne i Villa Barberini, ses det bl. A., at Kejser Hadrian lod foretage Byggearbejder herude[1]). Ogsaa den Omstændighed, at en Deling Militær[2]) vedblev at være indkaserneret i Lejren, lader

---

[1]) Nibby, *Analisi* I, p. 98.

[2]) *Οἱ Ἀλβάνιοι, τὸ Ἀλβάνιον στρατόπεδον* — „Albaniere, den albaniske Legion" benævner Dio Cassius (LXXVIII, 13 og 34, LXXIX, 2 og 4) de Soldater, der fra Slutningen af det 2det Aarhundrede laa i Lejren ved Albano, og man har hidtil antaget, at dette Militær var en Deling af Prætoriankohorten i Rom (Nibby, *Anal.* I, p. 81, 98, jfr. Becker og Marquardt, *Handb. der röm. Alterth.* III 2, p. 378, Nr. 2149). Ved de nyeste Fund i Albano er man imidlertid kommen til bedre Kundskab. I Lejrens umiddelbare Nærhed paa den Skraaning, der fra Palazzo Chigi's Have i Ariccia strækker sig ned mod Kapucinerklostret og Albanersøen, har man nemlig skjult i Krattet fundet et større Antal Sarkofager — saare beskedne, kun af Peperin og uden nogen Udsmykning, men hver med en lille Tavle paa Laaget, paa hvilken der læses en kort Indskrift; og saa at sige alle disse Indskrifter, hvis Affattelsestid gaar tilbage til Slutningen af det 2det Aarhundrede, omtale de Afdøde som Menige eller Underbefalingsmænd i den saakaldte „2den parthiske Legion": MILLEGIIP (MIL*es* LEG*ionis* II P*arthicae*) eller MIL*itavit* LEG*ione* SE*cunda* PAR*thica*, som det hedder paa Tavlerne (*Ann. dell' Inst.* 1867, p. 74—75). Indskrifter vedrørende denne Legion ere ellers meget sjeldne, og da man netop her i umiddelbar Nærhed af Albanerlejren har fundet saa mange, ligger det nær at antage, at den 2den parthiske Legion har havt en Begravelsesplads paa dette Sted og sandsynlig har ligget i Garnison ved Albanerslottet. Af den detaillerede Fortegnelse, der af Dio Cassius (LV, 23 og 24) gives over, hvor i Riget de forskjellige Legioner havde deres Kvarter, ses det ogsaa, at Septimius Severus — hvis Regeringsaar (Aar 193—211) falde paa den Tid, der omhandles i de

formode, at Slottet jævnlig er blevet benyttet af senere Kejsere. Efter at have ladet sin Broder Geta myrde havde Caracalla Vanskelighed ved at faa sit Herredømme anerkjendt af Soldaterne i Lejren, idet disse erklærede, at da de havde svoret Troskab til

---

ældste af Indskrifterne — trak en betydelig Troppestyrke til Italien og bl. A. forlagde netop den 2den parthiske Legion „til Italien", uden at Garnisonsstedet iøvrigt nærmere opgives. De Soldater, som af Dio Cassius benævnes „Albaniere", ere m. a. O. ikke at anse for en Deling af Prætoriankohorten, men ere fra Septimius Severus' Tid identiske med den 2den parthiske Legion, hvis officielle Betegnelse altsaa i daglig Sprogbrug er veget for den, der dannedes af Stedet, hvor den laa i Garnison. — Den nærmere Redegjørelse og Forklaringen af de omhandlede Indskrifter skyldes den nys afdøde Henzen (*Ann. dell'Inst.* 1867, p. 73—88), en af Tidens kyndigste Epigrafister, der længst havde været i Tvivl om Berettigelsen af den gængse Antagelse (*Bullett. dell'Inst.* 1853, p. 8) og altsaa nu har sét sin Tvivl fuldstændig bekræftet. I Anledning af lignende Indskrifter, der senere ere fundne angaaende Soldater i den nævnte Legion, og som bl. A. lade formode, at dens Begravelsesplads strakte sig ikke blot i Retningen ad Ariccia til, men ogsaa udad mod Castel-Gandolfo, er Henzen gjentagende kommen tilbage til sin Antagelse (*Bullett. dell'Inst.* 1869, p. 134—137, 1870 p. 69), der ogsaa nu hyldes af nyere Forfattere (Marquardt og Mommsen, *Handb. der röm. Alterth.* V, 2 pag. 437, 463). Lad os forøvrigt tilføje, at Forstaaelsen af saadanne Indskrifter selvfølgelig kræver ikke blot et eget Studium men en ikke ringe Skarpsindighed, — alene at dechiffrere de delvis ofte udviskede Bogstaver kan være en yderst vanskelig Sag: hvad mener man t. Ex. om nedenstaaende Indskrift, der paa Sarkofagens Tavle ser saaledes ud:

AVRELBITI
MIL LE SE
PAR ʌ. IIPO
STER ISTIP
XXVHBMFC

og antages at maatte læses: „AVREL*ii* BITI MIL*itavit* LE*gione* SE*cunda* PAR*thica centurio [cohorte]* . . H*astatus* POSTER*ior* ISTIP*endiorum* XXV H*eres* B*ene* M*erenti* F*aciundum* C*uravit*" (*Ann. dell'Inst.* 1867, p. 75).

tvende Sønner af Septimius Severus, burde de ogsaa holde deres Ed ligelig mod Begge, og derfor forsøgte at formene ham Adgang til deres Kvarter[1]).

Af Lejren og dens Tilbehør er det moderne Albano opstaaet, sandsynlig allerede i det 4de Aarhundrede, idet Stedet nævnes som en af Byerne ved den appiske Vej i det saakaldte *Itinerarium Burdigalense s. Hierosolymitanum,* der antages forfattet af en Pilegrim, som i det 4de Aarhundrede foretog en Rejse fra Burdigala (Bordeaux) til det hellige Land, — *„civitas Aricia et Albona“*, som det hedder i Itinerariet, formodentlig ved en Skrivfejl istedetfor *„civitas . Albano“*[2]). Den gunstige Beliggenhed ved Via Appia, der fremdeles var den store Færdselsvej gjennem Italien, bragte Byen hurtig i Opkomst, men udsatte den ogsaa for jævnlig Odelæggelse af de indtrængende Folkestammer, helt ind i det 12te Aarhundrede, da Saracenerne fra Kystbyerne i Latium gjorde deres Strejftog op til Albano og plyndrede Staden. Et Aarhundrede senere blev den underlagt en af det middelalderlige Roms mægtige Familier: Savellierne, eller de Sabellis, som Slægten oprindelig hed efter et Castel Sabellum, som den ejede i Byens

Saa bliver der yderligere at granske over Forstaaelsen af de enkelte Udtryk, om hvorfor ikke Nummeret paa Kohorten, i hvilken den Paagjældende gjorde Tjeneste, efter Sædvane er anført, og om da ikke mulig det i 3dje Linie anførte „II“ istedetfor at læses som et „H“ *(Hastatus)*, i hvilket Tverstregen mellem de tvende lodrette Streger antages udvisket, bør tydes som et Ettal, efterfulgt af et P, saaledes at hint Tal i Forbindelse med et forudgaaende, der ikke længer lader sig opdage, har angivet Kohortens Nummer, og „P“ forstaas som et *Pilus* — et Militærudtryk for den første Centurions Post eller Værdighed. Og lignende Tvivlsmaal byder saa at sige enhver af de omhandlede Indskrifter.

[1]) Spartianus, *vita Carac.* cap. 2: *pars militum apud Albam.*

[2]) *Vet. Roman. itineraria*, ed. Wesselingius pag. 612.

S

Nærhed. Savellierne levede i idel Strid med Paverne, og Albano maatte undgjælde herfor; gjentagende blev den ødelagt af Kirkens Tropper, og næppe var den opbygget paany, førend Vicekongen af Neapel, den bekjendte Hertug af Alba, i en Strid med Pave Paul IV gav den til Pris for Plyndring af sine Soldater (1536). Siden hin Kalamitet har Albano imidlertid nydt rolige Dage; og særlig i de sidste Decennier er den under Ledelse af dygtige Sindaci gaaet frem Aar for Aar, saa at den nu maa regnes for en af Latiums mest velhavende og bedst byggede Smaabyer, — i livlig Forbindelse med Rom, som fordum ad den appiske Vej. Og Albano hævder fremdeles sit Ry som det sundeste og smukkeste Sommeropholdssted i Hovedstadens Omegn; langt mere end Frascati og Tivoli er den Maalet for Romernes Sommerudflugter; hist nyder Temperaturen intet godt Lov, Luften er tung og stillestaaende med hyppige Forandringer i Vejret —

„Tivoli di mal conforto,
O piove, o tira vento, o suona amorto“,

lyder det populære Distikon, — men selv i den varmeste Sommertid er Luften i Albano let og ren, kølet af Brisen fra Havet og det friske Pust fra Apenninerne.

IV.

VILLA DORIA.

Ved et længere Ophold i Albano maa man ikke forsomme at skaffe sig et Permesso til Villa Doria, og er man saa heldig at faa det ikke til et enkelt Besøg men for Uger, har man dér paa mindre end 5 Minutters Gang fra Hotellet den smukkeste daglige Spadseretur. Haven er vel langtfra saa stor som Villa Barberinis, og ikke heller har man dennes vide Udsigt over Kampagnen, men den er frodig og blomsterfyldt og holdes i fortrinlig Stand; og ligesom Villa Barberini nyder Ry for sine enestaaende Stenege, har man her de smukkeste Piniealleer i Roms Omegn: at høre Vinden suse i de brede Kroner, der svaje frem og tilbage paa de slanke Stammer, minder levende om en nordisk Granskov.

I senere Aar knytter sig en særlig Interesse til Villaen ved de Udgravninger, der have fundet Sted. Man havde vel længe havt Formodning om, at man her ligesom i Villa Barberini vandrede paa tidligere Slægters Boliger, men først efterat der ved tilfældigt Jordarbejde var bragt forskjellige Kunstsager for Lyset (a. 1850), blev der foretaget en nærmere Undersøgelse, og var end selve det herved gjorte Fund af nye Skulpturer temmelig

ringe, fik man dog ved Undersøgelsen fuld Vished om, at Haven i saa at sige hele sin Udstrækning dækkede over et af Kejsertidens pragtfulde Landslotte.

For en stor Del ere disse Ruiner nu atter tilkastede, og heller ikke her har man derfor Lejlighed til at danne sig en Forestilling om Indretningen af en romersk Villa, men enkelte mere fremtrædende Dele staa tilbage og tage sig ejendommelig malerisk ud i de moderne Omgivelser.

Ligesom Domitians Albanerslot var ogsaa denne Villa opført i Terrasser paa det Terræn, der fra Kampagnen skraaner op mod Albanersøen, og saaledes at Hovedbygningen havde sin Plads paa den højest liggende Del med Façaden ud imod den appiske Vej. Af denne Façade ses der endnu Rester foran i Haven i tvende symmetrisk opførte Fløje, der springe frem fra noget mellemliggende Murværk, og fra hvilke der ud imod Kampagnen udgaar to Gallerier med en Række Kamre ved Siderne. Gjennem en Aabning under Jorden kommer man ind i disse Gallerier, der nu ere lidet tiltalende, idet de ikke byde andet Lys og Luft end, hvad der trænger ind fra Aabningen i begge Udkanter, ligesom man ogsaa vares mod forskjelligt Kryb, men som oprindelig synes at have været meget pragtfuldt udstyrede. Gulvet er indlagt med forskjellig farvet Marmor i Mosaik, og mellem Dørene, der føre ind til Værelserne, er der anbragt afvexlende firkantede og runde Nicher til Opstilling af Kunstværker; forøvrigt ere Gallerierne dækkede af et flere Fod højt Lag Jord, hvoraf Træer og Buskads skyde frem, og unddrage sig derfor let Opmærksomheden, naar man ikke netop søger dem.

Længere nede i Haven faar man Øje paa lignende underjordiske Gange, men betydelig snævrere og ikke højere end, at man i oprejst Stilling lige kan passere dem, og udenfor Hegnet, der skiller Haven fra Kampagnen, rejser sig en Række hvælvede Kamre, ligeledes dækkede af Jord, der antages at have baaret en Loggia,

hvorfra man kunde nyde Udsigten over Sletten. Ogsaa til denne Villa hørte foruden Forbygninger til at huse Tyende og Slaver pragtfulde Badeindretninger, men Alt, hvad der blev udgravet af disse, t. Ex. en hvælvet Sal, der mulig gjorde Tjeneste som en Art Svedebad [1]), er fuldstændig tilkastet; i den smukke Pinieallé, der fører tværs gjennem Haven ned mod Kampagnen, spadserer man hen over dem, og her siges ogsaa at ligge skjult under Jorden Resterne af et Theater, som man strax efter dets Opdagelse havde til Hensigt helt at udgrave men, uvist af hvad Grund, lod tilkaste, efterat kun saare Lidet var bragt for Lyset [2]).

Om hvem der har ejet eller opført denne Villa, lader sig intet Nærmere udsige: hidtil er der ikke fundet Indskrifter til Oplysning derom. Saa Meget fremgaar dog med fuld Sikkerhed, at Ruinerne ikke, saaledes som tidligere antaget [3]), kunne føres tilbage til Pompejus' Tid; Murværket er overalt Kejsertidens bedste, saare ligt det, der findes i Kejser Hadrians tiburtinske Villa: et meget omhyggeligt *opus reticulatum* af smaa, kileformet tilhuggede Peperinsten, gjennemdraget med vandrette Lag af større Teglsten; paa Stempler i disse Teglsten læses Mærker fra det Aar, da Konsulen Servianus for 3dje Gang beklædte Konsulatet (a. 134) [4]), medens andre Dele af Murværket, der udelukkende ere opførte af Tegl — store Sten af stærk rød Farve og haarde som Flint — bære Konsulatsstempler fra Domitians og Commodus' Regeringsaar [5]). Maaske det da tør antages, at

[1]) *Monum. dell'Inst.* 1854 pag. 101.

[2]) *Arch. Anz. zur arch. Zeitung,* VIII (1850) pag. 167–175.

[3]) Riccy, *Memorie di Alba-Longa* pag. 138.

[4]) Nibby, *Anal.* I pag. 98.

[5]) *Monum. dell'Inst.* 1854 pag. 100.

Villaen er bleven opført af en eller anden Rigmand under Domitian, hvis Residens ved Albanersøen naturlig maatte kalde hans Omgivelser til at bosætte sig i Nærheden, og at den senere er bleven ombygget, maaske af den nævnte Konsul Servianus, der var en af Tidens Stormænd og gift med en Søster til Hadrian [1]).

Fra den omhandlede Villa skrive sig forskjellige Kunstsager, der nu for en Del ere indlemmede i Doria'ernes Malerisamling i Rom og dér udgives som hidrørende fra Pompejus' Albanerslot. Samlingens Hovedstykke er en ungdommelig Centaur midt paa Gulvet i den første Sal, hvori man træder ind, — et Arbejde ikke blot af betydeligt Kunstværd paa Grund af den fortrinlige Udførelse men mærkeligt som et af de bedst bevarede Exempler paa saakaldet polychrom Skulptur, saa fuldkommen uskadt, at end ikke Næsetippen eller de spidse Satyrøren mangle. Den ungdommelige Menneskekrop indtil Bæltestedet er dannet af rødt Marmor *(rosso antico)*, Hestens Liv og Bagkrop af mørkegraat (saakaldet *Bigio-morato)*, men Halen atter af rødt Marmor. Anvendt paa en menneskelig Figur vilde en saadan Sammenstilling af forskjelligfarvet Marmor unægtelig gjøre et grelt Indtryk, men ved slige Fantasiens Skabninger virker den ingenlunde stødende; man glemmer det brogede Materiale for at be-

---

[1]) I en kort Notits til Udgiveren af et tysk archæologisk Tidsskrift angaaende de Udgravninger, som i Aaret 1850 fandt Sted i Villa Doria, betegnes Ruinerne i denne af den nys afdøde Henzen som den Fyrst Doria *„gehörende Villa des Domitian zu Albano“ (arch. Anz. z. arch. Zeitung*, VIII pag. 167), men denne Betegnelse skyldes vistnok kun en Uagtsomhed af Henzen, idet der ingen Tvivl er om, at Ruinerne i Villa Doria udgjøre et afsluttet Hele for sig uden at staa i nogensomhelst Forbindelse med Domitians paa den anden Side af den appiske Vej liggende Albanerslot.

undre de smukke Proportioner, den kraftige og dog saa fint udførte Muskulatur og det levende Udtryk af Skjælmeri og Livslyst, som Kunstneren har lagt i det ungdommelige Ansigt. Aabenbart er der Et eller Andet, som Figuren har for Øje og morer sig over; man sér det paa Hovedet, der er drejet om til Siden, paa det skalkagtige Smil om Munden, de nysgjerrig rejste Øren og det muntre Kast med den løftede højre Haand. Maaske man tør forsøge en Gisning om, hvad der er Gjenstand for hans Morskab; der har været Kammerater i Nærheden, og blandt disse en ældre skjægget Gubbe, paa hvis Ryg Amor er sprungen op og nu siddende dér driller den Gamle med sine Pile, — og skadefro morer den Yngre sig over sin ældre Kammerats Vaande, tilraaber ham maaske med det lystige Haandkast et *„turpe senilis amor!“* Formodningen er næppe ubefojet, siden man paa samme Sted, hvor den yngre Centaur blev udgravet, har fundet Brudstykker af tre andre Centaurer og bl. A. Hovedet og Hestens Krop af en ældre, paa hvis Ryg der netop er et Indsnit ligesom til Sæde for Guden; ogsaa af denne er der nys bragt Fragmenter for Dagen, der vise, at den har været udført i hvidt Marmor, men forøvrigt er det næppe lykkedes at finde disse Figurer i deres Helhed, idet de ikke ere udstillede i Samlingen.

Om hvo der har udført den omhandlede Centaur, giver Kunstværket ingen Oplysning; i en latinsk Inskription paa Fodstykket meddeles kun, at den er funden i Fyrst Doria's Albanervilla, *„ubi olim Pompeji Magni villa“*. I Kapitoliets Skulptursamling ses imidlertid en ganske lignende Fremstilling af en ung Centaur, der med det samme kaade Ansigt og den samme Haandbevægelse morer sig over den Kvide, hvori en ældre Kammerat er stedt ved, at en lille vinget Amor har taget Plads paa hans Ryg, og begge disse Centaurer — kaldet de „furiettiske“ efter en Kardinal Furietti, som i Aaret 1736 lod foretage en Udgrav-

ning i Kejser Hadrians tiburtinske Villa og derved kom i Besiddelse af dem — bære paa deres Piedestaler Indskrift om at være udførte af Aristeas og Papias fra Aphrodisium, to Kunstnere, der iøvrigt ere os ubekjendte, men som antages at have levet paa Hadrians Tid og hørt hjemme i en lille By af Navnet, enten paa Cypern eller maaske snarere i Lilleasien, hvor der under Kejsertiden blomstrede en Skole for Billedhuggere. Sandsynlig hidrøre da Centaurerne i Villa Doria fra den samme Kunstskole, og efter den fortrinlige Udførelse af den yngre at dømme tør denne maaske anses for Originalen, medens hine furiettiske i Capitoliets Samling kun ere Copier.

Hvad der iøvrigt er udstillet fra Albanervillaen, er næppe af synderligt Værd. Dette gjælder bl. A. en mere end legemsstor Fremstilling af en gammel Gudeskikkelse, en saakaldet „indisk“ eller „skjægget“ Bacchus; Brystet ned til Bæltestedet er dækket af Skjægget, og ligesaa fyldigt er Haaret, der i to tykke Fletninger falder ned over Skuldre og Bryst, medens det bagtil er naturlig opløst og dækker Ryggen ned til Lænderne. Statuen gjør et stivt og tungt Indtryk, men dette kan ikke bebrejdes Kunstneren, hvis Opgave kun har været at kopiere en Bacchusskikkelse af høj Ælde, og som efter den kunstfærdige Behandling af Haar og Skjæg at dømme har løst sin Opgave med stor Omhu; ogsaa denne Statue, der er velkjendt af lignende Fremstillinger i andre af Roms Samlinger, til Ex. fra Villa Albani[1]), blev funden saa at sige ganske uskadt.

Heller ikke et Stykke af en Marmortavle, omtrent 2 Fod højt og 3 Fod langt, frembyder synderlig Interesse, idet man ikke tør fæste Lid til Katalogets Forsikring om, at det skulde

---

[1]) Morcelli-Fea-Visconti, *Descr. de la Villa Albani* Nr. 104, 144.

have udgjort en Del af et Bord eller rettere af Væggen i Pompejus' Spisesal paa Albanervillaen [1]). Paa Siderne ere udhuggede to Griffer med udslagne Vinger om de unge kvindelige Ansigter; disse sidste synes meget fint udførte — mulig af en græsk Kunstner paa Antoninernes Tid, — men om Skjønheden er det noget vanskeligt at dømme, da Næserne ere helt afstødte.

Fra Villaen hidrører endnu en stor Samling Terrakottasager, der siges at være fortrinlig udførte med usædvanlig smukke Billeder i Relief [2]), men forøvrigt maa den overvejende Del af, hvad der ved tidligere og senere Udgravninger er bragt for Lyset i Villa Doria, søges paa selve Stedet, — til Ex. 2 mægtige Løver af Peperin foran Ruinerne af den gamle Hovedbygning, endel Urner og Gravcipper, af hvis stærkt medtagne Indskrifter man dog ikke kan skjønne videre end, at de synes affattede efter den sædvanlige Formel [3]), og spredt omkring i Buskadset, langs med Bede og Gange en Mangfoldighed af Skulpturornamenter, Stykker af Søjler og Friser, af Dyr og Mennesker, slanke og tykmavede Amforaer i alle Størrelser; endnu mere end i Villa Barberini har man her Indtrykket af at vandre paa Fortidens Grund, om det saa er Gruset i Gangene, ser man det funkle med Mosaikstumper i de forskjelligste Farver.

---

[1]) *Lato di mensa d'un triclinio Romano, lavoro Greco rinvenuto nella villa di Pompeo in Albano*, hedder det i Fortegnelsen.

[2]) Disse Terracottasager ere ikke udstillede i Doria'ernes Galleri i Rom, formodentlig fordi man ikke har været saa heldig at finde noget saa fuldstændigt, at Stykkerne lod sig sammensætte til et Hele; hvorvidt de, som det angives af Opsynet i Villaen, henligge i dennes Kjælder, skal lades usagt; til Villaen selv er der i Modsætning til Villa Barberini ingen Adgang. I de korte Notitser, hvori Fundet berøres af Henzen (*Arch. Anz. z. arch. Zeitung*, VIII p. 175) og af Braun (*Bull. dell'Inst.* 1850 p. 74), oplyses Intet om Terrakottaarbejdernes Art eller om, hvad Billederne paa dem forestille.

[3]) Riccy, l. c. pag. 119—120.

Lad os tilføje, at til de Glæder, hvortil Villa Doria indbyder, høre ogsaa de pragtfulde Solnedgange; og herude kan man nyde dem i Ro fremfor paa Terrassen foran Torvet, hvor der gjerne henad Aften samles en talrig Skare Ungdom til allehaande Løjer. Vanskelig skal man forestille sig et rigere Farvespil: Himlen i ét luende Rødt, og Kampagnen, ellers saa ensformig graanende, bredt ud som en gylden Ager, hvor Savelliernes Borgtinder og de mange Vagttaarne paa Sletten farves rødgule i Skjæret. Og efterhaanden som Solen daler ned, strækker dette Purpur sig højere op paa Himlen, farves dybere rødt og giver Gjenskin i Havet; kun yderst i Horizonten ses en hvidblinkende Strime, i hvilken Solen langsomt dukker ned; om en Kunstner vilde male denne Farvepragt, man vilde drage hans Naturtroskab i Tvivl. Faa Minutter efter Solens Nedgang hylles Kampagnen i Mørke, og Albano, der om Dagen er saa stilfærdig, lader sine Sange og sin Munterhed høre.

Det behøver næppe at bemærkes, at mange andre end de nævnte af Tidens Stormænd havde Landslotte i Albanerbjergene umiddelbart ved den appiske Vej; der fattes os imidlertid Vejledning til nærmere at bestemme deres Beliggenhed. Forfatternes Stedsangivelser indskrænke sig i Reglen til et „*in Albano*“, en Betegnelse, der for Via Appia's Vedkommende omfatter den hele Strækning fra Bovillæ ved Foden af Bjergene hen til det gamle Lanuvium (Civita-Lavigna); og hvad der kan udledes af den mere eller mindre omhyggelige Stensætning i Murene, giver kun en Tidsbestemmelse, men ingen Oplysning om den paagjældende Ejer. Saa mange Formodninger ere da ogsaa knyttede til Ruinerne ved denne Del af Vejen uden at være støttede paa noget Grundlag; der er til Ex. Intet, der hjemler, at en større Samling Mur-

værk ved den 20de Milepæl, nær det nuværende Genzano, skulde være Levninger af en Villa for Kejser Caligula[1]), og naar et af de 2de Landslotte, af hvilke der ses saa fremtrædende Rester paa begge Sider af Vejen ved den lille Kirke S. Maria della Stella mellem Albano og Ariccia, i Almindelighed henføres til Kejser August's Slægt paa mødrene Side *(Atii)*, grundes denne Antagelse ene paa, at Slægten hørte hjemme i Ariccia, og at man her i Nærheden har fundet (a. 1715) forskjellige Indskrifter vedrørende dens Frigivne[2]).

Skade, at vi ikke kunne paavise Stedet for Senecas Albanervilla; ikke blot er han jo selv en interessant Personlighed, men hans Skrifter afgive et rigt Materiale til at kaste Lys over hans Færd, langt fyldigere end over Cæsarernes taagede og æventyrlige Skikkelser. Men til Gunst for i hin anden af de berørte Villaer ved Kirken S. Maria della Stella at ville se netop hans *„Albanum“* lader sig ikke anføre Videre end, at Murværket hidrører fra Kejserdømmets første Aartier, og at Villaen synes at have været af betydelig Udstrækning som passende for en af den Tids mægtige Mænd.

Ved en enkelt Lejlighed omtaler Seneca sit Besøg herude, — et Besøg i senere Aar, da han var svag og afkræftet, plaget af Feber og Aandenød, oftere betænkt paa at ende sine Dage i Kraft af sit eget Raad: „ikke at afvente netop den yderste Nød“[3]), hvis ikke Kjærligheden til hans Hustru havde holdt ham tilbage, idet — som han siger — „den Retskafne ikke lever saa længe, som det behager ham, men saa længe, som han bør“, og at derfor

---

[1]) Westphal, *die röm. Kampagne* p. 28.

[2]) Riccy l. c. p. 116, *Monum. dell'Inst.* 1854 p. 103 (Indskrifterne findes anførte hos Riccy. *Appendice* p. 162 Nr. XVIII.)

[3]) Seneca, *Epist.* 70, 5.

„den, hvem en Hustru eller Ven ej er saa dyrebar, at han for deres Skyld holder ud med Tilværelsen, er en blødagtig Stakkel“ [1]).

Sent paa Aftenen kom han herud efter en mere besværlig end lang Rejse og fandt, som han siger, Intet beredt uden sig selv. Men Filosofen søger at vende det til det Gode, strækker sine mødige Lemmer paa Lejet og overvejer med sig selv, „hvorledes Intet er besværligt, som man blot tager let, og Intet værd at ærgre sig over, naar man ej ved sin Ærgrelse selv gjør det værre“ [2]). „Min Bager har intet Brød, — men min Forpagter, Forvalter, mit Tyende har det“ . . . „Det er slet Brød“, indvender Du, „giv blot Tid, ogsaa det vil Hungeren gjøre til fint Hvedebrød; derfor skal man ikke spise, før Sulten byder det, og jeg indtager ikke mit Maaltid, førend jeg enten har opnaaet at faa godt Brød eller er hørt op med at kaste Vrag paa daarligt“, — „Meget til Friheden bidrager en velopdragen Mave, der ogsaa lader sig stille tilfreds ved en daarlig Behandling“ [3]). Seneca er ganske stolt over den Sindsro og Frejdighed, hvormed han kan finde sig i de smaa Afsavn: ingen Kok, ingen Bager, intet Bad, og hvor godt han formaar at praktisere sin egen Leveregel: i Stedet for et: „dette eller hint skulde Du have“, i Tanken at sætte et: „Intet at savne“, idet man betænker, at hvad der fattes, mangler En ikke i det Fornødne, men i det Tilvante [4]).

Saaledes er Seneca inde paa et Yndlingsæmne i senere

---

[1]) Seneca, *Epist.* 104, 3.

[2]) Ibid 123, 1: *mecum enim de hoc ipso loquor, quam nihil sit grave, quod leviter excipias, quam indignandum nihil, si nihil ipse indignando adstruas.*

[3]) Ibid. 123, 2. 3: *magna pars libertatis est bene moratus venter et contumeliae patiens.*

[4]) Ibid. 123, 5: *si, quod dari deberet, ipse sibi non desiderando supplevit et cogitavit aliquid consuetudini suae, sibi nihil deesse.*

Aar: Nødvendigheden af at vænne sig til Lidet — for den Rige ikke mindre end den Fattige, idet Tid og Sted ville nægte ogsaa hine Opfyldelsen af mange Ønsker; „Ingen kan opnaa Alt, hvad han attraar, vel er man derimod i Stand til ikke at begjære, hvad man ikke har, men glæde sig ved Nydelsen af, hvad der er En forundt“, — *quand on ne peut avoir ce qu'on aime, il faut aimer ce qu'on a,* som Filosofen anbefaler med andre Ord [1]).

Yderligere overvejer Seneca med sin Ven, hvor meget Overflødigt vi omgive os med i Livet, — hvorledes saa meget af det, som vi tro fornødent for vort Velvære, i Virkeligheden kun er til Besvær, og hvor ringe Anstrengelse det koster at befri sig for disse indbildte Fornødenheder og befinde sig vel derved. „Hvor overflødigt Meget er, erkjende vi først, naar vi ikke længer have det, thi vi brugte det, ikke fordi vi havde Trang dertil, men fordi vi nu engang havde det“ [2]). Og deri ser da Filosofen en af Aarsagerne til Tidens Brøst, at ikke Fornuften men det daarlige Exempel bestemmer vor Levevis, — *ad exempla vivimus:* „hvor Meget anskaffe vi os ikke, fordi Andre have anskaffet sig det, og Saadant bliver sét hos de Fleste“ . . . „hvad man, naar kun Faa gjorde det, ikke vilde føle Lyst til at efterligne, det efterabe vi strax, saasnart Flere gjøre det, som om det vandt i Værd, fordi det hyppigere fandt Sted; saaledes, min Ven, træder Vildfarelsen i det Rettes Sted, naar denne først har vundet almindeligt Indpas“ [3]).

Netop her i Albanerbjergene har Seneca Overflødigheden for Øje, saaledes som den viser sig i det overdaadige Rejseliv, og

[1]) Seneca, *Epist.* 123, 3: *quicquid vult habere nemo potest: illud potest, nolle quod non habet, rebus oblatis hilaris uti.*

[2]) Ibid. 123, 6

[3]) Ibid. 123, 6: *et recti apud nos locum tenet error, ubi publicus factus est.*

han minder sin Ven om disse Samtidige, der Alle som En vilde holde det for simpelt at foretage en Rejse, om ikke en Sværm af Løbere, et helt numidisk Rytteri ilede forud for at jage de Vejfarende til Side og ved de Støvskyer, de hvirvle tilvejrs, bebude, at en stor Herre er i Anmarsch; hvorledes Enhver fremdeles belæsser sine Muldyr med Service af det fineste Porcellæn og Krystal, fordi det vilde holdes for upassende, om Nogen førte med sig en Oppakning saa simpel, at den kunde taale at rystes paa Vejene uden Fare for at gaa i Stykker, — ja, at Exemplets Magt drev Tiden saa vidt i sin Naragtighed, at „nu ogsaa Enhvers Pager bære Maske for Ansigtet, og at det vilde holdes for usømmeligt“ — *turpe est* er det tilbagevendende stærke Udtryk — „om der ikke i Ens Følge var nogen Yngling, hvis sarte Hud trængte til Beskyttelse mod Sol og mod Blæst“ [1]). „Underholdningen med saadanne Folk“, fortsætter Filosofen, „maa man sky; det er dem, som paaføre Lasterne og bringe dem fra Sted til andet, og virker deres Tale end ikke strax, lader den dog en Spire tilbage i Sjælen, der følger os, ogsaa efterat vi have taget Afsked med dem, ligesom den indsmigrende Klang af Tonerne ledsager den, der har overværet en Koncert, og hindrer Tanken i at rette sig paa noget Alvorligt. Men har den slette Tale først vundet Indpas, bliver den snart mere dristig, og Du vil høre dens Røst saalunde: „Dyd, Filosofi og Retskaffenhed, — hvad er det vel andet end tomme Ord! Nej, Lykken bestaar ene i, at man lader sig det være til Behag, spiser og drikker og nyder sin Arv, — det er at erindre, at man er bestemt til at dø“ . . . „Daglig rejser Du Dig ædru fra dit Maaltid, Du spiser, som om Du skulde staa din Fader til Regnskab derfor, — det er ej at nyde eget Liv, men at tjene Andres, thi er det ikke Daarskab at bestyre sin

[1]) Seneca, *Epist.* 123, 7.

Formue for en Arving og nægte sig selv Alt, saa at det store Efterladenskab af en Ven skaber Dig en Fjende, — jo mere Du efterlader ham, desto mere vil han frydes ved din Død"[1]). Videre skulle vi ikke følge Seneca i hans Formaninger til Lucilius. Som saa ofte er Filosofen ikke fri for at være noget bred. Forbindelsen mellem Tankerne maa jævnlig læses mellem Linierne, og hvad særlig det foreliggende Brev angaar, synes den magre Kost at have berøvet ham noget af den vanlige Varme og Friskhed.

Hvorvidt Seneca ved andre Lejligheder har opholdt sig paa sin Albanervilla, skal lades usagt; hans Skrifter oplyse Intet derom.

---

[1]) Seneca, *Epist.* 123, 8—11.

V.

ARICCIA — NEMISØEN.

I.

Skjøndt Afstanden mellem Ariccia og Albano næppe er en Fjerdingvej, har Forbindelsen mellem begge Byer længe været vanskelig nok. En dyb Kloft skiller dem fra hinanden, og for at passere denne maatte man indtil for 30 Aar siden følge en Vej, der i mange Vindinger og ingenlunde uden Fare førte stejlt ned ad Skrænten og i ligesaa mange Vindinger arbejdede sig op til den modstaaende Højde, hvor Ariccia ligger. Men siden 1853 er denne Vanskelighed overvunden, og der er lagt en Viadukt over Kløften, paa hvilken man jævnt og mageligt som paa et Stuegulv kjører fra Albano lige ind paa Torvet i Ariccia. En rig Grundejer paa Stedet, Camillo Jacobini, havde længe interesseret sig for en bedre Forbindelse, og som Minister for de offentlige Arbejder hos Pius IX lykkedes det ham at faa Arbejdet, der havde staaet paa siden 1846, endelig fuldført. Viadukten, der hører til de smukkeste, der findes, er noksom kjendt fra de mange Billeder fra Ariccia. Tre Rækker af mægtige Buer, opførte af Egnens Peperinsten, ere byggede over hinanden, saaledes at der er 6 Buer i den nederste, 12 i Midten og 18 i den øverste

Række, hver 60 Fod høj og med en Afstand af 50 Fod mellem Pillerne. Paa denne Viadukt fører Vejen i omtrent 1000 Fods Længde henover Kløften, i en Højde over denne af henved 200 Fod, og Afstanden mellem begge Byer er derved forkortet med mere end en halv Times Gang, ikke at tale om, at man nu herfra uden Besvær nyder en af de frieste Udsigter over Kampagnen ned til Havet.

I vore Dage er Ariccia jo kun en lille, daarlig bygget By med næppe 2000 Mennesker: men et Aartusinde for Christus, da Sagnet lader Æneas lande i Italien, omtales den som en af Latiums mægtige Stæder, beskyttet af en Borg og stærke cyklopiske Mure; ogsaa dengang hed den „Aricia" — uden at vi iøvrigt ere i Stand til at forklare Oprindelsen til Navnet; kun af Hensyn til den lettere Udtale er der indskudt et „c", ligesom af samme Grund Artiklen jævnlig føjes til: *Ariccia* eller *L'Ariccia (la Riccia)*, som Byen vexlende skrives.

Mere paalidelige Beretninger forekomme dog først i Republikens første Aaringer, da Etruskerkongen Porsenna førte Krig med Rom for at hjælpe de fordrevne Tarquinier tilbage paa Thronen. Efter at have besejret Rom sendte han Halvdelen af Hæren under Anførsel af sin Søn Aruns mod Aricia og antog, at det vilde være ham en let Sag med den store Overmagt at underkaste sig Byen. Men Aricinerne fik Bistand af Stæder i Omegnen, og i Forening med Hjælpetropper fra Cumæ i Kampanien lykkedes det dem at drive Fjenden paa Flugt, ved hvilken Lejlighed blandt Andre Kongens Søn faldt foran Murene [1]). Maaske Ariccia endnu har et Minde om denne Sejr. Faa Skridt fra Kirken S. Maria della Stella, hvor den gamle Via Appia bøjer af

[1]) Livius II, 14; Dionys. Halic. V, 21.

til Højre, medens den moderne Vej fører lige ud henover Viadukten, ligger et stort firsidet Monument, besat i Hjørnerne med fire afstumpede Kegler, af hvilke dog kun de to staa tilbage, og med en noget større, ligeledes afstumpet Søjle i Midten; det kvadratiske Fodstykke er 24 Fod højt og maaler 50 Fod paa hver Side; mindre fremtrædende ere Keglerne, idet de kun ere lidet højere end Fodstykket, hvorimod Støtten i Midten rager en halv Snes Fod højere op og har en Diameter af 26 Fod[1]); i Monumentet findes intet Gravkammer, men Søjlen i Midten skjuler et lille Lukke, hvor der siges i forrige Aarhundrede at være fundet en Askeurne, som dog nu er kommen af Syne.

I lange Tider blev dette Monument holdt for et Gravmæle for de fem Brødre af Horatiernes og Curiatiernes Slægt, der under Kong Tullus Hostilius udfægtede Striden mellem Rom og Albalonga; og ligesom vi have sét, at Paverne ved Indskrifter i Katakomberne underrettede de Troende om, hvilke af Kirkens Martyrer der var at søge i de forskjellige Krypter[2]), saaledes lod ogsaa et Medlem af Slægten Savelli, der i Aarhundreder var Albanos og Ariccias Overherrer, opsætte en Tavle paa Monumentet, der forkyndte, at her var Stedet, hvor Horatierne i Tvekamp med Curiatierne tilkæmpede Rom Herredømmet over Albalonga, og at her vare ligeledes de 5 af Brødrene, der faldt i Dysten, stedte til Hvile:

HOSPES
DIGNARE MEMORIA OSSA QVAE CALCAS
HIC CAESIS CVRIATYS VNICVS EX HORATYS SVPERSTES
ROMAM ALBAE PRAEFECIT

[1]) Piranesi, l. c. *tav.* V og VI; Canina, *R. ant.* VI, *tav.* LXI.

[2]) Forf.s *Via Appia* II, pag. 133 ff.

SABELLI
QVIBVS ET PATRIA ET DOMINIVM
VNAM VTRAMQVE FECIT
AMBARVM GLORIAE CONSVLENTES
PYRAMIDES LATITANTES
ELOGIO PRAETEREVNTIBVS INDICARVNT

— saaledes lyder Indskriften, hvis noget kunstlede Latin ordret vil kunne gjengives saalunde:

„Fremmede, hold værdig til Erindring de Ben, som Du betræder. Her forskaffede, efterat Curiatierne vare dræbte, den ene tilbageblevne af Horatierne Rom Herredømmet over Albalonga. Savellierne, for hvem baade Fædreland og Jordegods gjorde de to Byer til én, have, idet de sørgede for begges Berømmelse, ved denne Indskrift gjort de Forbigaaende opmærksomme paa de sig skjulende Pyramider“ [1]).

Til Støtte for denne Opfattelse af Monumentets Betydning henviste man særlig til den ejendommelige Dekoration. i hvilken Tallet Fem syntes at spille en Rolle. Men ganske afsét fra det lidet Rimelige i, at Romerne skulde have stedet Ven og Fjende

---

[1]) Udtrykket *„pyramides latitantes“* er lidet heldigt, idet man ikke ret forstaar, hvorledes Pyramider, der ere 25 Fod høje og rejste paa et ligesaa anseligt Fodstykke, kunne siges at henligge skjulte; Oversættelsen af Indskriften kan dog næppe gives anderledes, end ovenfor er skét, saaledes at de anførte Ord tages som et samlet Objekt for *„indicarunt“*; og maaske man da tør forstaa Meningen saaledes, at Keglerne, dengang Indskriften blev anbragt, henstod tildels skjulte, dækkede af Græs og Buskvæxter, der skød op fra Fodstykket, og derfor unddrog sig Opmærksomheden; paa denne Maade forklares det ialtfald, at man i saa lang Tid manglede Øje for den uensartede Form af de 5 „Pyramider“, der nøjere betragtede ere 4 afstumpede Kegler med en noget større Søjle i Midten.

til Hvile i den samme Grav og i en afsides Dal saa langt fra Rom, lod Tidens Antagelse sig aldeles ikke forlige med, hvad der meddeles af Livius om Gravmælerne for de faldne Brødre; ifølge hans Beretning havde nemlig enhver af de Dræbte sin særegne Grav paa det Sted, hvor Enhver især var falden i Striden [1], og *„campus sacer Horatiorum“*, hvor Tvekampen førtes, laa ingenlunde ude ved Ariccia, men langt nærmere Rom, mellem den 5te og 6te Milepæl ved den appiske Vej [2].

Der maatte altsaa søges en ny Betegnelse for Monumentet; men hvilken? — Gisningernes Mark var stor, siden dette ikke selv bød Vejledning ved nogen Indskrift, og efter som man da enten fastholdt, at Tallet af Keglerne maatte have en tilsigtet Betydning, eller man i dem kun saae en tilfældig Dekoration, blev Monumentet af Forskere i foregaaende Aarhundreder — til Ex. af Ligorio (c. 1530—1586), Volpi (c. 1688—1750) og Riccy — anset som en Art Æresminde over Pompejus, for hvis fem Sejrvindinger, forinden han beklædte Konsulatet, de 5 Søjler passende syntes at kunne være Emblemer [3], eller som et Gravmæle over Slægten *Atii,* der hørte hjemme i Ariccia. Heller ikke disse Antagelser havde dog nogen Grund at bygge paa men maatte falde ved en Henvisning dels til den lidet kunstfærdige Stensætning i Monumentet, der viste dets Oprindelse fra en Tid langt ældre end Pompejus', og dels ved Mangelen af Gravkammer, der udelukkede, at Bygningen kunde være opført som Gravsted for en Familie; havde man derhos lagt nøjere Mærke til Via Appia's

---

[1]) Livius I, 25: *sepulcra extant, quo quisque loco cecidit, duo Romana uno loco proprius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, ut et pugnatum est.*

[2]) Martial III, 47.

[3]) Riccy, *Memorie di Alba-longa e dell'Albano* (Roma 1787) pag. 135—136.

Løb paa det omhandlede Sted, vilde man ogsaa have opdaget, at Vejen netop her gjør en paafaldende Drejning fra den rette Linie, hvad naturlig lod formode, at Gravmælet allerede henstod paa sin Plads, da Vejen blev anlagt, og at Appius Claudius da havde respekteret denne en Afdøds Bolig, paa samme Maade som vi have sét[1]), at han ved en lignende Drejning af Vejen mellem den 5te og 6te Milepæl tog Hensyn til de tvende Gravhøje, i hvilke Nutiden sér de faldne Horatiers Hvilested. Den Art topografiske Undersøgelser laa imidlertid langt over Tidens Evne.

Piranesi med sit store Kjendskab til Italiens Fortidsminder, af hvilke han har efterladt os saa fortræffelige Tegninger, synes først at have havt Øje for det Rette, idet han gjør opmærksom paa en Beskrivelse hos den ældre Plinius af et ganske lignende Gravmæle for Etrurerkongen Porsenna i Clusium — det nuværende Chiusi (paa Jernbanelinien midtvejs mellem Florents og Rom)[2]). Ogsaa dette bestod af en firsidet Underbygning, paa

---

[1]) *Via Appia*, I p. 39.

[2]) Piranesi l. c. pag. 8–9. Den ældre Plinius omtaler Monumentet for Kong Porsenna under et Afsnit om Labyrintherne, „disse de sælsomste, men ingenlunde — som man kunde tro — opdigtede Værker af Menneskenes Opfindsomhed.“ . . . Hvad angaar Labyrinthen i Italien, „blev denne opført af Etrurerkongen Porsenna, der bestemte den til Gravmæle for sig og derved tillige gav Bevis for, at den Forfængelighed, der vises af fremmede Fyrster, kunde overgaas selv af Herskere i Italien; da Beretningerne om den lyde mere end fabelagtige, betjener jeg mig af Marcus Varros egne Ord“: „Porsenna“, meddeler denne, „ligger begravet under Staden Clusium, hvor han har efterladt et firsidet, af Kvadersten opført Gravmæle, der paa hver Side er 300 Fod langt og 50 Fod højt, og i hvis Fodstykke der er en Labyrinth, af hvilken Ingen, som begiver sig ind i den uden at være forsynet med et Nøgle Garn, er i Stand til at finde ud; paa dette Fundament staa 5 Pyramider, nemlig 4 i Hjørnerne og 1 i Midten, enhver ved sin Fodende 75 Fod bred og

hvilken der var rejst en Dekoration af fire Pyramider i Hjørnerne, omsluttende en enkelt i Midten. Indtil videre tør man da maaske antage, at Monumentet er af etrurisk Oprindelse, og da Aruns var en Søn af Kong Porsenna og netop faldt her ved Ariccia, ligger det nær at gjætte paa ham som den, over hvem Gravmælet er rejst [1]). Men iøvrigt er det sidste Ord næppe hermed sagt, og er man skeptisk anlagt, kan man følge Egnens Exempel, der uafhængig af de Lærdes vexlende Benævnelser kalder Monumentet blot efter Kirken, ved hvilken det er beliggende, *„Torrione della Stella“*.

Siden hin Sejr over Etruskerne er der ikke Meget at mindes om Ariccia. Som Latiums andre Byer maatte den underkaste sig Roms Herredømme og blev behandlet som en erobret Stad, indtil dens Borgere (sandsynlig i det 4de Aarhundrede før Christus) fik politisk Ligestilling med Roms, saaledes at Byen dog bevarede en vis Selvstændighed med egne Øvrigheder og egen Be-

---

150 Fod høj“. Dernæst følger, ligeledes paa Grundlag af Varros Meddelelse, en detailleret Beskrivelse af Dekorationen oven paa disse Pyramider, bl. A. med tvende Rækker af Pyramider over hverandre, saaledes at Monumentet ifølge Etrurernes sagnmæssige Beretninger *(fabulae Etruscae)* fik en samlet Højde af 600 Fod, hvad der bringer Plinius til at udstøde et Suk over, hvorledes man søgte Navnkundighed i afsindige Daarskaber, der kostede saa overordentlig Meget uden at være Nogen til Nytte (Plin. *Hist. nat.* XXXVI cap. XIII, sect. 19).

Hvorvidt der iøvrigt kan paavises Rester af dette Gravmæle i en af de kæmpemæssige Gravhøje ved det nuværende Chiusi og særlig i den, der med en Omkreds af omtrent 800 Fod gaar under Navnet *„Poggio-Gajella“*, skal lades usagt *(Annal. dell'Inst.* 1841, p. 30—36); men selv om dette maatte være Tilfældet, kan deraf dog ikke udledes Noget med Hensyn til den formodede Oprindelse fra Etrurien af Monumentet ved Ariccia, idet den omtalte Overbygning, saaledes som den efter Marcus Varro beskrives af Plinius, forlængst er forsvunden.

[1]) *Monum. dell'Inst.* 1854 p. 103.

styrelse af kommunale Anliggender; ogsaa Ariccia havde for saa vidt sit „Senat og Folk“ — *S. P. Q. Aricinus.* Sandsynlig vandt Byen nogen Opkomst ved Anlæget af den appiske Vej, der passerede midt igjennem den som den første større Station fra Rom, og mulig nød den ogsaa en vis Gunst, til Ex. i Retning af offentlige Anlæg, under Kejser August, hvis mødrene Slægt, som bemærket, hørte hjemme paa Stedet, — en Udmærkelse, som Byen synes at have paaskjønnet ved at rejse et Tempel til Ære for Kejseren[1], og som den endnu mindes ved at kalde en af sine Gader efter Atierne: *„via Azzia“*. Af en Ytring i Ciceros filippiske Taler se vi, at Roms patriciske Herrer rynkede noget paa Næsen ad en Nedstamning fra Ariccia. Antonius foreholdt den unge Octavian, at han var af ringere Fødsel, idet hans Moder var en Aricierinde, men Cicero tog strax til Gjenmæle: *„Aricina mater“*, — „Du skulde hellere have sagt en Moder fra Tralles eller Ephesus! Bemærk dog, i hvilken Grad han ser ned paa alle os, der nedstamme fra Municipier — det vil sige paa Alle overhovedet; thi hvo af os gjælder vel ikke denne Bebrejdelse? Og hvilken fri By maa hin ikke ringeagte, i hvis Øjne Ariccia er saa lidet agtværdig, — en Kommune, der er saa gammel, saa retmæssig forbunden med os, ved sin Beliggenhed os saa nær, Hjemstavn for de ypperste Borgere“: videre dvæler Cicero ved de fortjenstlige Love, der skyldes Initiativ af Mænd fra denne By, hvor mange høje Øvrighedspersoner og formuende Riddere der ere udgaaede af dens Borgere, hvorledes Mænd af Roms første Familier: en Lucius Philippus,

---

[1]) S. P. Q. ARICINVS. TE *[mplum]* . . . AVG. DEDIT hedder det paa en større Sten, der i senere Aar er funden paa Byens Grund (*Monum. dell'Inst.* 1854 p. 106); af Templet — om det forøvrigt er et saadant, hvorom der tales i Indskriften — vides der dog ikke hidtil at være fundet Rester.

Cajus Marcellus ikke have følt sig for stolte til herfra at tage deres Hustruer[1]). Maaske vi da tør supplere Ciceros Lovtale og antage, at Ariccias Kvinder dengang nød ikke mindre Ry for Skjønhed end nu, — den bekjendte Buste i Vatikanet af Kejser August som ung kunde jo nok lade formode, at hans Moder var smuk.

Kunde vi iøvrigt i hine Dage have kastet et Blik paa Ariccia, vilde vi have fundet den liggende ikke som nu oppe paa Bjergryggen men nede i Dalen, og vi havde i den sét en smukt bygget By, ganske anderledes rig paa monumentale Mindesmærker end den nuværende. Endnu paaviser man, som nedenfor skal berøres, Ruiner af det berømte Tempel for Diana Aricina; af et mindre Tempel for Æsculap, et Theater, et Forum foruden af flere større Landslotte er der ligeledes fundet Rester, og efter det store Tal af Kunstsager, der jævnlig her er bragt for Dagen, særlig i Slutningen af forrige Aarhundrede (1787—96), tør vi formode, at Byen ikke mindre end Herculanum og Pompeji — der almindelig, men med Urette antages særlig udmærkede ved kunstneriske Prydelser — har paa Torve og Gader, i offentlige og private Bygninger været rigt udstyret med Skulpturer af forskjellig Art; alene Fortegnelsen over, hvad der ved Udgravninger i de anførte Aar bragtes herfra til en Privatmand i Spanien og nu er indlemmet i det saakaldte Museum Despuig i Palma paa Øen Majorka, omfatter mere end 130 Numre, deri ikke medregnet adskillige Terrakottasager og en Mængde af Skulpturfragmenter[2]).

---

[1]) Cic. *orat. philipp.* III, 6, 15—17.

[2]) Hübner, *Die antiken Bildwerke in Madrid,* pag. 292—309.

Strabo i Forbindelse med, hvad Ruinerne udvise, er vor Hjemmel for, at Ariccia paa hans, d. v. s. Christi, Tid laa nede i Dalen[1]), og dér var ogsaa dens Plads, da Appius Claudius mødte den paa sin Vej; spørges maa der imidlertid, om denne Beliggenhed – som det i Reglen antages[2]) — ogsaa var Byens oprindelige. Noget Sikkert lader sig næppe udsige, men der maa vistnok gives Canina[3]) Medhold i, at man ikke ret vilde kunne forstaa, hvorledes Byen saa haardnakket — paa andet Aar hedder det[4]) — kunde forsvare sig mod Etrurernes overlegne Angreb, om den allerede dengang havde ligget nede i Dalen, ligesom Valget af en saadan Beliggenhed ved Byens Grundlæggelse heller ikke er stemmende med, hvad der ses ellers at have været Skik og Brug ved Anlæget af Mellemitaliens gamle Stæder[5]). Nyere Undersøgelser have ogsaa víst, at de Rester af tilsyneladende Fæstningsmure, der møde nede i Dalen, ere altfor spinkle til at kunne have tjent som Andet end Indhegning om større offentlige Mindesmærker, hvorimod der oppe i den moderne By ud imod Vallericcia bemærkes ganske anderledes solidt opførte Volde, saakaldte cyklopiske Mure, rejste af store, lidet eller slet ikke tilhuggede polygone Blokke, i hvis Mellemrum der er indkilet mindre Sten. Saaledes forblev Byens Plads oppe paa Højden, indtil den efter at være underkastet Rom ikke længer havde Fjender at befrygte, men omvendt maatte Aricinerne et Aartusinde senere, da de efter Rigets Fald vare udsatte for idelige Angreb af de indtrængende

[1]) Strabo (ed. Kramer) V. 3, 12: *Ἀρικία ἐστὶ πόλις ἐπὶ τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ ... κοῖλος δ᾽ ἐστιν ὁ τόπος, ἔχει δ᾽ ὅμως ερυμνὴν ἄκραν.*

[2]) Nibby, *Analisi* I p. 261; Westphal, *die röm. Kampagne* p. 37.

[3]) *Monum. dell'Inst.* 1854, p. 105.

[4]) Dionys. Halic. V, 21.

[5]) Abeken, *Mittelitalien* p. 130 ff.

Folkestammer, naturlig forlade deres Boliger i Dalen for at søge op paa den gamle Plads; i Nutiden kunde Indvaanerne da passende være flyttede ned i Dalen paany og havde mulig ogsaa virkeliggjort en saadan Omflytning, dersom der ikke ved Viadukten over Kløften var skaffet dem en bekvem Forbindelse med Rom og Omverdenen.

II.

Som alt bemærket, var Ariccia den første større Station paa Via Appia. I denne Egenskab har den dog næppe havt synderlig Betydning; fornemme Romere yndede overhovedet ikke paa deres Rejser at betjene sig af Gjæstgivergaarde, men foretrak, om de ej selv havde Boliger — saakaldte *deversoria*[1]), — hvor de kunde udhvile sig undervejs, at tage ind hos Venner og Bekjendte, ligesom de ogsaa jævnlig førte Telte og øvrigt Tilbehør med sig til at kunne overnatte; og mere beskedne Rejsende have næppe følt Trang til Andet end et kort Hvil i en By, der laa kun faa Timers Gang fra den store Hovedstad. Gjæstgivergaardene ved den appiske Vej som i det Hele i Italien vare derfor daarlige, mest besøgte af Svirebrødre og letfærdige Fruentimmer, og Herberget i Ariccia dannede næppe nogen Undtagelse; „et tarveligt Logi" — *hospitio modico* lyder det Skudsmaal, der gives det af Horats, der standsede her paa den tidligere omtalte Rejse, som han med Mæcenas og Coccejus Nerva foretog fra Rom til Brindisi.

---

[1]) Cic. *ad famil.* VII, 23, 3: *Ista quidem summa nae ego multo libentius emerim deversorium Tarracinae, ne semper hospiti molestus sim.*

Besøg af Fremmede fattedes dog ikke Ariccia. Til Ariccia! hed det, som vi nu sige „i Skoven!", og Gamle og Unge, Mænd og Kvinder søgte hid for at tage Del i Egnens Fester, nyde Kølighed og Skovduft i det Frie. Højderne omkring Byen vare dækkede af tætte Skove — *nemoralis Aricia*, som denne derfor kaldtes[1]) — og til disse Skove knyttede sig en egen Romantik. Her havde Diana sit Hjem; dybt inde i Krattet, paa ensomme Steder, hvor Træerne stod tættest, kunde man møde hende med Halvmaanen om Issen, Kogger og Pile, jagende Vildtet med sine Nymfer og sit Kobbel af Hunde; Jagten var fyrig og lidenskabelig — ingen Tinde var Gudinden for stejl, intet Skovmørke saa tæt, at ikke hendes Fakkel, tændt ved Jupiters Lyn, lyste ind i den dunkleste Krog. Og naar Gudinden spændte den gyldne Bue og udsendte de dræbende Pile, bævede Bjergenes Toppe, og Skovene gav Gjenlyd af Vildtets Stønnen. Til andre Tider kunde man se hende varm og trættet af Jagten søge Hvile ved den lille Skovsø, hvis staalblinkende Vandflade gav den Navn af „Dianas Spejl", — men Ve den, som overraskede hende i en saadan Stund; det maatte gaa ham som Actæon, der til Straf for at have krænket Gudindens jomfruelige Undseelse ved at skue hende i Badet blev forvandlet til en Hjort og sønderreven af sine egne Hunde.

Ogsaa mere blide Erindringer knyttede sig til hendes Færd her i Egnen. Det hedder sig, at Numa's kloge Elskerinde, Nymfen Egeria, trøstesløs af Sorg over Kongens Død, søgte Lindring for sin Smerte i Ariccias Skove men ved Graad og Klage forstyrrede Gudindens Kultus. „Hvor ofte talte ikke Lundens og Søens Nymfer trøstende Ord og formanede hende til ej at afbryde den hellige Tjeneste", men Egeria formaaede ikke at standse sin Klage, indtil

[1]) Ovid. ***Fasti*** VI, 59.

Diana følte Medlidenhed med hendes Sorg og forvandlede hende til et rislende Kildevæld, der nu som før gyder sit Vand i Nemisøen [1]). Lignende Medfølelse viste Gudinden senere Slægter; mangen Romerinde takkede hende for et Barns Frelse, en heldig Fødsel, en Husbonds Hjemkomst; rundt om i hendes Lund hang i Traade fra Grenene Tavler til Minde om de Ønsker, hun havde bønhørt [2]) —

Licia dependent, longas velantia sepes,
Et posita est meritae multa tabella Deae [3]).

Fra gammel Tid hørte Gudindens Kultus hjemme i Egnen. Sagnet fortæller, at da Orestes med egen Haand havde dræbt

---

[1]) Ovid. *Metam.* XV, 485 ff:

Quem, postquam senior regnumque aevumque peregit,
Exstinctum Latiaeque nurus, populusque Patresque,
Deflevere Numam: nam conjux, urbe relicta,
Vallis Aricinae densis latet abdita silvis,
Sacraque Oresteae gemitu questuque Dianae
Impedit. Ah, quoties Nymphae nemorisque lacusque,
Ne faceret, monuere; et consolantia verba
Dixere! . . .
Non tamen Egeriae luctus aliena levare
Damna valent, montisque iacens radicibus imis,
Liquitur in lacrimas: donec, pietate dolentis
Mota, soror Phoebi gelidum de corpore fontem
Fecit; et aeternas artus tenuavit in undas.

[2]) DIANAE NEMORENSI . . . PRO INCOLVMIT. ET REDITV . . . VIRI — „til Diana Nemorensis som Tak for en Husbonds lykkelige Tilbagekomst", hedder det paa en af de ovenanførte Tavler (Orelli, *Inscr. Lat.* Nr. 1454); vi skulle ogsaa i det Følgende se, at der er efterladt os en Mængde af de Smaafigurer af Terrakotta eller Bronce, der blev skjænkede Gudinden og opstillede i hendes Tempel ved Nemisøen til Tak for den Bistand, hun havde ydet som Fødselshjælper eller helbredende Sygdomme.

[3]) Ovid. *Fasti* III, 267.

sin Moder, blev han forfulgt af Furierne, og at intet Sonoffer mægtede at udslette Mindet om denne Brøde, indtil et Orakelsvar af Apollo lovede ham Befrielse for hans Kvide, hvis han vilde drage til Tauris og derfra bortføre Dianas Billedstøtte. Orestes begav sig paa Rejsen med sin trofaste Pylades, men da de kom til Landet, skulde ifølge en gammel Skik, der ramte alle Fremmede, der kom til Stedet, begge eller en af dem ofres til Gudinden. Orestes fandt imidlertid Lejlighed til at give sig tilkjende for sin Søster Iphigenia, Dianas Præstinde, og efter at Kongen i Landet var dræbt, bragte hun Gudindens Billede ombord paa sin Broders Skib; i Forening flygtede de bort fra Tauris og landede i Italien, hvor de — saaledes som Sagnet gjengives af den romerske Digtning — opstillede Dianas Billedstøtte i Nærheden af Ariccia — *haud longe ab Aricia* [1]) og grundlagde hendes Kultus i Skovene omkring Byen, — „*Diana Nemorensis*“ som Gudinden kaldes til Adskillelse fra den „*Diana Aricina*“, der havde sin Helligdom i selve Ariccia umiddelbart ved den appiske Vej.

I den varmeste Sommertid, midt i August Maaned, fejredes herude en stor Fest til Gudindens Ære, og Templet ved Nemisøen var da Samlingsstedet for en broget Skare, fortrinsvis af Roms Kvindeverden, der spillede en fremtrædende Rolle ved hendes Kultus. En saadan Sommernat gav Søen Gjenskin af Tusinder af Blus, „Lunden syntes“, efter Digterens Udsagn, „at staa i Flammer“ [2]), — saa stort var Tallet af de Andægtige, der

---

[1]) Servius, *Comment. in Virgil. Aeneid.* VI, 136 (ed. Lion I, p. 363): *Dianae simulacrum . . . haud longe ab Aritia [Aricia] collocavit.*

[2]) Statius, *Silvae* III, 1, 56:
Fumat Aricinum Triviae nemus, et face multa
Conscius Hippolyti splendet lacus . . .

ved Aftentid ilede hid fra Byen med Krans om Haaret og brændende Fakler i Haanden[1]). Men sammen med de ærbare Matroner saae man ogsaa Roms frivole Skjønheder, hine Frigivne, hvem det ligesom Properts' Cynthia paa en Udflugt ad den appiske Vej til Fest for Juno i Lanuvium mere kom an paa at se og blive set end paa at bringe Gudinden Hyldest — *mage fuit causa Venus*[2]). Ovid gav Ungdommen Anvisning paa dette Samlingssted for de Skjønne, dette „Revier for dens Jagt“ — *femineos coetus, venatibus aptos:* „Se hist Gudindens skovomkranste Bolig!“ peger han did[3]) og minder om, at her ikke mindre end ved Bajæs yppige Strand er Stedet at finde den Kjærlighed, man søger: „Gudinden er Jomfru, og selv hader hun Amors Pile, men desuagtet har hun bragt og vil bringe mangt et Elskovssaar“[4]); og Digteren, der ikke har Tro til Kvindens Dyd — „ene den er kysk, som Ingen begjærer“[5]) — spørger, om den Kvinde vel findes, som modstaar en Elskers Bønner? „Nej, før maatte Fuglene forstumme om Vaaren, Græshopperne ikke synge ved Sommertid og den mænaliske Hund vise Haren sin Ryg, end en Kvinde, naar hun fristes indsmigrende, forbliver ufølsom ved den

---

[1]) Ovid. *Fasti* III, 269:

Saepe potens voti, frontem redimita coronis,
Femina lucentes portat ab Urbe faces.

[2]) Prop. *Eleg.* IV, 8, 16:

Huc mea detonsis avecta est Cynthia mannis,
Causa fuit Juno, sed mage causa Venus.

[3]) Ovid. *Ars amat.* I, 259.

[4]) Ibid. I, 260—261.

[5]) Ovid. *Amores* I, 8, 43: *casta est quam nemo rogavit.*

Unges Attraa"[1]); det gjælder blot om at vise Udholdenhed, og „selv en Penelope", forjættes der, „vil blive din":

Penelopen ipsam, persta modo, tempore vinces[2]).

Tør vi tvivle om, at Digterens Anvisning er bleven fulgt, at de Unge have lyttet til den fristende Tale? „Findes et Tempel, hvor Kvinden ej kjøbes", spørger Juvenal[3]), og Skovgudindens kyske Bolig var ingen Undtagelse; ogsaa herude er der bredt Snarer for de Skjønne, praktiseret alle Vink fra „Kunsten at vinde Hjerter" om Maaden at vinde den Elskede: ved Taarer og Suk, — „fattes Taarer, og de staa ej altid til Raadighed, stryg dine Øjne med fugtig Haand"[4]) — ved Smiger og svigefuld Tale. Ovid var, som vi have sét, en farlig Læremester. Stedse mere tabte da hine Sammenkomster deres religiøse Karakter og udartede til kaade, overgivne Sommerfester[5]), og som Ovid skildrer Lystigheden ved Foraarshøjtiden for Anna Perenna, er det ogsaa gaaet

---

[1]) Ovid. *Ars amat.* I, 271—273.

[2]) Ibid. I, 477.

[3]) Juv. IX, 24: *nam quo non prostat femina templo?*

[4]) Ovid. *Ars amat.* I, 660.

[5]) Saaledes tør vi formode, ogsaa efter Beskaffenheden af de Kunstgjenstande, der blev opstillede i Gudindens Tempel ved Nemisøen, og hvoraf der i de senere Aar er fundet saa mange, idet det overvejende Tal af disse hidrører fra Republikens Aar, medens kun ganske enkelte Stykker henpege paa Kejsertidens Kunst (*Mittheil. d. k. d. arch. Inst.* 1886, p. 178: *„finalmente nulla permette di conchiudere che il culto della dea [ɔ: Diana] abbia conservato il suo antico splendore ancora per lungo tempo nell'epoca imperiale; almeno sembra che i ritrovamenti di prodotti della plastica fiorente in terracotta di Roma imperiale si limitino a pochi pezzi di niun conto").*

til ved Nemisøen: man spiste, sang og drak i det Frie, Enhver med sin Kjæreste, slog Telte op eller byggede Hytter af Grene og Løv: Sol og Vin gjorde Kinderne varme, og man hørte de Glade bede om Aar saa mange, som de kunde tømme Bægere: „Hist ser Du en Mand, der formaar at drikke sig til Nestors Levealder, her et Fruentimmer, som de tømte Skaaler alt have gjort til en Sybille“ [1]). Saaledes fortsattes Lystigheden med Sang og Dands, til Morgenens hvide Striber dæmrede i Horizonten, og Arm i Arm vandrede de Unge henad Vejen tilbage til Byen, med vaklende Ben, til Løjer for de Imødekommende:

cum redeunt, titubant, et sunt spectacula vulgo [2]);

de havde glemt Ovids Raad for et Drikkelag: „sørg for, at Fod og Forstand gjøre deres Skyldighed“ —

certa tibi a nobis dabitur mensura bibendi:
officium praestent mensque pedesque suum [3]).

Jævnsides denne Lystighed foregik de blodigste Optrin. Til Minde om Orestes' Flugt var en bortrømt Slave — *Rex Nemorensis*, som han kaldtes [4]) — Vogter af Gudindens Tempel; ved at dræbe sin Formand havde han opnaaet Tjenesten og beklædte denne saalænge, indtil han selv foran Templet fandt sin Bane ved en anden bortrømt Slaves Haand — „Enhver dør i Rækkefølge efter det

---

[1]) Ovid. *Fasti* III, 533:
Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos,
Quae sit per calices facta Sibylla suos.

[2]) Ibid. III, 539.

[3]) Ovid. *Ars amat.* I, 589.

[4]) Sueton. *Calig.* cap. 35.

Exempel, han har givet", bemærker Ovid[1]). Stedse maatte han derfor staa rustet til Kamp, beredt til at forsvare sig mod den usynlige Fjende, men da han umulig kunde forudse Alt, fandtes der altid en eller anden behændig Slave, hvem det lykkedes at gaa af med Sejren; og at følge Spændingen i den Truedes Miner, det spejdende Blik, hvormed han stirrede ud mod en Modstander, der hvert Øjeblik kunde springe frem, se ham med et behændigt Stød fælde denne eller selv blive fældet, — det var et nyt og pirrende Skuespil ikke mindre for de ærbare Matroner, der bragte Gudinden deres Smaagaver, end for de kaade Frigivne, hvis Øjne vare mættede af Amfitheatrets Kampe. Kejser Caligula fandt særlig Behag i denne Dyst; ved en Lejlighed, da en *Rex Nemorensis* altfor længe havde holdt sig i Tjenesten, paatog han sig selv at vælge ham en stærkere Medbejler, — „der gaves intet Menneske, af nok saa ringe Kaar", bemærker Suetonius i den Anledning, „hvis Velfærd Kejseren ikke yndede at forstyrre"[2]). Hvorvidt der i denne Kultus skjuler sig en dybere Betydning, eller om den blot er at anse som et Minde om de Menneskeofringer, der fandt Sted til Gudindens Billede i Tauris, skal lades usagt[3]); den synes at have holdt sig langt hen i Kejsertiden og blev mulig

---

[1]) Ovid. *Fasti* III, 271—273:

Regna tenent fortesque manu, pedibusque fugaces:
Et perit exemplo postmodo quisque suo.

[2]) Sueton. *Calig.* c. 35.

[3]) Strabo (ed. Kramer), V, 3 § 12.

I Fortalen til et Drama *„le prêtre de Nemi"* (pag. V) bemærker Renan: *„J'ai cherché, pour servir de trame à certaines idées qui me sont venues sur les affaires humaines, quelqu'une de ces vieilles fables où l'antiquité a mis plus de sens profond qu'il n'y en a dans tous nos traités de politique"*, — saa maa det iøvrigt være overladt den, der læser Dramaet, selv at finde ud af, hvori det Dybsindige ved den omhandlede Skik skulde bestaa.

først endelig afskaffet i Slutningen af det 4de Aarhundrede, da Theodosius den Stores Love mere virksomt fik Bugt med de hedenske Skikke.

Ogsaa af Tidens Kunst er der efterladt os et Vidnesbyrd om det ejendommelige Optrin. Ved Udgravninger i Slutningen af forrige Aarhundrede (1791) fandt man i Nærheden af Søen et Basrelief i Marmor, omtrent 2 Fod højt og 3 Fod langt, der viser Kampen foran Templet. Angriberen har netop fældet sin Modstander og staar med Kongebindet om Hovedet, beredt til endnu en Gang at føre Stødet med den korte, tveæggede Daggert, medens den saarede Præst ligger paa Jorden og med sin højre Haand holder om Indvoldene, der vælte ud af Underlivet. Ved Siden af den Faldne staa fire Kvinder i lange Kjortler, formodentlig Dianas Præstinder, der synes at klage over Tabet af deres Præst, og af hvilke den ene beder om Naade for denne ved at gribe Sejrherren i Armen.

Uheldigvis kjendes dette Basrelief, der efter Øjenvidners Udsagn ogsaa var af Interesse paa Grund af den fortrinlige Udførelse[1], kun paa anden Haand, d. v. s. fra en Tegning i Sten, der blev tagen strax efter at det var fundet; selve Basrelieffet er derimod kommet af Syne, hvad enten det nu af en spansk Prælat, Monsignore Despuig, der foranstaltede Udgravningen, maatte være sendt over til hans Fødeby paa Øen Majorca[2], eller det senere er blevet afhændet og ført bort fra Italien.

---

[1]) Lucidi, *Memorie storiche dell'Ariccia* (Roma 1796), p. 97—98.

[2]) Saaledes angives det til Ex. af Lucidi (l. c. pag. 98), der var tilstede ved Fundet af Basrelieffet; dette er dog ikke nævnt i den tidligere anførte Fortegnelse af Hübner over de Kunstsager, der ved Udgravninger

Nuomstunder er jo alt Liv borte fra Nemisøen og dens Bredder; de store Skove ere ryddede, kun i den smukke til Villa Cesarini hørende Park ved Søens sydlige Side ses fremdeles højstammet Væxt. Men Mindet om den Tid, da Diana hyldedes her som Skovenes Herskerinde, lever endnu paa Stedet; „Nemi" hedder den lille Landsby paa Skrænten ved Søen, „Nemisøen" kaldes endnu denne, begge afledende deres Navn af Lunden om Gudindens Tempel — *nemus Dianae;* paa lignende Maade udledes Navnet paa det nærliggende Genzano af et Tilnavn for Gudinden: *Cynthia*, idet hun paa Byens Territorium havde et *praedium* eller *fundus Cynthianum*, hvoraf Bynavnet Genzano antages at være dannet — „*Cinthiano*" eller „*Cinchiano*", som denne kaldes i middelalderlige Optegnelser. Endnu paaviser man ogsaa paa Vejen, der fra Capucinerklostret fører til Nemi, det lille Kildevæld, hvortil Nymfen Egeria blev forvandlet af Diana, — „*Gerula*" lyder Stedets Betegnelse ved Forvanskning af „Egeria" —

Egeria est, quae praebet aquas, Dea grata Camenis,
Illa Numa conjux consiliumque fuit [1]),

nu som dengang er det hende, der byder Vandreren en Lædske-

i Ariccia blev indlemmede i det efter den ovennævnte spanske Prælat kaldte Museum Despuig i Palma paa Majorca, og heller ikke ses det omtalt i en tidligere Meddelelse angaaende disse Skulpturer af den samme Forfatter i *Bullett. dell'Inst.* 1861 p. 104 og 116—120; det er derfor vistnok meget tvivlsomt, om det nogensinde har været optaget i Samlingen. Af Basrelieffet findes der en Afbildning i Sickler og Reinhart's *Almanach aus Rom* (Leipzig 1810) p. 85, og efter denne i Forbindelse med en mindre Tegning hos Gell (*Topogr. of Rome and its vicinity* II, p. 117) er den ovenstaaende Beskrivelse givet. Iøvrigt er der i senere Aar rejst Tvivl om, hvorvidt Reliefbilledet virkelig fremstiller Kampen foran Templet og ikke snarere Mordet paa Ægisth (Preller, *Röm. Mythol.*, Berlin 1881, pag. 314 Nr. 4). Hvad der har givet Anledning til denne Tvivl, er Forfatteren ubekjendt.

[1]) Ovid. *Fasti* III, 275—276.

drik; om det saa er Sagnet om Dianas Lund som et Fristed for bortrømte Slaver, der herude kunde vinde Friheden i Tvekamp foran hendes Tempel, lever eller rettere levede det i visse Maader i Egnen langt ind i dette Aarhundrede, idet Krattet om Søen nød ilde Ry som Tilhold for Vagabonder og Forbrydere, der under Pavernes slappe Styrelse tyede herud for at unddrage sig videre Eftersøgen[1]).

Fra Terrassen foran det lille Osteri i Nemi har man den smukkeste Udsigt over Nemisøen. Ligesom Albanersøen er den af aflang Form — dog noget mindre, idet den næppe maaler 3 Fjerdingvej i Omkreds — og ligger dybt sænket i en Kraterkjedel, hvis Skrænter falde stejlt af mod Vandet. Men Nemisøen har ikke Tvillingsøens livfulde Farvespil og stedse krusede Overflade; selv om det blæser nok saa stærkt oppe paa Skrænterne, ligger dens

[1]) Guidi. *Colli Albani* p. 105.

Hvorvidt der endnu lader sig paavise Ruiner af Templet ved Nemisøen, der omtales som et af Latiums prægtigste, skal lades usagt. Ifølge en Ytring af Strabo (V. 3 § 12 ed. Kramer) maatte dette søges ikke oppe paa Højderne, men nede ved Søen og maaske nærmest ved dennes nordøstlige Side, nær det saakaldte Mola di Nemi nedenfor Byen af samme Navn; paa Grundlag af de Undersøgelser, som Rosa foretog for omtrent 30 Aar tilbage, mener ogsaa han her at have fundet Rester dels af den store rektangulære Gaard, der laa foran Templet, og dels af en mindre Tempelcelle bagved denne (*Monum. dell' Inst.* 1856 p. 4—8): Canina har derhos, støttende sig til disse Undersøgelser i Forbindelse med, hvad der af Vitruvius meddeles om visse Egenheder ved Templet, givet en Tegning af dets Ydre (*R. antica*, VI *tav.* LXXIII.). Nuomstunder ere dog disse Ruiner saa temmelig forsvundne eller i hvert Fald ganske

Vandspejl fuldkomment rolig med et eget staalblinkende Skjær, der træffende gav den Navn af „Dianas Spejl“ [1]):

„Se Nemi, mellem skovklædte Højder
Sænket saa dybt, at Vindens Magt, der kan
Med Egens Styrke let faa Bugt og sprøjter
Det store Hav ind over Kyst og Strand
Og slænger Skummet op mod Himlens Rand,
Ej naaer din Sø, men tøver oven over;
Og, rolig som et næret Had, dens Vand,
Dybt, koldt, urokkeligt og uden Vover,
Tæt sammenrullet ligger tavs, — som Slangen sover“

— saaledes omtales Søen af Byron [2]), og som den paa ham vækker Indtryk af dyster Alvor, forekom den ogsaa Datidens Digtere, — Ovid lader jo Egeria ty herud for at give sin Smerte Luft over Kong Numas Død.

Til Nemisøens Mærkeligheder hører en Art Pælebygning, 4—500 Fod lang, der i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede blev opdaget ude i Søen og har været Gjenstand for allehaande Gisninger. Gjentagne Gange er der gjort Forsøg paa ved Hjælp af Dykkere at faa den op fra Bunden, men uden at man har faaet Andet frem end en Del Tømmer, Jern, Søm og

ukjendelige, og det Lidet, der paa Stedet udgives som Levninger af Templet, hidrører aabenbart ikke fra dette i dets oprindelige Skikkelse men fra Ombygninger, der rimeligvis ere foretagne i Republikens sidste Aarhundrede, idet Stensætningen i Murene overalt er det oftere omtalte *opus reticulatum*.

[1]) Servius, *Comment. in Virgil Aeneid.* VII, 515: *Nemus locus haud longe ab Aricia, in quo lacus est, qui speculum Dianae dicitur.*

[2]) Byron, *Childe Harold*, oversat af Adolf Hansen. 4de Sang, v. CLXXIII.

Nagler, ogsaa Sten af Marmor og Tegl[1]); og man slog sig til Ro med den gængse Forestilling om, at Pælebygningen maatte være Resterne af et Skib, bygget af Tiber eller Trajan, hvis Navne kunde læses paa enkelte af de fundne Blyrør. Et Skib af saa store Dimensioner i den lille Sø syntes dog lidet rimeligt, ligesom det ogsaa maatte være et besynderligt Fartøj, fra hvilket der var bragt saa mange Teglsten og Vandledningsrør for Dagen; nyere Undersøgelser, ved hvilke den for nævnte Nibby var tilstede, lade da ogsaa formode, at det formentlige *„nave di Tiberio“* ikke er Andet end Fundament og Stillads for et større Landslot, der er blevet opført ude i Søen, men senere nedrevet, uden at man har givet sig Tid til at føre Bjælkeværket bort; paa større Teglsten, der synes at have hvilet paa ligesom en Rist af Jern, læses med Bogstaver af gammeldags Snit Navnet CAISAR[2]) og uden Tilføjelse af noget forudgaaende TI (Tiberius) eller efterfølgende TRAIANVS, og da det vides netop om Cæsar, at han ved Nemisøen opførte en pragtfuld Villa, som han dog, efterat den med stor Bekostning var bygget færdig, igjen lod nedbryde, fordi der var Et eller Andet, der mishagede ham ved dens Indretning[3]), ligger det nær i Pælebygningen at se Fundamentet af hans „*Villa in Nemorensi*“. Formodningen maa staa ved sit Værd; lejlighedsvis kommer Katakombernes bekjendte Historiograf de Rossi til at berøre den i Anledning af et Fund af

[1]) I det lille men ved sin rige Samling af Sager fra det gamle Roms huslige Liv ejendommelige *Museum Kircherianum* ses der endnu nogle meget svære, henved 15 Fod lange Bjælker af den oven omtalte Pælebygning, tilsyneladende saa friske, som om de nys kunde være sænkede i Søen.

[2]) Nibby, *Analisi* II p. 396.

[3]) Sueton. *Caesar* c. 46.

Sten, stemplede med lignende gammeldags Skrift fra Ciceros Villa i Tusculum, og han giver den sin vægtige Støtte[1]). Men selv om Cæsar antages at have opført den omhandlede Villa ude i Søen, er Tibers Navn dog fremdeles paa en eller anden Maade knyttet til Bygningen, idet adskillige Sten ses indbrændte med hans Navnetræk TI. CAES. AVG.[2])

. . .

Som alt berørt skriver der sig fra Nemisøen en stor Del Kunstsager, og særlig er der i senere Aar (1885) ved Udgravninger, der bleve foranstaltede af den daværende engelske Gesandt i Rom Sir Frederick Lumsley og en større Grundejer ved Søen, ved dennes Nordende, hvor Templet for Diana Nemorensis antages at have ligget, fundet et saa betydeligt Antal af Terrakottafigurer, flere end 200 i Løbet af faa Maaneder, at man har troet her at være stødt paa ligesom et Depot af Gjenstande, der efter at have været udstillede i Templet ere førte bort derfra for at give Plads til ny Sager[3]). For en stor Del ere disse Figurer temmelig smaa — 10 til 15 Tommer høje — og udførte i en Lerart,

---

[1]) *Annali dell'Inst.* 1873 p. 217: *„Che ai tempi di M. Tullio i grandi e potenti facessero talvolta improntare su tegole il lore nome, non come proprietarii di figline o d'officine doliari, ma come proprietarii della villa, ai cui edifici quelle tegole erano destinate, lo insegna un esempio insigne e troppo fino ad ora negletto. Il Nibby bene ha dimostrato nella villa nemorense di Giulio Cesare essere stati adoperati grandissimi tegoloni“ . . . „coll'impronta CAISAR in lettere di assai antica forma, le quali reclamano il loro posto tra le inscriptiones latinae antiquissimae“.*

[2]) Canina, *R. ant.* V p. 61.

[3]) *Bullett. dell'Inst.* 1885 p. 151.

hvis Farve vexler fra et mørkt Gult til Brunrødt; deres Kunstværd er ikke betydeligt, og særlig taale de ingen Sammenligning med, hvad Nutiden formaar at danne af Ler, men derimod ere de interessante som Vidnesbyrd om de Gaver, man plejede at bringe Diana til Tak for de Ønsker, hun havde opfyldt. Diana hyldes for den Bistand, hun yder de Fødende —

Montium custos nemorumque, virgo,
Quae laborantes utero puellas
Ter vocata audis,

som det hedder hos Digteren[1]), og Figurerne vise os Mødre, siddende med Svøbelsesbørn paa Armen eller i Skjødet, frugtsommelige Kvinder, en enkelt Kvindeskikkelse omarmende sin Mand — hvad vel nærmest maa tages som Tak for en Saadans lykkelige Hjemkomst — stundom ogsaa Frugtbarhedens utilslørede Symboler[2]).

En anden Gruppe af Figurerne minder om Gudinden som helbredende Sygdomme. Skade paa Arme og Ben synes jævnlig at have været Gjenstand for hendes Omsorg, og har man ikke havt Raad til at paaskjønne denne med en hel Figur, der viser en Arm hængende livløs ned eller bøjet hen over Skjødet, nøjes de Fromme med at bringe Gudinden blot et Par Laar eller et Par Fødder. Men ogsaa mod indvendige Sygdomme vidste Diana Raad; en enkelt Figur viser Brystet opskaaret i hele dets Længde, saa at Indvoldene komme til Syne, — man mindes uvilkaarlig de grelt malede Billeder, der af Nutidens Romere skjænkes den lille Bambino og ophænges i hans Kapel i Kirken Aracøli.

---

[1]) Horat. *Carm.* III, 22.

[2]) *Bullet. dell'Inst.* 1885 p. 153.

Ofte synes Figurerne at have været malede, og mange af dem vise tydelige Spor af rød og blaa, gul og hvid Farve, uden at man dog er i Stand til at forestille sig Totalindtrykket af den malede Figur.

En lignende Interesse knytter sig til forskjellige Broncefigurer, der ved samme Lejlighed blev fundne ved Søen; ogsaa de ere temmelig smaa, 8—10 Tommer høje, og Giverne synes heller ikke her at have bestræbt sig for at faa netop Tidens smukkeste Frembringelser. Hyppig ses der som Offer at være bragt Gudinden et Billede af hende selv, og Diana er stedse fremstillet til Fods, iført en kort Tunica, der holdes sammen om Livet, i høje Jagtstøvler og med Pilekoggeret over Ryggen. De Attributer, der gives hende i Haanden, ere noget forskjellige; snart staar Gudinden med ligesom en Offerskaal i den ene Haand og støtter den anden i Siden, snart er den højre Arm løftet tilvejrs og synes efter et Hul, der findes i Haanden, at have baaret en Fakkel eller Bue, eller hun fremstilles holdende Faklen i den ene Haand og Buen sænket i den anden. Andre Statuetter vise de Andægtige selv, og det er stedse Kvindeskikkelser, ikke nøgne, hvad man formodentlig vilde have anset som saarende for Dianas jomfruelige Uskyld, men fuldt paaklædte, i Bøn med den ene eller begge Hænder rakte frem imod Gudinden. Ogsaa dennes Hunde har man betænkt; idetmindste er der fundet et større Antal Bronceringe, der ere altfor simpelt forarbejdede til, at de kunne antages baarne af den Tids Kvinder, og derfor sikkert kun have været Gaver til Dianas Hundekobbel.

Endnu skal berøres, at der ved de omtalte Udgravninger foruden Lamper, Skaale og Redskaber af forskjellig Art ogsaa er fundet en Del Marmorskulpturer og Indskrifter. De førstes Kunstværd er ikke betydeligt, og de ere stærkt medtagne; kun en større Statue af Tiber og nogle Hermesstøtter, der ved et indhugget SACR. DIAN betegne sig som Gaver til

Gudinden, ere bragte for Dagen i saa god Stand, at man haaber at kunne faa dem restaurerede. Blandt Indskrifterne vedrører en enkelt den Præst, som havde Opsynet med de Gjenstande, der skjænkedes Diana[1]), hvorimod de øvrige, der ofte kun anføre et Navn i Forbindelse med nogle enkelte Bogstaver, ere for ubetydelige eller altfor specielle til at have Krav paa Omtale.

[1]) *Bullett. dell'Inst.* 1885 p. 240.

VI.

VIA APPIA I ALBANERBJERGENE.

1.

Dersom Nogen skulde tro, at der er Synderligt at meddele om selve den appiske Vej — Vejbanen eller Vejlegemet, hvad man nu vil kalde den — paa en Strækning, der som den omhandlede gjennem Albanerbjergene næppe udgjør en dansk Mil, — svæver han selvfølgelig i Vildfarelse; det har næppe været Tilfældet paa Appius Claudius' Tid og end mindre da nu, da Vejen for en stor Del ligger skjult under Jorden eller saa at sige er ganske ukjendelig. Til, hvad der tidligere er anført til en almindelig Charakteristik af Vejen[1], er der kun Anledning til at føje den Bemærkning, at naar Historieskriveren Procopius i sin Lovtale over den fortrinlige Stand, hvori han saae Vejen i det 6te Aarhundrede, fremhæver, hvorledes Appius Claudius langvejsfra lod hente Sten, haarde som Flint, til dens Bygning[2], gjælder den besværlige

---

[1]) Forf.s *Via Appia* I p. 3–35 (*„de romerske Veje“*) og p. 36–50 (*„Anlæget af Via Appia“*).

[2]) Procop. *de bello Goth.* (ed. Dindorf) I, 14: ἐκ χώρας ἄλλης μακρὰν οὔσης.

Indsamling af Vejmaterialet ikke Strækningen her i Albanerbjergene, hvor Kratervoldene om begge Søer bød uudtømmelige Lejer af den haarde Lavasten, der benyttedes til Vejenes Belægning med store polygone Fliser.

Fra det gamle Bovillæ ved Foden af Albanerbjergene hen til Stedet, hvor den omtalte Viadukt mellem Albano og Ariccia tager sin Begyndelse, løber Via Appia snorlige gjennem det nuværende Albano, saaledes at Byens Hovedgade ganske betegner dens Retning; det saakaldte Gravmæle for Pompejus til Venstre og Monumentet for Etrurerfyrsten Aruns paa den modsatte Side af Vejen staa i saa Henseende som oplysende Mærkepæle. En kort Nomenklatur over Mindesmærker paa denne Strækning vilde da indskrænke sig til at henvise til Substruktionerne for Clodius' Villa og det ubekjendte Landslot fra Kejsertiden i Villa Doria som liggende umiddelbart ved Vejkanten, og fremhæve, at det Samme var Tilfældet med de mægtige Thermer ved Kejser Domitians Albanerslot, hvorimod Lejren for Prætorianerne ikke, som oftere antaget, strakte sig helt ned til Vejen, men laa i en Afstand fra denne af omtrent 200 Fod[1]; som en Erindring fra Nutiden kunde tilføjes, at en større Bygning i Byens Hovedgade bærer Indskrift om, at Giuseppe Garibaldi boede her i Aaret 1875; Italienerne have en sand Mani for at forevige deres store Mænd i Byernes Gadenavne, — siden hint Besøg kaldes Albanos Forstadsgade paa Husrækken „*borgo Garibaldi*“, medens Milepælene fremdeles bære den mere omfattende Betegnelse af Vejen som „*Via Appia nuova*“.

[1]) *Monum. dell'Inst.* 1854, tav. IX.

Faa Skridt fra den nævnte Kirke Maria della Stella skiller den moderne Postvej — *Strada Nazionale di Napoli*, som den kaldes — sig fra den gamle Via Appia, saaledes at hin løber over Viadukten ind paa Torvet i Ariccia, medens den antike Vej jævnt skraanende fører ned i Dalen, hvor Byen paa Appius Claudius' Tid havde sin Plads; og begge Veje følge nu hver sin Retning gjennem Bjergene, indtil de ved Genzano paany støde sammen.

Terrænet omkring Kirken er stærkt opfyldt af Ruiner, der dog ere saa medtagne, at selv de Kyndigste maa erkjende at være ude af Stand til at danne sig en Forestilling om deres oprindelige Udseende. Maaske de udstrakte Mure til begge Sider af Vejen, der efter den omhyggelige Stensætning at dømme synes opførte i Kejsertidens første Decennier, tør antages for Levninger af to større Villaer, saaledes at den til Venstre henføres til Slægten *Atii*, idet man i Begyndelsen af forrige Aarhundrede her har fundet en Indskrift, der nævner en Del af denne Slægts Frigivne[1]). Med sin Tilbøjelighed til at skrive Navn paa Ruinerne finder Canina Antagelsen saare sandsynlig[2]), og den sés heller ikke modsagt af senere Forskere; men naar man erindrer, hvor lidet der i Reglen kan stoles paa den Tids Angivelser om Stederne, hvor Indskrifter ere fundne, og hvor ofte saadanne ikke mindre end Bygningsmateriale vise sig at være førte bort fra den Lokalitet, hvortil de oprindelig hørte, synes det ganske vist noget dristigt at bygge saa bestemt paa en enkelt Indskrift; i de samme Ruiner siges i hvert Fald ogsaa at være funden en Inskription, der omtaler en Buegang af 30 Fods

---

[1]) Lucidi. *Memorie storiche dell'Ariccia* p. 144 og 209.

[2]) *Monum. dell'Inst.* I 54 p. 103, jfr. *Bullett. dell'Inst.* 1867 p. 196.

Længde, som en Publius Ælius Syrus lod opføre til Ære for Æskulap og Hygiæa[1], og maaske derfor indtil videre de 4 høje Buer umiddelbart ved Vejen kunne holdes for Rester af en saadan Buegang, i hvilken de Syge efter Tidens Tro tilbragte Natten for i Drømme at modtage en Aabenbaring af Guden om den Lægedom, de skulde bruge.

Ikke mindre medtagne ere de forskjellige Gravmæler, der præsentere sig nærmest Vejkanten eller som enlige Murtinder rage frem over Vignernes Mure; ogsaa de ere forlængst berøvede deres Prydelser og Yderklædning. Hist og her er der i senere Aar foretaget Udgravninger, og spredt omkring i de Skrifter, der udgives af Roms lærde Selskaber, vil man finde Oplysning om, hvad der er bragt for Dagen[2], i Reglen dog kun Sager af lidet Værd; i enkelte Gravmonumenter er der fundet Sarkofager og Urner med Rester af Ben og Aske tilligemed forskjellige af de Smaating, til Ex. Møntstykker, der blev givne de Afdøde med i Graven, men — besynderlig nok — uden at de Paagjældende, der foretog Udgravningen, have undgaaet tidligere Slægters Forsyndelser ved nøje at mærke sig Stedet, hvorfra de enkelte Gjenstande hidrørte; hvad kan det hjælpe, klage Arkæologerne, at vi kunne læse Stempler paa de Sten, hvoraf Gravkamret har været opført, — af disse tør dog ikke sluttes noget Sikkert om Tiden for Monumentets Tilblivelse, da det noksom vides, at man i den senere Kejsertid

---

[1]) Riccy l. c. pag. 124; Indskriften findes anført i *Appendice* pag. 167 Nr. XXXIII.

[2]) Til Ex. i *Bullett. dell'Inst.* 1851 p. 130—133 med Hensyn til et større Gravmæle fra Republikens Tid (lige ved Siden af Monumentet for Aruns), om hvilket det dog bemærkes, *„che pare tornato alla luce solamente per esser di nuovo e per sempre sepolto“*, og med Hensyn til *„una serie di sepolcri“*, udgravede i Aaret 1867 ved den ovennævnte Villa for Atierne, samme Tidsskrift for 1867 p. 195—200.

jævnlig benyttede Teglsten fra ældre nedrevne Bygninger ved Opførelsen af nye.

Hvad der bydes over Jorden paa denne Strækning af den appiske Vej ved Kirken Maria della Stella[1]), gjør saaledes næppe Krav paa særlig Omtale; under Jorden byder Vejen derimod Minder, der i hvert Fald for den, der har Interesse for Erindringen om de første Kristne, ere af større Betydning. Umiddelbart ved den nævnte Kirke under en Bygning, der tidligere har tjent som Kloster men nu pranger med et Skilt som *„fabrica di fiammifiri"*, sés nogle Huler, der føre ned i Jorden, og som paa Forhaand tages for Indgange til et Stenbrud eller en af de Gruber af Pozzulanjord, hvoraf der findes saa mange i Kampagnen, men som ved nøjere Eftersyn vise sig at staa i Forbindelse med en Begravelsesplads for de ældste Kristne. Indtil de Rossi for faa Aar siden undersøgte denne Kirkegaard — *catacomba della Stella*, som den kaldes efter Kirken — var den saa at sige ganske ukjendt. En af det forrige Aarhundredes Forskere, Boldetti, havde vel faaet Nys om, at der under Klostret henlaa Gange med Krypter og Gravceller, der i høj Grad lignede dem, som kjendtes fra Katakomberne i Roms Omegn, og begav sig ogsaa strax herud med en Medarbejder for at foretage en Undersøgelse, om hvilken han da gav en kort Beretning i et større Værk, som han netop havde under Trykken om „Martyrernes Kirkegaarde"[2]). Men Bol-

[1]) Som det fremgaar af det Følgende, omtales her under I kun de faa Hundrede Skridt ved Vejen, der ligge mellem det Punkt, hvor den nye Vej til Ariccia skiller sig fra den antike Vej, og hen til Stedet, hvor den næste Bifurkation fra Via Appia forekommer.

[2]) *Boldetti, Osservazioni sopra i cimitery de'Santi Martiri* (Roma 1720) lib. II c. XVIII p. 559–561.

detti, der i „henved en Menneskealder“ [1]) var en utrættelig og tillige meget heldig Forsker i de romerske Katakomber, havde ingenlunde — i hvert Fald ikke efter den Maalestok, som Nutiden anlægger — en Sagkundskab, der svarede til de betydningsfulde Opdagelser, som det faldt i hans Lod at gjøre; og han formaaede derfor ikke at give nogen Oplysning, hverken om den Menighed, for hvem Katakomben maatte antages bestemt, eller om, hvilke Martyrer den havde huset, og endnu mindre om, hvad de Fresker, der fandtes hernede, forestillede, naar disse ikke selv ved overskrevne Navne oplyste derom. Ad den gamle Trappe kom han ned i Katakomben og saae nærmest Indgangen en Art Forsamlingssal, omtrent 30 Fod lang og 8 Fod bred, der ved en tragtformet Aabning fik Lys og Luft fra Jordoverfladen, og hvis Vægge, ligesom Murene i et sideliggende mindre Kapel, vare dækkede med Billeder af hellige Personer; iøvrigt forekom der ham ikke Anledning til at dvæle ved en Katakombe, hvis Gange for Størstedelen vare opfyldte af Jord eller blevne til uformelige Huler, og hvis Gravceller *(loculi)*, der paa sædvanlig Maade vare indhuggede i Væggene, saa at sige alle vare opbrudte; en af de faa Gravnicher, der fandtes urørt, viste sig lukket med Teglsten, i hvilke der var indbrændt Stempler fra romerske Fabriker, men, som vi skulle se, formaaede Boldetti ikke at læse disse Stempler, end sige at drage noget Udbytte af dem.

Den korte Omtale af Katakomben vakte da heller ingen Opmærksomhed, og Interessen for den maatte ogsaa naturlig træde i Baggrunden overfor de ganske anderledes store og vel-

---

[1]) *Boldetti*, l. *c. proleg.: pe'l corso di sei lustri.*

indrettede Katakomber i Roms Nærhed for Byens egne Kristne. Saa fuldstændig gik den da i Glemme eller lodes uænset, at Byraadet i Albano lejede Klostret ovenover den ud til en Svovlstikkefabrikant, der anbragte sin Beholdning af brandfarlige Sager nede i dens Gange og Krypter; først for faa Aar siden lod en af Roms Kardinaler paa egen Bekostning foretage en ikke meget omfattende Udgravning, og de Rossi, hvis Kjendskab til Alt, hvad der vedrører de ældste Kristne, ikke overgaas af nogen Nulevendes, blev derved sat i Stand til at skjænke den en foreløbig Undersøgelse.

Først og fremmest var det de Rossi magtpaaliggende at efterforske, om der ikke i Kirkens gamle Optegnelser skulde findes en eller anden hidtil upaaagtet Bemærkning, der kunde vejlede ham med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvilke af Troens Martyrer der vare stedte til Hvile i Katakomben; vi have jo sét, hvor ofte disse Optegnelser ere komne ham til Nytte, saa at han til Ex. ved Hjælp af Pilegrimmenes Beretninger i det 7de og 8de Aarhundrede om kristne Mindesmærker ved Vejene i Roms Omegn har formaaet at omstøde Kirkens tusindaarige men uhjemlede Traditioner om Stedet for nogle af dens mest berømte Martyrkrypter og paavise disses rette Beliggenhed[1]); af de samme eller lignende Optegnelser haabede han at faa et Vink ogsaa med Hensyn til Katakomben ved Albano, og heller ikke dennesinde er han forgjæves tyet til sine Haandskrifter.

Ved sin Søgen rundt om i Europas Bibliotheker for at tilvejebringe den fyldigste og bedst mulige Text for en af Kristenhedens ældste Meddelelser om Martyrerne og deres Hvilesteder

[1]) Forf.s *Via Appia* II p. 135 ff.

— det saakaldte *Martyrologium Hieronymianum* — fandt han i et Bibliothek i Bern et Haandskrift af denne Martyrologi, der udmærkede sig fremfor dem, han alt kjendte, ved nøjagtig og uden Abbreviationer at meddele stedlige Angivelser, der i andre Codices vare enten ganske udeladte eller forkortede saa utydeligt, at de ikke kunde forstaas. Og dette Haandskrift gav ham en ønsket Oplysning angaaende Martyrerne i Katakomben ved Albano ved at meddele:

„*VI idus Augustas Romae via*
Appia miliario ab Urbe XV Secundi
Severiani, Carpophori, Victorini in Albano“ [1]).

Med andre Ord: fire Hellige, betegnede med Navnene Secundus, Severianus, Carpophorus og Victorinus sagdes at være stedte til Hvile i en Katakombe paa Albanos Territorium ved den 15de Milepæl paa den appiske Vej, og Dagen for denne Bisættelse mindedes af Kirken ved aarlige Fester den 8de August. Saa meget mere maatte denne Oplysning være de Rossi kjærkommen, som de nævnte Hellige ved en Misforstaaelse af Texten i en anden af Kirkens ældste Optegnelser om Martyrernes Mindedage — en „Kalender“, som den kortelig kan betegnes, der foreligger os med det profane og kirkelige Indhold, hvormed den i Midten af det 4de Aarhundrede blev afskreven af en Samtidig af Pave

[1]) De Rossi, *Bullett. di archeolog. christ.* 1869 p. 70. Af Fortalen til samme Forfatters *Roma sotterranea* (II *proleg.* pag. XII) fremgaar det, at det ovennævnte Haandskrift, der efter Skrifttrækkene at dømme hidrører fra det 8de eller 9de Aarhundrede (Mommsen, *„über den Chronographen vom J. 354“*, trykt i *„Abhandl. der kgl. sächs. Ges. der Wiss. II — philolog. hist. Classe I — 1850* pag. 560), havde henligget ganske upaaagtet, siden det i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede fra en Privatmands Samling blev indlemmet i Byen Berns Bibliothek.

Damasus, Skjønskriveren Furius Dionysius Philocalus — vare blevne forvexlede med de saakaldte „fire kronede Martyrer (*Quattro Coronati*) og urettelig derfor henlagte til Katakomber ved andre Veje [1]).

---

[1]) Med Hensyn til den nærmere Detail henvises til de Rossi's Redegjørelse i *Bullett. di archeolog. christ.* 1869 p. 68—70. Her skal det blot som oplysende Exempel paa, hvorledes Haandskrifter kunne blive misforstaaede og ved at udgives i Trykken faa et helt andet Indhold, end de i Virkeligheden have, berøres, at i samtlige Manuskripter af den oven anførte „Kalender" — hvilke dog i vore Dage indskrænke sig til 3 (Mommsen l. c. pag. 631) — stod overensstemmende anført (Mommsen l. c. p. 632, hvor Texten i de forskjellige Codices findes hidsat):

„*VI idus Aug. Secundi, Carpophori, Victorini et Severiani Albano.*"

hvorhos der var tilføjet:

„*et Ostense VII ballistaria Cyriaci, Largi, Crescentiani, Memmiae, Julianae et Smaragdi*". Forstaaelsen heraf var simpelthen den, at Kirken den 8de August (*„VI idus Aug."*) fejrede en dobbelt Højtid, nemlig en paa Territoriet Albanum (*„Albano"*) til Ihukommelse af Martyrerne Secundus', Carpophorus', Victorinus' og Severianus' Dødsdage og en anden ved den 7de Milepæl paa Via Ostiensis (*„Ostense VII"*) i Anledning af en Omflytning, der den samme Dag men i et forskjelligt Aar havde fundet Sted af Cyriacus', Largus' og de derefter anførte Martyrers Rester til en Katakombe ved den nævnte Vej. I Haandskrifterne er kun indløben den mindre Unøjagtighed, at Ordet *„ballistaria"*, der næppe tør antages som en Betegnelse af Stedet, hvor Katakomben for S. Cyriacus og hans Ledsagere var beliggende, maa holdes for en Skrivfejl istedetfor *„a Salaria"* (de Rossi l. c. pag. 69), fra hvilken Vej det ifølge andre Kilder vides, at Omflytningen foregik, eller for *„milliario"* (Mommsen l. c. pag. 632 Note 3); og Texten vilde da med Hidsættelse af de rette underforstaaede Ord være at læse saaledes: *Ostense [via miliario] septimo a Salaria [translata corpora] Cyriaci* osv. (de Rossi l. c. pag. 69). Den første Udgiver (a. 1633) af den gamle Kalender, Ægidius Bucherius — efter hvem den kirkelige Del af Kalenderen ogsaa jævnlig benævnes *Calendarium Bucherianum* — misforstod imidlertid ganske Haandskrifternes ligelydende Ord, idet han opfattede hint *„VII"* ikke som en Betegnelse af Stedet ved via Ostiensis, hvor Festen for S. Cyriacus med flere Hellige afholdtes, men som en Angivelse af Dagen før Højtiden.

En anden Optegnelse gav de Rossi et yderligere Bidrag. I en Rejsehaandbog — eller saakaldet *„Itinerarium“* — skrevet i Begyndelsen af det 7de Aarhundrede og bestemt til at vejlede Pilegrimmene paa deres Vandring mellem Roms Katakomber og Kirker, anføres de mærkeligste Krypter ved den appiske Vej, og derefter underrettes de Troende om, at „naar de ad

---

og ved denne Misforstaaelse fortes han ind paa en Række vilkaarlige Ændringer, saaledes at han for at faa sin Mening ud af Texten rettede *„VII“* til *„VII idus Aug.“*, forbandt Ordene *„Albano“* og *„Ostense“* med hinanden og endelig byttede om paa Dagene, hvorved altsaa Texten blev publiceret saalydende:

„VII idus Aug. Secundi etc. *Albano et Ostense.*
VI idus easdem Ballistaria (forte *via Salaria?*)
Cyriaci“ etc. (de Rossi l. c. pag. 69).

Den meningsløse Sammenstilling af *„Albano et Ostense“* forvirrede da ogsaa fuldstændig Tidens Forskere, saa at t. Ex. en saa ansét Kirkehistoriker som Tillemont henlagde Albano til Via Ostiensis *(Mem. pour l'hist. eccles.* Bruxelles 1707, t. V. I p. 202), en ganske lignende Fejltagelse, som om en Fremtidsforsker af Danmarks Topografi vilde søge t. Ex. Lyngby ude ved Roskilde Landevej. Erindrer man fremdeles, at Navnene for tre af de fire Martyrer i Albano vare ligelydende med dem, der i det 5te Aarhundrede blev tillagte de saakaldte *„Quattro Coronati“* (Navnet paa den Fjerde af disse er Severus, medens det, som foran anført, for den Fjerde af hine lyder Secundus), kan man forstaa, at Tiden kom til den Overbevisning, at Firkløveret af Hellige i Katakomben ved Albano ikke var forskjelligt fra de „fire kronede Martyrer“, og at man, da disse vidstes at være stedte til Hvile ved Via Labicana, kastede Glemsel over eller i hvert Fald betragtede som gaadefuldt, hvad der af Kalenderen kunde menes med de 4 Martyrer, hvis Hvilested var betegnet med det besynderlige *„Albano et Ostense“*. Saaledes vilde altsaa hine Hellige i Albano have kunnet gaa tabt for Kristenheden, dersom ikke de Rossi ved at gjøre opmærksom paa den rette Læsning af den Text, der ligger til Grund for Udgivelsen af *Calendarium Bucherianum,* i Forbindelse med sin Opdagelse i Bernerbiblioteket af et upaaagtet Haandskrift af det oven omtalte *Martyrologium Hieronymianum* havde vundet dem tilbage for Kirken og paavíst, at de danne en Gruppe for sig selv uden at have Noget at gjøre med de saakaldte *„Quattro Coronati“*.

den samme Vej ere komne til Byen Albano og have passeret denne, ville de møde Kirken *S. Senatoris*, hvor baade den hellige *Perpetua* og en talløs Skare af Hellige ere stedte til Hvile"[1]). Som man sér, passer den givne Stedbestemmelse fortrinlig med Beliggenheden af Katakomben, idet man netop efter at være naaet igjennem Byens Forstadsgade træffer Kirken Maria della Stella med det sideliggende Kloster, under hvilket Kirkegaarden er anlagt.

Der fattedes altsaa ikke Kirken Vidnesbyrd om den foreliggende Katakombe. Ogsaa „*Albanum*" havde sine Martyrer, Mænd og Kvinder, stedte til Hvile i Krypter, der ikke mindre end de berømte i Roms Nærhed vare Gjenstand for Pilegrimmenes Besøg. Thi at Opfordringen til disse om her at ære Martyrernes Rester ikke har lydt forgjæves, skjønne vi af Freskerne i Katakombens Kamre, blandt hvilke flere ere overmalede 4—5 Gange, helt ind i det 10de Aarhundrede, da Glemselen lagde sig over denne Kirkegaard som over de mange andre. Ogsaa den Omstændighed, at Constantin den Store faa Aar efter Kristendommens Sejr opførte en Basilika i Byen (a. 326) og aflagde denne

---

[1]) I Itinerariet, der er overskrevet: „*De locis sanctis Martyrum quae sunt foris civitatem Romam*" (*Opera Albini s. Alcuini*, ed. Froben, II vol. II *appendix tertia* pag. 598), lyder den paagjældende Del af Texten saaledes: *Per eandem vero viam [appiam] pervenitur ad Albanam civitatem et per eandem civitatem ad Ecclesiam sancti Senatoris, ubi et Perpetua jacet corporaliter et innumeri Sancti, et magna mirabilia ibidem geruntur* (l. c. p. 599).

Som tidligere omtalt (*Via Appia* II p. 135), blev Itinerariet fundet i Slutningen af forrige Aarhundrede i et Klosterbibliothek i Salzburg; det var vel udgivet i Trykken allerede i Aaret 1729, men henlaa dog saa fuldstændig upaaagtet, at selv Forskere, der beskjæftigede sig med Studiet af Katakomberne, end ikke kjendte det af Navn (de Rossi *Roma sotterr.* I p. 135—136).

med rige Gaver af Sølv og Guld og udstrakt Jordegods, omfattende Nemi- og Albanersøen med tilstødende Jorder foruden Lejren og dens Tilbehør[1]), lader formode, at Menigheden i Albano var baade talrig og ansét.

Men hvorledes, maa man unægtelig spørge, er Albano kommet til at huse denne Mængde af Kristne? Efter hvad der er os bekjendt, var „*Albanum*" jo ingenlunde nogen By, men — som Navnet antyder[2]) — en Del af det gamle Alba's Territorium, et Landdistrikt, omtalt for sine mange pragtfulde Villaer, blandt hvilke Cæsarernes med dets Tilbehør af Luxusbygninger var det mest fremtrædende. Fra Menigheden i Rom kunne de her jordfæstede Levninger ikke hidrøre, — Kirkegaardene for dennes Kristne holde sig nemlig ufravigelig indenfor en Kreds af omtrent 3 Fjerdingvej fra Byens Mure; heller ikke kunne de antages at stamme fra det nærliggende Ariccia, idet Katakomben i Kirkens Optegnelser stedse benævnes efter „*Albanum*", uden at der findes Antydning af, at Nabobyen Ariccia skulde have Andel i den.

For at besvare Spørgsmaalet maa vi henvise til Lejren ved Albanerslottet og dens Beboere; og det er i saa Henseende interessant at bemærke, hvor mange smaa Data Nutiden formaar at fremdrage som Vidnesbyrd om, at fandtes der end ikke paa Kristenforfølgelsens Tid nogen egentlig By paa Albanos Territorium, dannede Lejren dog for saa vidt Grundlaget

---

[1]) Anastasius, *de vitis pontif. Roman.* (Moguntiae 1602) *in Silvestro* pag. 25: *possessio Albanensis cum lacu Albanensi . . . omnia Sceneca deserta vel domos intra urbem . . . possessio Tiberii Caesaris . . . massam Nemus.*

[2]) „*Albanum*" med Underforstaaelse af *rus (praedium)*, dannet af *Alba* paa samme Maade som „*Formianum*" af *Formiae*, „*Tusculanum*" af *Tusculum* osv.

for, hvad der kunde kaldes en By, som der allerede fra Slutningen af det 2det Aarhundrede til denne knyttede sig en fast bosiddende Befolkning, sammenholdt under en vis kommunal Ordning.

Vi have jo sét, hvorledes Indskrifter fra Gravmæler, der nys ere fundne i Nærheden af Lejren, have godtgjort, at de Soldater, der laa i Garnison i denne, ikke udgjorde en Del af Prætoriankohorten i Rom, men fra Septimius Severus' Tid (a. 193—211) henhørte til den saakaldte 2den parthiske Legion, — en Militærstyrke, hvis nøjagtige Tal vel næppe lader sig angive, men efter den vanlige Størrelse af Legionen i denne Periode af Kejserdømmet tør anslaas til ca. 7000 Mand. En ikke ringe Del af disse Indskrifter omhandle imidlertid Soldaternes Hustruer og Børn — „*conjugi carissimae*", „*filio dulcissimo*", læses der paa Tavlerne[1]) — og efter hvad vi kunne sige os selv, fulgte disse Soldaterfamilier ikke med Legionen, naar denne beordredes paa Togt mod Rigets Fjender, men forblev i deres Boliger ved Lejren, hvilket til Overflod bekræftes af Herodian, der beretter om Kejser Maximinus, at denne ved Belejringen af Aquileja blev dræbt (a. 238) af „Soldaterne fra Lejren ved Albanerbjerget", som længtes efter at gjensé „Hustruer og Børn, som de havde ladt tilbage paa Stedet"[2]). Denne Soldatergarnison og dens Paarørende dannede altsaa en ikke ringe Kreds, i hvilken den kristne Lære kunde finde Indgang, og det kan ikke undre os, om den særlig har kunnet vinde Tilhængere i en Legion, der som den 2den parthiske var sammensat af

[1]) *Annali* og *Bullett. dell' Inst* henholdsvis for 1867 pag. 77 Nr. 22 og for 1869 p. 136.

[2]) Herod. (ed. Mendelssohn) VIII, 5: *ἔδοξε τοῖς στρατιώταις οἵ πρὸς τῇ Ῥωμαίων πόλει στρατόπεδον εἶχον ὑπὸ τὸ καλούμενον ὄρος Ἀλβανόν ἔνθα παῖδας καὶ γυναῖκας κατελελοίπεσαν, φονεῦσαι τὸν Μαξιμῖνον.*

Fremmede fra alle Egne af Riget og gjentagende af Cæsarerne blev sendt til Orienten, det store Arnested for Omvendelsen til Kristendommen.

Til en romersk som til enhver anden Hærafdeling hørte fremdeles en Skare Handlende og Marketendere, der forsynede Soldaterne med forskjellige Fornødenheder, Vin, Olie og desl. De Boder eller Udsalgssteder, der i Lejrens Nærhed blev anvíste disse Handlende til Oplag og Forhandling af deres Varer, kaldtes med et Ord, der ikke forekommer i saakaldet klassisk Latin, men kjendes fra Indskrifter som et teknisk og folkeligt Udtryk: „*Canabae*“ og deres Indehavere „*Canabenses legionis*“; og efter hvad Mommsen, hvis Indsigt paa alle Omraader af den romerske Filologi man saa ofte har Anledning til at beundre, ved sine Commentarer til en Række Indskrifter har paavíst, udgjorde disse *Canabenses* et meget betydeligt Tilhang til en romersk Lejr og erholdt fra Septimius Severus' Tid en ligefrem bymæssig Ordning[1]), — hvorved det bl. A. ogsaa naturlig forklares, at saa mange Stæder i Mellem- og Sydeuropa have deres Oprindelse fra de store staaende Lejre, der i Kejsertiden fandtes fordelte omkring i Provinserne. Ogsaa fra denne Handelsbefolkning maa da Katakomben i Albano kunne have erholdt sine Martyrer og Hellige; det nære Samkvem med Soldaterne lod, hvad der sjælelig greb disse, finde Gjenklang hos de Handlende, og det saa meget mere som Legionens *Canabenses* ingenlunde vare fremmede for Garnisonen, men for en stor Del maa antages at have været dennes egne Veteraner[2]), der efter udstaaet Tjenestetid foretrak at forblive paa et Sted, hvortil de maaske alt

---

[1]) Mommsen, *die röm. Lagerstädte* (i *Hermes* vol. VII — 1873 — pag. 299—326).

[2]) Ibid. l. c. pag. 315.

vare knyttede ved Hustru og Børn. Kun med disse Forhold i Minde forstaar man ogsaa Betydningen af en af de Gaver, som Constantin den Store ifølge Pavebogen skjænkede den nyopførte Basilika i Albano: *„Omnia Sceneca deserta“* . . . *„Albanensi sanctae Ecclesiae donum obtulit Augustus“*, hedder det, og Meningen af det besynderlige Ord *„Sceneca“* er bleven misforstaaet, som om dette enten skulde have Noget med Scenen *(scena)* at gjøre og sigte til Fornøjelsessteder, til Ex. Theater og Thermer her i Albano — i hvilket Fald der maatte læses *scenica* i Stedet for *sceneca* — eller (saaledes som det antages af Nibby, *Analisi* I pag. 82, ogsaa af de Rossi, *Bullett.* l. c. pag. 78) maatte udledes af det græske *„σκηνή“* og referere sig til Telte og Barakker for Soldaterne. Efterat den tekniske Betydning af Udtrykket *„canabae“* imidlertid er fremdraget af Mommsen, kan der næppe tvivles om, at det mistydede *„sceneca“* har sin Oprindelse herfra og følgelig omfatter de Handlendes Oplags- og Udsalgssteder i Lejren; under fredelige Forhold kunde disse *canabae* voxe op til — som Tacitus bemærker — „at have en Udstrækning som en lille By“ [1]), og det er da ganske forklarligt, at Pavebogen ikke forbigaar dem blandt de Gaver af Bygninger og Jordegods, der tillagdes Kirken.

Videre lader der sig ikke for Tiden oplyse om Menigheden i Albano. Hvilke Prøvelser og Trængsler den har gjennemgaaet, er os ubekjendt. Kun saa Meget tør bringes i Erindring, at til det kejserlige Albanerslots Luxusbygninger hørte ogsaa et Amfitheater, og saare sandsynlig have de blodige Skuespil, der her forlystede Cæsarerne, bidraget til at forskaffe Katakomben adskillige af „de Hellige uden Tal“, der i Kirkens Beretninger siges at være stedte

[1]) Tacit. *hist.* IV, 22: *Subversa longis pacis opera, haud procul castris, in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent.*

til Hvile hernede. Heller ikke om Tiden for Kirkegaardens Tilblivelse eller om den Orden, i hvilken dens Gange og Krypter ere blevne anlagte, er det muligt at give nærmere Oplysning; enkelte Gravceller ere fundne lukkede med Sten, paa hvilke der er indbrændt Stempler fra Marcus Aurelius' Tid (a. 161—180), men som alt berørt, tør der ikke af saadanne Stempler sluttes noget Sikkert om, at Anlæget af den paagjældende Krypt skulde gaa saa langt tilbage i Tiden[1]).

For den, der har besøgt den store og ganske anderledes velindrettede Calixtus' Katakombe foran paa den appiske Vej,

---

[1]) Som i anden Forbindelse berørt, bemærkede allerede Boldetti disse Stempler, uden at han dog var i Stand til at læse dem rigtig; af ham hidsættes de nemlig saalydende (Boldetti l. c. pag. 560):

EK PR. MAVRELIAN
IGNOPORTLI

I begge Linier har Boldetti overset baade Begyndelses- og Slutningsbogstaver, og som rimeligt var, kunde han derfor heller ikke finde nogen Mening i Indskriften; rigtig afkopieret og med en foretagen Adskillelse mellem de enkelte Ord sér denne derimod saaledes ud:

OP DOL EX PR M AVREL ANTO
NINI AVG N PORT LIC

og i denne Skikkelse hører Inskriptionen, — der omskrevet med gangbare Ord kan hidsættes saalydende: *opus doliare ex praediis M. Aurelii Antonini Augusti nostri portus Licini* — til de jævnlig forekommende Stempler paa Sten fra Antoninernes Tid, idet den betegner vedkommende Bygningsmateriale som Lerarbejde *(opus doliare)* fra et de nævnte Kejsere tilhørende Depot af Teglsten, der gik under Benævnelsen „*Portus Licini*" (Preller, *Regionen der Stadt Rom* pag. 103) og iøvrigt tjente til Brug ved Reparation af offentlige Bygninger.

byder den lille Kirkegaard for Albanos Kristne jo kun saare Lidet at tage i Øjesyn; og herude, hvor der ikke haves nogen Fører til at vise omkring i de mørke Gange, er det heller ikke raadeligt at vove sig for langt frem, men rettest at indskrænke Besøget til to større Krypter, der ligge strax til Venstre for Trappen, ad hvilken man kommer ned i Katakomben. I den største af dem, der efter en Lysaabning at dømme har gjort Tjeneste som en Forsamlingssal, sés over en Grav i Bagvæggen et Billede i halv Figur af Frelseren med korsformet Glorie om Hovedet og ved dennes Side til Højre en ung Kvinde, ligeledes i halv Figur, med Slør om Hoved og Hals, overskrevet paa Græsk „Guds Moder", medens der til Venstre for Kristus er afbildet en Helgen med stærkt fremtrædende Tonsur, holdende en Bog trykket ind til Siden og betegnet med Overskriften *S. Smaragdus.* Om Kunst lader der sig ikke tale ved denne Freske: selv de, der ere mest indtagne af Katakombebilledernes Skjønhed — og der er i saa Henseende drevet en ikke ringe Affektation — maa her stødes bort af de stive, udtryksløse Ansigter og af den gyselige Tegning, hvor store Hoveder ere satte paa smalle, bønnestagelignende Kroppe og forvredne Hænder paa Arme, der som et Par korte Stilke synes at voxe ud midt af Brystet. Paa Rammen om Billedet sés med lysere Skrift nogle Bogstaver, der formodentlig omhandle den, paa hvis Bekostning Billedet er blevet malet, men nu ere altfor stærkt udviskede til, at noget Nærmere lader sig udsige herom, og vi maa nøjes med efter Form og Udtryk i Ansigterne i Forbindelse med den daarlige Udførelse at henvise Fresken til Tiden for de sidste Besøg i Katakomben, sandsynlig i det 9de eller 10de Aarhundrede[1]). Men hvorfor, kunde man spørge, er S. Smaragdus dengang bleven æret

[1]) De Rossi, *Bullett.* l. c. p. 72.

hernede? Efter hvad der er os bekjendt, har denne Helgen ingensinde havt Noget med Menigheden i Albano at gjøre, men er efter at have lidt Martyrdøden under Diocletian bleven bisat i en Katakombe ved Via Salaria, hvor hans Rester henlaa uforstyrrede, indtil de i det 4de Aarhundrede blev overflyttede til en Krypt ved Via Ostiensis. Svaret volder ikke vor Tid nogen Vanskelighed; som allerede víst, foregik nemlig denne Omflytning af Martyrens Rester den 8de August, altsaa den samme Dag, paa hvilken Kirken ifølge den gamle Kalender ihukom de 4 Hellige, der vare stedte til Hvile i Kirkegaarden ved Albano, og dette tilfældige Sammentræf af Dage for forskjellige kirkelige Begivenheder er tilstrækkeligt til at forklare os, at Pilegrimmene, der i det 10de Aarhundrede ikke vare saa nøje kjendte med Betydningen af Kirkens Festdage, ærede S. Smaragdus ogsaa hernede; saaledes sé vi til Ex. paa en Freske i Pave Cornelius' Gravkammer i *coemeterium Calixti* Karthagos bekjendte Biskop S. Cyprianus, der led Martyrdøden i Afrika og ingensinde har hvilet i denne Katakombe, afbildet Side om Side med den nævnte Pave alene af den Grund, at Kirkens Højtid i Anledning af Begges Martyrium faldt paa den samme Dag, den 16de September.

I den samme Krypt viser Væggen til Venstre et Billede ligeledes af Frelseren, men dennesinde i fuld Legemsstørrelse, staaende oprejst med en opslaaet Bog i Haanden — efter Paaskriften (I O A ...) formodentlig Johannes' Evangelium — og ved dennes Side 6 Personer, af hvilke de Fire nærmest Kristus, der øjensynlig danne en Gruppe for sig, ere fremstillede ens klædte i hvide Underkjortler og lange Kaaber, medens de Tvende paa Fløjene ere iførte en lignende Dragt af Rødt. Billederne ere ikke overskrevne med Navn, men for de Rossi, der jo er en Autoritet trods Nogen i slige Spørgsmaal, stiller det sig som ganske utvivlsomt, at hin Gruppe ikke kan forestille

Andre end netop de 4 Martyrer, hvis jordiske Levninger ifølge Kirkens Optegnelser blev bisatte i Katakomben[1]), hvorimod de tvende Figurer paa Fløjene, der holde sig i nogen Afstand fra de Hellige, og som ved et sammenrullet Dokument i Haanden betegnes som Øvrighedspersoner, kun ere to fromme Mænd, ved hvis Omsorg Billedet er blevet malet eller restaureret. At Fresken er betydelig ældre end hin paa Bagvæggen i Krypten, fremgaar ikke blot af, at Farverne ere saa stærkt afblegede, men yderligere af det ungdommelige, skjægløse Ydre, der er tillagt Kristus, og ved at der mangler baade Glorie og Overskrift af Navn for de 4 Martyrer; herefter tør Fresken antages at være malet forinden Slutningen af det 5te Aarhundrede, — fra da af blev det nemlig ganske almindeligt at skrive Navn paa Katakombernes Helgenbilleder.

I den sideliggende Krypt, der er adskilligt mindre, kan man for saa vidt spare sig at gaa ind, som det ikke er muligt at opdage, hvad den ene Freske, der findes herinde, forestiller; der er nemlig malet paa flere af de Lag Puds, hvormed Væggen er overstrøgen, og i Tidens Løb er Størstedelen af det yngste Lag afskallet, saa at Billederne paa det næstyngste komme til Syne imellem Rester af Figurerne paa hint, hvorved der fremkommer en saare forstyrrende Sammenblanding. Efter en Tegning, der er tagen af de Rossi[2]), viser imidlertid Fresken paa det næstsidste Lag af Overstrygningen, der er den bedst

[1]) De Rossi. *Bullett.* l. c. pag. 73: *I quattri candidati per me sono senza dubbio i martiri principali del cimitero, il cui natale fu agli 8 di Agosto: Secondo, Carpophoro, Victorino, Severiano.*

[2]) De Rossi, *Bullett.* l. c. pag. 74.

bevarede, foruden Frelseren paany, 4 Figurer, af hvilke de tvende ere overskrevne Peter og Paulus, og en tredie med et spyddannet Kors i Armen bærer Navnet Laurentius, — den bekjendte Martyr, der under Kejser Valerian led en saa grusom Død (a. 258) ved langsomt at blive brændt over en Jernrist. I den fjerde Skikkelse ventede de Rossi at skulle finde den Helgen, efter hvem Katakomben bar Navnet *coemeterium S. Senatoris*, eller hin Martyr af Kvindekjønnet, der nævnes i Pilegrimmenes Rejseoptegnelser som en af „de talløse Hellige“, hvis Hvilested var at skue hernede, men de faa Bogstaver, der ere ladte tilbage af Overskriften, tyde hen paa en ganske ubekjendt Martyr, og det er da mindre at beklage, at kun et Stykke af Foden af Figuren er blevet bevaret.

Yderligere er der ikke Anledning til at dvæle ved Katakomben. Nu som da Boldetti saae den for 150 Aar tilbage, henligger Størstedelen af dens Gange i ufremkommelig Stand. Men snart vil man ventelig høre nærmere om den; de Rossi's Undersøgelse har kun været ganske foreløbig, og naar først Gange og Krypter ere ryddeliggjorte, haaber han at kunne fremdrage fyldigere Oplysninger om dens Martyrer og Hellige. Nys ere de Troende paany kaldte til Andagt hernede; i Rom existerer endnu et Kollegium „*Cultores SS. Martyrum*“, der værner om Martyrernes Minde, og ved dettes Foranstaltning blev Messen for første Gang siden det 10de Aarhundrede i Sommeren 1887 celebreret i en festlig oplyst Krypt i den gamle *coemeterium S. Senatoris*[1]). Istedetfor en Prædiken fik den lille Kreds et Foredrag af de Rossi, der i korte Træk dvælede ved dette yderligere Vidnesbyrd

[1]) „*L'Italie*“ for 4. Juni 1887.

om Kristendommens Fremtrængen i Roms Omegn ikke mindre end i selve Hovedstaden og de mange Oplysninger, der i saa Henseende fremdeles lade sig drage frem af Kampagnens Jordbund.

II.

Næppe to Hundrede Skridt fra Kirken Maria della Stella deler Via Appia sig paany, og man staar ganske tvivlraadig om, hvilken Retning man skal følge. Til Venstre vinker Vejen med en god Brolægning af polygone Fliser, af Ydre og Størrelse saaledes som de kjendes fra de antike Veje, og den synes tilmed en ligefrem Fortsættelse af den, hvorpaa man gaar, medens Vejen til Højre, der er i daarlig Stand og langt smallere, gjør Indtryk af blot at være en Markvej, som fører hen til en eller anden Vigne. Man har imidlertid ikke gaaet ret langt paa den mere magelige Vej, forinden det opdages, at den fører ned i Dalen til Foden af Viadukten og derfra i adskillige Vindinger op paa Aasen, hvor Ariccia er beliggende; saaledes i Zig-Zag løb imidlertid Via Appia ikke, og man maa følgelig søge tilbage til den formentlige Markvej, der da snart ogsaa skjønnes at være den rette Vej ved de mange Rester af Gravmæler, der komme til Syne ved Vejkanten. Men hvor ilde har man ikke handlet med den! Appius Claudius maatte have vendt sig i sin Grav, om han kunde have sét denne Ødelæggelse. I mere end to Tusinde Aar havde Vejen henligget uænset uden at lide forsætlig Overlast, men da saa i Begyndelsen af dette Aarhundrede den ældre Vej mellem Albano og Ariccia — netop den, paa hvilken vi have været inde: *Strada vecchia dell'Ariccia* — skulde istandsættes, saae man rolig paa, at Entreprenøren lod den gamle Brolægning opbryde, slog den

i Stykker til Skjærver eller førte de bedste Fliser over paa den nye Vej; derfor pranger denne med saa smuk en Stenlægning, medens Via Appia her i saa paafaldende Grad er blottet for sine Fliser [1]).

Ruinerne vedblive at bugne frem af Jorden. Særlig ved det saakaldte „*Parchetto di Chigi*“ — en større Vigne i Dalsænkningen mellem begge Byer — antage de større Dimensioner og brede sig dybt ind i Terrænet til begge Sider. Men forgjæves spørges der om Navn; maaske de fremtrædende Murrester til Højre, der for en Del ere rejste af svære Peperinblokke og nærmest Vejen synes at vise Rester af en Buegang, tør antages for Levninger af et Amfitheater, maaske de ogsaa efter Beliggenheden netop her, hvor den 16de Milepæl ifølge foretagne Maalinger har havt sin Plads, kunne være Levninger af Stationsbygningen i Ariccia, — noget Sikkert lader sig ikke udsige, forinden der er foretaget langt mere intensive Udgravninger end de overfladiske, der i Slutningen af forrige Aarhundrede kun havde til Øjemed at berige Samlingerne med Kunstsager. Det maa haabes, at de Rossi, der ved sin Søgen efter Kristenhedens Fortidsminder i en anden Egn af Albanerbjergene ved Tusculum nys har gjort saa betydningsfulde Opdagelser ogsaa med Hensyn til Stedets profane Mindesmærker — til Ex. angaaende Ciceros og Asinius Pollio's tuskulanske Landslotte [2]) — maa faa Stunder til at kaste Lys ogsaa over denne Egn; men der er ingen Tid at give bort, —

[1]) I Albano fortælles det, at der ved Foranstaltning af *Accademia dei Lincei* i Rom (der dog nærmest er et naturvidenskabeligt Selskab) skal være plantet nogle Bambusstokke for at betegne Via Appia's Retning paa denne Strækning, hvor den henligger saa ukjendelig, men om dette har været Tilfældet, ere disse Vejmærker nu i hvert Fald ikke til at opdage.

[2]) *Annali dell'Inst.* 1873 pag. 162—221.

inde i Vignerne sér man Bønderne rask hugge bort af de besværlige Murtinder, der tage Pladsen op for deres Vinstokke.

Den interessanteste Fortidslevning paa denne Strækning af Vejen er et gammelt Tempel for Diana. Man søger det med en vis Nysgjerrighed, idetmindste naar man har læst, hvorledes det henlaa skjult for Omverdenen, indtil det — eller rettere dets Inderste: Tempelcellen — i Begyndelsen af dette Aarhundrede (1817) blev opdaget af Nibby inde i en Avlsgaard [1]). Men næppe vil En af Ti være i Stand til at finde det uden Besvær; at spørge sig frem er selvfølgelig ganske forgjæves; selv de brilleklædte Ordensbrødre, der færdes her, saa flittig studerende i deres Bønnebøger, ryste paa Hovedet — Ruinen er dem ganske ubekjendt. Man har da kun den Udvej at eftersøge de forskjellige Vigner en for en, hvad der dog er lettere tænkt end gjort, idet romerske Vinhaver ere som Boliger for Afdøde, og en Banken paa deres Porte som Regel forbliver ubesvaret. Omsider træffes den rette til Venstre for Vejen — „*No. 10 proprietà di D. M. C.*“ (formodentlig en Fyrst Chigi), som der i Foraaret 1887 stod at læse over Porten, — og faa Skridt fra Indgangen ligger Forpagtergaarden, indenfor hvilken Tempelcellen skjuler sig ganske i samme Stand, som da Nibby opdagede den. Heldigvis er Døren til at aabne, og man træder ind i en temmelig lav, men rummelig, firsidet Sal, omtrent 20 Fod bred og 45 Fod lang, der op til Loftet er rejst af store Kvaderstensblokke. Her skulde man altsaa befinde sig i selve det Helligste af Gudindens Tempel, netop dér, hvor hendes Billedstøtte har havt sin Plads. — *Sic transit!* fristes man at udbryde, nu maa Cellen give Ly for Forpagterens Æsler.

---

[1]) Nibby, *Analisi* I pag. 262.

Stensætningen har holdt sig fortrinligt; Loftet er vel forlængst faldet ned og erstattet med Bjælkeværk, men iøvrigt er ingen af de indtil 2 Fod høje og 4 Fod lange Peperinblokke gleden ud af sit Leje, og saameget mere maa man beundre Bygningsværkets Soliditet, som Stenene ere sammenføjede uden nogensomhelst Anvendelse af Kalk eller Cement. Efter Cellens Form og Størrelse og hensét til den ejendommelige Bygningsmaade, synes Templet at have havt ikke ringe Lighed med et bekjendt Tempel for Juno i Gabii[1]) og antages derfor ligesom dette paa tre af Siderne at have været prydet med en Række doriske Søjler, medens der fra Bagvæggen udgik tvende Fløjbygninger, der i Forbindelse med en Porticus omsluttede en aaben Plads foran Helligdommen; Canina har ikke forsømt at anskueliggjøre os Billedet ved at give en Tegning af Bygningen, saaledes som han forestiller sig denne i dens oprindelige Ydre[2]). Lad os iøvrigt tilføje, at medens der næppe kan tvivles om, at Ruinen virkelig udviser det Inderste af et stort Tempel, og der heller ikke for saa vidt ses at være rejst Indsigelse mod den Antagelse, der strax blev fremsat af Nibby[3]), lader der sig egentlig ikke anføre Videre for at henføre Bygningen netop til Diana, end at Gudinden i Ariccia havde et Hovedsæde for sin Kultus; Murene ere nemlig forlængst berøvede deres Prydelser og Yderklædning, og der vides ikke her at være fundet Indskrifter eller Kunstsager viede til den nævnte Gudinde.

---

[1]) Canina, *Roma ant.* VI tav. CX.

[2]) l. c. tav. LXIII og LXIV.

[3]) Nibby, *Viagg. antiqr.* (Roma 1819) II p. 156: *„si riconosce a prima vista per la cella di un magnifico tempio“*, jfr. Abeken *Mittelitalien* p. 211, Gell l. c. pag. 186—187, *Monument. dell' Inst.* 1854 p. 106, *Bullett. dell' Inst.* 1857 p. 44.

Faa Skridt bag Tempelcellen ses endel Murværk, der ved den smukke netformede Stensætning viser sig at stamme fra Kejserdømmets første Aarhundreder; naar man stundom heri har villet se Rester af Thermer fra Antoninernes Tid, kan Begrundelsen indtil videre dog ikke være anden end den, at Ruinerne øjensynlig ikke hidrøre fra et Tempel eller Gravsted og efter Form og Udstrækning heller ikke synes at røbe et Landsted.

Overfor den omhandlede Vigne — *Orto di Mezzo,* som den kaldes i Literaturen, uden at Benævnelsen dog er gængs i Egnen — maa man vistnok søge Stedet for Byen Ariccias Forum. I hvert Fald er der her fundet en Statue, der ifølge en Indskrift paa Fodstykket ses at være rejst til Ære for en Anicius Achilius Glabrio Faustus, der havde gjort sig fortjent af Staden, og som almindelig Regel havde saadanne Æresstøtter deres Plads paa Byernes Torve [1]). Den Mand, hvem Aricinerne hædrede paa denne Maade, fordi de — som det hedder i Indskriften — „ved hans Bistand og Velgjerninger vare blevne befriede fra deres uudholdelige Nød", og „i den Hensigt at slig Æresbevisning maatte være baade Samtiden til Hæder og Efterslægten en Spore til Dyd", er Nutiden saa temmelig ukjendt, men i det 5te Aarhundrede, under Kejserdømmets Opløsning, var han en af Rigets højt stillede Herrer. Faa kunde opvise et mere berømmeligt Stamtræ end han, der paa mødrene

[1]) Statuen opdagedes i Aaret 1857; som oftere Tilfældet med Fortidslevninger her fra Egnen, ere dens Stykker spredte omkring paa de forskjelligste Steder, idet man først efterhaanden har fundet de enkelte Dele.

Angaaende Beliggenheden af Ariccias Forum umiddelbart ved Vejkanten, hvor Fodstykket blev udgravet, bemærker Henzen (*Bullett. dell' Inst.* 1857 p. 44), at den før omtalte Pietro Rosa „*ne conchiude con ogni probabilità essere ivi stato situato lo stesso foro dell' antica Aricia*".

Side tilhørte en af Republikens store Slægter, Anicierne, medens han gjennem Acilierne udledte sin Herkomst fra Anchises og Venus og mere historisk allerede paa de puniske Kriges Tid kunde paavise sine Forfædre i Statens første Stillinger; vi have jo sét en Acilius Glabrio som Medlem af det kejserlige Raad under Domitian, og i Fortegnelser fra den senere Kejsertid over Konsuler og Befalingsmænd i Rom møde vi idelig Navne paa Medlemmer af denne Slægt[1]). Faderen, en Acilius Glabrio Sibidius, gjorde sig navnkundig ved at opføre et nyt Forum i Rom, prydet senere af Sønnen bl. A. med Statuer af hans Slægtninge, og selv havde Acilius Faustus den Ære som „*V. C.* [vir clarissimus] *et illuster, tertio ex-praefecto urbis, praefectus praetorio et consul ordinarius*“[2]) at præsidere i det Senatsmøde anno 438, da den bekjendte Samling af kejserlige Anordninger, der gaar under Navnet „*Codex Theodosianus*“, blev forelagt; i Egenskab af *praefectus praetorio* paahvilede det ham at gjøre Senatet bekjendt med den nye Lovsamling og at drage Omsorg for dens Forsendelse over Riget[3]).

Efter de Værdigheder, der tillægges Acilius Faustus i Inskriptionen, maa Statuen antages at være rejst omtrent Aar 432[4]), og den viser os saaledes, at Aricinerne ingenlunde — som oftere

---

[1]) *Annali dell' Inst.* 1849 p. 342 ff.

[2]) Saaledes benævnes han stedse i den Protokol, der er ladt os tilbage over Forhandlingen i det ovennævnte Senats-Møde *(Gesta in senatu Urbis Romae de recipiendo Codice Theodosiano)*, og som findes aftrykt i Hänels Udgave af *Corpus jur. antejust.* (Bonn 1842) p. 81 ff.

[3]) Mommsen *Über die Subskription und Edition der Rechtsurkunden*, optaget i *Berichte über die Verh. der kgl. sächsischen Ges. der Wiss., philol.-hist. Classe* III, 1851 pag. 378–380).

[4]) *Bullett. dell' Inst.* 1857 p. 43.

antaget[1]) — allerede da havde forladt deres Boliger i Dalen for at søge op paa Højderne, men tværtimod saa lidet vare betænkte paa en saadan Omflytning, at de endog hernede rejste Æresstøtter for deres Velgjørere; at Byen iøvrigt var nedsunken i Nød, fremgaar af Indskriften, og det erindres jo ogsaa, at Vestgotherne alt da havde bragt Ødelæggelse over Rom og dens Omegn. Hvori den Hjælp bestod, der under disse Forhold ydedes Ariccia af Acilius Faustus, er os ikke bekjendt[2]).

---

[1]) Til Ex. af Lucidi (*Memorie storiche dell' Ariccia* pag. 233), der uden nærmere Begrundelse sætter Ariccias Ødelæggelse i Dalen til Aar 411.

[2]) I Betragtning af, at Indskriften er funden umiddelbart ved den appiske Vej og er den sidste, der bliver at omtale i dette Afsnit om Albanerbjergene, lader det sig vel forsvare her at dvæle nogle Øjeblikke ved den; til Sammenligning med Inskriptioner paa moderne Mindesmærker af lignende Art turde den ogsaa gjøre Krav paa nogen Opmærksomhed. Paa Fodstykket sér den saaledes ud:

ANICIO ACHILIO GLABRI
ONI FAVSTO CLARIS
SIMO VIRO QVAESTORI
CANDIDATO PRAETORI
TVTILARI COMITIS IN
TRA CONSISTORIVM
TERTIO PRAEFECTO VR
BI VTRIVSQVE INPE
RII IVDICII SVBLIMITA
TO PRAEFECTO PRAETO
RIO ITALIAE AFRICE ET
INLYRICI QVOD ET PRAE
SENTIBVS GLORIAE ET
FVTVRIS INTCITAMEN
TO AD VIRTVTEM FORE RO
GANTIBVS ARICINIS

Kun Skridt for Skridt rykke vi frem ad Vejen og møde da næppe 100 Favne fra Dianatemplet en næste Bifurkation, men dennesinde uden at være i Tvivl om, hvilken Retning der skal

QVI BENEFICIIS ET RE
MEDIIS EIVSDEM AMPL
ISSIMO VIRI AB INTORA
BILIBVS NECESSITATI
BVS FVERANT VINDICA
TI OB PRAESTITA CIRCA
SE BENEFICIA ORDO
ET CIVES STATVAM
CONLOCAVERVNT

(*Bullett. dell' Inst.* 1857 p. 37),

og i ordret Oversættelse vil den — med Forbigaaelse af de anførte Værdigheder, der ikke med faa Ord lade sig omskrive paa Dansk — kunne gjengives saalydende:

„Til Ære for Anicius Acilius Glabrio Faustus . . . have de ledende Mænd og Borgerne paa Opfordring af Aricinerne, som ved den nævnte udmærkede Mands Hjælp og Velgjerninger vare blevne befriede fra deres uudholdelige Nød, opstillet denne Statue paa Grund af de Velgjerninger, han har udvist mod dem, [og] i den Hensigt, at dette maatte være baade Samtiden til Hæder og Eftertiden en Spore til Dyd."

Som man ser, mangler det ikke paa Ord; det Samme kunde være sagt baade smukkere og kortere; dog herved skulle vi ikke dvæle saa lidt som ved den besynderlig uskjønne Maade, hvorpaa de enkelte Ord og Sætninger ere afdelte i Linier. Men maa man ikke forbavses ved at bemærke den Mængde af Forsyndelser imod Grammatik og Bogstavering, som Koncipisten eller mulig den paagjældende Stenhugger har formaaet at samle i de faa Linier, dobbelt anstødelige i en Inskription, der som den foreliggende havde sin Plads for Alles Øjne paa Byens Torv. Til den Hædredes Navn er føjet de forskjellige Værdigheder, han beklædte, og selvfølgelig burde disse som en Apposition til Navnet være hidsatte i samme Kasus (Dativ) som dette; men efterat tvende Embedshverv ere anførte, og der alt ved deres Betegnelse er begaaet den paafaldende Skjødesløshed, at der skrives *„praetori tutilari"* istedetfor *tutelari* (en Prætur, der var indført under Kejser Marcus Aurelius og nærmest havde med For-

følges, idet Sidevejen drejer saa afgjort til Højre, at den kun kan føre ned til Kysten. Netop dér, hvor Vejen bøjer af, ligger en af de Vigner, hvor der i Slutningen af forrige Aarhundrede blev foretaget Udgravninger med saa rigt et Udbytte, bl. A. af den førnævnte Kardinal Despuig; efter Tidens Beretninger behøvede man da blot at stikke Spaden i Jorden for at bringe de forskjelligste Kunstsager for Lyset, Buster og Torsoer, mosaikindlagte Gulve, Broncefigurer og Lignende [1]); endnu ligger der ved Vejkanten fuldt op af Skulpturornamenter, som man ikke har ansét det for Umagen værd at føre bort. Kun en enkelt Ruin staar

---

myndersager *[tutela]* at gjøre), følger en Angivelse af hans Stilling som Medlem af det kejserlige Raad, hidsat i Genitiv som „*comitis intra consistorium*“ istedetfor *comiti intra consistorium.* Endnu uheldigere er Betegnelsen af den derpaa følgende Ærespost, idet han med et os ganske ukjendt Ord siges at være bleven forfremmet — „*sublimitato*“ (formodentlig en Fejlskrift istedetfor *sublimato*) til tre Gange at beklæde Stillingen som Præfekt i Rom *(„tertio praefecto urbi“) „utriusque inperii judicii“*, en Sammenstilling af Ord, der sproglig sét er ganske umulig og ikke kan opfattes anderledes end som en ny ligefrem Fejlskrift eller rettere Fejlhugning af „*judicii*“ istedetfor *judiciis.* Meningen er nemlig den, at Acilius Faustus blev ophøjet til sin Værdighed som Bypræfekt ved en af Herskerne i begge Dele af Riget, den østlige og vestlige, i Forening tagen Bestemmelse *(Bull. dell' Inst.* l. c. pag. 43: *elevato alla sua dignità dalla riunita autorità dei due imperatori).* Yderligere vil man bemærke, at han benævnes „*praefecto praetorio Africe*“ istedetfor *Africae*, og at Inskriptionen ved at angive Grunden til at Aricinerne have rejst en Ærесstøtte for „denne udmærkede Mand“, bogstaverer „*intcitamento*“ istedetfor *incitamento* og med Udelukkelse af en hel Stavelse skriver: „*intorabilibus*“ for *intolerabilibus*, ikke at tale om, at Verbet sluttelig hidsættes i en ganske meningsløs Form: „*fore*“ istedetfor *foret.* M. a. O. mindst 8 grove Fejl i en Inskription paa omtrent 60 Ord, — med dem for Øje maatte unægtelig Latin af en Nutids Skolepog kunne gaa som godt Latin i de Dage.

[1]) Lucidi l. c. pag. 220 ff.

tilbage af de flere, der tidligere gav Stedet dets Navn: *Orto de' Torrioni,* — en Rundbygning, der efter det usolide Murværk med store Huller mellem Stenene øjensynlig hidrører fra Slutningen af Kejsertiden; maaske den udviser et Tempel, maaske et Gravsted – intet Nærmere lader sig herom udsige saa lidt som om, hvorvidt Bygningen i den tidlige Middelalder har været omdannet til et Kapel; længe forinden Despuig og den ligesaa ivrige Kunstsamler, Englænderen Hamilton, huserede her i Egnen, er Ruinen bleven berøvet sine Prydelser.

For de Rossi har Vignen særlig Interesse, idet der her siges (i Aaret 1775) at være fundet en Indskrift, omhandlende en „*famulus Dei*"[1]), og han føler sig overbevist om, at skjøndt der hverken i Historien eller i Martyrologierne findes nogen Oplysning om de første Kristne i Ariccia, har dog ogsaa denne By havt sin underjordiske Kirkegaard, og at omhyggelige Udgravninger paa de Steder, hvor den anførte Indskrift eller andre, der ved et tilføjet „*in pace*" betegne sig som satte over Troende, ere forefundne, ville bringe for Dagen en større Samling af kristne Mindesmærker fra det 3die og 4de Aarhundrede[2]). Hidtil vides saadanne Udgravninger dog ikke at være foretagne, og vanskelig vil vel ogsaa nogen Anden end de Rossi selv føle sig fristet til at forsøge dem; Udbyttet af Udgravninger til Oplysning om de ældste Kristne udenfor Rom har kun været ringe, — det maa ikke glemmes, at monumentale Vidnesbyrd for deres

---

[1]) Saaledes som det paagjældende Ord i Indskriften (HIC REQVIESCIT FAMU . . .) suppleres af de Rossi *(Inscr. christ.* vol. I p. 566 Nr. 1351).

[2]) De Rossi *Bullett. di archeol. christ.* 1869 p. 81: „*parmi impossibile, che l'Ariccia non abbia il suo cimitero sotterraneo*", jfr. samme Tidskrift for 1873 p. 104.

Vedkommende, som Sarkofager og Ligsten, paa Grund af det ringe kunstneriske Værd i ganske anden Grad end hedenske Mindesmærker af lignende Art have været Gjenstand for total Ødelæggelse ved at brændes til Kalk.

En sidste Ruin, og dennesinde fra selve Vejbanen, bliver at omtale, inden Maalet er naaet i Genzano. Faa Hundrede Skridt fra Rundbygningen begynder Vejen at stige op ad Højderne omkring Nemisøen, og man spørger sig selv: hvor ere de mærkelige Substruktioner, der saa ofte omtales som en af de fremtrædende Levninger fra Via Appia i Albanerbjergene? Netop her lige under Kirken Madonna di Galloro oppe paa Skrænten til Venstre ere de at sé, — men nær kunde man have oversét dem, man maa ned ad en Sti i Dalen for at tage dem i Ojesyn. I en Længde af 700 Fod er der rejst en Vold af mægtige Peperinblokke, paa hvilken Vejen fører hen langs med Siden af Højen. Ved at følge Terrænet vilde Vejen være kommen til at løbe altfor stejlt fra Udgangen af Dalen op ad Højen, og Bygmesteren har derfor foretrukket at fordele Stigningen over en større Strækning ved Opførelsen af en Underbygning. Hvor denne er højest, maaler den 40 Fod og bestaar af 24 Rækker af rektangulære Blokke, 1½—2 Fod høje og indtil 7 Fod lange, der ere lagte i vexlende Lag paa langs og paa tværs. Stenenes Ydre er saare uensartet, idet de, der ligge paa langs, ere mere eller mindre glattede, hvorimod de, der præsentere sig med deres korte Stykker, saa at sige ikke ere tilhuggede, men tage sig ud som fremspringende Knuder. For at skaffe Vandet Afløb fra den bagved liggende Skrænt er Dæmningen gjennembrudt af 2—3 lave bueformede Aabninger; maaske ogsaa 2

større, omtrent 14 Fod brede og 18 Fod høje, portlignende Buer have tjent i samme Øjemed[1]).

Først i senere Aar har man faaet mere nøjagtige Tegninger af Underbygningen — som det kunde formodes: ved privat Initiativ og Fremmedes Penge. En engelsk Fortidsynder, Lord Stanhope skjænkede det arkæologiske Institut i Rom et Beløb af 100 Scudi (omtrent 400 Kr.) til Foretagelse af en eller anden Udgravning efter Selskabets eget Valg[2]), og dets daværende Sekretær, den bekjendte Udgiver af en „*Beschreibung der Stadt Rom*", Bunsen lod en større Del af Beløbet anvende til en Ryddeliggjørelse af Dæmningen for Planter og Buskvæxt i Forbindelse med Optagelsen

---

[1]) I de faa Linier, hvormed Underbygningen omtales af Nibby i en Monografi over de antike Veje (*Delle vie degli antichi*, aftrykt i vol. IV af Nardini's *Roma antica*, ed. Nibby 1820), siges Buerne i denne at være opførte „for at spare paa Materiale og tilvejebringe en større Soliditet" (l. c. p. 126: *la via Appia . . . è sostenuta da magnifiche sostruzioni di pietre quadrate le quali si estendono 100 passi geometrici, e nella maggiore elevazione hanno 33 piedi circa di altezza; nella sua lunghezza veggonsi usati tre archi per risparmio di materiali e per maggiore solidità).* Hvorvidt det Sidste er rigtigt, skal lades usagt, men noget besynderligt synes det at ville tale om en Besparelse af Sten som Øjemed ved Opførelsen af blot 2 Buer i en Underbygning, der som oven anført har en Længde af 700 Fod med en Højde af indtil 40 Fod (ifølge Caninas Maalinger henholdsvis Meter 231,85 og 13,20, *Annali dell' Inst.* 1837 pag. 51).

Maaske har den anførte Bemærkning af Nibby bidraget til, at der jævnlig i Haandbøger over romersk Bygningskunst sés en ganske urigtig Omtale af Substruktionerne, som om disse vare at ligne med de romerske Akvædukter; ogsaa Hirt er uheldig i sin Beskrivelse, naar han omtaler Dæmningen som bestaaende delvis af vidtudspændte Buer (*Gesch. der Baukunst bei den Alten* II pag. 200: *„Hier ist eine Thaltiefe am Abhange, in der Länge von mehreren 100 Schritten, mit einer bedeutend hohen Quadermauer, zum Theil in weit gespannten Bogen, überbaut, und darüber die Strasse angelegt").*

[2]) *Bullett. dell' Inst.* 1835 p. 140.

af Tegninger[1]). I Terrænet gjør Underbygningen dog ingenlunde det regelrette Indtryk, som man efter Tegningerne kunde ledes til at antage; kun en ringe Del af Stenene ere nemlig tilhuggede som nøjagtige Parallelopipeder, og Linierne mellem de forskjellige Skifter løbe derfor hverken ganske horizontalt eller indbyrdes parallele, ligesom de heller ikke falde lodret mellem de enkelte Sten. Føje vi til denne Detail, at de 4 øverste Rækker af Sten ere lagte udelukkende med de lange Sider udefter — hvad der mulig kunde vidne om, at Dæmningen i Tidens Løb er undergaaet en Istandsættelse — og at der midt i Fladerne af de Sten, der ere lagte paa denne Maade, sés anbragt et Hul, der formodentlig har tjent til ved Stensaxe eller desl. at løfte Blokkene op i den betydelige Højde[2]), er Dæmningen omtalt med al den Udførlighed, som alene Hensynet til, at den er en af de faa Levninger fra selve Vejlegemet, har kunnet motivere.

Om hvo der har opført denne Underbygning for Via Appia, lader sig intet Sikkert udsige; Tiden omtaler den ikke. Formodentlig er den dog først bleven til adskillige Aar efter Vejens Anlæg, og da Cajus Gracchus — som andetsteds omtalt[3]) — berømmes for den Interesse, han viste Vejvæsenet, og i sin Stilling som Almuetribun (a. 123 før Chr.) ikke sparede nogen Bekostning for at give Vejene et tiltalende Ydre, men ved Broer, Dæmninger og Opfyldninger søgte at holde dem med saa plan en Overflade som muligt, ligger det nær at henvise til ham som Arbejdets Udfører; det simple, solide Byggemateriale i Forbindelse med

[1]) *Monumenti ined. dell' Instituto* vol. II tav. XXXIX og Canina. *Gli Edifizj di Roma antica e sua campagna* vol. VI tav. LXV.

[2]) Piranesi, *Antichità Romane* t. III tav. LIII og LIV.

[3]) Forf.s *Via Appia* I pag. 13.

den Maade, hvorpaa Stenene ere lagte, pege ogsaa hen paa Republikens Byggeforetagender i hans Aarhundrede.

Værket gjør sin Bygmester Ære; hist og her er vel Dæmningen sunken ned i Terrænet, en af de lavere Buer er ved at styrte sammen, men iøvrigt er ingen af de mægtige Blokke gleden ud af sit Leje; mere end af Menneskehaand har den nu at frygte af de høje Agaver, der skyde frem mellem Stenene. Selve Vejbanen er derimod i daarlig Stand; endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede henlaa den saa temmelig uskadt, men ved Istandsættelsen af en moderne Vej maatte Brolægningen dele Skjæbne med Vejmaterialet paa en foregaaende Strækning, den blev brudt op og hugget i Stykker. Her, hvor Indtrykket af Vejen er mere levende end tidligere, forsømmer man dog ikke at tage en af dens Fliserester til Erindring. Roms Stenhuggere sætte vel et betænkeligt Ansigt op, naar der stilles dem den Opgave at skulle tilhugge en Sten, mere haard end Marmor og saa tilbøjelig til at springe i Stykker, men naar først Fremmedbesøget er forbi, bliver ogsaa dette Arbejde udført, og man faar en blank poleret Flade, blaagraa af Farve, af den vulkanske Stenart, som de Gamle kaldte *„silex“*, Nutiden *„selce“*, og som i saa fortrinlig Grad kunde modstaa Slidet af Mennesker og Dyr.

Fra de omhandlede Substruktioner og hen til Stedet, hvor Via Appia ved Genzano forener sig med Postvejen til Neapel, er der intet Videre at omtale fra Vejen. I nogen Afstand til Højre ligger en isoleret Høj med en Ruin fra Middelalderen, — *Monte di due torri*, som den kaldes fra den Tid, da her stod tvende Taarne. Derfra nyder man den videste Udsigt over Egnen: tilbage hen over Rom ned til Havet, forbi Antium og Fiumicino op til Pynten ved Civita-Vecchia og fremad over Volskerbjergenes takkede Tinder ned til Terracina; den hele Kyststrækning ligger aaben for Blikket, Bugten omkring Mola di Gaëta med

Øerne Procida og Ischia i Baggrunden — en Egn, rig som faa paa historiske Minder og for sin Skjønhed besungen af Digteren: *O temperatae dulce Formiae litus*[1]). Og fra Monte due torri følger man Via Appia paa dens videre Løb: ser, hvorledes den faa Tusind Skridt fra Genzano skilles fra Postvejen, paany løber sammen med denne, indtil den omtrent en halv Mil fra Byen ved Ruinerne af et gammelt Kastel S. Gennarello for en længere Strækning fjerner sig fra den moderne Vej, der i en stor Bue løber nordlig om op til Velletri, medens Via Appia jævnt skraanende fører ligeud til Cisterna og derfra, saa langt Øjet rækker, følges som en skarpttegnet snorlige Stribe gjennem de pontinske Sumpes ved Foraarstide frodigt grønne Dække.

---

[1]) Martial. *Epigr.* X, 30.

ANHANG.

Foruden de jævnlige Henvisninger til de saakaldte klassiske Forfattere, romerske Retskilder og Skrifter af Kirkefædrene er der under Texten henvist til nedenstaaende Værker af Forfattere fra ældre og nyere Tid, i hvilke der ofte vil findes en fyldigere Udvikling af, hvad der i den foreliggende Fremstilling af Via Appia kun har været Anledning til at berøre.

Abeken, *Mittelitalien vor den Zeiten römischer Herrschaft*,

Abhandlungen d. kgl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften,

Acta S. Caeciliae virg. et martyr. (ed. Laderchius, Romae 1722),

Alessandri, *Dies geniales* (Lugd. Batav. 1673),

Allard, *Rome souterraine*,

Ampère, *Histoire Romaine à Rome*,

Anastasius, *De Vitis Romanorum pontificum* (Moguntiae 1602),

Archaeological Journal,

Archäologische Zeitung (ed. Gerhard),

Annali dell' Instituto di corrispondenza archeologica,

Aubertin, *St. Paul et Sénèque*,

Baur, *Kirchengesch. der drei ersten Jahrhunderte,*

Becker, *Gallus,*

Becker og Marquardt, *Handb. der röm. Alterthümer,*

Beloch, *Campanien,*

Bergier, *Histoire des grands chemins de l'Empire Romain,*

Berichte über die Verhandl. der kgl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig,

Bernouilli, *Römische Ikonographie,*

Beulé, *Fouilles et Découvertes,*

Binder, *Novus thesaurus adagiorum Latinorum,*

Boeckh, *Corpus Inscriptionum Graecarum,*

Boldetti, *Osservazioni sopra i cimiterj de' Santi Martiri* (Roma 1720).

Bosio — *Historia passionis B.-Caeciliae* (Romae 1600),

Böttiger, *Kleine Schriften,*

— *Sabina,*

Braun, *Ruinen und Museen Roms,*

Bunsen, *Beschreibung der Stadt Rom,*

Burmann, *Anthologia Latina,*

Bullettino della commis. archeol. municipale,

Bullettino dell' Instituto di corrisp. archeol.,

Burn, *Rome and the Campagna,*

Byron, *Childe Harold,*

Canina, *Gli edifizj di Roma antica e sua campagna,*

— *La prima parte della via Appia dalla porta Capena a Boville,*

Caposele, *Antichità Ciceroniane nella villa Formiana,*

Chaupy, *Découv. de la maison de campagne d'Horace,*

Classical Journal,

Corpus Inscriptionum Latinarum,

Desjardins, *Essai sur la topographie du Latium,*

— *La table de Peutinger,*

Donati, *Roma vetus ac recens* (Romæ 1665),

Drumann, *Geschichte Roms,*

Dutschke, *Norditalienische Bildwerke,*

Fleury, *St. Paul et Sénèque,*

Friedlaender, *Sittengeschichte Roms,*

Garucci, *Graffiti de Pompéi,*

Gell, *Topography of Rome and its vicinity,*

Géraud, *Essai sur les livres dans l'antiquité,*

Gibbon, *History of decline and fall of the Roman Empire,*

Gregorovius, *Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter,*

Gruterus, *Corpus Inscriptionum,*

Gueranger, *Ste Cécile et la société Romaine,*

Guidi, *I paesi dei colli Albani,*

Guhl og Koner, *Das Leben der Griechen und Römer,*

Hare, *Walks in Rome,*

Hauthal, *Beiträge zur Erklärung etc. des Textes der Satiren des Persius,*

Heinrich, *Persius Satiren,*

Hermes, Zeitschrift für classische Philologie,

Herzog, *Real-Encyclop. für protest. Theologie und Kirche,*

Heyne, *Sammlung antiqv. Aufsätze,*

Hirt, *Geschichte der Baukunst bei den Alten,*

Hübner, *Die antiken Bildwerke in Madrid,*

Imhof, *T. Flavius Domitianus,*

L'Italie (Journal politique quotidien),

Jahn, *Satirae Persii (prolegomena),*

Jordan, *Topographie der Stadt Rom im Alterthum,*

Jungclaussen, *Chronologie der Gedichte des Catullus*,

Klausen, *Aeneas und die Penaten*,

Krause, *Gymnastik und Agonistik der Hellenen*,

Labitte, *Les Satires de Lucile*,

Lucidi, *Memorie storiche dell' Ariccia* (Roma 1796),

Lübke, *Grundriss der Kunstgeschichte*,

Maius, *Scriptorum veterum nova collectio*,

Maistre (de), *Soirées de St. Petersbourg*,

Marini, *Atti e monumenti de' fratelli Arvali*,

Marquardt og Mommsen, *Handbuch der röm. Alterthümer*,

Martha, *les Moralistes sous l'Empire Romain*,

Martyrologium Adonis (ed. Georgius, Romae 1745),

Meineke, *Fragmenta comicorum Graecorum*,

Mittheilungen des k. d. arch. Inst.,

Mommsen, *Römische Forschungen*,

— *Römische Geschichte*,

Montault, *L'année liturgique à Rome*,

Monumenta Matthaeiana (Roma 1776—1779),

Monumenti, Annali e Bullettini pubblicati dall' Inst. di corrispondenza archeologica,

Monumenti inediti, pubblicati dall' Inst. di corrisp. archeol.,

Morcelli-Fea-Visconti, *Description de la Villa Albani*,

Museo Borbonico (Napoli 1824—1852),

Museo Capitolino (Roma 1748—1782),

Münter, *Miscell. Hafniensia*,

Nardini, *Roma antica* (Roma 1771),

Neue Jahrbücher für Philologie,

Nibby, *Analisi della carta de' dintorni di Roma*,

Nibby, *Delle vie degli antichi,*

— *Viaggio antiqv. ne' contorni di Roma,*

Niebuhr, *Römische Geschichte,*

Nuova Antologia,

Opera Albini s. Alcuini (ed. Froben, Ratisbonæ 1777),

Orelli, *Onomasticon Tullianum,*

Orelli-Henzen, *Inscriptiones Latinae,*

Parthey, *Das alexandrinische Museum,*

Passow, *Persius' Satyren,*

Pauly, *Real-Encyclop. der class. Alterthumswissenschaft,*

Philologus *(Zeitschr. f. das klassische Alterthum,* ed. Schneidewin),

Piranesi, *Antichità d'Albano e di Castel-Gandolfo,*

— *Antichità Romane,*

Pratilli, *Della Via Appia da Roma à Brindisi* (Napoli 1745),

Preller, *Regionen der Stadt Rom,*

— *Römische Mythologie,*

Renan, *Le prêtre de Nemi,*

— *St. Paul,*

Renier, *Inscriptions Romaines de l'Algérie,*

Reumont, *Della Campagna di Roma,*

— *Geschichte der Stadt Rom,*

Revue Archéologique,

Rheinisches Museum für Philologie,

Riccy, *Dell' antico pago Lemonio* (Roma 1802),

— *Memorie storiche di Alba-Longa* (Roma 1787),

Rossi (de), *Bullettino di Archeologia Christiana,*

— *Inscr. christ. Urbis Romae,*

— *Roma sotterranea,*

Schmidt (C.), *La société civile dans le monde Romain,*

Schmidt (W.), *Gesch. der Denk- und Glaubensfreiheit im ersten Jahrh. der Keiserherrschaft,*

Schnaase, *Geschichte der bildenden Künste,*

Schwaabe, *Quaestiones Catullianae,*

Sickler og Reinhart, *Almanach aus Rom,*

Stahr, *Torso,*

Stenersen, *En Rejse i Grækenland,*

Teuffel, *Studien und Charakteristiken,*

Thorlacius, *Opuscula academica,*

Tillemont, *Memoires pour servir à l'histoire ecclesiastique,*

— *Histoire des Empereurs,*

Tunstall, *Epist. ad Middleton,*

Vacca, *Memorie di varie antichità,*

Vasari, *Vite de' pittori,*

Visconti, *Iconographie Romaine,*

— *Iscrizioni Greche Triopee,*

— *Museo Pio Clementino,*

Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité,*

Wesselingius, *Vetera Romanorum itineraria,*

Wessely, *Iconographie Gottes und der Heiligen,*

Winckelmann's *Werke,*

Westphal, *Die römische Kampagne,*

Zell, *Handbuch der römischen Epigraphie,*

Zeitschrift für Alterthumswissenschaft,

Zoëga, *Bassiril. antichi di Roma.*

Rettelser.

S. 9, Lin. 11 f. o. „et Mandskab af tusinde Bevæbnede“, læs: „tusinde haandfaste Folk“.

S. 20, Noten 2 *„Bullett. dell' Inst. 1863“*, læs: *„Bullett. dell' Inst. 1853“*.

S. 32, Lin. 11 f. o. „Sejren tilkomme Fortjenesten!“, læs: „Laurbærkransen for Lovtalen!“

S. 52, Noten 3 „Reumert“, læs: „Reumont“.

S. 59, Lin. 5 f. o. „10 Millioner Kroner“, læs: „2 Millioner Kroner“.

S. 186, Noten Lin. 3 f. o. „ISSIMO“, læs: „ISSIMI“.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 12 10 02 011 5